FATABUREN 1972

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1972

NORDISKA MUSEETS
KÄNN DIG SJÄLV
STOCKHOLM

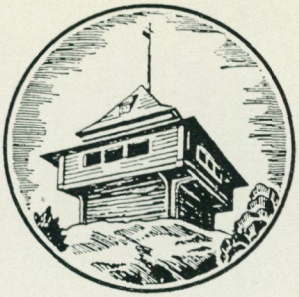

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1972

Redaktion: Christian Axel-Nilsson · Nils Erik Bæhrendtz ·
Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1972

ISBN 91 7108 057 0

Omslagets färgplansch återger Julius Kronbergs porträtt av Artur Hazelius.
Det är i Nordiska museets ägo.

Nordiska museet 100 år

Artur Hazelius öppnade efter ett års förberedelser den 24 oktober 1873 portarna till sin Skandinavisk-etnografiska samling som han 1880 gav stiftelsens form under namnet Nordiska museet.

Det svenska samhällets förändring under de senaste hundra åren speglas inte bara i museets samlingar och utställningar utan också i de skiftande mål och medel som har präglat museets verksamhet under denna tid.

Vid ingången till jubileumsåret 1973 har det känts väsentligt att i Fataburen mot den historiska bakgrunden belysa några av de arbetsuppgifter som Nordiska museet och Skansen har att bemästra i dagens situation.

De inledande uppsatserna skildrar huvuddragen av museets utveckling med utgångspunkt från de personligheter som under olika avsnitt av institutionens historia givit verksamheten dess inriktning.

I en längre avslutande artikel avsåg Nordiska museets bortgångne styresman att skildra planerna för den framtida verksamheten i museet på Lejonslätten och i den centrala studiedepån i Julita, för vars tillkomst han de senaste åren nedlade så mycket arbete. Denna artikel blev aldrig fullbordad och har ersatts med en sammanställning av de utredningar, där hans intentioner i denna för institutionen så centrala fråga kommer till uttryck.

Redaktionen

Innehåll

7 *Nils-Arvid Bringéus:* Artur Hazelius och Nordiska museet

33 *Gösta Berg:* Nordiska museet som forsknings- och bildningsanstalt. Grundläggningsåren

57 *Sigfrid Svensson:* Under krisår och krigsår

75 *Sten Lundwall:* Strindberg, Nordiska museet och Vilhelm Carlheim-Gyllensköld

97 *Arne Biörnstad och Ingemar Liman:* Skansenprogrammen och tidsandan

113 *Bengt Bengtsson:* Skansens stadskvarter som levande miljö

119 *Elisabet och Ove Hidemark:* Kring Svensk bostad. Ett utställningsprojekt

137 *Hans Medelius:* Nordiska museet och skolan

153 *Göran Rosander:* Nordiska museets föremålsinsamling i går – i dag – i morgon

177 *Bengt Nyström, Marianne Olsson och Annika Österman:* Om kulturhistorisk dokumentation med exempel från Öregrund och Östhammar

201 *Kerstin G:son Berg:* Mathållningen 1970. Ett exempel på Nordiska museets aktuella frågelistverksamhet

223 *Anna Hansson:* Ett stockholmskt borgarhus från slutet av vasatiden

235 *Anna-Maja Nylén:* Nordiska museet – kulturhistoriskt centralmuseum, med utgångspunkt från Hedvig Ulfsparres textilsamling

251 Nordiska museets utbyggnad på Julita gård

265 *Marshall Lagerquist:* Hans Hansson

267 *Bo Sommarström:* Ernst Manker

269 Nordiska museet under år 1971

287 Skansen under år 1971

Nils-Arvid Bringéus

Artur Hazelius och Nordiska museet

Det kan förefalla märkligt att ett sekel som 1800-talet, präglat av utvecklingstro, tekniska framsteg och samhällsomvandling, kunde bereda verksamhetsplats åt personer med blicken vänd mot det förgångna och med strävan att samla minnena av en kultur som redan fyllt sin uppgift. Likväl finns det säkert ett inre sammanhang. I tider som hellre reproducerat gamla mönster än skapat nya har det traditionella och fäderneärvda inte framstått som något besynnerligt. Först inför risken att förlora fotfästet och identiteten får arvet sitt värde. Adertonhundratalets framsteg vanns till priset av kulturförluster liksom nittonhundratalets till priset av miljöförstöring. Också en individuell skapelse som Artur Hazelius Nordiska museum bör vi därför försöka se i sitt tidssammanhang.

Patrioten

Ur europeiskt perspektiv skedde industrialismens genombrott i Sverige relativt sent. Vissa trakter av vårt land förblev ännu fram mot 1800-talets mitt märkligt motståndskraftiga mot förändringar, delvis på grund av ett avskilt läge, delvis på grund av sin sociala struktur. Det gäller t. ex. Västbo och Värend i Småland liksom Siljansbygden i Dalarna. Här kunde resenären från tågkupéns fönster eller ångbåtens däck skymta en levande folkkultur med ålderdomliga drag. Till sådana områden sökte sig konstnärerna för att finna pittoreska folklivsmotiv. I Dalarna hade även den unge Artur Hazelius tillbringat ett par somrar, fast han då kanske haft mer öga för dalkullorna än för deras färgglada dräkter. När han sommaren 1872 på nytt kommer dit i sällskap med sin unga maka har emellertid den nya tiden gjort sig alltmera påmint. Dalmålningarna i gästabudsstugorna började te sig smått löjliga, folkvisorna klingade världsligt och dräkterna lyste alltför påligt. Väckelsen och viktorianismen hade nått också till denna ålderdomliga landsända och givit folket en ny syn på hur man borde gestalta sitt leverne. Hazelius fick nu för sista gången en glimt av detta traditionspräglade folkliv. Hans maka söker fånga intrycken i sin dagbok: »Klockan omkring halv sju voro vi nere vid Barkbacken för att taga emot de väntande båtarna. Det var den fagraste sommarmorgon. Siljan låg som en spegel . . . den ena båten efter den andra närma sig med raska årtag. De röda och vita dräkterna skimra mot solen. Kullorna sitta på båtkanten och bilda en krans av kraftiga färger. Gamle-far synes högtidlig i aktern vid styret. Tio par åror sätta fart i den stora, långsmala bå-

1. Kyrkfolket anländer till Leksand. Oljemålning av Wilhelm Marstrand 1853.

ten, som rymmer mer än femtio personer. Man tänke sig mellan 30 och 40 sådana båtar, nästan på en gång framskridande på den solbelysta vattenytan! Vilken på en gång praktfull och obeskrivligt intagande syn! Det var omöjligt att utan tårar betrakta detta sällsamma skådespel.»

Intrycken under sommarresan i Dalarna gav Hazelius liv en ny inriktning. Dagboksanteckningarna från hösten 1872, då han börjar förverkliga sina idéer, talar sitt tydliga språk. 15/11: »Besök hos artisten Mandelgren som vanns.» – 19/11:» På Forsby vanns grosshandlar Fischer med fru och två döttrar samt en brorsdotter för saken.» – 24/11: »Samtal med

baron O. Hermelin, varm anhängare.» – 25/11: »Besök hos Valldén som vanns.» – 27/11: »Besök hos Spillhammar, som fullständigt vanns.» Anteckningarna om de vunna själarna kunde lika gärna ha funnits i västfickan hos en av samtidens kolportörer. Möjligen gick Hazelius en smula mera taktiskt tillväga. I anteckningsboken fanns också ett blad med rubriken »Personer, vilkas förmögenhet, fosterlandskärlek eller vänskap för mig böra kunna påräknas för allmännyttiga företag».

Efter hustruns död i barnsäng våren 1874 koncentrerade Artur Hazelius sig med ännu större kraft på sin uppgift. »Det var något i Goethes

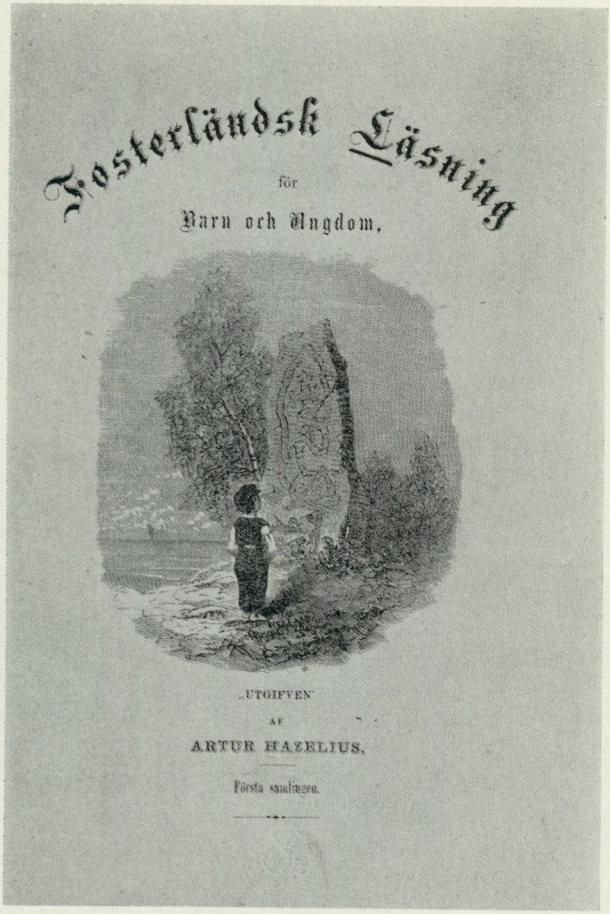

2. Titelsidan till första samlingen av Fosterländsk läsning 1868.

mening demoniskt i Hazelius' förhållande till sitt livsverk», säger Fredrik Böök i sin biografi. »Han var driven och gripen, och gick raka vägen även utan att teoretiskt känna den. Efter hustruns död har hela hans personlighet uppslukats av arbetet; det kommer något av enstöring, benediktin, fanatiker i hans väsen. Han synes knappast ha en tanke för något annat än sitt eget, men detta egna är icke personen, utan saken. Till billigare pris förvärvar en människa sällan kraften att uträtta storverk.»

Vilken var då Hazelius sak? Frågan kan synas överflödig i ljuset av hans livsverk: Nordiska museet och Skansen. Men även om vi i dessa institutioner ser det bestående i hans gärning, så ger det samtida källmaterialet ett annat svar. Fosterlandskärleken hade redan i tidiga barnaår inympats i honom av fadern, generalen J. A. Hazelius. Fosterlandskärleken tillhör hans ungdoms tankevärld. Den är det centrala t. o. m. i hans inställning till bibelöversättningsfrågan. Men den växer sommaren 1872 till en ännu större vision: att skapa ett nationellt medvetande hos det svenska folket.

I all blygsamhet hade Artur Hazelius gått till verket redan som utgivare av folkskrifter och särskilt genom Fosterländsk läsning för barn och ungdom. En av källskrifterna var första delen av Wärend och wirdarne och i sitt tackbrev till Hazelius den 1 februari 1869 uttrycker Hyltén-Cavallius sin glädje över bokens »genomgående svenska riktning». Han tillägger apropå den nyutkomna andra delen av sin egen bok: »Läs den vid tillfälle! Åsikterna äro nya och hämtade ur en ny, rent svensk källa.»

Det är på nationell grund Hazelius bygger sitt livsverk. I stadgarna för Nordiska museet 1880 anger han museets syfte ej blott vara att gagna vetenskapen utan att »väcka och nära fosterlandskänslan», att »vårda minnen av svenska män och kvinnor, som i olika riktningar främjat fosterländsk odling och ära». T. o. m. museibyggnaden var planerad så att den »skulle bibringa en stark och mäktig stämning och således i sin mån verka fosterländskt väckande».

3. Gustav II Adolfs byst på Skansen, smyckad till högtidligheterna den 6 november. Foto G. Ameen, början av 1890-talet.

Samtiden uppfattade också Nordiska museet så som Hazelius avsett det. Baron O. Hermelin skriver: »De skatter som vi gömma i dessa salar böra i många riktningar giva oss kraftiga väckelser. Först och sist till *fosterlandskärlek*.» Kort före sin bortgång 1889 uttrycker Hyltén-Cavallius sin glädje över Hazelius framgång »under strävandet att åt svenska nationen återskänka kärleken för en egen och självständig kultur. Själva din stora framgång visar att nationalitetskänslan hos oss icke ännu är utdöd och att du funnit det verksammaste sättet att väcka henne till livaktighet. Såsom gamle Moses satt på bergstoppen och blickade ned mot Kanans land, som han aldrig själv fick beträda, så sitter nu jag, en skröplig, mer än 70-årig gubbe och gläder mig vid utsikten att vårt folk skall återgå till sig självt och utveckla den nationella egendomlighet i kultur, som blivit oss av natur och historia anvisad... Tro emellertid, att ingen finnes som livligare gläder sig åt det stora resultat, som du uppnått, och som, om jag orkade leva, skulle mera fröjdas vid åsynen av det tempel du låter uppföra åt svenskhetens genius.»

Hazelius skulle inte heller själv få uppleva fullbordandet av sitt Nordiska museum, där arkitekturen och Milles monumentalskulptur av riksbyggmästaren Gustav Vasa förvisso förmedlar »en stark och mäktig stämning». Det blev i stället Skansen, som Hazelius gjorde till en nationell medelpunkt, där svenskarna kunde skåda sitt »stora sköna land i sammandrag» för att tala med Strindberg. På Skansen fylkades man kring Gustav II Adolfs byst den 6 november. På Skansen blev svenska flaggan en nationalsymbol, och den 6 juni 1893 firades här på Hazelius initiativ för första gången Sveriges nationaldag.

Skansen och Nordiska museet blev för Hazelius ett sätt att visa Sverige, svenskarna och deras hövdingar. Museets motto »Känn dig själv» och den år 1885 grundade Svenska turistföreningens »Känn ditt land» var vägvisare mot samma mål, även om man tycker att Hazelius pekade mot Stockholm och turistföreningen därifrån.

Också den senare startar med fosterländska förtecken i uppsåtet att »arbeta för spridandet av kännedom om land och folk». Parollerna skulle i båda fallen snart vinna återklang i landets olika delar.

»Nittiotalet blev Hazelius gunstigt», skriver Andreas Lindblom. »Tidsandan arbetade honom i händerna. Omkring sekelskiftet gick en ny våg av nationell entusiasm genom svenskt kulturliv. Landsbygden, främst Dalarna, kom i ropet med folkdräkter, danser, hemslöjd och landsmål. Skansen-ideologien präglar den tid då Heidenstam drar ner till sin barndoms Vättern och Karl-Erik Forsslund upp till Storgården, Gustaf Ankarcrona till Leksand och Carl Larsson till Sundborn, då Zorn på allvar blir bofast i Mora och då Karlfeldt med sin mustiga och mystiska hembygdsdiktning slår igenom som ingen svensk skald sedan dess.»

Nordiskt blev Hazelius museum blott till namnet. Men när Zacharias Topelius i ett brev kallar det »Sveriges bomärke, ristat av folkets egen hand», så har han givit ett kongenialt uttryck både för vad Hazelius ville och uppnådde.

Pedagogen

Så sent som i vintras fann jag som motto för en vägledning över ett nytt museum i Europas mitt de skaldeord som står ristade på en obelisk utanför Nordiska museet och som Hazelius själv citerar i Bilder från Skansen: »Den dag kan gry då allt vårt guld ej räcker att forma bilden av den svunna tid.» Orden uppfattades bokstavligt av Hazelius. Han såg inte sin uppgift vara att rida spjärn mot utveckling och framåtskridande. Han var medveten om att museimannens insats var begränsad, men också betydelsefull: att framkalla bilden av det förgångna.

Adertonhundratalet var bildteknikens stora genombrott, och Hazelius inser bildens pedagogiska betydelse. Han tänker i bilder och använder bilden som sitt främsta pedagogiska hjälpmedel. Hans uppgift är inte att föreläsa utan att visa. »Hela folklivsbilder borde framställas, varigenom ett livligt intryck kunde vinnas av befolkningens lynne och seder», skriver han. Materialet samlades från skilda delar av landet, men lagrades inte i ett museimagasin i väntan på framtida utnyttjande. En systematiskt arbetande forskare skulle behövt åratals förberedelser och kanske ändå misslyckats. Hazelius behövde blott ett år för att övertyga och lyckas. I oktober 1873 öppnade museet i »Södra paviljongen», Drottninggatan 71 – en plats där redan på 50-talet Hyltén-Cavallius och hans konstnärsgille hållit fester och basarer med folklivsprogram i samma anda. Här visades nu stuginteriörer från Halland, Skåne och Vingåker med figurer av C. A. Söderman. 1874 kunde en ny avdelning öppnas och nu hade Hazelius genom Lars Landgren, senare Härnösandsbiskopen, förvärvat en ny interiör från Delsbo, men samtidigt hade också två landskapspanoramor uppställts, det ena från Järvsö i Hälsingland, det andra visande en höstflyttning i Lule lappmark.

Sammanhanget mellan Hazelius utställningsteknik och düsseldorfmålarnas pittoreska folklivsbilder har ofta påpekats. I de tablåer Hazelius ut-

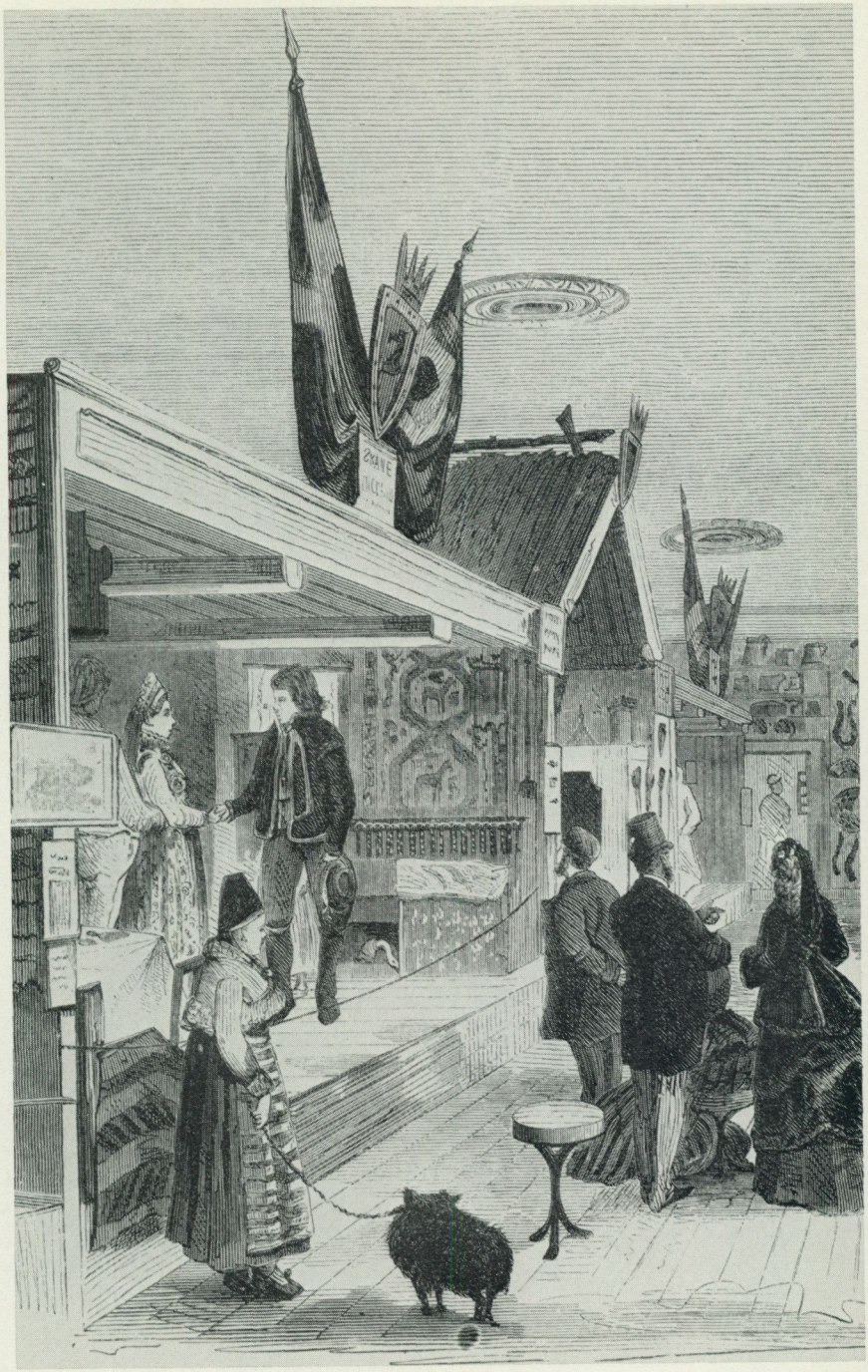

4. Interiör från Ingelstads härad, Skåne, i Artur Hazelius första museilokal vid Drottninggatan. Teckning av R. Haglund.

5. »Lillans sista bädd», interiör efter Amalia Lindegrens tavla med samma namn, iscensatt 1877 för en nyöppnad museiavdelning vid Drottninggatan 79.

6. Amalia Lindegrens oljemålning från 1858 efter motiv från Rättvik.

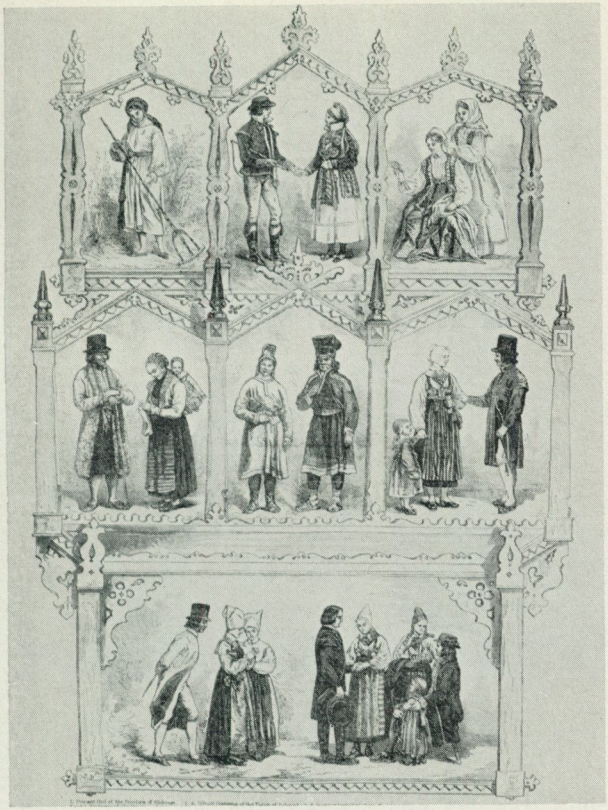

7. Svenska och norska folkkdräkter på Parisutställningen 1867. Ur The Illustrated London News.

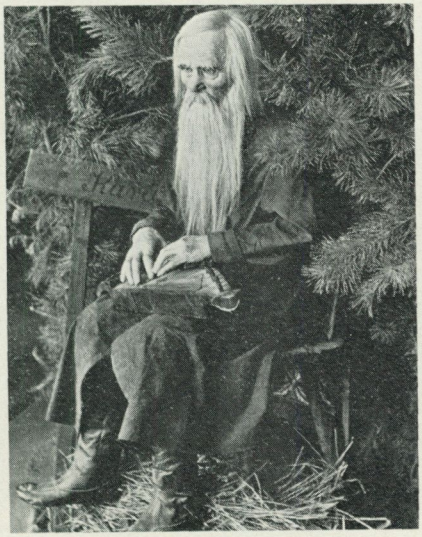

8. Kantelespelare från Karelen. Ingår i Artur Hazelius exposition på världsutställningen i Paris 1878.

ställde fanns tillräckligt både av dramatiska effekter och sentimentalitet för att säkra publikframgången. Hazelius »kände och arbetade med publiken som en teaterdirektör eller en varuhuschef skulle ha gjort. Han identifierade sig med dess smak och önskningar på det område, där han arbetade», skriver Ernst Klein i en minnesartikel i Nordisk tidskrift 1930. De tredimensionella bilderna vid Drottninggatan gav ett intryck som jämförts med det som senare skulle förmedlas av filmen.

Idén var dock ej ny. Redan vid Parisutställningen 1855 var dräkter utställda från Skåne, Blekinge och Dalarna liksom allmogesaker från Jämtland. Med ännu större omsorg hade man gått tillväga vid Parisutställningen 1867, då professor Scholander vid Konstakademien var utställningskommissarie med artisten Nils Månsson Mandelgren och skulptören A. Söderman som medarbetare. Trettio figurer i tretton olika grupper hade sammanställts, jämte tolv norska folkdräkter i sex grupper. De svensk-norska utställningsarrangemangen presenterades utförligt i de internationella bildtidningarna Le monde illustré och London Illustrated News. År 1878 finner vi Hazelius själv vid världsutställningen i Paris. Han hade med sig ett trettiotal svenska folkdräkter uppställda i grupper i tablåartade interiörer, som gjorde ett utomordentligt starkt intryck. En fransk journalist skriver: »Jag blev alltmera rörd, ju mera min blick inträngde i det forna livets seder och skick i anslutning till den tavla jag hade för ögonen.»

Till dem som hämtade inspira-

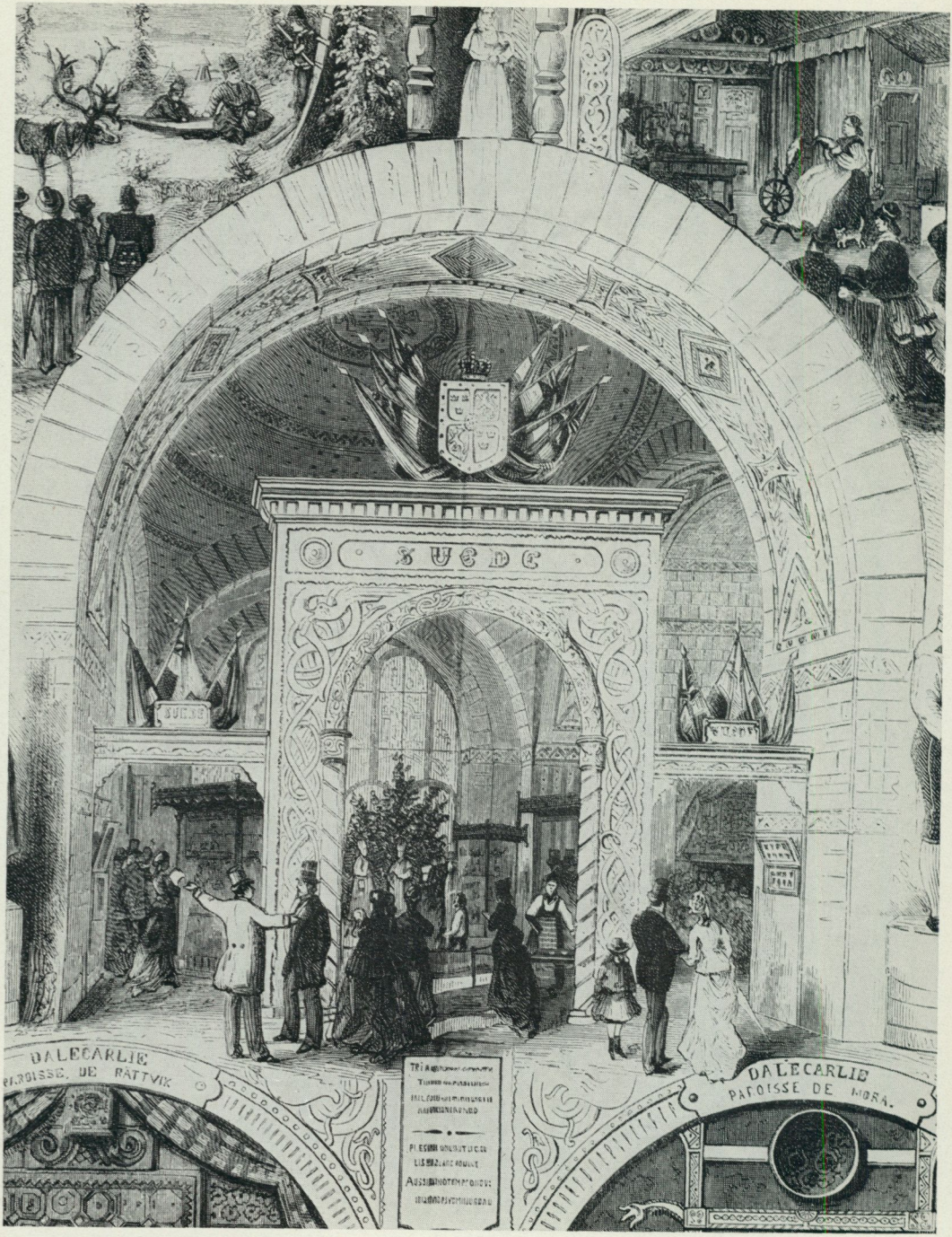
SUEDE
DALECARLIE
PAROISSE DE RATTVIK
DALECARLIE
PAROISSE DE MORA

10. Dalfolk. Detalj av panorama på Parisutställningen 1878.

tion av Hazelius utställning i Paris hörde Bernhard Olsen i Köpenhamn. Om Hazelius utställning i Trocadéropalatset skriver han: »Indtrykket var særdeles ejendommeligt og skilte sig skarpt og klart ud fra det, den øvrige Udstilling gjorde ved sine Opdyngninger af kunstindustrielle Vidundere og Unyttigheder, fabrikerede for Dagen og værdiløse, naar den var forbi. Man følte, at man her stod overfor noget nyt, et Gjennembrud af en ny Museumstanke vedrørende Samfundslag, hvis Liv og Færd hidtil havde været upaaagtede af den traditionelle og officielle Opfattelse af, vad der har Betydning i videnskabelig og kulturhistorisk Henseende. Det var tillige at spore et artistisk Greb i Arrangementet – Theatermaler Ahlgrenson var den professionelle Arrangør –, en moden Forstaaelse af, hvorledes man skal gribe Massernes Opmærksomhed og bane Vejen til Forstaaelse af Formaalet.» Vid konstindustriutställningen i Köpenhamn följande år lade Bernhard Olsen efter Hazelius förebild grunden till ett danskt folkmuseum. Han skulle därvid inte blott göra interiörer att titta på utan att gå in i. Hazelius skulle i sin tur på Skansen gå ytterligare ett steg emot realismen genom att återuppföra eller rekonstruera hela hus och gårdsanläggningar.

9. Ett avsnitt av Artur Hazelius exposition på världsutställningen i Paris 1878. Detalj av teckning av R. Haglund i Ny Illustrerad Tidning.

Redan på Parisutställningen 1867 hade uppförts en kopia av Ornässtugan, som tilldrog sig mycken uppmärksamhet. Den inköptes senare av Karl XV och finns alltjämt vid Ulriksdals slott. På världsutställningen i Wien 1873 kunde man se en rad allmogebyggnader från olika delar av Österrike. Hyltén-Cavallius tänkte på 1870-talet utforma sitt museum i Växjö som en bondstuga. Planerna förverkligades ej här men på åtskilliga andra ställen i vårt land. Ännu vanligare blev det att flytta och inreda äldre mangårdsbyggnader till hembygdsmuseer. Den originelle samlaren och godsägaren Alfred Bexell köpte redan 1876 en ryggåsstuga i Harplinge jämte inventarier som han flyttade till Göingegården vid Varberg. Gösta Berg har i sin Hazeliusbiografi i Svenskt biografiskt lexikon påpekat att vissa omständigheter tyder på att Hazelius »särskilt tagit intryck av de ålderdomliga norska byggnader som sammanförts på Bygdöy utanför Oslo som en gåva till Oscar II. Emellertid hade ingen

11. Förslag till museibyggnader på Framnäsområdet, som Hazelius förvärvade 1890. Teckning av H. Reuterdahl för Ny illustrerad tidning.

tidigare medvetet tagit i sikte att utbygga en sådan samling till en för allmänheten permanent tillgänglig bildningsinstitution. Det gensvar Hazelius fick här hemma och ute i världen visar också att samtiden upplevde detta som något nytt.» »Skansen» har i flera språk rentav blivit beteckningen för friluftsmuseum.

Hazelius avsåg aldrig att utnyttja de byggnader han flyttade till Skansen för museala utställningar. Han tycks dock i samband med förvärvet av Framnäs 1890 ha hyst planer att rekonstruera ryktbara nordiska byggnader som Ornässtugan, Borgunds stavkyrka, fatburen på Björkvik m. fl. Vurmen för den »fornnordiska» byggnadskonsten gick som en modevåg genom tiden. Den skulle senare även sätta sin prägel på Biologiska museet på Djurgården. Skansen skonades i stort sett från runslingsromantiken men inte helt från rekonstruerade byggnader. Hazelius slog dock tidigt in på en annan väg då han där lät återuppföra allmogebyggnader såsom den redan år 1885 inköpta Morastugan, hackstugan från Orsa, ryggåsstugan från Kyrkhult m. fl.

Pragmatikern

Artur Hazelius var ingen teoretiker, som först formade sina tankar vid skrivbordet och sedan systematiskt förverkligade dem. Idéerna växer successivt fram under resor i svenska bygder och på kontinenten liksom under ensliga promenader på Skan-

12. Skansenportalen på 1890-talet.

sen. Hazelius är alltigenom pragmatikern för vilken idé och handling är ett. Hans syfte var inte att visualisera vetenskapliga idéer om folk och kultur utan att framställa konkreta bilder, som tillika skulle bli förebilder.

I Nordiska museets stadgar 1880 angavs syftet visserligen vara att »gagna vetenskapen», men det var knappast genom att utåt markera forskningsprofilen som Hazelius skulle ha vunnit gehör för sina idéer vare sig hos staten eller enskilda. Expositionerna var mera ägnade att förmedla intryck än kunskap. Med tanke på museets utvecklingsmöjligheter var detta lyckligt. Medan de fornsalar som tillkom med mer eller mindre vetenskapliga ambitioner på olika håll i landet snart dammade igen av brist på besökare, behöll Hazelius sitt grepp om publiken.

Medan Bernhard Olsen i Frilands-

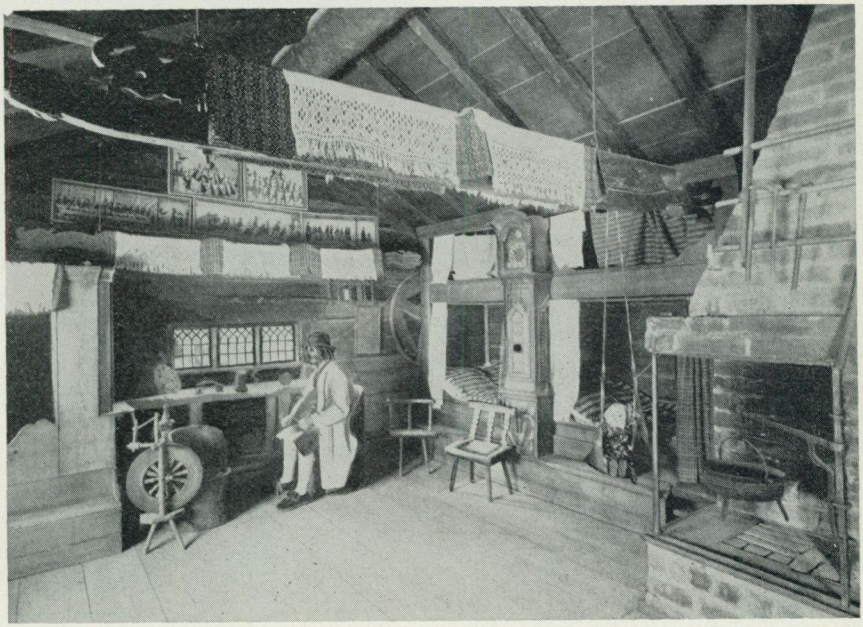

13. Interiör från Morastugan på Skansen. Under den första tiden befolkades stugorna med vaxdockor liksom i interiörerna vid Drottninggatan.

museet vid Köpenhamn sökte visa byggnadsskickets utveckling från de tidigaste stadierna, representerade av byggnader från de forna danska provinserna, avstod Hazelius från att förverkliga sådana idéer på Skansen. Han övergav även snart den ursprungliga tanken att flytta dit byggnader från Norge. Ett nordiskt friluftsmuseum blev överflödigt, ty Skansenidén spreds snabbt till de nordiska grannländerna och efterbildades både i Köpenhamn och Helsingfors. Hazelius och hans efterföljare inriktade sig i stället på svenska byggnader, vilka efter hand inte blott skulle representera skilda landskap utan även olika samhällsskikt och tidsepoker.

Man bör inte glömma att Hazelius också ville peka på sambandet mellan natur och kultur, ja rentav mellan människans och djurens rike. Redan de 1875 inrättade landskapspanoramorna vid Drottninggatan vittnar härom. På Skansen ersattes de konstgjorda kulisserna av ett verkligt landskap. Den skiftande naturen gav åtminstone en illusion av ett omväxlande Sverige. Det finns t. o. m. idéutkast som visar att man avsett att inlemma ett strandparti vid Djurgårdsbrunnsviken i Skansenområdet för att bl. a. rekonstruera ett fiskeläge. Senare tillkomna friluftsmuseer som t. ex. i Danmark skulle gå ännu ett steg längre i strävan att sätta in gårdar och hus i en naturlig landskapsmiljö, vilket det begränsade utrymmet på Skansen blott nödtorftigt tillät.

Många faktorer bidrog till att Skansen fick en särprägel. Genom att Hazelius kombinerade friluftsmuseet med en naturhistorisk avdelning blev Skansen tillika Stockholms Zoo med all den dragningskraft en sådan anläggning hade före tillkomsten av de moderna djurparkerna. Den omväxlande terrängen utnyttjades väl och gav mera intryck av naturpark än av zoologisk trädgård.

På Skansen fick Hazelius även tillfälle att tillämpa den aktivitetspedagogik som ej var möjlig i museet. »*Det vill framställa folklivet i levande drag*», skriver han med kursivstil om sitt friluftsmuseum 1898. Stillbilderna i Nordiska museet hade här fått sitt komplement av rörliga bilder. Det händer någonting på Skansen. Nyckelharpan och fiolen hänger inte i en monter utan hanteras med liv och lust av spelmännen. Folkdräkterna sitter inte på gipsdockor utan på levande människor som kutar runt och niger. Lappen klövjar renar, dalfolk drar upp till fäboden »och så framkallas bild efter bild».

I våra dagar skulle man kanske vara benägen att använda den tyska beteckningen »folklorismus» om Hazelius aktiviteter på Skansen. Självfallet betydde dessa även mycket för museets ekonomi. Hazelius blev inte utan kritiker men själv såg han i hela verksamheten ett djupare folkuppfostrande syfte. Hans avsikt var inte blott att underhålla utan »att skapa traditioner som aldrig övergavs». Genom verksamheten på Skansen gjorde Hazelius gemensam sak med den uppblomstrande folkdans- och folkmusikrörelsen. »Svenska Folkdansens Vänner» var ett barn av Skansens första verksamhetsår. Nordiska museet och Skansen blir inte blott en stockholmsangelägenhet utan en hela svenska folkets sak. Skaran av dem

14. Höstflyttning i Lule lappmark. Panorama i södra paviljongen vid Drottninggatan.

15. Lapplägret på Skansen i början på 90-talet.

som vinns av och för Hazelius ökar. Man håller basarer på skilda håll i landet för hans verksamhet.

Skansen och Nordiska museet skulle emellertid bli bundsförvant med ännu en folkrörelse av betydelse, nämligen hemslöjdsrörelsen. »Husfliten» blev på skilda håll i Norden en försörjningsutväg för de växande skarorna av obesuttna. Samtidigt utgjorde den textila hemslöjden något av en sysselsättningsterapi för damerna i de högre samhällsskikten. I tongivande kretsar började man upptäcka nya kvaliteter i hemslöjden. Prov på svensk folkkonst presenterades redan vid världsutställningen i Paris 1867 och uppmärksammades bl. a. av den kände konstforskaren Jacob von Falke i Wien. Då denne år 1870 utarbetade en katalog över Karl XV:s samlingar, stiftade han även närmare bekantskap med den textila folkkonsten i Sverige. Han framlade sina iakttagelser i en tidskriftsartikel, som utmynnade i ett förslag att skapa ett svenskt konstindustrimuseum, vilket borde innehålla »en fullständig samling av all skandinavisk husslöjd från äldre och nyare tider. Ett dylikt museum, satt i riktig gång, grundat och lett med särskild hänsyn till det egendomliga landet alstrat och kan alstra, ett sådant museum, alltid hållet vid liv och ställt i samband med den skapande praktiska husslöjden kunde omöjligen förfela att även i Sverige odla smaken för ornamental konst och måste göra landet stora tjänster genom att väcka, leda och främja de nu slumrande krafterna i denna väg.» Artikeln återgavs även i Aftonbladet 1871 och spriddes genom särtryck.

Insikten om just allmogeföremålens värde som mönsterförlagor stod även klar för Gabriel Djurklou, vars bekanta skrift Unnarsboarne inte blott var en lokal folklivsskildring utan tillika något av en programskrift för den vaknande konst- och hemslöjdsrörelsen. Samma år som denna utkom, 1874, grundade Sofie Adlersparre Handarbetets vänner med syfte att stimulera den »skapande, praktiska husslöjden». Hazelius och Sofie Adlersparre inledde ett fruktbärande samarbete, utan att den förre likväl gick så långt som Karlin i Lund, vilken direkt knöt en konstslöjdanstalt till Kulturhistoriska museet. Vid Nordiska museets 25-årsjubileum fäste Hazelius uppmärksamheten på den nytta hantverkaren och konstslöjdidkaren kunde ha av museets samlingar. I programartikeln i Saga 1888 hävdade O. Hermelin att Nordiska museets samlingar borde kunna ge en väckelse »till händighet och skönhetssinne».

Det stannade ej vid fraser och programförklaringar. År 1893 gav Wilhelm Oldenburg ut ett arbete med titeln Träsniderier i allmogestil hemtade ur Nordiska Museet i Stockholm, vari han återger inte mindre än 250 motiv. Nordiska museets samlingar skulle även komma att verka inspirerande på konstnärer av format och därigenom indirekt bidraga till svensk stilbildning. I främsta rummet bör här nämnas Carl Larsson och den i år avlidne pionjären inom svenskt möbelhantverk, Carl Malmsten. Skansen skulle på motsvarande sätt komma att betyda åtskilligt för arkitekternas syn på folklig byggnadskonst.

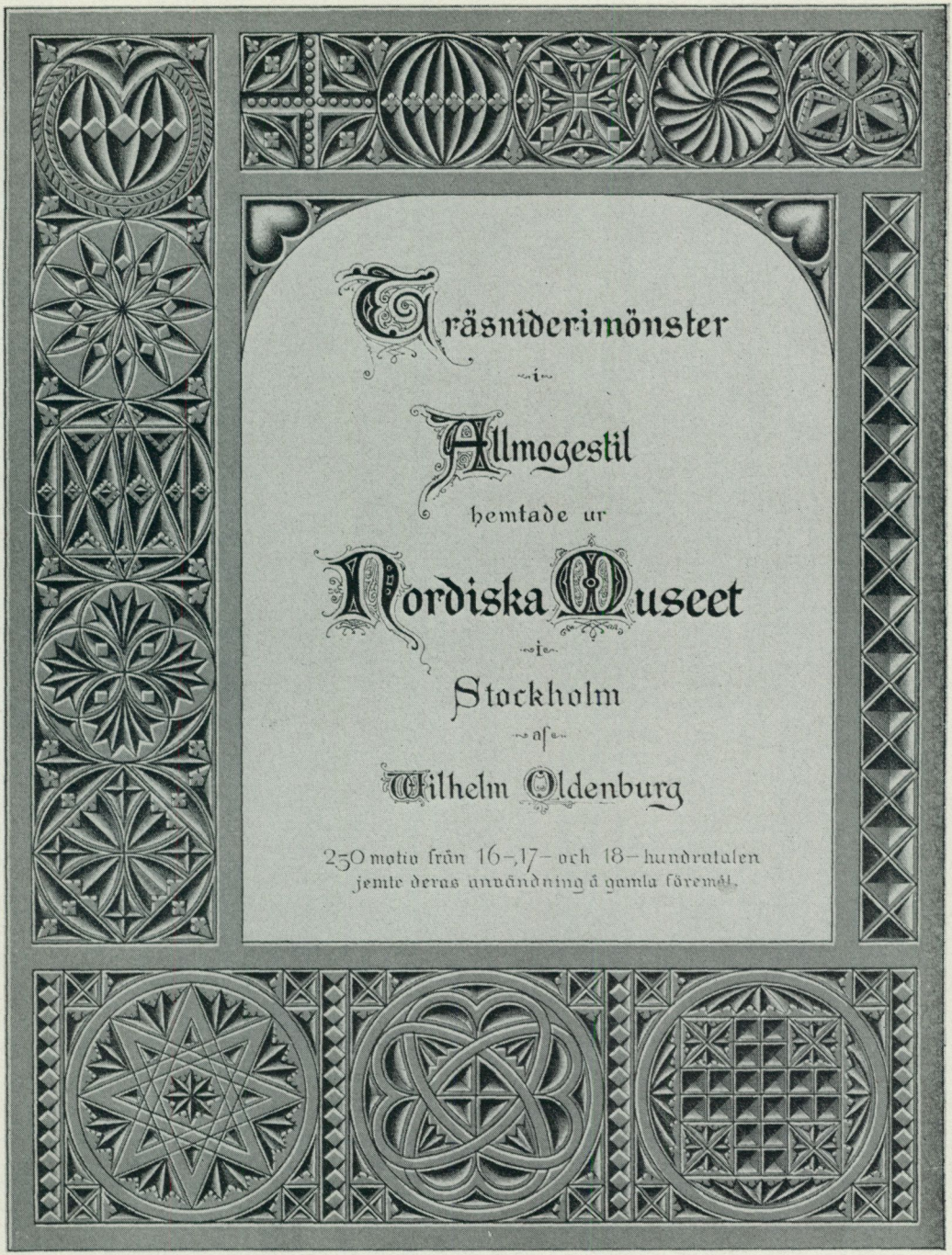

16. Titelsidan till W. Oldenburgs mönsterbok.

17. Fritz von Dardels karikatyr från 1895 av Artur Hazelius på Skansen.

Om Artur Hazelius i realiteten kom att uppfylla de intentioner Jacob von Falke skisserat för ett konstindustrimuseum, så omintetgjorde han emellertid de planer som Mandelgren väckt inom Svenska slöjdföreningen 1868 att bilda ett konstindustrimuseum efter mönster av South Kensingtonmuseet i London. Föreningens ordförande Fritz von Dardel beklagar sig i sin dagbok 1883 att Hazelius inte använde sin ihärdighet och viljekraft till förmån för ett konstindustrimuseum, som skulle vara »långt nyttigare än dessa ofantliga samlingar av fornsvenska lantbruksredskap; men dessa smickra böndernas fåfänga». Slöjdföreningen skänkte följande år sina huvudsakligen av Mandelgren sammanbragta samlingar till Nationalmuseum.

Detta betyder emellertid inte att Hazelius, som hans kritiker ofta gjorde gällande, avsåg att enbart skapa ett allmogemuseum. Med stort förutseende angav han i Nordiska museets stadgar 1880 att museet »skall omfatta samhällets alla klasser, således icke endast allmogen utan ock medelklassen och de högre ståndena». Till Hazelius främsta personliga samlarinsatser hör de minnen från skråväsendet vilka höll på att skingras och förstöras i de svenska städerna. Insamlingsverksamheten omspände i själva verket även kyrkoinventarier,

som vid denna tid var mycket vanvårdade och vandaliserade ute i landet. Här kolliderade museet liksom Mandelgren med den 1867 utgivna författningen om hembudsplikt till statens samlingar av kyrkliga inventarier, innan de utbjöds till privata köpare. Den konflikt som uppstod med Vitterhetsakademien och Statens historiska museum om de båda museernas avgränsning löstes emellertid så småningom. Planerna på en kyrklig avdelning vid Nordiska museet skrinlades, och föremål av sådan art deponerades på Statens historiska museum. Nordiska museets insamlingsverksamhet begränsades till föremål från tiden efter 1500.

Lika klar blev däremot knappast gränsen, vad avser insamlingsobjekten, gentemot Nationalmuseum, där även en konstslöjdsavdelning inrättades. Här blev det snarare utställningsprincipen som blev avgörande. Högreståndsmobilierna i Nordiska museet avsåg inte primärt att peka på estetiska kvaliteter utan på möblernas funktionella och sociala sammanhang. Möblerna utställdes inte som konsthantverksalster utan i rumsinteriörer från olika tider. Denna pedagogiska princip skulle också visa sig ha framtiden för sig. Vi slapp konstindustrimuseerna i Sverige – med ett undantag – men stilrummen – med lite för mycket betoning på »stil» – skulle efterbildas vid alla större kulturhistoriska museer.

Publicisten

Artur Hazelius hade under åren närmast före 1872 varit verksam som utgivare av folkskrifter i växlande ämnen. Han hade även personlig erfarenhet av distributionen av sådana alster. Denna uppgift sammanföll, som Gösta Berg påpekat, väl med den äldre nationalliberalismens klart framträdande bildningssträvanden. Kontakterna med skönlitterära författare skulle Hazelius dra nytta av även som museiman. Han insåg nyttan av att ha goda relationer till tidningspressen för att nå publiken. Han torde även ha varit klart medveten om de fördelar som Stockholm därvid erbjöd, varför han avvisade ett frikostigt ekonomiskt stöd från en Göteborgsmecenat, vilket var förknippat med villkoret att samlingarna efter att ha nyttjats vid tillfälliga utställningar skulle föras till rikets andra stad.

Egen författarverksamhet skulle de många praktiska sysslorna ej medgiva, men däremot blev Hazelius insats som utgivare av skrifter och bildverk i anslutning till museiverksamheten ganska betydande. Denna uppgift var, liksom Hazelius övriga museigärning, inriktad både på att tjäna forskningen och folkbildningen, och han grundlägger därmed en tradition som Nordiska museet i hög grad skulle fullfölja också i framtiden.

Hazelius hade en vetenskaplig bakgrund, och när Claes Lundin i en artikel i Stockholms Dagblad och Dagligt Allehanda den 29 november 1872 betonar de Skandinavisk-Etnografiska samlingarnas betydelse för den vetenskapliga forskningen är det väl ej utan att han är ett språkrör för Hazelius själv. Dennes personliga läggning, som närmast var pedantisk, hade utan tvekan gjort honom själv lämpad för en akademisk karriär. Som museiman fick han likväl be-

gränsa sin uppgift till samlarens och publicistens. I förordet till Bidrag till vår odlings hävder 1882 framför Hazelius även detta som en ursäkt för att han »hittills nödgats låta det vid museet år för år sig hopande materialet mestadels ligga utan vetenskaplig bearbetning».

Samlingarna ökade snabbt och pockade på att bearbetas, inte blott beskådas. I sitt förord till första bandet av Minnen från Nordiska museet (1885) skriver Hazelius: »Det rika materialet för den vetenskapliga forskningen i vårt lands odlingshistoria, vilket ligger hopat i Nordiska museet, bör ej endast förevisas för besökande, utan så vitt möjligt göras tillgängligt i ännu vidare kretsar.» Senare framhåller Hazelius starkare det vetenskapliga värdet av samlingarna.

I sin uppsats Ur Nordiska museets historia 1898 berättar han om sina intryck under sommarresan 1872 och tillfogar: »Det blev mig uppenbart, att man skyndsamt måste ingripa, om man ville göra sig till godo de hjälpmedel för forskningen, vilka ännu erbjödo sig i dessa gamla boningar, som revos eller i dessa bohag som ringaktades och i dessa dräkter, som bortlades.»

Det är väl inte utan att orden bär prägel av viss efterrationalisering. I de källor som belyser Hazelius verksamhet under 1870-talet finner man inte museets vetenskapliga funktion lika klart uttalad. Man kan inte heller påstå att Hazelius insamlingsverksamhet var systematiskt upplagd. Tillfälligheter och personliga samlarintressen blev avgörande. Det är ofta omvittnat vilken vurm Hazelius hade för bindmössor, vilket nästan får lite av löjets skimmer över sig.

Hyltén-Cavallius, som grundat Smålands museum i Växjö, hade varit mera sparsmakad och undvikit att samla dubletter. Fördelen av att åtminstone ifråga om vissa föremålsgrupper hopbringa ett rikt material skulle emellertid visa sig på längre sikt. Det nya seklets etnologiskt skolade tjänstemän kunde enbart på grundval av materialet i Nordiska museet kartlägga olika typer av husgeråd, dräktplagg, silversmycken osv. Nordiska museets hopade materialsamlingar lämpade sig för både typologisk forskning och kartografisk analys. I landsortsmuseerna var något sådant ej möjligt.

En förutsättning för det vetenskapliga utnyttjandet var dock att materialet redan från början var försett med förvärvsuppgifter. Detta var ingalunda så självklart som det nu kan synas. Laura Stridsberg har i Fataburen 1921 påpekat hur Hazelius själv var ett föredöme i allsidighet vid insamlandet av uppgifter och utsagor, varför »hans resedagböcker te sig som en miniatyrmodell till det arkiv, som sålunda på sätt och vis grundades samtidigt med museets föremålssamling».

Insamlingsverksamheten kom ej enbart att omfatta föremål utan även arkivalier av olika slag liksom muntliga traditioner. Sin första insamlingsresa hade Artur Hazelius företagit hösten 1872 med ett stipendium från Svenska fornminnesföreningen, vars verksamhetsprogram Hyltén-Cavallius hade skisserat ett par år tidigare. Det gick ut på ingenting mindre än »Sveriges etnologiska och antikvariska un-

18. Titelblad till Runa, som utgavs av Nordiska museet 1888.

dersökning». På sin egen resa i Östergötland och Småland ägnade sig Hazelius åt båda dessa områden. Huvuduppgiften var att undersöka runstenar, men därjämte upptecknade han alla slags muntliga traditioner, visor, gåtor och danslekar. Betraktad som ett led i »Sveriges etnologiska undersökning» var denna resa naturligtvis en obetydlighet. Även om Hazelius i fortsättningen inte skulle låna sina tjänster åt Svenska fornminnesföreningen utan gå sin egen väg är det likväl troligt att han insett betydelsen av det allsidiga undersökningsprogrammet. Lika lite som Hyltén-Cavallius blev Hazelius någon ensidig föremålssamlare. Han visar tvärtom ett påfallande stort intresse för folkminnena och detsamma skulle senare även gälla om hans främste medarbetare N. E. Hammarstedt.

I en baksidesannons till Bidrag till vår odlings häfder 1881 deklarerar Hazelius, att den planerade skriftserien skall »omfatta dels skildringar av allmogens levnadssätt i de särskilda nordiska landen jämte upptecknings av sång och saga eller över huvud taget av folkdiktning i detta ords hela vidsträckta mening... Med tacksamhet skola bidrag emottagas till detta litterära samlingsverk, framför allt upplysningar om och avbildningar av allmogens byggnadssätt, husgeråd och redskap; folklivsskildringar; upptecknings av folksägner, folkvisor, folkmelodier osv. På detta för kännedomen om vårt folk så viktiga fält, under långa tider föga odlat, har i våra dagar åter en rik skörd inhöstats. Här kan dock otroligt mycket ännu göras, om man handlar med allvar och kraft; men om dessa folkandens frukter gäller det samma som om de föremål, vilkas insamlande och trogna vård utgör en av Nordiska museets huvuduppgifter: man måste skynda att rädda dem undan den förgängelse, varmed de till följd av mångfaldiga samverkande orsaker för varje flyende år allt våldsammare hotas.»

Hazelius skaffade själv medarbetare. Några av dem blev inte bara samlare och uppköpare utan även fältforskare. Hazelius kom därigenom i realiteten att introducera det system av »ortsmeddelare», varigenom våra etnologiska forskningsinstitut senare i stor utsträckning skulle bygga upp sina samlingar. Han underströk själv den betydelse som dessa olärda »forskare bland folket» hade för hans verk. Det är också en händelse som ser ut som en tanke att Hazelius som den första bilden i första häftet av den bildsamling han började utge 1888 återger Lasse i Lassaberg, den begåvade kyrkvärden, vars upptecknings ligger till grund för Gabriel Djurklous berömda skrift Unnarsboarne. Till Unnaryd och andra småländska trakter skulle P. G. Wistrands upptecknings färder gå, medan Eva Wigström på Nordiska museets bekostnad företog upptecknings färder i Skåne. Under det att Svenska fornminnesföreningen främst kom att inrikta sig på antikvariska inventeringar, så kom i själva verket Nordiska museet att steg för steg övertaga Sveriges etnologiska undersökning. Längre fram skulle rentav »Etnologiska undersökningen» konstitueras som en särskild avdelning vid Nordiska museet och i sin tur bli förebild till motsvarande institutioner i

grannländerna. Självfallet var inte Nordiska museet ensamt om uppgiften. Till skillnad från landsmålsföreningarna i Uppsala och Lund – vilka kom att bilda grunden till våra dialekt- och folkminnesarkiv – var emellertid Nordiska museets etnologiska undersökningar inte begränsade till någon bestämd provins, utan omfattade hela landet. Detta skulle på längre sikt bli av största betydelse.

I Minnen från Nordiska museet 1885 ursäktar Hazelius den svaga vetenskapliga aktiviteten vid museet med att »ännu relativt få författare i vårt land ägnat sig åt omfattande studier på de områden, som här äro ämnade att behandlas». Inför planerna att utge en skriftserie från Nordiska museet mobiliserar han emellertid såväl äldre som yngre medarbetare och skaffar förhandslöften om bidrag. I baksidesreklamen till Bidrag ur vår odlings hävder 1881 nämner han särskilt G. Aldén, R. Bergström, A. Bondeson, G. O. Hyltén-Cavallius, G. Djurklou, V. Engelke, L. Höijer, N. M. Mandelgren, J. Mörtsell, G. Retzius, F. Unander och Eva Wigström ävensom professorerna S. Grundtvig och G. Stephens i Köpenhamn och professor A. O. Freudenthal i Helsingfors. Uppsala- och lundaakademiker lyser däremot med sin frånvaro.

Flera av de nämnda infriar även sina löften till Hazelius. Den gamle virden på Sunnanvik, G. O. Hyltén-Cavallius, publicerade 1885 sitt sista arbete i Hazelius Minnen från Nordiska museet. N. M. Mandelgren beskriver sin barndoms jul i Kullabygden, Eva Wigström återger sina folkminnesuppteckningar från Skåne, Gabriel Djurklou sina anteckningar ur domböckerna från Kinds härad, Gustaf Retzius skriver om Finland i Nordiska museet osv.

Den vetenskapliga publiceringsverksamheten vid Nordiska museet under Hazelius tid omfattade främst materialpublikationer, men dessa har å andra sidan stor spännvidd. P. G. Wistrand publicerar 1892 byskomakaren Jonas Stolts minnen från 1820-talet, som något av en motsvarighet till Lasses i Lassaberg uppteckningar. Edvard Hammarstedt utger 1899 J. P. Wallensteens anteckningar av vidskepelser i Danderyd och Lidingö. Hazelius egen medverkan är minimal, men han håller hela tiden med fast hand också i denna sida av verksamheten. »Kom ihåg att vid alla uppteckningar iakttaga *den yttersta trohet*», manar han 1881 Wistrand. I andra bandet av Bidrag till vår odlings häfder 1882 framlägger han även sina synpunkter ifråga om utgivning av muntliga folktraditioner.

Folkvisorna borde enligt Hazelius återgivas »så troget som möjligt, sådana de utgått ur folkets mun». Folkmelodierna skulle »där sådant finnes oundgängligen nödigt, undergå en möjligast mild och skonsam harmonisering . . . Vad angår sagorna och sägnerna, är det utan tvivel önskligt att kunna lämna dem i deras äkta folkliga form med hänsyn till så väl ljud som ordförråd och satsbyggnad. Men dess värre måste detta ofta vara endast ett önskemål, ty många upptecknare saknar de nödiga förutsättningarna för ett strängt vetenskapligt tillvägagående, och man får då nöja sig med omskrivningar på litteraturspråket, även dessa ingalunda

alltid gjorda av mästare i sagoförtäljningens svåra konst. Det kan nämligen ur flera synpunkter, ja även ur rent vetenskaplig, vara av vikt att om en saga eller sägen icke kan återgivas i sin äkta form, åtminstone hennes allmänna drag eller ock vissa enskilda drag i densamma räddas undan glömskan.»

Bland landsmålsforskarna hade vid denna tid krav på en mera ljudtrogen återgivning av dialekterna gjort sig gällande. J. A. Lundell i Uppsala hade 1877 skapat ett instrument härför i det s. k. landsmålsalfabetet. Till dess användande i Nordiska museets skriftserie ställde sig dock Hazelius negativ: »Då detta arbete, ehuru det åsyftar att jämväl i det minsta tillfredsställa vetenskapens krav på noggrannhet i uppgifter, icke uteslutande är ämnat för vetenskapsmännen, vars deltagande för hithörande ämnen det vill väcka och liva, har jag ansett både olämpligt och oriktigt att för folkmålens många och skiftande språkljud använda nya skrivtecken, som skulle göra de på bygdemål avfattade sägnerna och skildringarna intresselösa, att icke säga alldeles onjutbara, för en var som icke gjort dialektforskning till uppgift». Språkmannen Hazelius tillägger emellertid: »På språkets rykt och vård har jag sökt nedlägga all den omsorg, som stått i min makt.» Bidrag av såväl Mandelgren som Eva Wigström hade för den skull fått både i handskrift och korrektur »göra flerfaldiga resor mellan huvudstaden och Skåne för att till sitt innehåll noga prövas och till sin form omarbetas».

Att folkminnena för att bli tillgängliga för forskningen helst borde utgivas i tryck var naturligt så länge samlingarna ännu ej var alltför omfattande. Hazelius fann det emellertid även angeläget att presentera museiföremålen på liknande sätt. Ett visst föremålsurval – ofta av praktkaraktär – blev härigenom känt långt utanför museet. De skickligt gjorda illustrationerna bidrog emellertid otvivelaktigt samtidigt till att reducera primärmaterialets betydelse. Föremålen tycks rent av kunna ersättas av bilder. Det blev allt framgent Nordiska museets bibliotek och arkiv som kom att lämna forskarservicen.

Den medarbetarstab som knöts till Nordiska museet och som till en början ofta saknade akademisk utbildning skulle komma att utföra en forskningsinsats av betydande mått. Nordiska museet skulle härigenom allt mera komma att markera sin ställning bland de lärda verken i landet och bidraga till att ge Sverige en framskjuten position inom den internationella etnologiska forskningen. Under Hazelius tid bör främst N. E. Hammarstedt nämnas, genom vars vetenskapliga verksamhet Nordiska museets karaktär av forskningsinstitution grundlades. Själv varken kunde eller ville Hazelius i motsats till sin föregångare Gunnar Olof Hyltén-Cavallius kalla sig etnolog. Men jämsides med den utåtriktade verksamheten i Nordiska museet och på Skansen lade han i tysthet grunden till en materialsamling som såväl ifråga om omfång som kvalitet ännu saknar sin motsvarighet.

Mycket av Hazelius verk var tidspräglat. De uttryck hans patriotiska lidelse ibland fick på Skansen väckte

19. Fru Nonny Lundberg läser dikter på en skaldeafton i Laxbrostugan på Skansen 1900. T. v. om dörren ser man Artur Hazelius. Drygt ett halvår därefter var han död. Teckning för Idun av David Ljungdahl.

klander och löje redan hos samtiden. I det sekellånga perspektiv vi nu äger vet vi emellertid att den skribent i Social-Demokraten fick rätt som vid Hazelius frånfälle i maj 1901 yttrade: »Vad vi aldrig misskänt och alltid skola erkänna är det storslagna i tanken och strävandet att skänka vårt folk en mångsidig totalbild av framfarna seklers utvecklingsskeden i vårt land till ovärderlig förståelse för oss själva. Hazelius verk är icke fullbordat med de skapelser han nu lämnar efter sig, det är byggt att vidare byggas på, det har från början lagts ut efter en ram nog vid och utvidgningsbar att period efter period upptaga allt som är karakteristiskt för varje ny tidsålder i vårt folks liv, det är ett verk som bär löften om en ännu rikare framtid. Att ha förstått detta, att från början ha givit Nordiska museet dessa storartade grunddrag, det är den avlidnes förtjänst, det är en kulturvinning som skriver sig själv in i Sveriges hävder.»

SUMMARY

Artur Hazelius and the Nordiska Museet

The creation of the Nordiska Museet and Skansen should be seen against the background both of the radical changes in Swedish folk culture as a consequence of industrialism and of the strong national currents of the 19th century. To Artur Hazelius the museum was fundamentally a means to arouse national consciousness in the Swedish people. Even the museum building itself was designed so as to "instil a strong and powerful feeling and thus contribute to a patriotic awakening". At Skansen festivals in memory of historical events were celebrated and on the 6th of June 1893, Sweden's national day was celebrated here for the first time, on Hazelius' initiative. Skansen became a natural centre for the national movements at the turn of the century, highly to the benefit also of Skansen itself:

The success that Hazelius rapidly won was to no small degree due to his pedagogic talent. Costumes and other objects were displayed in interiors somewhat like waxworks which did not fail to produce the desired impression. When Hazelius exhibited his display cases at the World Fair of Paris in 1878 his example was followed, among other places in Copenhagen. At Skansen, however, Hazelius went one step further as he rebuilt or reconstructed whole houses and farms from different parts of Sweden. This was no new idea but the response it found in Sweden and all over the world proves that people at that time felt it as something new. Through activities of different kinds–such as folk music and folk dance–Hazelius succeeded in making Skansen a "living" museum. At the same time he made common cause with the then awakening movement for domestic arts and crafts which found inexhaustible stores of models and patterns in the collections of the Nordiska Museet. The whole time Hazelius remains the pragmatist to whom idea and action are one and the same. Though certain items in the activities of Skansen might be characterized as "folklorismus" – which was unavoidable not least as a source of income – Hazelius throughout his work had adult education in mind. As a museologist he took up his publicistic work again and proved himself clever and capable both when making propaganda for his institution and when making the materials of the Nordiska Museet more widely known by means of illustrated publications of different kinds. By nature Hazelius was almost pedantic and from the very beginning the collecting of materials was done with utmost care. For each object inquiries were made as to all circumstances connected with its acquisition. Hazelius also started the collecting of folklore materials. Personally he no longer found time for any scientific work of his own–he was a Scandinavian philologist by training–instead he engaged several collaborators and also started a scientific publication series. Properly speaking Hazelius was no ethnologist, but along with his outward activities in the Nordiska Museet and at Skansen he quietly laid the foundations of a collection of material which still is unequalled both in range and quality. When open air museums in different parts of the world are given the name of "Skansen" this is also a testimony to the example and inspiration that was and still is given by Artur Hazelius and his creation.

Gösta Berg

Nordiska museet som forsknings- och bildningsanstalt

Grundläggningsåren

Från 1800-talets många större och mindre samlare av konst- och kulturhistoriska föremål skiljer sig Artur Hazelius genom att han redan från början målmedvetet tog sikte på, hur det hopbragta materialet skulle kunna användas i forskningens och folkbildningens tjänst. Kanske sammanhängde det med att han själv till läggning och utbildning var pedagog.

Tvärt emot vad Fredrik Böök hävdar i sin stora biografi var däremot denne, efter ungdomens tidstypiska svärmerier, skäligen osentimentale man personligen ganska främmande för den »nationalromantik», som skalder och konstnärer vid denna tid efter kontinentala förebilder så ivrigt tydde sig till. Hans räddningsarbete var ju inte heller på något sätt begränsat till den »folkliga» kulturen, d.v.s. den som bars upp av bondebefolkningen, utan omfattade alla samhällsklasser. I varje fall fanns hos denne ättling till rabulister mycket litet av konservativt sinnelag, vare sig kulturellt eller politiskt. Han hade säkert gärna instämt i Claude Lévi-Strauss ord:

»Mitt temperament och min håg för mig hellre till tider, som var mer anspråkslösa och kanske också mera ängsliga än vår, men där en viss jämvikt kunde upprätthållas mellan människan och naturen, mellan de skiftande och mångfaldiga formerna av liv, vare sig djur- eller växtliv, mellan olika typer av kulturer, trosföreställningar, sedvänjor eller institutioner. Det är inte för att bevara denna mångfald som jag kämpar, utan för att bevara minnet av den.»

Det inventarium över samlingarna, som Hazelius med egen hand från första början upprättade, den s. k. huvudliggaren, bär med sina ingående uppgifter om folkliga benämningar, om användning, om härkomst etc. vittnesbörd om hans avsikter. Han hade redan i november 1872 hämtat anvisningar om hur sådant skulle gå till av Hans Hildebrand och Oscar Montelius, med vilka han i fråga om uppsåtets allvar var nära befryndad.

Redan från första början stod det emellertid klart för Hazelius, att skulle bildningsvärdet hos föremålen kunna tillvaratagas, krävdes en forskning som gick hand i hand med insamlingen. Men denna kunde inte inskränka sig till vad som mera tillfälligt kom fram under de visserligen mycket omfattande resor som successivt företogs i skilda delar av landet i samband med föremålsförvärven. Själv tillvaratog han vad han kunde komma över av folklig tradition, och han uppmanade ivrigt sina medarbetare att göra detsamma. Så småningom blev det t. o. m. tal om direkta forskningsresor, som inte i första

hand inriktade sig på en utökning av samlingarna utan avsåg att skaffa kunskap om befolkningens levnadsförhållanden, särskilt i sådana bygder som betraktades som ålderdomliga och säregna. Efter tidens förhållanden rätt vidlyftiga sådana resor företogs bl. a. av Nils Edvard Hammarstedt och P. G. Wistrand. Regelrätta fältforskningar med uppmätning och fotografering av hela komplex av byggnader företogs första gången 1896 dels i Mareks by, Asby socken, Småland och dels i Vads by, Söderbärke socken, Dalarna.

Resultaten av dessa tidiga forskningsarbeten blev publicerade och Hazelius gör i detta sammanhang 1882 ett intressant uttalande som ger en klar bild av hans praktiska och sunda syn på sådana frågor: »Några af de uppsatser, jag kommer att meddela, hafva icke annat syfte än att utgöra en mer eller mindre utförd förklaring till lämnade afbildningar. Möjligen skall från en eller annan vetenskapsmans sida härvid anmärkas, att dessa bort sparas, till dess de kunnat åtföljas af en grundligare utredning. Men då, såsom förut anmärkts, förrådens fruktbargörande länge nog måst uppskjutas, så har det ej synts mig vara skäl att göra lämnandet af en del afbildningar beroende af en utredning, på hvilken man kanske ännu i många år nödgats vänta, och att under denna tid låta vetenskapen ytterligare gå förlustig om de uppslag till nya undersökningar som de ifrågavarande afbildningarna möjligen kunde gifva. En hufvudsak är här pålitlighet i uppgifter, och en sådan kan mången gång skänka äfven den korta förklaringen ett värde.»

Man ser också i många sammanhang vilken stor glädje det beredde Hazelius, när museets samlingar och de därifrån utgivna publikationerna kom till användning i vetenskapliga sammanhang. Så var han livfullt intresserad av Valtýr Gudmundsons disputation i Köpenhamn 1889 på den banbrytande avhandlingen Privatboligen på Island i Sagatiden. Som svar på en skildring av akten skriver han till Richard Mejborg, som varit fakultetens opponent: »Gläder mig att mina arbeten kommo till någon nytta vid disputationen.»

Själv var Hazelius till sin utbildning filolog och han var väl medveten om att han inte var särskilt lämpad att bedriva forskning på de områden det nu gällde. Vi ser därför hur han uppbådar allt vad landet den gången kunde ha av sakkunskap på etnologiens och kulturhistoriens fält till medverkan i publiceringsarbetet. Listan kunde göras mycket lång, här skall blott nämnas några namn som exempel på författare som inte direkt var knutna till museets verksamhet: Robert Almström, Rickard Bergström, August Bondeson, Rudolf Cederström, Nils Gabriel Djurklou, Christoffer Eichhorn, P. A. Gödecke, Georg Göthe, Hans Kulle, K. P. Leffler, Ludvig Looström, C. A. Ossbahr, Gustaf Retzius, G. Stephens, August Strindberg, Eva Wigström och K. B. Wiklund. Med hjälp av sådana författare tillkom många av de publikationer och serier av sådana som Hazelius med utomordentlig energi igångsatte och som han fullföljde med stora egna arbetsinsatser, ty han var en skrupulös och nästan överdrivet samvetsgrann utgivare.

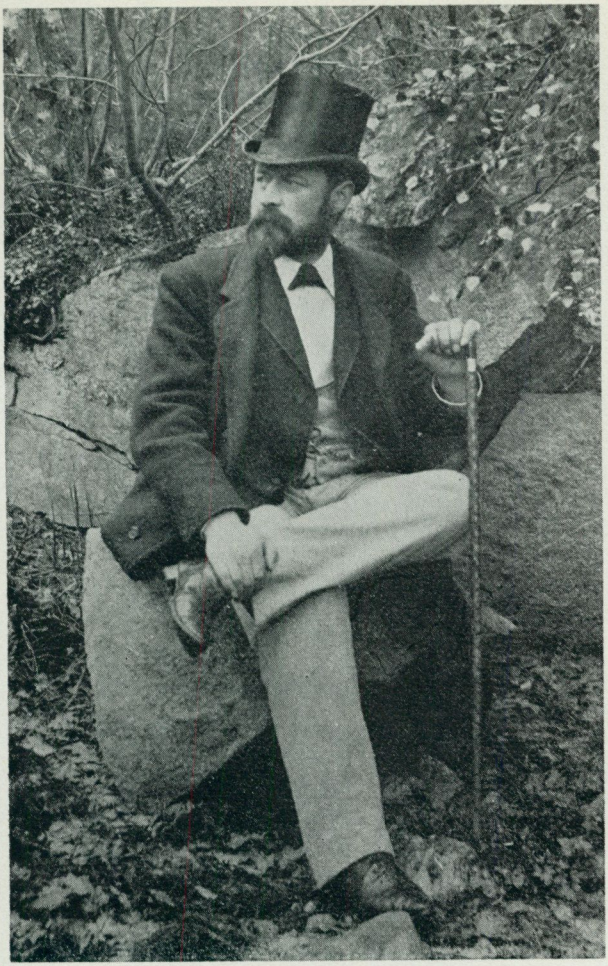

1. Fil. kand. P. G. Wistrand, som blev Hazelius förste akademiskt utbildade medarbetare.

Hazelius förste och länge ende vetenskapligt skolade medarbetare var smålänningen P. G. Wistrand (1852–1912), vilken redan under skolåren i Växjö hade inspirerats av Hyltén-Cavallius forskningar och samlingar. Det var Hazelius lärare och vän, professor Carl Säve, som hade uppmanat Wistrand att erbjuda den framväxande nya institutionen sina tjänster. Det skedde 1875 och han blev, efter att till en början ha företagit forskningar i sitt hemlandskap, amanuens 1882 och inlade sedermera under en lång följd av år stora förtjänster som föreståndare för den s. k. allmogeavdelningen.

Genom att Wistrand särskilt under sina tidigare år vid museet så ofta var på resande fot kan man i den brevväxling han förde med Hazelius rätt väl följa, hur målmedvetet arbetet fullföljdes. Genom ideliga förfrågningar och instruktioner hölls farten i verksamheten uppe. Så snart något nytt problem tagits upp till behandling av forskningen inom eller utom landet möter genast frågor om liknande förhållanden. Wistrand var även en god tecknare och hans talrika detaljrika bilder, bl. a. av interiörer från bostäderna, är ovärderliga för kunskapen om folklivet särskilt i bygderna på det småländska höglandet.

Bland de förhållanden Wistrand intresserade sig för var det ålderdomliga sydsvenska bonadsmåleriet. Hans sammanställningar av data om de märkliga konstnärer som uppbar detta har blivit grundläggande för den fortsatta forskningen. Men han sysslade också med mycket annat. Så lämnade han i form av materialpublicering viktiga bidrag till skråväsendets historia och det var han som 1897 framdrog och publicerade den äldsta kända svenska byordningen från Hargbo by i Vätö socken, Uppland, dagtecknad 1653. Senare kom han att specialisera sig på det folkliga dräktskicket och utgav 1907 det monumentala verket Svenska folkdräkter med rikhaltig exemplifiering från landets alla delar.

En annan av museets tjänstemän

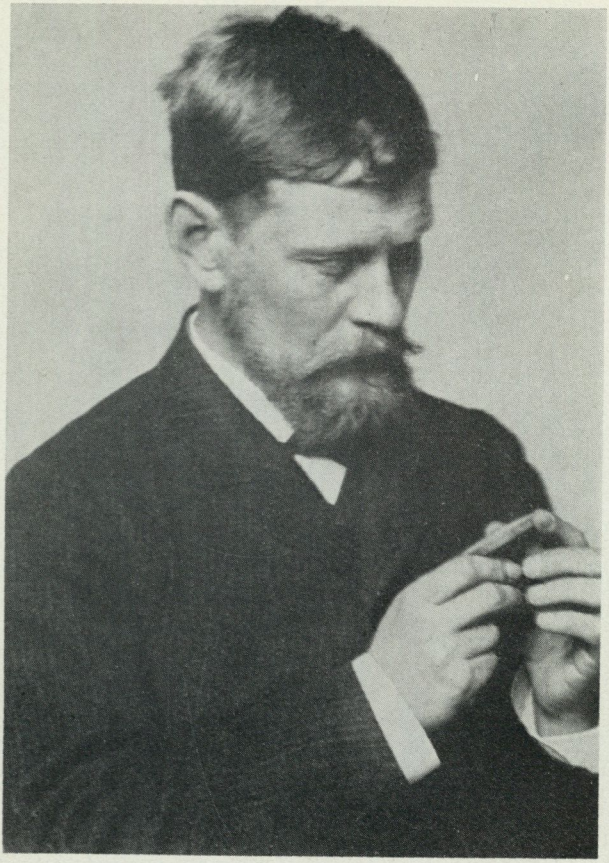

2. Konstnären N. E. Hammarstedt, som blev en framstående och erkänd etnologisk forskare.

som kom att spela en stor roll vid institutionens utveckling till forskningsanstalt var Nils Edvard Hammarstedt (1861–1939). Han anställdes 1890 och blev efter Wistrands bortgång under en lång följd av år föreståndare för allmogeavdelningen. Hammarstedt hade egentligen utbildat sig som målare och var som forskare autodidakt. Han var emellertid en betydande vetenskaplig begåvning och hans verksamhet innebar en mycket bestämd kvalitativ fördjupning av denna del av museets verksamhet. Hans personliga intressen omfattade i första hand folkets trosföreställningar och sedvänjor i anslutning härtill. Han bedrev ett mycket omfattande insamlingsarbete av material till belysning av hithörande frågor och skapade en särskild, för sin tid betydelsefull avdelning inom museet, kallad Arkiv för svensk folkkännedom. Emellertid gjorde Hammarstedt insatser även på andra områden, bl. a. genom sitt framsynta sammanfattande arbete Svenska folket, dess lefvnadssätt, seder och forntro (1902). För sina vetenskapliga förtjänster utsågs han 1907 till hedersdoktor vid Uppsala universitet.

Inte minst var de kontakter viktiga som Hammarstedt uppehöll med vetenskapsmän i andra länder. Även när det gällde samarbetet mellan nordiska forskare på det etnologiska och folkloristiska området trädde han i spetsen. På hans initiativ och under hans ledning samlades en mycket auktoritativ samling av dessa till det första mötet för folklivsforskning i Nordiska museet 1908. Det visade sig vara en för framtiden fruktbar tanke, särskilt sedan dessa möten efter första världskriget förts över på nordisk bas. Sådana har sedan dess hållits växelvis i Danmark, Finland, Norge och Sverige och kommit att spela en stor roll för de vetenskapliga kommunikationerna. Det senaste hölls denna sommar i Sönderborg i Danmark.

De båda nu nämnda tjänstemännen var i första hand inriktade på den folkliga kulturen, på bondekulturen men även på den odling som uppbars av andra skikt inom samhället, bl. a. de pauperistiska. Museet hade emellertid rika samlingar till belysning också av ståndskulturen, sådan den

3. Fil. dr Gustaf Upmark i sitt tjänsterum, som senare skulle bli styresmannens rum. I förgrunden amanuensen Laura Stridsberg. Foto 1909.

återspeglades hos oss i den modebetonade livsföringen hos städernas borgare, i prästgårdar och småherrgårdar och hos de högst uppsatta. Det var naturligt att forskning så småningom kom till stånd också på dessa områden. Museets senare styresman Gustaf Upmark (1875–1928) blev amanuens 1898 och kom att utan stora åthävor göra betydande insatser i denna riktning. Han var till utbildningen historiker och insåg särskilt väl hur angeläget det var att även inom kulturhistorien bygga upp och tillämpa en fast kronologi. Tidigt började han av detta skäl sina omfattande och mönstergillt genomförda studier av de svenska silversmedernas produktion, studier som kulminerade i den stora handboken Svenska guld- och silversmeder 1520–1850 (1925), färdigställd och utgiven inte långt innan hans arbetskraft för alltid var bruten. Grundläggande för konstslöjdhistorisk forskning blev emellertid redan bildverket Möbler i avdelningen för de högre ståndens, som utkom 1912–13. Upmark blev det också som i större skala och mera systematiskt, i viss anslutning till faderns

Gustaf Upmark d.ä.:s banbrytande forskningar, upptog den ståndsmässiga arkitekturen till studium. Han blev genom omfattande resor i alla delar av landet en stor kännare på detta område och publicerade många smärre men vägröjande bidrag härom. Därvid fick han ofta anledning att konstatera det inspirerande och vägledande inflytande som huvudstaden och där verksamma konstnärer och hantverkare under nyare tiden hade för hela landet. För utforskningen av Stockholms äldre historia kom Upmark att verka i olika sammanhang, bl. a. som sekreterare i Samfundet S:t Erik från dess stiftande 1906 och utgivare av dess årsbok.

Också flera andra krafter sysselsattes under längre eller kortare tid vid museets s. k. högreståndsavdelning. Vid dess uppbyggnad var t. ex. den framstående konnässören C. U. Palm (1864–1954), sedermera chef för Bukowskis konsthandel, verksam under hela 90-talet som Hazelius mycket högt skattade amanuens. När förberedelserna för uppställningen av samlingarna i den nya museibyggnaden vid Lejonslätten intensifierades anställdes även andra yngre adepter såsom Johny Roosval och efter honom Axel Romdahl. I anslutning till sin mera praktiska verksamhet ägnade de sig också, liksom den hit knutne John Böttiger, åt forskning inom områden som låg inom museets ämnesområden. Självfallet var förutsättningarna för det rent vetenskapliga arbetet här helt andra och mycket bättre än när det gällde den folkliga kulturen, främst genom att man kunde knyta an till verksamheten på det internationella planet. Genom litteraturen och genom utländska studieresor skaffade sig tjänstemännen en förvånansvärt god kunskap härom.

När Hazelius gick bort 1901 hade han inte fått tillfälle, inte mäktat med att anpassa organisationens verksamhet efter den kraftigt växande institutionens krav. En viss rådvillhet kom att prägla de närmaste årens utveckling. Härtill kom de starka motsättningarna och uppslitande striderna angående hur samlingarna borde ordnas i den nya museibyggnaden. Den man som så småningom fick ledningen, den framstående arkeologen Bernhard Salin (1861–1931), ansåg med en viss rätt, att forskningen ännu inte kommit så långt att man vågade sig på någon egentlig systematisk uppordning av det etnologiska materialet. Han genomdrev därför att huvudparten av detta utställdes topografiskt, sammanfört efter de gamla svenska landskapen. Några specialavdelningar planerades dock redan från början vid sidan av dessa. För högreståndsavdelningens del föll sig en i huvudsak kronologisk framställning som ganska självklar, om också stridens vågor även här gick höga om inpassningen av dokumentariska interiörer, om särskilda specialutställningar, ordnade efter material enligt konstslöjdmuseernas redan då gängse metod etc.

Vad som stod klart för de flesta var emellertid att arbetskraften behövde förstärkas, särskilt med vetenskapligt skolad sådan, som kunde förläna institutionen ökad auktoritet och leda in det fortsatta arbetet på förnuftiga banor. Så skedde också och resultatet blev att museet efter några år kunde uppvisa ett galleri av särpräglade och färgrika personligheter, som med

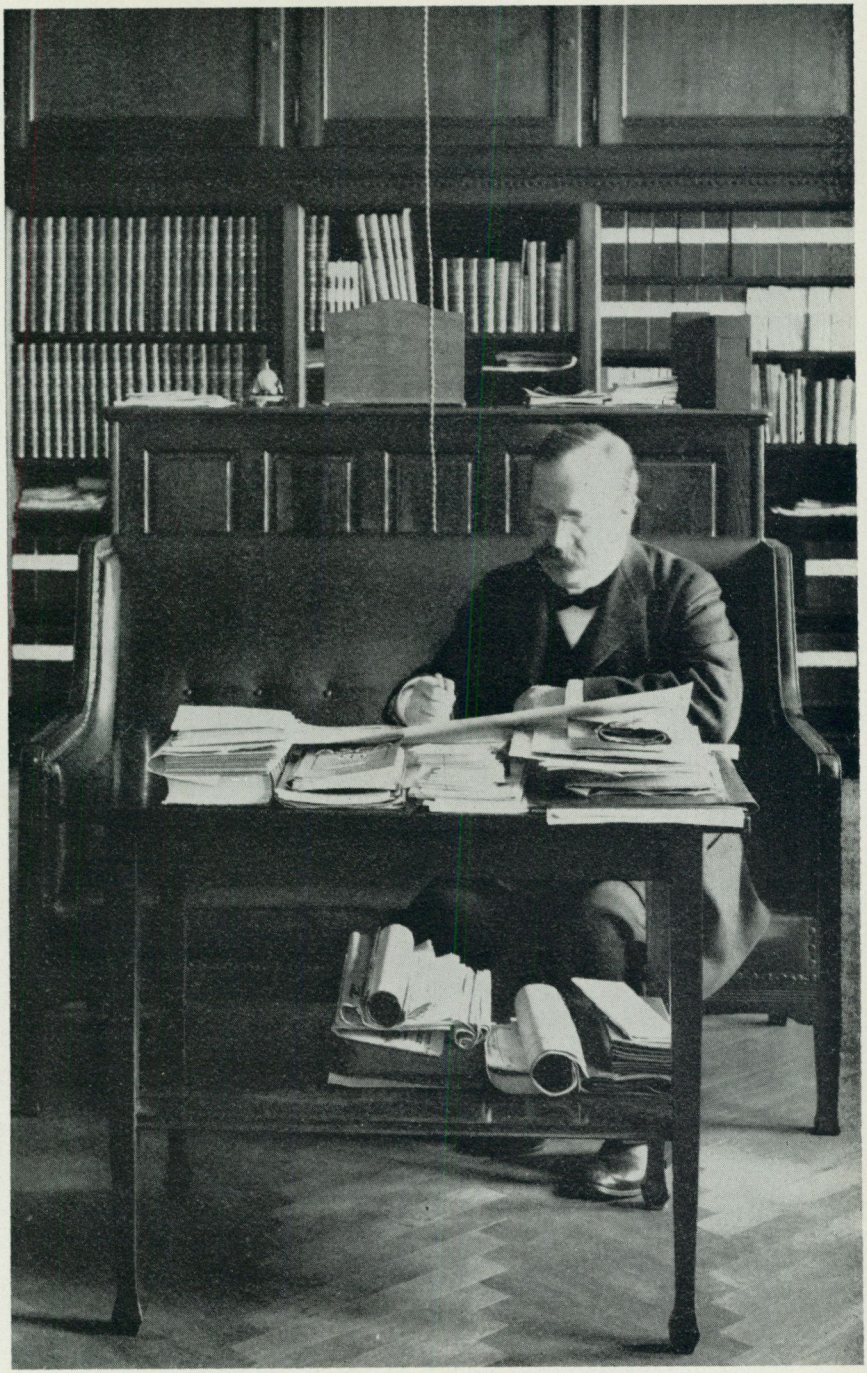

4. Fil. dr Bernhard Salin i dävarande styresmannarummet. Foto 1910.

5. Fil. kand. Axel Nilsson på fältforskning i Härjedalen.

stort engagemang gick in för uppgiften att bygga vidare på den gamla grunden och skapa vad de menade vara en mönsterinstitution.

En av märkesmännen i detta arbete var Axel Nilsson (1872–1924), som kom till museet 1902 och verkade där som chef för byggnads- och textilavdelningarna 1906–14. Han kom från Kulturen i Lund, vid den tiden den enda egentliga systerinstitutionen i landet. Han var redan när han kom till Stockholm en erfaren museiman men dessutom genom sin grundliga skolning i rent tekniska frågor mycket skickad att utveckla metodiken i det etnologiska forskningsarbetet. Ett par smärre uppsatser, Öfvergångsformer mellan blockbygge och korsvirke (1903) och Äril, spis och ugn (1905), riktade uppmärksamheten mot centrala problem inom husbyggnadsforskningen och visade på nya vägar för denna. Från 1905 företog han tidvis mycket omfattande resor till olika delar av landet, varvid uppmärksamheten särskilt var riktad mot träbyggnadskonstens monument och särskilt de daterade byggnaderna. Han var själv en skicklig fotograf och han anlitade kompetenta medarbetare ur kretsen av teknologer och arkitekter. Den främste bland dessa var sedermera byggnadsrådet Ragnar Hjorth. Det sammanbragta materialet är av stort värde, särskilt därför att så mycket sedan dess gått förlorat. Beklagligt är att Nilsson själv aldrig fick tillfälle att framlägga resultaten av sina studier i större sammanhang. Åtskilligt av vad han kommit fram till genomsyrar emellertid den utförliga vägledning över Skansens kulturhistoriska avdelning som han utarbetade och som länge blev ett slags handbok, inte minst för utländsk publik, över folkligt byggnadssskick i Sverige (första upplagan 1905).

Inte heller Nilssons djupgående forskningar i textilkonstens teknik och historia blev, om man bortser från några småskrifter, framlagda i tryck. De rörde särskilt de flossade vävnaderna och blev utnyttjade av hans lärjunge och medarbetare vid Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg Vivi Sylwan i hennes stora arbete Svenska ryor (1934). Långt ut-

6. Emelie von Walterstorff framför de av Axel Nilsson konstruerade utdragsskärmarna i textilavdelningen.

över detta övade han emellertid genom impulsivitet, uppslagsrikedom och slagfärdighet ett inspirerande och varaktigt inflytande inom de miljöer där han kom att verka.

Sannolikt var det genom Nilssons förmedling som även Emelie von Walterstorff (1871–1948) 1903 hämtades från Kulturen och knöts till museet, formellt som tecknare. Hon var en överlägsen förmåga som kom att i många hänseenden få betydelse för museets fortsatta verksamhet. Man kan beklaga att en del av hennes akvarellerade teckningar av folkkonstföremål inte blev publicerade. De ger med sin fina färgkänsla en helt annan bild av dessa än vad de samtida dåliga färgreproduktionerna gjorde. Upmarks bok om silverstämplarna torde med den tidens teknik inte varit möjlig att åstadkomma utan von Walterstorffs medverkan genom flera årtionden med avteckning direkt från föremålen. Så småningom specialiserade hon sig på utforskningen av den folkliga textilkonsten och publicerade häröver inte blott det betydelsefulla arbetet Textilt bildverk (1925) utan även det mera vetenskapligt upplagda Svenska vävnadstekniker och mönstertyper (1940) som fått stor betydelse för den fortsatta forskningen.

Det kan vara motiverat att i detta sammanhang ägna ytterligare några ord åt de kvinnliga tjänstemän som i så hög grad dominerade staben under Hazelius tid och som även senare spelade en framträdande roll i institutionens arbete. Enligt tidens sed hade de inte fått tillfälle att på vanligt sätt skaffa sig akademisk utbildning men genom energiska studier hade de ofta tillägnat sig mångsidiga och grundliga kunskaper, som de förstod att smidigt utnyttja i museets tjänst. En av dem, Anna Levin, är ännu, 104-årig, i livet. Hon började sitt arbete 1883 och skötte under långa tider med fast hand och överlägsen skicklighet registreringen av alla nyförvärv. Men vid sidan härav handhade hon samlingarna av modedräkter och högreståndsavdelningens textila föremål. Här blev hon en kännare som visserligen själv endast i liten omfattning framträdde i tryck

7. Anna Levin i arbete på registreringsavdelningen. I bakgrunden Louise Hagberg. Foto 1909.

8. Louise Hagberg sysselsatt med att studera takkronor använda i samband med julfirandet. Foto på 1920-talet.

9. Louise Hagberg på forskningsfärd i Medelpad 1917.

men som vid behov stod andra till tjänst med sina rika kunskaper.

Louise Hagberg (1868–1944) hade några år senare börjat sin anställning vid museet, som hon under fyra årtionden inte minst genom sina utmärkta språkkunskaper gjorde stora tjänster. Så småningom kom hon att vid sidan härav ägna sig åt forskning och blev en av Hammarstedts främsta medhjälpare vid utbyggnaden av Arkiv för svensk folkkännedom. Under åren 1912–29 företog hon omfattande resor i olika svenska landskap, oftast vintertid, för att tillvarataga muntliga traditioner om tro och sed. Hon upprätthöll härtill nära kontakter med utländska forskare, särskilt i Schweiz, Tyskland och Österrike. Sina forskningar publicerade hon i ett stort an-

10. Amanuenserna Emelie von Walterstorff, Gerda Cederblom och Ellen Planthaber på Djurgårdspromenad.

tal vetenskapliga uppsatser och, sedan hon gått i pension, i det betydande och av senare forskare flitigt anlitade stora arbetet När döden gästar (1937). Hon blev som ett erkännande för sina vetenskapliga insatser kreerad till filosofie hedersdoktor i Uppsala 1940.

Året före Hazelius död inträdde också Gerda Cederblom (1867–1931) i tjänstemannastaben. Hon kom närmast från Riksmuseets etnografiska avdelning, där hon varit assistent åt Hjalmar Stolpe. Hon hade där skaffat sig en mängd kunskaper och erfarenheter som nu kom museet till nytta. Till en början tjänstgjorde hon både på allmoge- och högreståndsavdelningarna och publicerade åtskilliga nyttiga och lärorika uppsatser i skilda ämnen. Bland annat deltog hon i de av Upmark startade undersökningarna av svenska herrgårdar, främst i Uppland. 1914 fick hon som amanuens på allmogeavdelningen uppdraget att handha de utomordentligt rika samlingarna av svenska folkdräkter och detta kom att sedan uppta en stor del av hennes tid. Vid sidan härav kom hon emellertid att intressera sig för forskningsuppgifter, där metodiska frågor stod i förgrunden. I viss mån var hon, när det gällde anläggandet av kulturgeografiska synpunkter på etnologiskt material, en föregångare. En uppsats 1909 om Några av våra spånadsredskap och deras ättlingar får, ehuru resultaten numera i åtskilligt är föråldrade, anses utgöra en märkespunkt i etnologisk forskning. Den följdes av andra både vetenskapliga och framför allt till uppläggningen mera populära verk. Hon åtog sig inte sällan med eget risktagande utgivningen även av kollegornas skrifter. Cederblom var kanske den inom museet som mest ägnade sig åt föreläsningsverksamhet, både där och i föreläsningsföreningar, skolor, folkbildningsförbund och hembygdsföreningar.

Redan 1898 hade ännu en färgstark personlighet knutits till museet, närmast för att utföra fältforskning bland den finska befolkningen i norra Värmland. Det var filosofie kandidaten Nils Keyland (1867–1924) och den som rekommenderade honom i Ha-

11. Fil. kand. Nils Keyland, som blev en erfaren fältforskare och en av de lärdaste bland museets tjänstemän. Foto 1924.

zelius åtanke var den för sådana frågor livligt intresserade domprosten i Karlstad C. V. Bromander. Själv skriver han i det brev, med vilket han vänder sig till museet: »Att kunna bidraga något härtill har länge varit min älsklingstanke. Mycket har ju blifvit gjordt och skrivet i den vägen, men jag tror att mycket återstår.» Med stor energi gick Keyland in för sitt arbete och resultatet blev av stor betydelse, inte minst genom hans goda förmåga som tecknare. Sedermera blev han i likhet med många av kollegorna också en framstående fotograf. Han var vidare mycket musikalisk och ansågs av samtiden vara en av de mest framstående kännarna av svensk folkmusik.

Det var inte underligt att en person med dessa färdigheter blev tagen i mångsidigt bruk på institutionen. Först 1906 blev han emellertid amanuens och sex år senare intendent och chef för Skansens kulturhistoriska avdelning. Han fullföljde vid sidan härav med stor kraft sina forskningar på ett flertal områden inom den folkliga kulturen och blev utan tvekan en av institutionens lärdaste män. Hans fältforskningar som kom att beröra vitt skilda ämnen är mönstergilla genom den klara uppläggningen och det metodiska inträngandet i ämnets alla detaljer. Däremot stod han mera främmande för teoribildningar i stort och kom på så vis nära den samtida etnografiska forskning, som han sannolikt lärde känna när han i ungdomen under några år tjänstgjorde vid en högskola i Förenta staterna som lärare i latin och franska. Av stor betydelse blev att Keyland 1919 kunde framlägga en del av sitt vetande i två magnifika verk, nämligen Julbröd, julbockar och Staffanssång, respektive Svensk allmogekost 1–2. En stor del av materialet till dessa framställningar hade han hopbragt genom egen insamlingsverksamhet per korrespondens. Han efterlämnade dessutom ett rikt material till kunskap om folklivet i hans västvärmländska hembygd. Något av detta utgavs postumt i en volym 1954. Annat har kommit till användning i andra forskares publikationer.

12. Fil. dr Sune Ambrosiani, insiktsfull och uppslagsrik forskare på ett flertal av museets ämnesområden. Foto 1939.

Vid ungefär samma tid förstärktes de vetenskapliga arbetskrafterna också med Sune Ambrosiani (1874–1950), som blev mångsidigt använd i olika sammanhang. Även hans intressen låg närmast åt vad som traditionellt räknades till högreståndsavdelningen och han deltog sålunda bl. a. i museets herrgårdsundersökningar. Han blev även vårdare av de rika samlingarna till hantverksämbetenas historia men skrev också en på sin tid åtskilligt använd handbok beträffande utforskningen av »allmogens materiella kultur» (1916). Han disputerade – i nordisk och jämförande fornkunskap! – på en avhandling Zur Typologie der älteren Kacheln (1910). På många andra områden skrev han, ännu i hög ålder, värdefulla uppsatser och skrifter, som nästan alltid ger åtskilligt nytt stoff, skarpsynta iakttagelser och inte sällan också kontroversiella idéer. Stor betydelse fick Ambrosiani som den ledande kraften i den 1918 bildade Föreningen för svensk kulturhistoria och utgivare av dess tidskrift Rig, som omedelbart blev ett språkrör för de vetenskapligt verksamma tjänstemännen vid museet.

Under en lång följd av år skedde sedermera inte några väsentliga förändringar i uppsättningen av vetenskapliga tjänstemän förrän framemot första världskriget. Då hämtades ännu en framstående sådan kraft från Kulturen i Lund, nämligen Nils Lithberg (1883–1934). Han var gotlänning och hade fått sin skolning under arkeologen Knut Stjerna. Vid Nordiska museet anställdes han som amanuens 1912 men hade redan tidigare medverkat i Fataburen med uppsatser i etnologiska ämnen. Ett par år efter anställningen i museet disputerade han på en avhandling Gotlands stenålder (1914), som är märklig framför allt genom försöken att analysera näringslivet på ön under förhistorisk tid. Användningen av etnologiskt material i sådant sammanhang förebådar senare forskning, framför allt den engelske arkeologen Grahame Clarks berömda arbete Prehistoric Europe (1950). Lithbergs vetenskapliga insats sammanhänger särskilt med hans målmedvetna strävan att ställa meningsfyllda frågor till materialet. Från sina arkeologiska studier hämtade han sin förkärlek för ett kulturgeografiskt betraktelsesätt. Därvid kom han särskilt att syssla med sådana artefakter som följt handelns vägar och receptionen av dessa i olika bygder. När genom en enskild donation en professur 1918 inrättades vid museet i nordisk och jämförande

13. Fil. dr Nils Lithberg, som efter några års museitjäntsgöring blev förste innehavare av den Hallwylska professuren i Nordisk och jämförande folklivsforskning.

folklivsforskning och Lithberg utsågs till dess förste innehavare, höll han sin installationsföreläsning över ämnet Till allmogekulturens geografi. Där och i andra sammanhang vinnlade han sig alltid om att se företeelserna i ett vitt europeiskt och universellt sammanhang. Detta kom särskilt till synes i hans mångåriga och djupgående studier i kompustik, d.v.s. utforskningen av kalenderväsendets historia. Hans uppsatser härom blev internationellt uppmärksammade, något som i ännu högre grad gäller det postumt utgivna stora verket Computus med särskild hänsyn till runstaven och den borgerliga kalendern (1953). Eljest sysslade han med många annars föga uppmärksammade ämnesområden, såsom den folkliga keramiken i Sverige och korgflätningens teknik och historia. Han var tillika en framstående administrativ kraft, vars kapacitet togs i anspråk i ett flertal offentliga utredningar och andra uppdrag.

1912 var också året när Sigurd Erixon (1888–1968) trädde i museets tjänst, till en början verksam som fältforskare i södra Östergötland. Han var själv östgöte men hade bakom sig grundliga och mångsidiga studier i Uppsala. Redan här skaffade han sig rika erfarenheter och utexperimenterade metoder för sin senare i vida större skala bedrivna undersökningsverksamhet i museets tjänst. Sedan Erixon 1916 blivit amanuens för att sedermera bli intendent först på Skansen och sedan som föreståndare för allmogeavdelningen, kom han snart att på sina specialområden ta ledningen och med fast hand föra arbetet vidare. Först och främst blev det han som kom att fortsätta Axel Nilssons undersökningar på byggnadsforskningens område, vilka denne nedlade, när han blev chef för det nystartade Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg. En väsentlig skillnad i målsättningen mellan dessa båda kan man dock iakttaga redan från början. För Nilsson var det framför allt byggnaderna som monument och byggnadskonstruktionerna som stod i blickfånget. Erixon såg i högre grad byggnaderna i deras sociala sammanhang. Därmed kom han också att intressera sig för bebyggelsen i vidare mening, för gårdstyperna men också för byanläggningar och liknande. Också gruppbildningarna inom samhället tilldrog sig tidigt Erixons intresse och kom honom att på detta område publicera några uppsatser som i viss mån blev vägledande för fortsatt forskning på dessa områden.

14. Fil. dr Sigurd Erixon (3:e fr. v.) med sina medhjälpare vid en undersökningsexpedition i Dalarna 1926. Längst t. h. Sam-Owen Jansson, senare Nordiska museets bibliotekarie. Bredvid honom Sigfrid Svensson, som blev Sigurd Erixons efterträdare som föreståndare för allmogeavd. och senare professor i Lund.

Erixon var en resenär av stora mått, som berömde sig av att själv ha besökt varje vrå av vårt land. Under den tid det här gäller ledde han i stor utsträckning själv de expeditioner som genomströvade landet. Hans upptäckarglädje är omisskännlig och framkommer i vad han delade med sig av sitt rika vetande i en redan den gången ganska strid ström av skrifter. Långt senare har han lämnat en roande skildring av sina rika upplevelser under dessa första reseår (Strövtåg i svenska bygder, 1941). Man skulle utan tvekan på Erixon kunna tillämpa ord som utsagts om den store danske fornforskaren Sophus Müller: »Livet ude havde hans Kærlighed . . . det Zigeunerliv, Arbejdet i Marken førte med sig, det uforudsete, der æggede hans rastløse Aand.»

Ungefär samtidig i museets tjänst var en annan man som skulle komma att inlägga mycket stora förtjänster om museets verksamhet också på forskningens fält, nämligen Sigurd Wallin (1882–1968). Han tjänstgjorde redan i början av 10-talet vid Livrustkammarens installering i museets byggnad men uppehöll sedan andra befattningar till dess att också han 1916 blev amanuens och omedelbart började arbeta inom högreståndsavdelningen, där han sedermera verkade till livets slut, under flera decennier som dess föreståndare. Wallin tog till en början med förkärlek sin utgångspunkt i föremålen men uppställde som ett självklart krav att des-

15. Fil. dr Sigurd Wallin i samtal med pastor loci vid en prästgårdsundersökning i Bolstad, Dalsland. Foto Åzelius 1927.

sa borde omsorgsfullt studeras i sin miljö och sitt historiska sammanhang. Sak samma gällde ett byggnadsverk eller en grupp av sådana. I sina stränga krav på ett systematiskt och omsorgsfullt dokumenterat studium av detta slag kan man säga att han bildade skola bland svenska museimän och det är förvisso många som har velat räkna sig som hans lärjungar. En annan utgångspunkt för hans inträngande forskningar var de betydelsefulla uppgifter inom kulturminnesvården som han tid efter annan påtog sig. Så var t. ex. fallet med den inventering av landets prästgårdar som han organiserade i anslutning till den ecklesiastiska lönereformen 1917. Den fullföljdes sedermera med mera ingående undersökningar särskilt av boställena i Strängnäs stift. För Stockholms stads räkning genomgick Wallin hela innerstadens byggnadsbestånd och uppgjorde ett förslag till prioritering av vad som i första hand borde bevaras av den kulturhistoriskt intressanta bebyggelsen. Han ägnade också ett grundligt studium åt motsvarande förhållanden i andra svenska städer, forskningar som sedermera resulterade i även metodiskt banbrytande skrifter. Hans imponerande verksamhet som författare och utgivare faller delvis utanför den tidsmässiga ramen för denna framställning, något som även gäller det mycket intensiva inventeringsarbete beträffande landets herrgårdar som han ledde och till stor del själv bedrev under 1920- och 30-talen. Det var dessa resor som kom hans vän Gunnar Mascoll Silfverstolpe att en gång skriva:

> Din tjänst var färdeår och Du stod
> jämt på språng,
> att söka rädda det, som dömts till
> undergång.

Vid sin sida hade Wallin ända från början Arvid Bæckström (1881–1964), en man av stor lärdom som vid denna tid främst var sysselsatt med arkitekturhistoriska forskningar men som så småningom blev museets specialist på de konstslöjdhistoriska samlingarna av glas och keramik.

Det kan inte nog betonas, att förutsättningen för den livaktighet på forskningens område som utan tvekan under dessa år kännetecknade museet och dess tjänstemannastab, var den stimulerande arbetsmiljön. Det var som var och en kan förstå en

färgrik och särpräglad skara av män med mycket olika skaplynne och intresseinriktning som samlades vid det gemensamma lunchbordet. De hade kommit från olika håll i landet och från olika samhällsskikt, vilket redan det bidrog till mångsidigheten och representativiteten. Väl kunde åsikter och meningsyttringar stå hårt mot varandra och kritiken mot närvarande och frånvarande gärna vara både öppenhjärtig och tämligen hänsynslös. Norrmannen Thor Kielland, under lång tid gäst vid museet, utlät sig en gång på väg till Högloftet: »Vem skal vi da spise i dag, i går spiste vi Böttiger!»

Manssamhället manifesterade sig genom att de kvinnliga tjänstemännen åt vid eget och avskilt bord. Ännu när Gösta Selling, Sigfrid Svensson och jag trädde in i kretsen 1924 uppehölls även i övrigt strikt de gamla formerna för umgänge könen emellan. Sedan dessa i årtionden satt sin prägel på umgänget inom tjänstemannastaben genomfördes vid denna tid en revolution, på initiativ om jag minns rätt av Gerda Cederblom. Den spred sig snabbt och man fick nu höra Hammarstedt och Lisa Hagberg, som sedan 1880-talet varit arbetskamrater och goda vänner, plötsligt dua varandra!

Kretsen kring det manliga lunchbordet på Skansen fick också färg genom alla de forskare och kollegor som gästade museet. Även från främmande länder kom besökare på längre eller kortare besök. Att nära förbindelser uppehölls med grannländerna var naturligt, med hänsyn redan till museets namn liksom till dess samlingar och forskningsområden. Vid seklets början hade Harry Fett, sedermera norsk riksantikvarie, uppehållit sig här som frivillig arbetskraft och särskilt studerat de rika samlingarna av grannlandets folkkonst. Det sätter många spår i hans senare vetenskapliga produktion. I museets Meddelanden publicerade han de i viss mån banbrytande undersökningarna Blomstermesteren från Ringebu (1904) och Nogle Lesjekrus i Nordiska museet (1905). Under första världskriget gjorde Kielland, sedermera chef för Kunstindustrimuseet i Oslo, en liknande volontärtjänstgöring och publicerade i anslutning därtill det viktiga arbetet i Utländska fajanser i Nordiska museet (1917). Ledarna för systerinstitutionerna i de andra nordiska länderna, särskilt Hans Aall och Jørgen Olrik, försummade inte vid sina stockholmsbesök samvaron vid det vittberömda lunchbordet.

Men också gäster från avlägsnare håll uppenbarade sig. Särskilt under åren efter första världskriget blev museet en vallfartsort för många av dem som ute i det härjade Europa ägnade sig åt studiet av folklig kultur, inspirerade av de mäktiga strömningar som kom de nationella enheterna att i ökad utsträckning söka fixera sin identitet efter alla strömkantringar. En av dem som ägnade grundliga studier åt museet och dess samlingar var österrikaren Arthur Haberlandt (1889–1964), sedermera professor och museichef i Wien. Man ser många minnen härav i hans vetenskapliga arbeten och genom sin vida översyn över europeisk folkkultur i alla dess skiftningar kom han på flera sätt att stimulera även svensk

16. De kvinnliga amanuenserna samlade framför museet vid 50-årsjubileet 1923. Fr. v. Märta Upmark, Visen Lewin, Gerda Cederblom, Emelie von Walterstorff, Ragnhild Bergström, Louise Hagberg, Lalla Kugelberg, Lilly Åhmark, Laura Stridsberg, Ida Möller, Anna Rudbeck och Anna Lewin. Foto för tidskriften Idun.

17. Visen Lewin i biblioteket. Foto 1909.

forskning på detta område, sådan den bedrevs vid Nordiska museet, kanske särskilt av Nils Lithberg.

Friska fläktar medförde efter allt att döma den sedermera så berömde ryske etnografen Leo Sternberg (1859—1927), specialist på de sibiriska giljakerna, bland vilka han levat många år som landsförvisad. Även andra ryska forskare visade sig, bland dem – fastän först i slutet av 20-talet – den framstående folkloristen och museimannen Boris Sokolov (1889–1930) och den kunnige etnografen A. Zolotarev, också han specialist på de nordeurasiska folkstammarna. Särskilt den förre tillförde med sin okonventionella syn diskussionen om museernas framtida verksamhet åtskilliga nya synpunkter. Bland annat gav han uttryck åt den tanken att den som gick ensam på museum närmast var en abnorm person!

Det behöver inte tilläggas, att en glad och otvungen stämning även i övrigt präglade kamratlivet. Utan att formellt vara organiserad som teamwork fungerade hela verksamheten som ett sådant. Var och en hade efter sina krafter specialiserat sig på ett eller flera områden, där han i grunden lärt känna allt tillgängligt material och där han höll ögonen öppna utåt, bl. a. genom att följa de forskningsresultat som tid efter annan framlades i utländska tidskrifter och andra publikationer. Behövde man sakkunnig upplysning i någon detalj som föll i periferin till ens egna kunskaper fanns som regel expertis tillgänglig i huset.

En grundläggande förutsättning var

museets förnämliga bibliotek som redan Hazelius varit angelägen om att utbygga och tillgodose. Ända fram till mitten av 20-talet handhades det med utmärkt reda och ordning av Visen Lewin (1861–1946), som också vårdade arkivet, där hon nedlade ett utomordentligt arbete på uppordning och katalogisering av betydande avdelningar, bl. a. skråhandlingarna och brevsamlingen. Biblioteket har sedermera ytterligare utbyggts så att det nu enligt sakkunnig utländsk expertis torde vara Europas främsta på etnologiskt område, samtidigt som det innehåller rika samlingar även inom andra discipliner, framför allt konstslöjd- och konstindustrihistoria.

En modern museiman frågar självfallet efter den pedagogiska verksamheten och det måste tyvärr svaras, att denna inte var på långt när så utvecklad som forskningssektorn. Sokolovs ovan anförda ord gav onekligen en tankeställare, även om det skulle dröja innan regelbundna och schemalagda visningar av samlingarna under sakkunnig ledning kom till stånd. Självfallet besöktes museet av skolelever, men det gällde då nästan uteslutade sådana i fackskolorna, framför allt på det textila området. Museitjänstemännen ägnade givetvis viss tid åt att hjälpa de studerande till rätta och var delvis engagerade i den ordinarie undervisningen. Upmark var t. ex. under en lång följd av år överlärare vid Tekniska skolan, vad som nu heter Konstfackskolan. Men folkskolornas elever kom egentligen aldrig på gruppbesök annat än till Skansen.

Undervisningsformen par preference var i stället föreläsningen, om så lät sig göra illustrerad med skioptikonbilder. Både på museet och i andra lokaler, också ute i landet, deltog tjänstemännen i denna verksamhet, som möttes av kraftigt gensvar från allmänhetens sida i denna tid utan radio och television. Stora samlingar av skioptikonbilder i museets ägo vittnar ännu om verksamhetens omfattning och mångsidighet. Det säger sig självt att också en mera kvalificerad föreläsningsverksamhet ägde rum inför olika facksammanslutningar, där ej sällan nya forskningsresultat först framlades.

Mot slutet av den här behandlade perioden kom också högre undervisning till. Genom en storslagen donation av Wilhelm och Wilhelmina von Hallwyl kunde som redan antytts en forskningsprofessur inrättas vid museet i nordisk och jämförande folklivsforskning, närmast avsedd för Lithberg som länge vid sidan av sin tjänst vid museet varit donatorerna behjälplig med forskningarna på det grevliga stamgodset Hallwil i Schweiz. Genom en särskild överenskommelse med dåvarande Stockholms högskola bestämdes så småningom att även viss utbildning på akademisk nivå skulle ingå i professorns uppgifter. Trots att Lithberg under långa tider var sysselsatt med andra arbeten förekom dock tidvis sådan undervisning och han samlade omkring sig en liten krets av elever, bland vilka några sedermera skulle göra sig ett namn inom olika vetenskapsområden.

I det sammanhanget förtjänar noteras att inte minst Lithberg ofta räckte en hjälpande hand också åt många av lekmannaforskarna på det etnologiska området. Som exempel

kan anföras konstnären Gustaf Ankarcrona i hans forskningar angående dalmåleriet och länsveterinären Paul Heurgren i Örebro, som specialiserat sig på husdjursskrock. Självfallet kände även övriga tjänstemän det som en kärkommen plikt att ställa sig till förfogande i sådana situationer. Det var ju helt i Artur Hazelius' anda, såsom de klarsynta orden i förordet till första häftet av serien Ur de nordiska folkens lif visar: »Jag kan här ej undertrycka den anmärkningen, att vigten af en sådan de olärdas medverkan långt ifrån så uppskattas, som vederborde. Det är dock visst, att mången äfven utan fackstudier, men med begåfning och klart omdöme kan, hälst med någon ledning, göra forskningen ovärderliga tjänster. Och vi borde lära oss att skatta hänförelsen för en idé lika högt, då hon ter sig hos den fattige smeden eller snickaren, hvilka undan släggan eller hyfveln rycka en del af sin dyrbara tid för att tjäna vetenskapens syften, som då hon uppenbarar sig hos den med samma vetenskaps alla hjälpmedel utrustade lärde.»

I större format skedde en sådan rådgivning när Sigurd Erixon omkring 1920 anförtroddes det breda forskningsprogram som skulle skapa grundvalen för de kulturhistoriska avdelningarna på den stora jubileumsutställningen i Göteborg 1923. Det omfattade främst en vidlyftig inventering av den lantliga bebyggelsen och vidare ett grundligt studium av hantverkskulturen. Även fisket skulle ägnas uppmärksamhet, vartill kom en omfattande industrihistorisk forskning. Det var ett projekt som kunde arbeta med rikliga personella och ekonomiska resurser och arbetet gav också ur vetenskaplig synpunkt goda resultat. Här utexperimenterades fältforskningsmetoder som sedermera kom till användning också i andra sammanhang. Bl. a. togs för första gången i Sverige filmningen i den kulturhistoriska forskningens tjänst. De undersökningar av hantverkens teknologi som här planlades kom att fullföljas vid museet under tidvis ganska omfattande arbeten under samma ledning som vid förarbetena för utställningen.

Glömmas bör i detta sammanhang inte heller förbindelserna med en yttre krets av forskare, för vilka samarbetet med museets tjänstemän spelade en inspirerande och livgivande roll. Redan Hazelius hade lagt den största vikt vid dessa kontakter och de uppehölls och utvidgades även i fortsättningen. De forskare det här gällde hörde hemma i vitt skilda sociala sammanhang och yrkesgrupper. Bäst representerade var kanske prästerna och folkskollärarna, vilka helt naturligt hade goda utsiktspunkter, när det gällde studiet av landsbygdens folkliga kultur.

För många av dessa män blev etnologisk forskning ett livsintresse och de fullföljde ofta denna verksamhet med beundransvärd energi och med överraskande goda resultat. Inte sällan knöt de i sitt fortsatta arbete an till andra institutioner, men deras tidigare utveckling präglas i mycket av den individuella handledning de fått av museets tjänstemän. Som exempel kan jag här peka på den märklige kyrkoherden och filosofie hedersdoktorn Erik Modin, en insiktsfull och

skarpsinnig utforskare av norrländsk kulturhistoria. Han upphöll livliga förbindelser redan med Hazelius. Vidare den geniale folkskolläraren O. P. Pettersson som för museets räkning företog omfattande resor i Västerbotten och som till arkivet 1905 inlämnade det omfattande manuskriptet Kristoffer Sjulssons minnen om Vapstenlapparna i början af 1800-talet, som nu äntligen står inför sin utgivning. Eller folkskolläraren och filosofie hedersdoktorn Levi Johansson, som också han ägnade grundliga och med utmärkt klarsyn genomförda studier åt olika norrländska bygder och särskilt åt sin hembygd Frostviken. Även en annan framstående kraft, som senare gick i Landsmålsarkivets i Uppsala tjänst, nämligen filosofie hedersdoktorn Ella Odstedt, fick sin första utbildning som fältforskare i egenskap av tjänsteman vid museet.

1921 anordnades vid museet i samarbete med det s. k. Folkuniversitetet en hembygdskurs med föreläsningar och demonstrationer av institutionens tjänstemän. Enligt många vittnesbörd kom den att få mycket stor betydelse som vägledande för den lokalhistoriska forskningen i vårt land. Bland deltagarna återfinner man många av dem som sedermera med framgång och urskiljning verkat på detta gebit.

Men även etablerade forskare med skolning på andra områden slöt sig till denna yttre krets av medarbetare på de forskningsområden som museet gjort till sina. Jag nämner här blott ett par exempel: fiskeritjänstemannen och sedermera docenten Ivar Arwidsson, som under en lång följd av år nära samarbetade med institutionen och tillförde denna sina rika erfarenheter, och arkitekten Anders Roland, som var ständig rådgivare i arkitekturhistoriska frågor och alltid redo att räcka en hjälpande hand. Många andra måste tyvärr här bli onämnda.

Så fortgick arbetet oförtövat under den gamla ledningen, där dock Sigurd Erixon och Sigurd Wallin, vardera på sina områden, alltmera framstod som de som höll trådarna i sina förfarna händer. Strömmen av medhjälpare var emellertid livlig och det kan nog utan överdrift sägas att museet i stor utsträckning tjänade som en skola för de ämnessvenner som senare skulle komma att ta hand om likartade institutioner runt om i landet. En del av dem stannade några månader, andra blev kvar i åratal. En lång rad av namn träder fram för minnet: Manne Hofrén, Philibert Humbla, Sven T. Kjellberg, Bertil Waldén och andra.

Så stod allt färdigt för en ny epok i institutionens historia, särskilt inställd på den utåtriktade verksamheten och inaugurerad när Andreas Lindblom 1929 tillträde posten som styresman och chef för Nordiska museet.

SUMMARY

The Nordiska Museet as a research and education institution

Artur Hazelius differed from other great Swedish collectors of the 19th century chiefly in having constantly in view how to use the materials gathered in the service of research and education. He always saw to it that any information available on vernacular names, different uses, earlier owners etc. was well taken care of at the same time as the objects themselves. But he also started a research activity which went far beyond what was immediately connected with such recording. Thus much attention was devoted to folk architecture as well as folk beliefs and customs. In his publishing work, which took great dimensions from the beginning, Hazelius called in most of the writers who were at that time active in the field of cultural history.

Gradually a staff of scientifically trained collaborators was formed able to work up the vast collections in a more systematic way. They laid the foundations of ethnologic research in Sweden and several of these museum officers came to be known also internationally through their published works and their scientific contacts. Also with regard to the history of architecture and the history of arts and crafts researchers attached to the Nordiska Museet made pioneer contributions. After Hazelius' death, in 1901, the position of the Nordiska Museet as a research institution was further consolidated as many capable men, several of them with experience from other institutions, were appointed to carry on the work.

Among those appointed already during Hazelius' time may be mentioned in the first place P. G. Wistrand, N. E. Hammarstedt, and G. Upmark. To these were later added, besides the new director of the museum B. Salin, also Axel Nilsson, N. Keyland, S. Ambrosiani, Louise Hagberg, Gerda Cederblom, and Emelie von Walterstorff. All of them made outstanding work in their different branches. Still later came Sigurd Erixon, Nils Lithberg, and Sigurd Wallin. Lithberg was the first holder of the chair of Scandinavian and comparative folklife research created at the museum, later to be followed on this post by Sigurd Erixon. However, Erixon's and Wallin's very important research work, belongs in the main to another period than that accounted for in this survey.

The condition of the intensive research activity which characterizes the first quarter of the century was above all the stimulating working atmosphere, a milieu where specialists in different fields were collaborating in a spirit of friendly comradeship–what we nowadays call a fruitful teamwork. Colleagues from abroad on shorter or longer visits contributed in giving colour to the discussions bringing new stuff into them. Of fundamental importance was also the research library which already Hazelius had been concerned about and which in certain parts gradually grew into one of the most comprehensive of Europe. Also the collections of archive materials, especially the records from the intensive field investigations, very soon became important.

Sigfrid Svensson:

Under krisår och krigsår

Skansen i Stockholms-utställningens år

I slutet av maj 1930 tillkom med anledning av Stockholmsutställningens öppnande en tidningsartikel »Skansen – det växande friluftsmuseet», som distribuerades till den svenska landsortspressen. En reklamartikel – naturligtvis! Men samtida vittnesbörd är dock säkrare än en mer än 40-årig minnesbild. Den får därför här till stora delar lämna texten till underrubriken ovan.

Min artikel var avsedd att påminna om att det i Stockholm fanns mer än Utställningen att se. En vid samma tid utsläppt affisch inpräntade i huvudstadens besökarskaror: »Den som icke sett Skansen har icke sett Stockholm». Och starkare än någon affisch, hur färgglad som helst, påminde friluftsmuseet självt om den saken, där det låg mitt emot Stockholmsutställningen på andra sidan Djurgårdsbrunnsviken. Det var som en tävlan mellan Norra och Södra Djurgården om vem som här kunde bjuda på det ståtligaste skådespelet. Lika mångskiftande som färgerna var på utställningens byggnader och flaggor var nyanserna i Skansenhöjdernas grönska, åstadkomna av en nyutslagen vår och en säregen blandad vegetation.

Var på sin sida representerade

1. Stockholmsutställningen 1930 på norra sidan om Djurgårdsbrunnsviken och södra Djurgården med Skansen på andra sidan. En tillfällig gångbro förenade den nya funktionalismen med den gamla kulturtraditionen. Foto Pressens Bild.

2. Skogaholms herrgård från Närke under uppförande på Skansen 1930.

Stockholmsutställningen och Skansen funktionalism resp. tradition. Varandras motsatser var de dock inte i alla stycken. Jag saxar ur min artikel 1930: »Friluftsmuseet ger det historiska perspektivet, det åskådliggör seklernas kulturutveckling, det visar bilder av bostadsskick och heminredning med rötter i urgammal forntid. Och mycket av det som utställningen nu anger som ultramodernt återfinner vi i Skansens stugor. Ty praktisk syn och säker stilkänsla förlänade ofta bondehemmet och dess bohag en god funktionalism, som senare tiders smakförskämning tog död på, och som modern arkitektur nu åter låtit komma till heders.»

Men framför allt ville tidningsartikeln slå fast, att fastän Skansen var ett monument över en förgången tid, så tillhörde den ingalunda själv det förflutna. Ett rastlöst arbete pågick vid denna tid däruppe. Skogaholms gamla herrgård, hitflyttad från Närke, var under uppförande. Grunden var lagd och snart skulle väggarna vara resta.

En annan del av Skansen var avsedd att bli huvudstadens speciella »hembygdsgård». Den moderna bebyggelsen vältrade sig redan vid denna tid alltmer över de sista resterna av äldre perioder i Stockholms bebyggelsehistoria. Flera av de gamla byggnader som under hösten och vintern nedtagits höll nu på att uppföras. Stockholmskvarterets fullbordan kom dock att dröja. Men ett annat stort byggnadsföretag stod inför sin fullbordan: Moragården som med en särskild Dalarnas dag, Skansens första

3. Invigningen av Moragården den 15 juni 1930. Prins Carl håller invigningstalet, vid sidan om honom prins Carl-Johan, som var hertig av Dalarna, och museets styresman Andreas Lindblom. I bakgrunden Mora hembygdskör med sin ledare rektor Janne Romson. Foto Dagens Nyheter.

landskapsdag, invigdes i juni 1930.

Moragården var under utställningssommaren Skansens främsta sevärdhet. Naturen kring gården hade också nyskapats. Genom starka uthuggningar i en alltför tät vegetation hade man fått både en solig björkhage och en frodig betesmark. Och »hemmets jord» hade blivit högst påtaglig. Hela den stora gårdsplanen hade nämligen beklätts med grästorvor som hämtats uppe från Mora. Liksom arkitekterna på andra sidan Djurgårdsbrunnsviken hade man alltså också på Skansen skickligt utnyttjat allt det ymniga överflöd som en givmild Djurgårdsnatur har att bjuda på. Det gällde även Skogaholmsanläggningen och Stockholmskvarteret, båda med hänförande utsikter åt var sitt håll.

Det året nådde Skansen för första gången upp till mer än en miljon besökare. I den nämnda tidningsartikeln framhölls också som avslutning betydelsen av publiksiffrorna: »Ett museum utan besökare är så småningom utlämnat till andlig och ekonomisk död». En jämförelse gjordes med det danska Frilandsmuseet i Lyngby vid Köpenhamn i dess dåvarande utformning. Här hade de yttre anordningarna gjorts för små. Artur Hazelius tänkte stort i allt, det var dyrt i början men hade framtiden för sig. Artikeln slutar: »Det är inte blott i musealt hänseende som Skansen har traditioner som förpliktar. Hazelius förstod konsten att locka med bröd och skådespel och att inte låta allmänheten glömma, att Skansen existerade. I det avseendet ser Skansen inte tillbaka utan framåt».

Den sista meningen var helt tidsbestämd. Den hade inte kunnat skrivas ett och ett halvt år tidigare. Då varade visserligen ännu »Sveriges andra storhetstid» om också på upphällningen. Stockholmsutställningen var dess sista gälla hurrarop. Men på Skansen rådde krisår sedan länge. Den kulturhistoriska avdelningens utvidgning hade av ekonomiska skäl stagnerat trots de vidlyftiga planer härför som utarbetats. Detta var naturligtvis mindre märkbart för allmänheten. Men vad som märktes desto mer var förslumningen, nedslitningen och framför allt efterblivenheten ifråga om attraktioner, bekvämlighetsanordningar och Skansens djur. Efter första världskriget hade folk åter börjat resa i utlandet och fått tillfälle till jämförelser.

Men nu hade vinden vänt. Vad som inträffat var att Andreas Lindblom, tidigare professor i konsthistoria vid Stockholms högskola, den 1 januari 1929 blivit styresman för Nordiska museet och Skansen. Därmed började en ny och framgångsrik period i institutionens historia, vars begynnelseskede för Skansens del ovan antytts. Det första året var dock otursamt, det var ett sådant regnår, om vilket man sa, att sommaren inträffat på en enda viss dag. De välbehövliga inkomsterna för Skansen regnade bort. Lindblom berättar i »Utsikt från Skansen» (1954), att han och hans hustru ofta stod nere vid dansbanan, räknade paren och beräknade dagsinkomsten. Sådana var alltså kulturminnesvårdens resurser för en institution av rikskaraktär 1929! Enda möjligheten för den nye chefen var att följa Artur Hazelius i spåren som den store tiggaren. Underligt måste det ha känts för honom att samtidigt – såsom han omtalar i sina minnen – av en av Skansens forna tjänstemän, därtill nu ekonomichefens maka, bli gratulerad till att ha kommit till ett dukat bord. Dit hade han istället under kris- och krigsår en svår väg att vandra. Men det samlade lysande resultatet bör ha varit ett plåster på de enskilda mödornas skavsår. Det skall tilläggas, att krisårens negativa ekonomiska verkningar fick för Skansen ett positivt resultat genom de omfattande beredskapsarbeten som där med statliga anslag kunde igångsättas.

Vad som ernåddes under de första tio åren finns redovisat i »Trettiotalets Skansen. Utveckling och omdaning under decenniet 1929–1939». Det var en diger skrift, författad av styresmannens närmaste medarbetare, som tillägnades honom på hans 50-årsdag. Här framhålles avslutningsvis: »Det är emellertid inte endast till Stockholmskvarteret som det har varit nödvändigt att skaffa medel från annat håll än de ordinarie inkomsterna på entréer etc. I själva verket har icke uppförandet av någon av de kulturhistoriska byggnaderna på Skansen under dessa tio år finansierats på annat sätt.» Och redan förordet summerar: »Den som vill göra sig mödan att tänka efter vad Skansen på det senaste årtiondet vunnit ifråga om kulturminnesmärken och anordningar för djurens trivsel samt som rekreationsplats med fester, musikliv och kulturella förströelser skall då säkert finna att mycket som redan står för medvetandet som välrotad Skansenmiljö hör till de senaste årens landvinningar.»

4. Sven Lilja leder allsången på Skansen. Foto 1938.

Sveriges första museilektorat

I »Trettiotalets Skansen» berättas också om Skansen som folkpark och festplats och om de nya inslag som tillkom vid denna tid. Musiken hade av gammalt spelat en stor roll för underhållningen med Flottans musikkår som främsta tillgång. Nu kom också ett samarbete med Konsertföreningen, som gav större utrymme åt stråkmusiken. Sångkörer har alltid hört till Skansens program, men ett nytt inslag från och med 1935 var allsången. Den bidrog i hög grad till att öka Skansens besökarantal och den fick därtill landsomfattande efterföljd.

På Skansen förekom sedan länge även andra arrangemang, om också dessa redan av utrymmesskäl ej kunde samla sådana publikmassor som musik och sång. Denna del av Skansens program var sedan 1925 och några år framåt inordnad under den tunga rubriken »Avdelningen för folklivsframställningar och levande folkkonst» med Ernst Klein som ledare. Här förekom i riklig mängd folkmusik, folkdanser och landsmålsberättande men också demonstrationer

av gammalt hantverk och lantliga sysslor. Underhållningen hade fått en starkare pedagogisk inriktning än tidigare. Detsamma gällde den årliga stora vårfesten som sedan 1924 stått under Kleins ledning. Under en följd av år utfördes vid denna noggranna rekonstruktioner av historiska händelser, äldre militära övningar och folkliga sedvänjor med anknytning till olika landskap. Ambitionen var stor, allt skulle i detalj vara riktigt – det blev dyrbart. En gedigen underhållning med dåligt ekonomiskt resultat. Vårfesten avskaffades också av den nye styresmannen. Motiveringen, som tyvärr var alltför sann, har Andreas Lindblom lämnat i »Utsikt från Skansen»: »Tar man i beräkning den tid och kraft som förberedelserna krävde och hur de särskilt på våren verkade störande på nödvändiga arbeten visade sig det hela – liksom säkert långt tidigare – vara en dålig affär». Men *en* vinst medförde i varje fall vårfesterna, fastän den ej syntes i några kassaböcker: studenter från Stockholms högskola medverkade som gratisaktörer och här vann Skansen säkert för framtiden många vänner och gynnare. Vi som medverkade i vårfesterna hade onekligen mycket roligt, ibland kanske roligare än åskådarna.

Det kan också sägas att genom vårfesterna spreds kulturhistoriskt vetande till kretsar som ett museum annars aldrig når. Här fick Ernst Klein utlopp för sin stora talang som pedagog. Samtidigt med att Andreas Lindblom tillträdde chefskapet för museet 1929 pensionerades N. E. Hammarstedt. Sigurd Erixon lämnade Skansen och blev även formellt – reellt hade han varit det länge – föreståndare för allmogeavdelningen. Arbetet på Skansen omorganiserades bl. a. genom inrättandet av ett ritkontor, och i samband därmed fick Klein liksom författaren sitt arbete förlagt till museet, en förändring som vi båda hälsade med stor tillfredsställelse. Ernst Klein utsågs till museilektor och fick alltså bli pedagog på heltid. Därmed hade Sverige 1929 fått sitt första museilektorat, en befattning som nu anses oundgänglig vid varje större museum.

Ernst Kleins egen verksamhet blev tyvärr kort. Redan 1934 tvingade ohälsa honom till att tidvis ta sjukledighet. Tre år senare var han borta. Men den inriktning han under sina få aktiva år gav museets undervisningsavdelning har blivit bestående och mönsterbildande. En regelbunden undervisningsverksamhet kom till stånd i museet och på Skansen. I samarbete med Stockholms arbetarförening anordnades olika föreläsningsserier med ämnen ur svensk kulturhistoria och med museets tjänstemän som föreläsare. För Arbetarnas bildningsförbund ingångsattes studiecirklar kring ämnen som »Allmogens materiella kulturhistoria», »Svenska allmogens samfundsliv», »Drag ur Stockholms kulturhistoria», »Möbelstilarnas historia». I samarbete med Folkuniversitetsföreningen anordnades sommaren 1932 en tre veckors lång studiekurs i »Svensk folklivskunskap» som med likartat tema upprepades under flera senare somrar.

Från början närmast tänkta som ett experiment anordnade Klein på museet ett par utställningar särskilt avsedda för skolundervisningen och upplagda så att de kunde infogas i folkskolans undervisningsschema. Av-

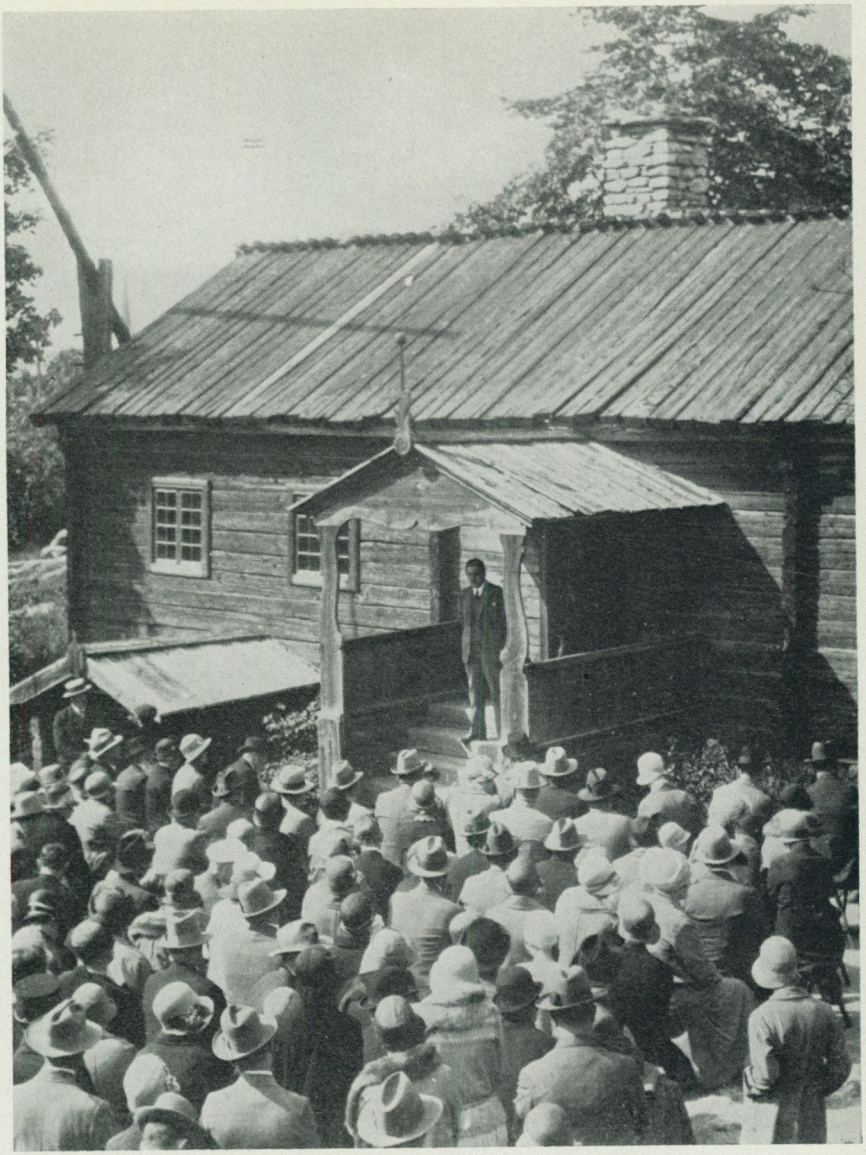

5. Ernst Klein talar från förstukvisten i Älvrosgården på Skansen.

sikten var att ge lärarna erfarenhet för att de i fortsättningen själva skulle kunna sköta museidemonstrationer. Undervisningsavdelningen skulle själv inte ensam räcka till för de regelbundna museibesök från Stockholms alla folkskolor som man satt upp som ett framtidsmål.

Den första utställningen var »Från Linnés och Lovisa Ulrikas tid» och hade möjliggjorts i samarbete med Livrustkammaren, Nationalmuseum

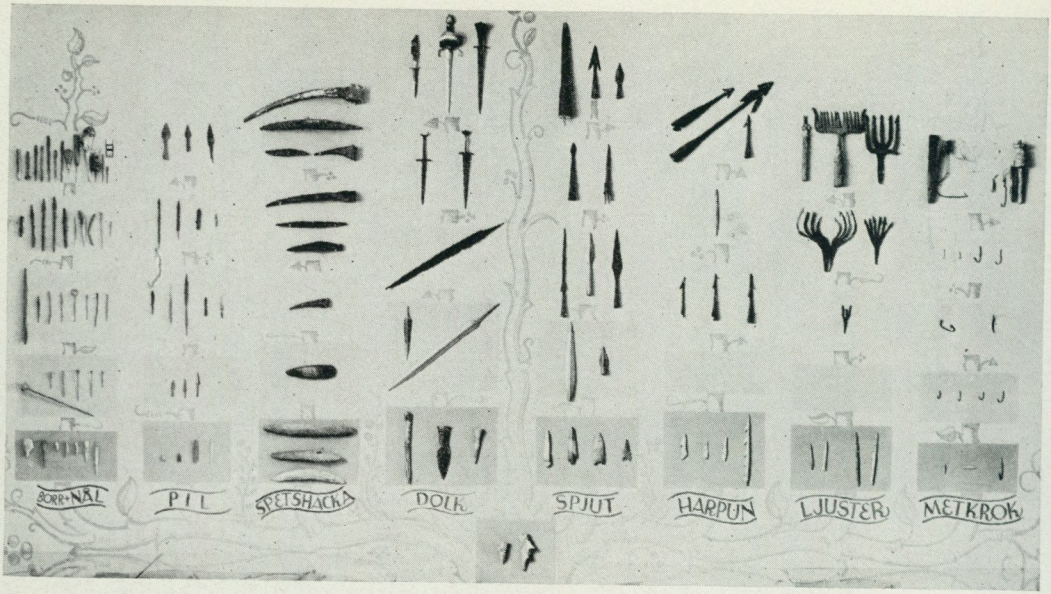

6. Grupp I »Sticka» i utställningen »Från sten till stål» 1931. Grupperna var ordnade som stamträd med »urformen» vid roten och senare utvecklingsformer på grenarna högre upp.

och Statens historiska museum. Från skolböckernas bilder kända ting såg besökarna här i original. Klein inledde med att anordna demonstrationer för lärargrupper och hade också utarbetat en instruktiv vägledning. Året därpå, det var 1931, följde en liknande utställning med rubriken »Från sten till stål» som med många föremål i enkla anordningar åskådliggjorde olika redskaps utformning från forntid till nutid, fig. 6. Att visa på kontinuiteten i utvecklingen var ett tacksamt demonstrationsämne.

Jämfört med vad som förekommer i nutiden var Ernst Kleins utställningar tekniskt anspråkslösa och billiga. Deras slagkraft låg i de märkliga föremål som visades och den suggestiva förmåga med vilken de demonstrerades av museilektorn. De nämnda två utställningarna besöktes av ca 14 000 skolbarn i klasser under lärares ledning och torde i betydande grad ha bidragit till museipedagogikens utveckling.

Det framtida samarbetet mellan Stockholms folkskolor och museet förbereddes också genom att museilektorn tillsammans med olika lärare utarbetade och för folkskoleklasser höll lektioner i museet i anslutning till den av klassen lästa årskursen. Helt genomförd blev dock det regelbundna samarbetet med Stockholms folkskolor först 1938. Obligatoriska museibesök infördes då i nära anslutning till undervisningen i historia.

Något nytt i Stockholms museivärld var det samarbete mellan olika museer som Ernst Klein fick till stånd för de ovannämnda båda utställningarna liksom också för utställningen »Barnets värld genom två århundraden». Men säkerligen hade Kleins initiativ också gett uppslaget till det samgående mellan huvudstadens museer, bibliotek och arkiv som låg

bakom den stora Gustav II Adolfs-utställningen i Nordiska museet 1932. I samarbete med Stockholms folkskoledirektion utnyttjades även denna utställning intensivt för skolbesök.

Den stod kvar under vintern och blev möjlig för kvällsbesök genom att elektriskt ljus då höll på att installeras i museibyggnaden i dess helhet. Det kunde ske genom en donation 1931 av AB Stockholms bryggerier. Det är svårt att i nutiden föreställa sig vilken utomordentlig betydelse denna modernisering hade även för det dagliga arbetet i museet, där förut framtagandet av föremål i de väldiga mörka magasinen hade fått ske med hjälp av handlyktor. Installeringen möjliggjorde också anordnandet 1934 av det stora och vackra dräktgalleriet, som blivit förebildligt även för andra museer.

Innan Ernst Klein 1921 anställdes vid Nordiska museet hade han varit både folkhögskollärare och tidningsman, yrken väl lämpade för en museilektors utbildningsväg. Även i sin nya tjänst verkade Klein som publicist: ett stort antal tidningsartiklar om Nordiska museet och Skansen distribuerades till pressen. Ett nära samband med Kleins verksamhet som museilektor hade också planschverket och läseboken »Bilder ur Sveriges historia», som i två delar utkom 1931 och 1932. Verket utgavs på förlaget Nordisk rotogravyr, som i praktfullt utförande utgett ett stort antal av museets tjänstemän författade arbeten. Klein använde aldrig manuskript vid sina föreläsningar. Vill man ha en uppfattning om hur han innehållsmässigt bedrev sin undervisning är »Bilderna» den bästa källan. Hänvisningar till sentida svenskt folkliv hjälpte honom att få fram konkreta bilder av dagligt liv i gången tid. Hans bok liksom hans museivisningar blev därför annat än sagor om svenskarna och deras hövdingar, mer än anekdotberättande om underliga öden och äventyr. Skolungdomens museibesök skulle anknyta till historieundervisningen. Det var angeläget att vad som var utställt i museet, hur lösryckt och isolerat det än tedde sig i den gamla uppställningen, genom den muntliga visningen sattes in i ett större sammanhang, riks- eller lokalhistoriskt. »Bilder ur Sveriges historia» har trots sina 40 år alltjämt aktualitet och förtjänar fortfarande att komma till användning vid undervisningen. Tack vare Anders Billow, en av nyskaparna av svensk bokkonst och nära allierad med museet, ter sig verket ännu modernt även i sin yttre form.

Samhällstillvändhet har blivit ett dagens honnörsord. Men det är fel om nuets unga generation tror att det är först den som bekänt sig till denna tillvändhet. Det fanns ett radikalt patos hos dem som sysslade med antikviteter och hembygdsvård redan vid den tid när museilektoratet vid Nordiska museet tillkom. Vår opposition riktade sig bl. a. mot den officiella, slentrianmässiga historieundervisningen. Den tog miste på vad som varit det väsentliga i vårt folks historia. Vi ville föra fram kulturhistorien i forskning och undervisning. Den målsättningen var genomgående i »Bilder ur Sveriges historia». Tyvärr fick aldrig dess författare tillfälle att uppleva tillfredsställelsen att målet sent omsider har uppnåtts.

»Hem och arbete», en epokbildande utställning 1936

Om institutionens ekonomiska trångmål har inledningsvis talats. De penningmedel som den nye styresmannen visade sig kunna anskaffa kom framförallt Skansen tillgodo. Där behövdes de bäst och där fanns också största utsikten att investerade medel skulle ge avkastning i framtiden. För museiavdelningarnas folk tedde det sig kanske i missnöjda ögonblick som om penninganskaffningen enbart gällde ting som syntes utåt och skaffade publicitet, under det att museets innersta syfte att främja forskningen kom till korta och svältföddes.

Ett faktum var, att även de medel som stod till förfogande för en så utåtriktad verksamhet som utställningar fortsatte att vara minimala. Museiavdelningarna hade inte undergått någon väsentlig förändring sedan öppnandet 1907. Den utställningsmetod som då tillämpats präglades av en torr saklighet. Den har senare starkt kritiserats men torde dock ha skapat respekt för själva museisamlandet och den forskning som byggde på detta. På 1930-talet tedde sig i varje fall museiavdelningarna föråldrade och en nyuppställning som högst önskvärd. De gamla utställningarnas gedigna utförande försvårade dock provisoriska ingrepp och försöksutställningar. En ombyggnad skulle komma att bli synnerligen dyrbar. Utställningsverksamheten inskränktes därför till tillfälliga utställningar i blygsam gestaltning. Påpassligt utnyttjades möjligheten att anknyta till aktuella jubileer för att få ekonomiskt understöd. I museets års-

7. »Från vört till öl». Del av utställningen Brygd i Nordiska museet hösten 1935, tillkommen i anledning av Svenska bryggareföreningens 50-årsjubileum.

redogörelse för t. ex. 1935 finner man att utställningen »Glas» anordnades till 350-årsminnet av tillkomsten av glasmästarnas skråämbete i Stockholm. Och utställningen »Med resvagn och rissla, gamla tiders reseliv» till Svenska turistföreningens 50-årsjubileum. Minnesutställningar förekom också när Försäkringsaktiebolagen Skandia och Freja och Svenska bryggareföreningen likaledes 1935 firade sina halvsekeljubileer. I den senare utställningen, döpt till »Brygd», skildrades bl. a. de olika momenten från malt till öl genom en kombination av redskap, bilder och texter, fig. 7. Till utställningen utgavs en utförlig vägledning.

Den redan omnämnda Gustav II Adolfsutställningen var märklig genom sin omfattning, sina föremål och sin stora illustrerade katalog. Till sin karaktär var den närmast historisk och utställningstekniskt innebar den inget nytt. Det blev istället utställningen »Hem och arbete» som kom att ge impulser för framtiden. Den ägde rum i Liljevalchs konsthall under januari 1936. Utställningskommisarie var Sigurd Wallin. Även denna utställning var ägnad ett jubileum. Det var tio år sedan Nordiska museet började erhålla de lotterimedel, som möjliggjort fältundersökningar landet runt i en helt annan omfattning än tidigare (se härom Gösta Bergs uppsats). Det insamlade materialet var redan mycket stort, en bråkdel hade kunnat täcka väggarna i konsthallen. Men en sådan utställning av uppteckningar, ritningar och fotografier hade endast intresserat ett fåtal specialister, för allmänheten skulle den tett sig ödslig och enformig. Den hade också varit bekvämare att ta del av i bokform. Varje lärare och museiman vet vad den tredje dimensionen betyder för att fånga in ett intresse. I ett museum är det dock i allmänhet föremålen som behöver bild och text till hjälp, här var det omvänt. Men skillnaden blev i själva verket inte stor. »Hem och arbete» blev mönsterbildande också som föremålsutställning.

För att på utställningen konkretisera fältarbetets interiörbilder från olika herrgårdar hade ur museets samlingar byggts upp tre rumsinteriörer: en sal, ett förmak och en sängkammare. Dessa hade möblerats enligt gamla inventarieförteckningar och i jämförelse med de nytagna fotografierna från samma typ av utrymmen aktualiserades också det historiska perspektivet. På motsvarande sätt hade två treväggsinteriörer iordningställts som representanter för den svenska bondstugans båda huvudutrymmen: dagligstugan och gäststugan med sina motsättningar av vardag och fest. Fotografier på den motstående utställningsväggen visade de rika lokala variationer som förekommit. Det folkliga väggmåleriet hade sitt eget utställningsrum, där avbildningsmaterialet kompletterades med bonader i original.

Vid sidan av bebyggelse, byggnadsskick och heminredning utgjorde hantverk och näringsliv en viktig del av undersökningsarbetet och hade också fått stort utrymme på utställningen. Ur fotomaterialet utvaldes bildserier som tillsammans med halvfabrikat och verktyg visade arbetsgången – eller avsnitt ur densamma – från råmaterial till färdigvara. Exempel på sådana serier var: kardmakarens ar-

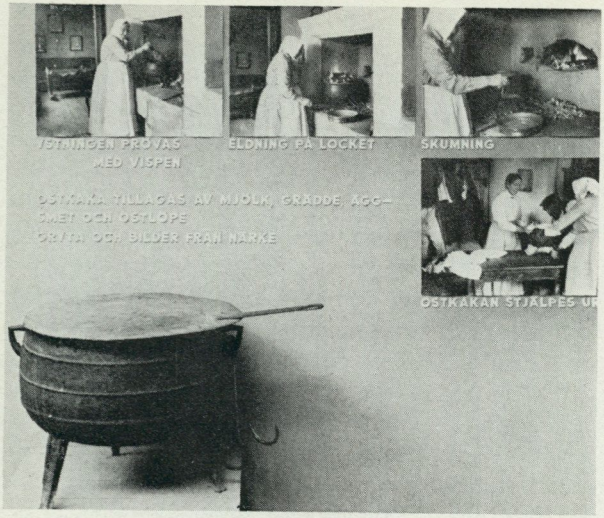

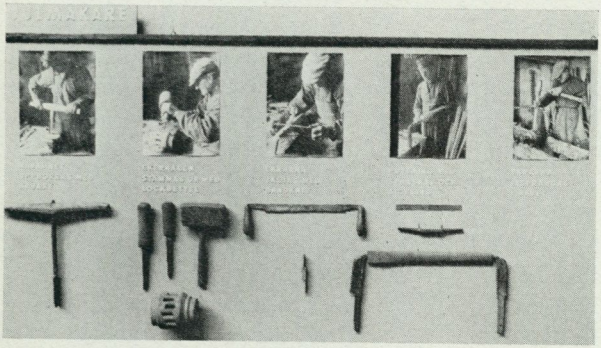

8–10. Från utställningen »Hem och arbete» på Liljevalchs 1936. Överst ostkaksberedning, därunder en detalj i avsnittet om hjultillverkning och nederst älfiske med ålryssja samt en framställning av mjölkhushållningen i bakgrunden.

betsmoment, vagnmakarens tillverkning av hjul, fig. 9, hushållens smörkärning och ostkaksberedning, fig. 8. Men salarna var stora och verktygen små och så fick den stora praktfulla karolinska karossen åka in i hantverksrummet. Här stod den dock inte för att som på en senare utställning vittna om ståten kring den siste ägaren riksdrotsen greve C. A. Trolle-Wachtmeister utan som prov på skickligheten hos alla de många hantverkare som arbetat på den (specialiseringen var stor under skråtiden). Ett liknande blickfång i rummet intill med jordbruk, boskapsskötsel och fiske utgjorde en 11 meter lång ålryssja, fig. 10.

Strävan efter rytm gick också igen i grupperingen på väggarna av bilder, texter och föremål. Fotoformaten växlade och mindre bilder hölls genom underlaget samman i grupper. De förut vid utställningar vanliga småetiketterna hade slopats, texterna sattes med de lösa pappbokstäver, som då nyligen kommit i handeln. Textutrymmena avpassades noga. Redan den mödosamma bokstavsuppklistringen tvingade till stenstil »med fyndig korthet och slående tydlighet», med »jour-

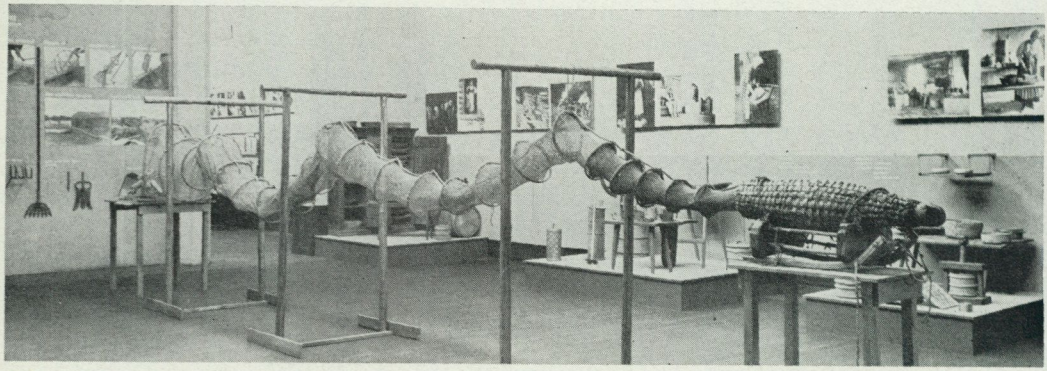

nalistisk elegans och slagkraft» för att citera ett par tidningsuttalanden. Det var allas vår strävan att under den korta och hektiska förberedelsen följa det utställningstekniska program med dess estetik som Sigurd Wallin långt senare antytt i Svenska museer 1962. Han talar där om den naturliga trivsamhet som bör komma en utställningsbesökare till del. Och citerar Tegnérs ord om kraft och klarhet men med varning för att visa så många pekpinnar att museigästen känner sig besvärad.

Samtida recensioner vittnar om att »Hem och arbete» nådde upp till denna målsättning. Gunnar Mascoll Silfverstolpe skrev i Dagens Nyheter (4.1.1936): »Jag antar att det utställningstekniska problemet ej varit lättlöst. Den lösning, som presteras, är emellertid ypperlig. Moderna reklammetoder ha kommit till användning utan att det göres intrång på värdigheten. Exponeringen fyller högtställda pedagogiska anspråk och är samtidigt alltigenom smakfull med mjukt löpande stämningsanslag. – – – En särskild eloge vill man även skänka katalogen som blivit en hel liten svensk kulturhistoria.»

11. Exempel på Jerk Werkmästers dekorativa tavlor på utställningen »Hem och arbete».

I Svenska Dagbladet skriver samma dag Gotthard Johansson, en av funktionalismens främste profeter i vårt land, under rubriken »Ett arbetande museum»: »Den utställning som i dag öppnar i Liljevalchs konsthall är ett lysande exempel på museets populariserings- och aktualiseringssträvanden. Den är lika märklig genom *vad* som utställes som genom *hur* det utställes ... Museets chef och tjänstemän, av vilka en hel stab varit i elden under ledning av intendenten Sigurd Wallin som kommissarie, ha löst uppgiften efter sådana linjer, att det även utställningsmässigt bildar en liten epok ... Den moderna pressen och den moderna reklamen ha blivit inspirerande faktorer för en ny utställningsteknik, som lärt sig att ta både bilden och texten till hjälp, när man velat få föremålen att tala.»

»Forskningen räddar dess minne»

Vid utställningen »Hem och arbete» var den stora skulpturhallen i Liljevalchs ordnad som föreläsningssal och för fulla hus hölls här under utställningsmånaden av inbjudna gäster ett tiotal föredrag med anknytning till de ämnen utställningen behandlade. Det var föredrag om småstäder och trädgårdskonst, om herrgårdar, prästgårdar och bondeliv, järnbruk och hantverk. Och när katedern stod tom talade väggarna istället. Här hade Jerk Werkmäster med reklamkonstnärens bravur i olika tavlor skisserat vad utställningen rörde sig om. Överst lyste devisen: »*Sveriges gamla odling följer förvandlingens lag. Forskningen räddar dess minne*». Två stora Sverigekartor åskådliggjorde samtidigt denna forsknings resultat såsom de hade

framlagts av Sigurd Erixon: kulturprovinser och gränslinjer.

I en tidningsartikel inför utställningens avslutande skrev Ernst Klein: »Det är väl icke för djärvt att antaga, att Nordiska museet efter denna ansträngning skall kunna skörda den lön det varit ute efter: ökad förståelse och ökat ekonomiskt stöd för dess stora och viktiga forskningsarbete ute i alla Sveriges bygder.» Men det blev inga ökade medel utan endast den formella förbättringen, att anslaget 1938 uppfördes på riksstaten och därigenom kunde betraktas som mer permanent. Krigsutbrottet gjorde dock att en kraftig nedskärning företogs redan 1940, varefter anslaget först 1947 höjdes till sitt tidigare belopp 50 000 kr.

Redan 1929 hade museet tillsammans med övriga nordiska länder deltagit i en utställning i Kiel av nordisk folkkonst och modernt konsthantverk.

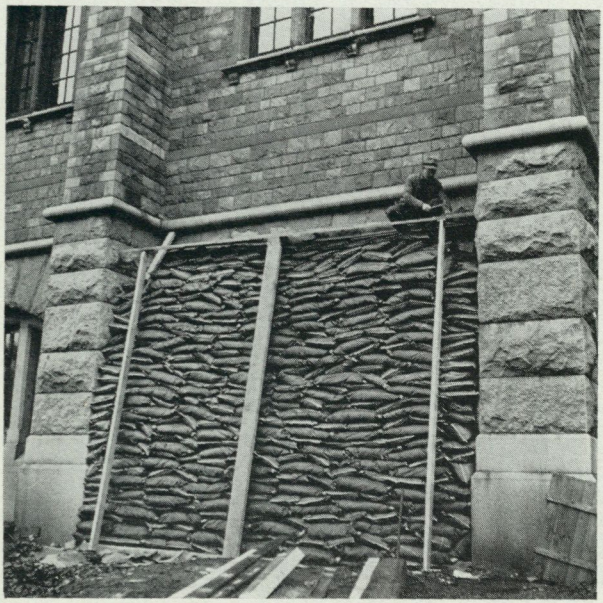

12. Skyddsåtgärder på Nordiska museets byggnad under kriget.

Snart nog ändrades dock det andliga klimatet i Tyskland och lockade inte till fler utställningar. Istället var det en tyst tanke, att de folkkonstutställningar som museet under åren 1934–38 anordnade i de tre baltiska ländernas huvudstäder samt i Wien, Paris, Bryssel och Prag också utgjorde en politisk sympatiyttring inför hotet från det nazistiska Tyskland. Men det fanns också ett allmänt internationellt intresse för folklig konst under 1930-talet, ett intresse som för Sveriges del avsatte en rad vetenskapliga böcker och uppsatser bl. a. om textilier, måleri- och möbelkonst. Många sådana uppsatser ingår i det av Sigurd Erixon och Sigurd Wallin redigerade stora samlingsverket »Svenska kulturbilder» (1929–1938). Till de flitigaste medarbetarna i detta hörde förutom de båda redaktörerna även många av museets övriga tjänstemän.

Trots den alltmer hotande utrikespolitiska situationen hade Nordiska museet 1938 påbörjat den sedan länge planerade nyuppställningen av museets allmogeavdelning. Tidigast färdigställda blev avdelningarna »Jakt», »Fiske» och »Bondens hushåll» (se härom senast Albert Eskeröd i Fataburen 1967). På hösten 1939 var kriget ett faktum och museets luftskyddsplan började verkställas. De omfångsrika magasinen i vindsvåningen tömdes och nedfördes i källarvåningen, där de stora fönstren utvändigt skyddades med sandsäckar och där enligt fackmäns utsago valv och överliggande våningar skulle erbjuda ett icke ringa bombskydd. I själva verket blev detta skydd genom bombteknikens snabba utveckling ganska illusoriskt. En elitsamling, som visade

sig uppgå till 30 billaster, hade inpackats och kunde omedelbart evakueras vid det tyska angreppet på Danmark och Norge 1940. Ytterligare 10 billaster borttransporterades senare till ort utanför Stockholm. Slutligen kunde huvudstadens museer i maj 1942 gemensamt ta i bruk ett nytt fullträffsäkert skyddsrum.

Dessa av kriget föranledda åtgärder jämte mobiliseringen förryckte i hög grad den ordinarie museiverksamheten liksom också det enskilda forskningsarbetet. Helt förlamande för detta hade det blivit om museets stora lappkataloger hade evakuerats. De förblev dock kvar i tjänsterummen under chanstagandet, att de snabbt skulle kunna nedföras i museets dräktkällare, som också var avsedd som skyddsrum för personalen. Det gick ju lyckligt men det var ett påfrestande ställningstagande. Evakuering och omflyttningar hade också gjort stora delar av själva föremålssamlingarna svåråtkomliga. Men samtidigt hade Livrustkammaren utrymt sina samlingar, varigenom museets väldiga hall stod tom. En synnerligen livlig utställningsverksamhet utvecklades här under krigsåren liksom i de nya utställningslokaler som tillkommit på Skansen. Härom kan hänvisas till redogörelser och uppsatser i Fataburen (främst till Bengt Bengtssons översikt 1942).

Utställningarna gav anledning till inventeringar av olika föremålsgrupper i museet. Vid sidan om fältundersökningarnas resultat och de historiska arkivens material utgör de egna samlingarna det främsta underlaget för museets forskningsverksamhet. I största utsträckning har denna alltid fått bedrivas på fritid, men i hög grad befrämjande har naturligtvis varit det institutionella insamlingsarbetet, som utgjorde en kollektiv insats.

Efter vilka principer föremålsförvärven skett framgår av de i Fataburen publicerade utförliga årsredogörelserna från allmoge- och högreståndsavdelningarna. Så kommer olika faktorer till synes t. ex. i inledningen till min egen rapport för 1935: »Massförvärvens tid är förbi. De mest påtagliga luckorna ha någorlunda fyllts, en registrerande avbildningsverksamhet ute i fältet har tillkommit som komplettering och slutligen ha de lokala hembygdsorganisationerna hjälpande trätt in vid tillvaratagande av de försvinnande kulturskatterna. Arbete och inköpsanslag ha numera målmedvetet kunnat inriktas på kvalitet istället för kvantitet. Ha antalet nyförvärv till avdelningen starkt minskats så äro dock ... antalet förvärv som beteckna nyheter till samlingarna verkligt betydande. Bland dessa finnas många som utan kostnad tillförts museet och gåvorna spela överhuvudtaget en stor roll för nyförvärven. För planmässigheten av insamlingsarbetet har kontakten med Etnologiska undersökningens medarbetare varit av stor betydelse.»

I olika årsberättelser betonas vikten av att nära anslutning förekommer mellan föremålsförvärv och traditionsuppteckning och arbetsbeskrivning. Utställningar liksom inredningsuppgifter på Skansen gav särskilt anledning till nyförvärv. Genom inköpsanslagets starka nedskärning under kris- och krigsåren fick den stödjande verksamheten som Samfundet Nordiska museets Vänner utövade en

13–14. Kvartalsskriften Fataburen blev årsbok 1931. Omslaget i färg är ritat av dåvarande amanuensen på Skansens kulturhistoriska avdelning Gotthard Gustafsson. Omslaget på årgången 1945 är ett svartvitt foto.

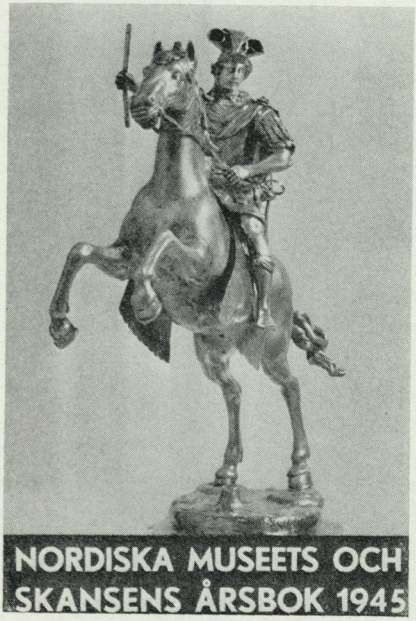

extra stor betydelse när det gällde dyrbara inköp.

»Forskningen är slagrutan för insamlingsarbetet» var ord till rubrik som jag lånade från N. E. Hammarstedt, när jag som tillfällig medarbetare i Social-Demokraten intervjuade honom vid hans avgång från Nordiska museet i slutet av 1928. Han betonade härvid starkt att insamling måste gå hand i hand med den vetenskapliga bearbetningen. Museets karaktär av forskningsinstitution framträder också i dess stora och välskötta bibliotek och arkiv.

Huvudorganet för museets vetenskapliga publiceringsverksamhet var tidskriften Fataburen. Med sin 25:e årgång 1930 upphörde denna att vara tidskrift och blev istället årsbok, fig. 13–14. Fataburens prenumeranter utgjordes av medlemmarna av Samfundet för Nordiska museets främjande. Genom en intensiv propaganda, varvid benämningen Skansenföreningen tillkom som arbetsnamn, fick medlemsantalet en sådan bredd, att publikationen i dess förutvarande form blev föga meningsfull. Den nya årsboken avsågs få en mer populärvetenskaplig karaktär och beräknades kunna stimulera medlemsvärvningen även på landsbygden, där årskort till Skansen var mindre aktuellt.

Andreas Lindblom har i sina minnen berättat, att han fick ett ampert brev från professor Martin P:n Nilsson i Lund, som undanbad sig den nya publikationen. Det ger anledning till en hastig granskning av dess första årgång, som också i princip exemplifierar vad Fataburen skulle komma att innehålla i fortsättningen. Här påvisade Sune Lindqvist att museets

praktfulla norska selbåge från Lom, avbildad i färg, med all sannolikhet härrör från 900-talet och varit en del av en sadel. Samtidigt upptog Sigurd Wallin i en uppsats om möbelsnickaren Christian Linning den inom hantverksforskningen viktiga principiella frågan om i vilken mån den enskilde hantverkarens produktion var individuell eller skråbunden. Andreas Lindbloms tolkning av ett kvinnolistmotiv på ett broderi i Anders Zorns samlingar förde till Martin Nilssons egna välkända klassiska marker. Förtrogen från hembygden och genom egna forskningar var denne också med de företeelser som behandlas i Sigurd Erixons framställning om åldermansgillet liksom i min egen uppsats om dräktskickets förändringar på landsbygden under 1800-talet. Någon kritik för bristande vetenskaplighet kan Martin Nilsson inte heller rätt gärna ha riktat mot Gerda Boëthius analys av ornamentiken på det märkliga kyrkhärbret i Älvdalen eller mot Hanna Fribergs klargörande av de småländska flamskvävnadernas stamträd.

Slutsatsen blir att den lärde och bistre lundaprofessorns reaktion mer måste ha gällt den kanske väl yviga förhandspropagandan än den var ett resultat av eget studium av den nya Fataburen. Martin Nilsson var själv väl förfaren i konsten att framställa kulturhistoriskt vetande i läsbar form. Det var samma målsättning Fataburen fick som årsbok. Museets egna tjänstemän kom även i fortsättningen att utgöra huvudparten av dess författare ofta med bidrag i anslutning till aktuella nyförvärv. Något avkall på kravet att Fataburen också i sin nya form skulle vara ett forum för forskning gavs inte. Lättlästheten försökte redaktionen åstadkomma genom ett omväxlande innehåll med följaktligen relativt korta bidrag samt genom en riklig illustrering.

För avhandlingar och andra större arbeten tillkom 1932 »Nordiska museets handlingar», en serie som fram till 1946 upptog 23 volymer. Kris- och krigsår hade sålunda ej förmått förkväva den vetenskapliga forskningen. Tyngst, åtminstone bokstavligen, i »Handlingarna» är »Gruddbo på Sollerön», en volym på närmare 600 sidor. Den är 1938 tillägnad Sigurd Erixon, som i teori och praktik med större frenesi, envetenhet och framgång än någon annan hävdat, att Nordiska museet först och främst är en vetenskaplig institution. Gruddboboken är till övervägande del skriven av museets egna tjänstemän i anslutning till på Sollerön bedrivna fältforskningar. Den var alltså resultatet av ett stort lagarbete.

För artikelförfattaren, som just efter sista krigsåret kom att lämna Nordiska museet, står den kamratliga lagandan inom institutionen som det starkaste och käraste minnet från 22 års tjänst där. Den kom till uttryck inom alla de områden från vilka ovan lämnats några glimtar: Skansen, undervisning, utställning och forskning.

SUMMARY

Years of crisis and years of war

The first part of the paper gives a rough outline of the activities of Skansen in 1930, the year of the great Stockholm exhibition. Andreas Lindblom, formerly professor of the history of arts, had been appointed director of the Nordiska Museet and Skansen in 1929. With this began a new and successful period in the history of the institution. Thanks to several large donations comprehensive improvements and new arrangements could now be undertaken, both in the department of cultural history and in the zoological department. The Dalecarlian farmstead was inaugurated at Skansen in 1930, fig. 3, and the erection of Skogaholm manor, fig. 2, began. Step by step also the various arrangements of Skansen as a people's park and festival place were modernized. In 1930 Skansen for the first time had over one million visitors.

A most important step was taken in 1929, as Ernst Klein, a member of the museum staff, was appointed museum lecturer. This was the first museum lectureship in Sweden, a post wich is now considered indispensabel at every larger museum. The guiding principles then laid down are still valid and have served as a model for other institutions. Regular teaching based on the museum collections was started, fig. 5. Special exhibitions were prepared, fig. 6, so arranged as to fit into the curriculum of the elementary schools. Klein's ideas and work as a museum pedagogue are reflected in his "Bilder ur Sveriges historia" (Pictures from the History of Sweden), 1931–1932.

For financial reasons new exhibitions were restricted to modest temporary displays, often connected to anniversaries and commemorative days, such as the exhibition "Brewing" in 1935, when the Swedish Brewers Association turned half a century, fig. 7. A large exhibition which became quite influential was "Home and work", in 1936. Ten years earlier field researches were begun which had yielded comprehensive materials in the form of records, drawings, and photographs. Under the direction of Sigurd Wallin, pictures and texts were coordinated with objects and whole interiors from the museum collections, fig. 8–10. Reviewers emphasized the exhibitions as epochmaking: "Modern press and modern advertising have been inspiring factors for a new exhibition technique that has learnt to make use of both picture and text in order to make the objects speak".

The last part of the paper gives an outline of the research activities of the museum, also indicating some of the negative effects of the evacuation during the war. An important base for research are the museum's own collections and the collecting principles are indicated. The scientific publications of the museum are above all the yearbook "Fataburen", fig. 13–14, and the comprehensive series "Nordiska museets handlingar".

Sten Lundwall

Strindberg, Nordiska museet och Vilhelm Carlheim-Gyllensköld

I ett brev till Albert Bonnier strax före den 10 maj 1880 hembjöd honom Strindberg »en samling af kulturhistoriska, etnografiska, geografiska och konstuppsatser, alla rörande Svenska Saker». Förteckningen över dessa upptar som nr 7 »Vandringar i Nordiska Museum». Men i samlingen, som utkom 1881 under titeln Kulturhistoriska studier, medtogs inte uppsatsen om museet. Någon uppsats med angiven titel har ej heller återfunnits. Dagens Nyheter den 27 juli 1877 innehåller emellertid under rubriken »Skandinavisk-etnografiska samlingen» en uppsats, som tidigare ej satts i samband med Strindberg, men som sannolikt är författad av honom. Uppsatsen är signerad X. och presenterar avdelningen vid Drottninggatan 79, som denna dag öppnades för allmänheten.

Låt oss följa författaren på hans vandring genom byggnaden och studera de, som han uttrycker sig, brokiga tavlor ur livet, sådant det i friska slag pulserat genom våra förfäders ådror. Sant är väl, säges det, att mången genre ännu har sitt motstycke i fjärran skog och dal, men vad vi ser är dock något hors de combat du jour, försäkrar han. Vem kan vandra genom de skilda våningarna, heter det vidare, utan att gripas av en beundransvärd känsla för dem, som fordom röjt våra tegar och fyllt salarna med glam och skämt. Vem måste ej erkänna att människoanden under alla tider hävdat sitt gudomliga ursprung, och att mycket av våra beprisade företräden endast består i skilda tidevarvs olika lynnen och böjelser? Vem kan gå här och säga att vi ej ha något att lära av våra förfäder? De brokiga tavlornas mängd förvirrar oss. En trappa upp ser vi våra förfäders liv sådant det tedde sig inom herreståndet och hantverksklassen. Främst möter oss Carl XII:s välbekanta bild. Hjälten står där så lugn i sin enkla dräkt, och ser vi länge på honom synes det nästan som hade Södermans mästarehand förmått ge liv åt det döda materialet. Gamla vapen omger hjälten, och mitt ibland dessa bevis på vår forna tapperhet står en grann bärstol från tjusarkonungens dagar. Qvid Saul inter prophetas? Men — den förtjänar nog sin plats. Även på tredje Gustafs tid kunde man strida, fast man då var klädd i sidenskor och paradvärjor. Varje tid har sin sed.

Ni känner utan tvivel gamla kursor Bergholm, frågas oss. Författaren kan upplysa om att den hedersmannen lever ännu, ehuru ålder och gikt storligen anfäkta gubben. Säg honom att han blivit lomhörd, råder han och försäkrar att vi kan vara övertygade

HISTORISKA FOREMÅL.
STRAFF-REDSKAP.

Sten Lundwall: Strindberg, Nordiska museet och Vilhelm Carlheim-Gyllensköld

om att han vid den stundande jubelfesten ej hyr ut åt oss någon enda av sina studentburar. Men, som sades, han lever ännu och andas och i studentminnen har han länge tillhört odödligheten. Tack vare doktor Hazelius och hr Söderman tillhör han nu även odödligheten såsom staty.

För många år sedan, fortsätter ciceronen med en utvikning, fanns en rektor magnifikus i Uppsala, som var känd för sin fåfänga. Rektor magnifikus har generallöjtnants rang. Nämnde rektor, vars aftonbön var att Gud måtte låta honom dö som magnifikus, på det han måtte få serafimerringning, var svag nog att vid sina besök i huvudstaden gå klädd i purpurmantel och företrädd av akademiens två kursorer med silverspirorna. Högvakten avskydde honom som pesten, emedan den ständigt måste gå i gevär för honom. Kursorerna avskydde honom, emedan de i sina granna kostymer utgjorde föremål för åtlöje för alla Stockholms gaminer och Uppsalas studenter. Kursor B. var med på den tiden, får vi veta, och här står han nu i museet sådan han hundratals gånger marscherat framför nämnda rektor eller stått på sin post framför katedern i Stora Gustavianum vid rektorsombytena. En f. d. student från 15 år tillbaka väntar sig, försäkras det, höra de välbekanta orden: — Kallas till examen; och se honom utsträcka handen efter den sedvanliga »krischan». Likt en Moltke, en Bismarck, en Thiers har gubben Bergholm gått till historien livslevande, alldeles som salig Elias förr till himla.

1. Skandinavisk-Etnografiska samlingen, Drottninggatan 79. Efter ill. i Dagens Nyheter 27/7 1877.

Ah, vilka förtjusande arbeten i siden!, utbrister nu vår vägvisare. De fina rosenfärgade fingrar, som förfärdigat dem, multnar sedan länge i graven; men en skär doft av poesi, hovmannaluft och fransk esprit vilar ännu över dem. Huru många ömma blickar har ej under arbetet vilat på dessa snövita plånböcker, smidiga som ett hovmannahjärta, mjuka som en 15-årig borgfrökens kind, lätta, luftiga, eleganta som hela det förfinade livet under den fransyska perioden. Vilka minnen gömmas ej där. Från den femtonåriga möns innan hon gick ut i världen:

L'amour filiale
au plus bon des pères.

till älskarinnans:

L'on donne ce que l'on peut
Mais pas ce que l'on veut.

Vad är detta, frågar vår ciceron och svarar. Smutsiga skomakareresefter. Fi donc! Ah, de är dyrbara pärlor nog. Evas döttrar, de är fragmenter av pärlor. Hör på bara, uppmanas vi.

Det fans en tid, då man ej satte mycket värde på gamla minnen. Man gjorde sig af med skräpet. På Eka adliga gods utkastades sålunda en gång en hel bundt pergamenter ur det dyrbara arkivet. Man hade skomakare i gården, och denne fann pergamenten ypperliga att göra »skoresefter» af. De höggrefliga brefven och dokumenterna fingo göra en bekantskap med saxen och becktråden, som de aldrig kunnat drömma om. Några passades till frökens fina fot, andra till arbetskarlens tjocka, näfverbottnade becksömsskor.
De hänga nu i k ippa i samlingen. Voilà le beau reste.

Gamla hederlig dyrbara säng i ek! Gedigen, försäk os, som det grå-stensmu ade sl inom vilket den

trötte konungen över tre riken stundom sökt vilan. »Dina rika ornamenter tala om en konstfärdighet i snideri som till och med en fröken G. skulle afundats. Dina snirklar och pålagor hafva bevittnat slutet af en historisk lefnad.» Vi får veta att Johan II (Kristian Tyranns fader) avled i denna säng i Aalborg på Jutland. Men även yngre historiska minnen möter oss, och vi upplyses om att major Myhrberg var en i många fall mystisk personlighet, tack vare den blygsamhet, som hindrade honom att omtala sina bedrifter. »Men hvar och en vet att han var en tapper man. En man som gjort sitt land stor heder.» Vår uppmärksamhet fästes på hans paschamössa, hans cigarrfodral och hans visitkort — på näver.

Fortunati pung är det icke, men fylld är den bestämt tyngre, får vi så höra. Vi uppmanas tänka oss en kolossal lädersäck på 2 ½ aln i två avdelningar. Av den lilla nätta börsen skulle vi enligt vår ciceron kunna göra en ordinär fotsack. I dylika tingestar, framhåller han, förde man sina kopparslantar under den gamla, goda tiden.

För öfrigt brokiga men stumma vitnen om förgångna tider:

Mästerstycken, inlemnade till Snörmakareembetet i Stockholm från 1700- och början af 1800-talet, sådana att vår tid ej gör dem efter; gamla möbler, deribland en kunglig i guld och gobelin, inköpt för många år sedan för 60 kronor och för hvilken nu upprepade gånger bjudits 5,000 kr, en rik autografsamling, mästarlådor, målade fönster, broderier — — allt. Är ni vetenskapsman eller artist, kan ni studera, är ni poet — — välan dröm!

Att våningen två trappor upp innehåller samlingar från Svealand, får man också veta.

Synnerligast äro de från Dalarne rikligt representerade. Äfven här skall ni stundom finna ett utbildadt konstsinne, som måste väcka er förvåning. Se t. ex. dessa hängstänger från Mora. Drakslingan talar om deras åldriga ursprung och om den nationella konst, som en gång blomstrade i vårt land.

Genrestycken finnas här af tilltalande art.

Se der »Lillans sista bädd» efter Amalia Lindegren, der prestkragsoraklet rådfrågande Österåkers flickor och — här en hemsk bild från Långholmen, här slagskugga, der ljus dager.

Och så avrundas artikeln med några ord om väggjungfrurnas besvärliga släkte och hur man i Norge och på några ställen i Sverige i bondgårdarna brukar lura dem. »Det är qvickt men — otrefligt», slutar författaren sin framställning.

Nordiska museets närmare förbindelser med Strindberg inleddes i oktober 1880, då den dåvarande e. o. amanuensen i Kungl. Biblioteket i omgångar lämnade föremål till museet. Den 5 oktober överlämnades en gåva av glas, flaskor, bägare m. m. En färglåda som tillhört hertig Fredrik Adolf samt en solfjäder och en ljusform erhöll museet som byte mot föremål ur samlingarna. Den 14 oktober skänkte Strindberg en jacka tillhörande en barnhusbarnsuniform och efter ytterligare två dagar en krona och en krans samt ett begravningskors av socker och krita. I november följde 21 miniatyrbyster ur en frenologisk samling tillsammans med en tarock-lek och en finsk kortlek,

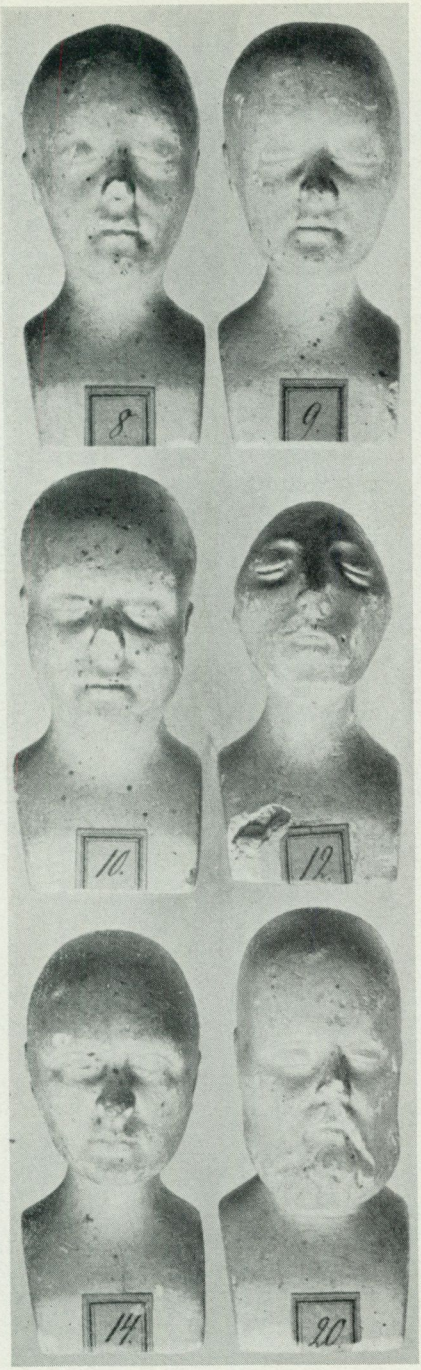

2. Miniatyrbyster ur den frenologiska samling, som Strindberg skänkte till Nordiska museet.

och i december Aurora-ordens arkiv med reportage, matrikel och tal.

Det livliga intresse för Nordiska museets insamlingsarbete, som den snabba takten av gåvorna vittnar om, bekräftas av Strindbergs brev till Artur Hazelius. Den 14 november 1880 uttrycker Strindberg en förhoppning att hans gåva av kronan och kransen kommit museet tillhanda och presenterar samtidigt tarock-leken. »Hallstämplad 1813. Troligen förfärdigad i München af Göbel. (Taroc fans redan på 1400-talet i Italien. Närmare framdeles.)» Möjligheter till olika nyförvärv anvisas: en stol från 1600-talets mitt i Kammararkivet, en stol från 1600-talets början i Rådstuarkivet, gamla tapeter, gyllenläder och gobelänger hos en Tham på Engelsberg, ytterligare gyllenläder på en vind i Solna prästgård, en nedtagen kanonviska i en kryddbod vid Stortorget, möbelritningar från de första årtiondena av 1800-talet, Aurora-ordens ovannämnda handlingar, en tunnbotten med latinsk inskription kvarsittande i Cederlunds källare, smide och målningar på Tyska Kyrkogården, en stentavla med helgonbild ovanför porten »till huset i venstra hörnet af Tyska Skolgränd och Skärgårdsgatan från Kyrkan räknadt».

I juni rapporterade den entusiastiske medarbetaren att en ovärderlig samling kakel låg på Strandvägen invid Djurgårdsbron. Han råder Hazelius låta en pålitlig människa hämta dem samma dag. »Spill icke tiden», uppmanar han, »ty de äro snart borta.» Han publicerar 1881 en uppsats om Skomakareämbetets i Västerås låda i tredje häftet av Minnen från Nordiska museet och gör efterforskningar

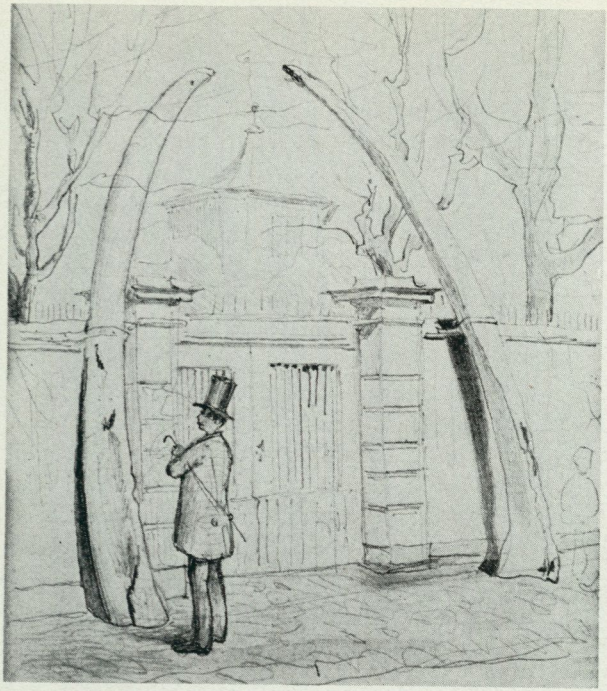

3. Valfiskkäkarna på Hornsgatan. Efter teckning av A. T. Gellerstedt 1867.

rörande de valfiskkäkar från en port vid Hornsgatan, vilka vid husets rivning 1882 överlämnades som gåva till museet, och om vilka han skriver att han hört något i sin barndom men alldeles glömt det.

Bland övriga transaktioner må nämnas inköpet av ett 50-tal glas, bägare och pokaler, som museet gjorde av Strindberg i februari 1881, och förvärvet av graduale, missale, manuale och breviarium jämte en samling böcker, vilket huvudliggaren upptar den 3 april 1883 som ett inköp från honom.

Gamla Stockholm, för vilket arbete Strindberg och Claës Lundin haft stor nytta av Nordiska museets samlingar, var slutfört 1882. »Högst nödvändigt om vidare benägenhet skall påräknas», hade Strindberg 1880 skrivit till förläggaren av Gamla Stockholm i samband med en fråga, om Hazelius, såsom en ringa gärd av tacksamhet, mottagit arbetet i fråga. Men när Hazelius 1883 bad Strindberg skriva en artikel om museet i pressen avböjde han: »För mig äro, tyvärr, numera alla tidningsspalter slutna och jag sitter i författargriller, men min vän Pehr Staaff är djupt inne i tidningsverlden och är dig och ditt verk tillgifven samt redo när du kallar honom. Förlåt mig, men jag vill icke att du skall försumma fatalierna genom att förgäfves räkna på mitt, numera gagnlösa biträde. Jag är som en bruten rö, kastad på sopbacken.» Från Grez skrev han till Albert Bonnier den 26 september samma år, att han där inte alls var bitter på Sverige eller svenskar. Tvärtom framträdde våra företräden mycket starkt, »ehuru icke der de gamle se dem nemligen i Carl XII och Hazelii Museum». Följande år avböjde han en inbjudan från Artur Hazelius under förevändning att tiden gjordes honom tung »af besök, kallelser, bjudningar, brefskrifning, telegram, interviewer, disputationer, kondoleanser och demonstrationer».

Efter att i början av mars 1891 till Nordiska museet ha sålt sina kulturhistoriska anteckningar om konst, mat och dryck, musik, seder, etnografi m. m. och fått vänta på likviden anhöll Strindberg om paketet i retur men kunde den 26 april tacka för pengarna. I tacket talade han om sitt intresse för Hazelius' museum och sade sig som ett synligt bevis för detta intresse bl. a. ha medsänt originalfotografier utförda av honom själv av träbyggnader från Haslidalen röjande

Sten Lundwall: Strindberg, Nordiska museet och Vilhelm Carlheim-Gyllensköld

norskt tycke. Efter 1891 finns i Hazelius-arkivet endast två kortfattade biljetter från Strindberg, den ena från 1898, där han tackar för en gåva av »de sända skrifterna, hvilka väckte många underbara minnen», och den sista från 1899, även denna ett tack för visad uppmärksamhet från Hazelius' sida.

Strindbergs engagemang i Artur Hazelius' museum upphörde emellertid inte med brevskrivningen. Välbekant är den centrala plats Skansen intar i skådespelet Midsommar från 1900. Sjätte tablån utspelas i »trakten kring dammarna i sammandrag»: Renberget med lappkåtor, lappar och renar; runstenar, Offerholmen med svanor i dammen, Håsjöstapeln, Fatburen; i fonden på kullen Gustav Vasas byst klädd med rosor och nedanför en stor majstång, Luise kommer in med repliken: »Ser du, hit gå vi ungdom, när vi vilja skåda vårt stora sköna land i sammandrag och känna oss hemma!» Om Hazelius yttrar en av sotargossarna i pjäsen, att nog är han liten, men han har byggt det största huset i Stockholm. I handskriften till Midsommar apostroferas, som Fredrik Böök framhållit, Hazelius ännu utförligare. Här ropas han i avslutningen in på scenen under applåder.

DOKTORN talar grammatikaliskt.
— Mina vänner! Dagen till ära skall jag be få bjuda på ett litet trolleri, jag också! Må jag det?
ALLA: Ja, ja, så gärna!
DOKTORN: Varen så goda och dragen eder tillbaka mina vänner!
ALLA draga sig åt sidorna.
DOKTORN ropar uppåt taket. Är Malmberg klar?
EN RÖST: Klart!
DOKTORN: Låt gå då!

Och så sker changemang till en historisk tablå om Gullhjälmarna i Ålleberg, och när spelet är färdigt applåderas doktorn igen och bugar sig, varefter ridån faller.

Böök har påpekat att det var denna

4. »På Skansen», sjätte tablån ur »Midsommar». Scenbild från Svenska teaterns framförande 1901.

hyllningsakt som doktor Borg i Götiska Rummen var generad för. »Jag rodnar om öronsnibbarna, när jag tänker på mitt tal vid Skansens invigning! Minns ni det, så tala inte om 'et.» När Strindberg i Götiska Rummen 1904 anföll Skansen, var det som en symbol för de nationella stämningar han vid denna tid avskydde och sammanfattade i begreppen Lützen och Narva, Gustav III och Svenska akademien, luskåkar och klockstaplar, lokträn och snibbaskålar.

»Dran hop de rostiga harnesk och värjor/ Och skicka dem sen till sista beskådan/ I Nordiskt Museum!», hade Strindberg uppmanat i Dikter. Men det är också selpinnar, lokträn, supaskålar och bondekläder han i Svarta Fanor ser gömmas i Nordiska museet under torn och spiror jämte general Hazelius' chiffonier och tobakspipor, Onkel Adams glasögon, Fredrika Bremers snusdosa och Kristina Nilssons fiol, dock inte Nationalmuseum, vetenskapsakademien och riksbiblioteket, »där vår ära ligger».

Till Albert Bonnier hade Strindberg i mitten av 80-talet (10/11 1885) skrivit om sin idé att i ett slag resa genom Sveriges alla landskap på en täckt kärra och sedan skriva om

Sverges Bonde/eller
Sverge.

Arbetet skulle vara ovetenskapligt och skrivas flott. Endast de karakteristiska dragen ur varje provins' liv skulle upptagas. Såsom exempelvis:

Skåne: Åkerbonden
Wermland: Jernbruksmannen.
Bohuslän: Fiskaren (Sillen kommer)
O. S. V.

Det nya och af bestående värde vore att teckna af:
Bondetypen i hvar provins
Boningshuset Nöt. hästtyp Hundtyp o. s. v.
Landskapet
Redskapen
O. S. V.

Dermed vore Hazelii hufvudlösa arbete gjordt en gång för alla och saken klar.

I Nordiska museets byggnad skulle emellertid något av detta projekt bli bevarat i ett för Hazelius' gärning förhärligande syfte. När Carl Eldh 1905—07 utförde den skulpturala utsmyckningen till museets huvudportal, lyckades han få Strindberg att författa sentenserna till de sex reliefer som läses på portalens kolonnpostament: »Sagor jag täljer att arf sitt de unga minnas må» (spinnerskan), »Sent mogna vildmarkens skördar» (skogsarbetaren), »List mot list, lif för lif, oviss vinning» (fiskaren), »Dådkraft och dygd i arf du gifve barn dina» (modern), »Bonden bröt för odling bygd» (bonden), »Ur berget mana krafter som odling främja» (bergsmannen).

Det är Strindbergs ord, som bringar besökaren i Nordiska museet den första hälsningen.

År 1912, natten mellan den 13 och 14 april, alltså en månad före sin död, berörde Strindberg i ett brev till fysikern, professor Vilhelm Carlheim-Gyllensköld med några ord stenarna på Skansens offerholme. »De kallas i Lappland Seitar och dyrkas; men afbildas aldrig af våra dumma Lapplandsskildrare.» Den 15 april vädjade han åter till Carlheim-Gyllensköld. »Jag längtar efter mina sejtar (fotos).

Var snäll och hjelp en sjuk, som återfunnit ett intresse vid lifvet. Låt fotografera stenarne på Skansens offerholme; men icke såsom vykort, utan ss geologiska preparat!» Strindberg ber honom sända dit en fotograf, »som jag betalar». Mottagaren av breven rörande dessa föremål i Hazelii friluftsmuseum var en framstående kännare av bl. a. norrskenets spektrum och det jordmagnetiska fältet, men i yngre dagar också en intresserad och verksam etnolog. Vilhelm Carlheim-Gyllensköld var född 1859. Hans etnologiska intresse gick tillbaka till studentåren. Huvudsakligen 1878 och 1879 hade han varit ivrigt sysselsatt med att uppteckna sagor, sägner och rim (till en del utgivna i Svenska Landsmål III och VII), företrädesvis under vandringar i Norra Vedbo härad i Småland med Viredaholm och Stora Hultrum som fädernegårdar i bakgrunden. Han uppträder tidigt som en energisk insamlare av föremål för Nordiska museets räkning. I bilagorna till museets huvudliggare för 1888 är närmare 100-talet sådana föremål förtecknade. Nerifrån sin småländska hembygd skrev Carlheim-Gyllensköld 1889 till Artur Hazelius om vad han hade möjlighet att köpa till museet men också om sina studier av möblernas anordning i stugorna. Han tänker sig, skriver han, att hans anteckningar härom »kunde tjena till någon ledning vid anordnandet af en interiör nu eller framdeles». Han föreslår också Hazelius en sådan interiör, »en piga som står och väntar på att en 'pojke' lagar hennes räfsa, innan hon går ut på ängsslåttern», som en lämplig scen i stugan. Carlheim-Gyllensköld saknade inte talanger som tecknare. I Nordiska museets arkiv förvaras ett 70-tal teckningar och akvareller av hans hand, inte sällan fängslande i sin klarögda naivism.

5. »Jan Ersson i Lundby», akvarell i Vilhelm Carlheim-Gyllenskölds samling. Nordiska museet.

En av beröringspunkterna mellan Strindberg och Vilhelm Carlheim-Gyllensköld måste redan Nordiska museet ha erbjudit.

Ännu 1888 var emellertid Carlheim-Gyllensköld för Strindberg en person, som kanske var en blivande författare, men om vilken han inte visste vare sig utseende eller ålder. Vad han visste, eller sade sig veta, var endast att Carlheim-Gyllenskölds

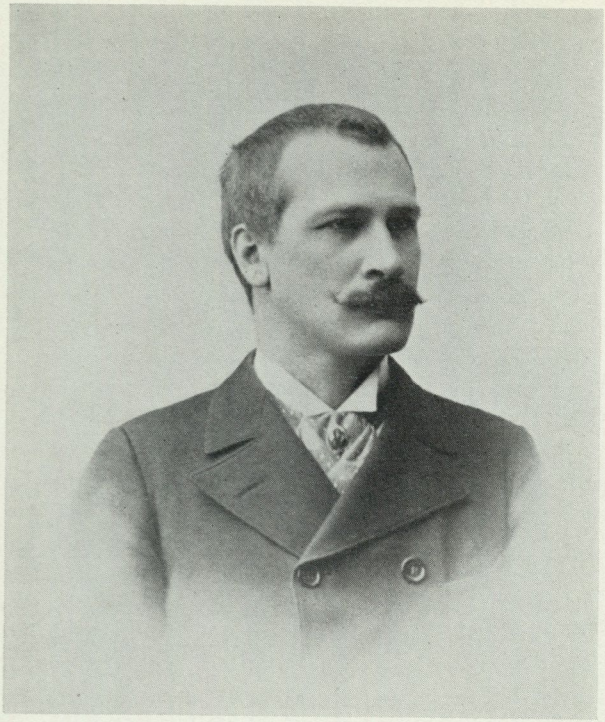

6. Vilhelm Carlheim-Gyllensköld. Efter fotografi.

författarskap gick i den stora naturalistiska stilen och lämnade den banala realismen långt bakom sig. Det var nämligen inom skönlitteraturen, med ett drama, som naturforskaren i slutet av 20-årsåldern presenterat sig. Strindberg kunde glädja honom med att han funnit mycket ursprungligt, tilltagset och levande i skådespelet och att det just var sådant som spelades i Paris på Théâtre Libre. Han prisade som ståtlig en scen, »när han rifver upp klädningen, så full af natur, af gripande verkan på ett af kristendom oförderfvat sinne får ni aldrig spelad i Stockholm, men i Paris blir den applåderad af eliten, ty det fordras elit för att förstå en viss slags råhet.» I ett senare brev samma år rådfrågas C.-G. som naturvetenskapsman. »Jag brukar nämligen», skriver Strindberg, »i landtlig enslighet leka med litet vetenskaperi och sitter ibland och pröfvar vår nu regerande vetenskaps grunder». Sommaren 1892 tackar Strindberg för en samling visor med tonsättning (ett resultat av de ovannämnda uppteckningarna) och inviterar till Dalarö, »helst innan Midsommar, ty sedan skall jag visst gå i fängelse». Våren 1897 erhåller C.-G. uppgifter för ett horoskop över Strindberg, som tillfogar några reflektioner över människans och sitt eget öde. »Att mitt öde ställt sig så pinsamt för mig ligger nog i begångna brott i en förtid och jag är så lifligt öfvertygad att vi befinna oss i Inferno helst jag i Swedenborgs beskrifningar på helvetet, återfann jordelifvet i detalj skildrat.» Den 29 augusti 1899 kunde Strindberg omtala att han var stockholmare, boende »Narvavägen 5III t. venster; ingenting på dörren, ingen telefon». Så följer aftnarna i Beethovens tecken. Till »Beethovengubbarna», Axel Strindberg, Nils Andersson, Tor Aulin, Richard Bergh, Karl Nordström, hörde också Carlheim-Gyllensköld. I januari 1901 hälsar honom Strindberg välkommen upp ur feberns mörka riken, till Beethoven och Cederlunds druvosaft. Själv led då värden fortfarande av feber, men en feber av annat slag, nämligen Maeterlinck-feber, erhållen av prinsessan Maleine. Febern brände, skriver han, fortfarande en del sopor i kroppen alldeles som om något nytt ville hålla intåg.

Fastlagen har börjat, riset sitter bakom spegeln och allt är redo att pinas!
Pinas! tyckes vara lifvets slutändamål!

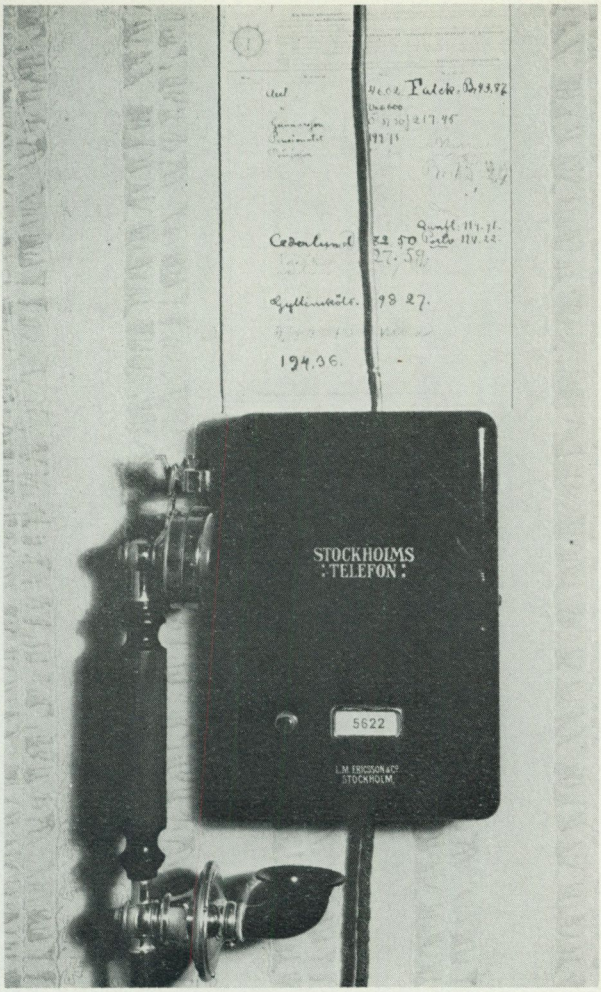

7. Strindbergs telefon med tillhörande namnlista. Bland de få namnen återfinnes Carlheim-Gyllenskölds. — Nordiska museet.

Ännu i december 1911 gavs taffel hos Strindberg, denna kväll med hare och surkål, men, får man anta, inte så mördande som tafflarna brukade vara. Supandets och superandets tid i Babels torn var förbi. Den 9 mars samma år hade Strindberg anförtrott Carlheim-Gyllensköld att han inte tålde stark mat och vin. Den 8 februari 1912 kallades Beethoven-gubbarna samman för sista gången.

I Nordiska museet förvaras en liten samling anteckningar, nedskrivna på folioblad, där Carlheim-Gyllensköld sökt fästa yttranden han hört av Strindberg. Där finns en bit brutal naturalism som återger förförelser på en soffa. Men där avslöjas också andra slag av frestelser. Om sådana hade Strindberg berättat för systersonen Henry von Philp.

— Har inte morbror haft några frestelser, sa Philp till mig.

— Jo, det har jag haft:

Först

När Fadren gått i Paris, då var det en stor succès & Mittag-Leffler — matematikern — kom till mig i det ruskiga hotellet, och sade:

Hr Strindberg, skulle Ni eventuellt, efter Viktor Rydberg vilja öfverta professuren vid Stockholms Högskola.

— Nej, att stå och berömma alla de andra till döddagar. Jag vill skrifva sjelf hellre, sa jag.

Och han vinkade med Svenska Akademien också. — Hr Strindberg, Ni vet inte hvilken stor succès. Alla tidningar.

— — —

Men då sa jag:

— Fallström först! Det sa jag åt Mittag-Leffler.

Jag fick ingenting. 5 el. 10 kronor, jag visste ingenting om allt det der, jag ville bara göra guld då . . .

Så kom F. U. (Wrangel) . . .

och sa:

Jag tycker du är fransman, du har bott här, du talar franska, tycker du inte lite här (gest åt venstra knapphålet, för hederslegionen) skulle passa?

— Nej tack, sa jag, jag har inte en sådan bonjour att jag kan gå med det der, sen skall man vara fin och klädd . . .

Sen var det äfven skurkar som fick hederslegionen, . . .

Så att nog har jag haft frestelser. Det der talade jag om för unga Philp.

Men det kunde han inte förstå, att en menniska kunde vara okänslig för sånt der.
Men ett lyckosken faller över Dornach:
Och härligt. Murar så här tjocka och fönster så här små, så man kunde odla blommor i dem, som i ett kloster:
Der stod mandelträden och persikorna i trädgården på jorden, och man strödde melonkärnor på jorden, bara strödde ut dem ... och vi målade stugan full till barnets ankomst, och jag målade taflor ... Gyllensköld — taflor! !

Den 2 maj 1912 har Carlheim-Gyllensköld daterat en uppteckning om Strindbergs hälsotillstånd:

Hvad du ser frisk ut, sade jag, då jag var der i fredags.
— Det går utför med mig, svarade Sg, ser du inte så mager jag är.
Då såg jag efter, och faktiskt var både halsen och armleden grön, och m[y]cket skinntorr som på ett lik. Det var hemskt.

Dagen innan hade Carlheim-Gyllensköld tillskrivit Strindbergs dotter Greta von Philp och yppat sin fruktan att förlora den bästa människa han känt, att vara alldeles maktlös, att inte kunna ge tillbaka något av allt det han skänkt. Han säger sig vakna fyra och sex om mornarna av oro och tänka: »Kan intet underverk ske, så han stiger upp alldeles frisk!» Men han yppar också sin glädje över vad Greta von Philp meddelat om hennes faders vänskap: »Min far sa: Nils Andersson och Gyllensköld, det är de enda vänner Ni skall ärfva efter mig ...»

Inte fullt en vecka efter Strindbergs död erhöll Carlheim-Gyllensköld från Hjalmar Öhrvall en uppmaning att ta hand om redaktionen av en ny Strindbergsupplaga, detta sedan ämnet samma dag (den 20 maj) ventilerats dem emellan per telefon. »Du är nog den», skriver Öhrvall, »som har de allra bästa förutsättningarna för saken, och du har ju redan ett ofantligt arbete undangjordt, som direkt komme till pass.» Denna uppmaning förklingade ej ohörd. Om det är riktigt som Henry von Philp uppger, att hans hustru godkänt Carlheim-Gyllensköld som arvingarnas ombud, skulle detta ha skett före den 16 juni 1912. Denna dag omkom nämligen Greta von Philp vid Malmslättsolyckan. Redan hösten 1912 förhandlade Carlheim-Gyllensköld med Nordiska museet om ett Strindbergsrum, vari skulle inrymmas diktarens bibliotek. »Det svar vi erhöllo», skriver von Philp våren 1915 till Gustaf Upmark, »var att plats saknades för tillfället. Att Nord. Muséet ej gifvit några utsikter för framtiden framgår af mina kusiners i Finland åtgärd att hösten 1912 donera biblioteket till Helsingfors akademi, som blef förtjust öfver gåfvan och tvärt svarade ja. Man må ej undra att mina kusiner förlorade tålamodet den gången; en refusering kan upptas på många sätt.» Ett till Nordiska museet aldrig avlämnat gåvobrev från samma år och årstid skulle enligt von Philp ha varit undertecknat av Carlheim-Gyllensköld, Richard Bergh och Karl Nordström.

Den 19 mars 1913 anmäldes i nämnden sterbhusdelägarnas i Finland förfrågan, om museet ville mottaga Strindbergs boksamling och handskrifter m. m. Gåvobrevet är daterat maj och oktober 1914. Det innehöll ett viktigt förbehåll, nämligen att samlingen, innan publiceringen av

sterbhusdelägarna bestämts som avslutad, inte fick upplåtas för begagnande i litterärt eller vetenskapligt syfte av några andra än av dem befullmäktigt ombud. Som ett sådant framträder nu, inte oväntat, professor Vilhelm Carlheim-Gyllensköld.

Förhållandet mellan Carlheim-Gyllensköld och en av arvingarna, nämligen Henry von Philp, synes redan på detta stadium inte ha varit vad man brukar kalla det allra bästa. I ett brevkoncept 27/2 1913 värjer sig C.-G. mot beskyllningar för förmyndarskap, i samband med att han varnar von Philp att för mycket inlåta sig med Bonnier. »Tag icke illa upp att jag yttrar min tanke, och kalla det icke för 'förmyndarskap' som du gjorde en gång... det är bara vänskap och rättskänsla. Vi kristna måste sammansluta oss!»

Men så skedde inte. I mitten av december 1913 upplyste von Philp Aftonbladets läsare om att professor Carlheim-Gyllensköld mycket mot hans vilja tilltvingat sig rätten att ordna Strindbergs papper. Men på grund av hänsyn till sin sedermera avlidna hustru, August Strindbergs dotter, som givit sitt bifall härtill, hade han inte velat göra något för att hindra saken. Han hade dock uttalat sitt skarpa ogillande av att arbetet gått alldeles för långsamt och att manuskripten trots upprepade påstötningar icke utlämnats. Vidare hade han uttryckt ett tvivel, huruvida professor Gyllensköld vore rätta mannen att ensam ordna Strindbergs litterära kvarlåtenskap och uttalat som sin åsikt att arbetet borde ha anförtrotts en litterärt bildad man, t. ex. John Landquist.

von Philp hade också en annan åsikt än Carlheim-Gyllensköld om planen för utgivningen. Han önskade att de färdiga manuskripten snarast möjligt borde utgivas, vart och ett för sig, medan de mindre manuskripten, brev, språkvetenskapliga och historiska essayer m. m. skulle publiceras i de samlade skrifterna. Carlheim-Gyllensköld ansåg däremot att Strindbergs otryckta arbeten inte borde utgivas förr än allt som kunde överkommas blivit samlat och ordnat.

Juldagen 1913, sedan »julfriden påbjudits», lämnade Carlheim-Gyllensköld brevledes en redogörelse till von Philp för sin metod vid arbetet med manuskripten. Det var »sammanlikningen» av de små fragmenten, som vållade det mesta arbetet. Men han trodde, skrev han, att detta arbete kunde göras så att de flesta inte skulle märka en annans hand. »Detta fordrar dock smak och någon kunskap om Strindbergs tankar, som jag ju under många år haft tillfälle att höra.» Att bedja någon annan fortsätta och avsluta arbetet, som för övrigt var färdigt i hans huvud, trodde han inte vore till sakens fromma. Om papperen bleve omrörda av mindre varsamma händer kunde detta påverka möjligheten att bestämma tidpunkten för deras tillkomst. Nu kunde man ofta av bredvid liggande tidskriftshäften, urklipp, brev eller dylikt draga viktiga slutsatser härom. Han säger sig frukta att von Philp anser som en jämförelsevis oväsentlig sak, om alla de små bladen ordnas så väl, »men du har icke läst dem så noga som jag, och vet derför icke hvilket storartadt bidrag till det samlade dessa komma att utgöra». Han ber

att tålamod och förtroende måtte visas honom av von Philp, »samma förtroende till mig som många andra ha».

I slutet av oktober 1914 började Nordiska museet att i samråd med Carlheim-Gyllensköld iordningställa det rum i museet, som från början var ämnat att hysa samlingarna, nämligen en lokal belägen i bottenvåningens sydöstra del. Någon egentlig brådska gjordes inte, då styresmannen erfarit att mycket arbete ännu återstod med boksamlingens katalogisering, innan denna kunde packas in. Gustaf Upmark framhöll för von Philp den minutiösa noggrannhet och det pietetsfulla intresse, varmed Carlheim-Gyllensköld utfört sitt arbete. »Alla som hafva något intresse för Strindberg och hans gärning hafva all anledning att vara mycket tacksamma mot professor Carlheim-Gyllensköld för det arbete han här nedlagt. Nyttan af detta arbete skall helt säkert visa sig vara af bestående värde och betydelse.» Men von Philp lyssnade skeptiskt och sade sig överlåta åt litteraturspecialisterna att bedöma den saken.

Överflyttningen av samlingarna skedde i slutet av mars och början av april 1915. Strindbergs kvarlåtenskap stod alltså kvar i våningen nästan tre år efter diktarens död. von Philp överlämnade genom gåvobrev den 5 maj 1915 Strindbergs skrivbord med utensilier etc., som det befanns vid hans död, jämte några urnor. Men han behöll tills vidare vissa möbler såsom soffan, chiffoniern m. m., som han flyttat till sin egen bostad, då hans krav på ett särskilt rum för mobilierna i arbetsrummet ej hörsammats av museet på det sätt donatorn önskat.

8. Strindbergs skrivrum, uppställt i Nordiska museets bottenvåning.

Efter en uttalad förhoppning av Gustaf Upmark den 23 maj »att Ni, Hr. Doktor, nu måtte frångå Edert beslut att själf behålla dessa saker» översände von Philp ett nytt gåvobrev, daterat 31/5 1915 och gällande »de möbler och föremål som funnos i August Strindbergs skrifrum vid hans död; dock under det förbehållet att inom närmaste framtiden ett rum motsvarande skrifrummets dimensioner upplåtes inom muséet för detta ändamål». Detta skedde också, men inte förrän 1937.

I donatorns brev till styresmannen rörande de behållna möblerna är blicken riktad mot rummet, som museet ställt till förfogande. »Hvad skall den oinvigde tänka när de få se det lilla kyffet som skall föreställa Strindbergs arbetsrum?», skriver han. »Antagligen komma många att beklaga den arme Strindberg, som var så trångbodd. Och att han hade en källarglugg som fönster försedd med järngaller bidrar knappast att höja stämningen hos Strindbergsbeundrarne. När man dessutom vet att inga andra få besöka muséet annat än genom Prof. Gyllenskölds förmedling bli nog besökarne fåtaliga.» von Philp anser att det under dessa förhållanden varit bättre att donera biblioteket till ett verkligt bibliotek, där specialister på området kunnat fritt röra sig. »Det vore därför bäst enligt mitt tycke», tillägger han, »att ej hålla någon invigning eller underrätta pressen eller allmänheten om saken.»

Strindbergsrummet öppnades för allmänheten den 15 december 1915. Flyttningen hade inte förlöpt utan

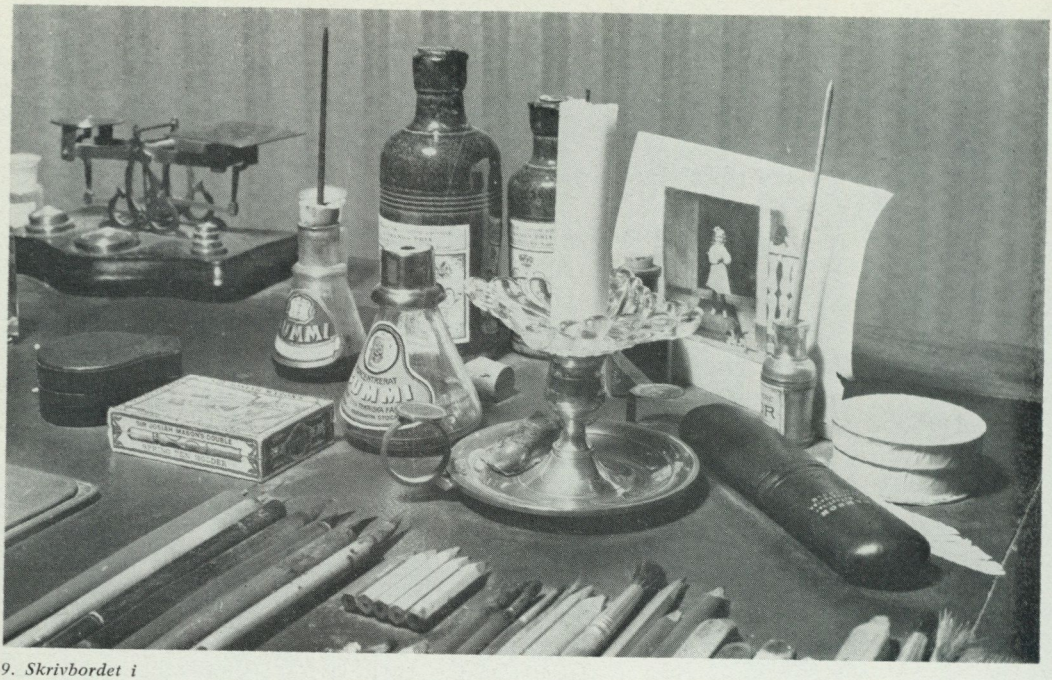

9. Skrivbordet i Nordiska museets Strindbergsrum. Detalj.

missöden. I april 1915 anmälde Carlheim-Gyllensköld till Freys Express att vid flyttningen av Strindbergs bibliotek m. m. från 85 Drottninggatan till Nordiska museet »af Edert folk sönderslogos några för det blifvande Strindbergsmuséet afsedda saker, af oersättligt värde». Det var två större flaskor innehållande kemiska vätskor som Strindberg begagnat vid sitt guldmakeri. »Med sönderslagningen tillgick så, att packmästaren med en tomlår stötte till en bokhylla, på vilken ifrågavarande flaskor stodo, så att hela bokhyllan föll i golfvet och flaskorna krossades i små bitar. Vittnen finnas, nämligen utom mig en annan närvarande person, som hjelpte till med inpackningen.»

Mot von Philps önskan hade pressen underrättats om invigningen. Svenska Dagbladet framhöll, hur särskilt katalogiseringen av den stora boksamlingen varit förenad med mycket arbete, som fordrat den största noggrannhet, och sade sig inte förvånad över att Carlheim-Gyllensköld behövt tid för att komma till rätta med samlingen, inalles omkring 7.000 upptecknade band. »Dessa böcker ha också genomgåtts så noga, att särskild förteckning upprättats öfver dem, som Strindberg försett med marginalanmärkningar — mången gång ytterst karakteristiska inpass och kritiska elakheter.» Stockholms-Tidningen omnämnde bl. a. det av Carlheim-Gyllensköld noggrant kartlagda skrivbordet.

Efter invigningen följde en period av tystnad kring Strindbergsrummet, ett lugn före stormen. En grupp av intresserade, bland vilka man som

kärna återfinner »Beethoven-gubbarna» Nils Andersson, Richard Bergh, Vilhelm Carlheim-Gyllensköld och Karl Nordström, hade efter ett första sammanträde ånyo samlats den 31 oktober 1916. Resultaten från den första överläggningen hade sammanfattats av Carlheim-Gyllensköld i ett förslag till en skrivelse, som nu genomgicks. Det beslöts att en samling, som borde benämnas »Strindbergsarkivet», skulle ställas under trenne kuratorer. Till en av dessa utsågs Carlheim-Gyllensköld. I skrivelse av den 26 november 1917 anhöll de nämnda Strindbergsvännerna jämte Tor Hedberg, Carl Magnus Stenbock och Hjalmar Wijk hos Nordiska museets nämnd att museet måtte förklara sig villigt att omhändertaga och förvara ett dylikt arkiv, »samt för sådant ändamål såsom grundstomme därtill mottaga och vårda af oss härmedelst erbjudna föremål, bestående af manuskript, bref och annat som står till vår disposition och äfven framdeles mottaga de bidrag som kunna komma att göras till detta Strindbergsarkiv». Med instämmande i skrivelsens synpunkter föreslog styresmannen att nämnden måtte förklara sig villig härtill, vilket förslag bifölls. Bland manuskripten i de samlingar, som kom att mottagas, befann sig Svarta Fanor.

Efter en framställning av John Landquist att få ta del av originalhandskriften till Svarta Fanor hade det svarats att efter två månader skulle manuskriptet vara tillgängligt. »Vid tid efter annan upprepad förfrågan har manuskriptet varit oåtkomligt. I februari 1918 har slutligen hr Gyllensköld förklarat att han alls icke ämnar utlämna manuskriptet, trots avgiven försäkran att han själv skulle få kontrollera de anmärkningar handskriften kunde föranleda och intet därom skulle offentliggöras utan arvingarnas medgivande.» Landquist begärde att handskrifterna till tryckta Strindbergsarbeten omedelbart skulle utlämnas till studium för hans redigering av Strindbergs samlade skrifter, att varje Strindbergsforskare skulle beredas tillfälle att få upplysning om i Strindbergsmuseet förvarade papper och att få begagna dem, ifall icke berättigade litterära äganderättsanspråk därpå kunde göras, samt slutligen att Carlheim-Gyllensköld skulle fråntagas rätten att hindra och kontrollera Strindbergsforskares arbete.

Museets styresman bemötte detta med en hänvisning till gåvobrevets bestämmelser. Att här på någon punkt släppa in ett privat förläggarintresse skulle, sade han, innebära ett avbrytande av de förpliktelser Nordiska museet åtagit sig. Även manuskripten i det s. k. Strindbergsarkivet skulle liksom också några tidigare av museet förvärvade Strindbergsmanuskript reserveras för arvingarnas räkning och för de publikationer de förberedde.

I samband med polemiken kring en recension av den utkomna andra delen av Strindbergs »Otryckta skrifter», som Carlheim-Gyllensköld redigerat, återkom John Landquist i december 1919 till frågan om den mur »som i åtskilliga år varit rest mellan Strindbergsarkivet under hr Gyllenskölds regim och övriga Strindbergsforskare». Denna mur skulle knappt två år senare raseras.

Den 28 november 1921 vände sig

A. E. NORDENSKIÖLD. PERIPLUS

professor Martin Lamm, som tidigare på hösten av Carlheim-Gyllensköld fått ett otillfredsställande svar på sitt önskemål att studera handskrifterna, till Nordiska museets nämnd med en anhållan om tillträde till vissa delar av Strindbergsbibliotekets samlingar. Lamm skildrar i ett P. M. tillståndet bland manuskripten i Strindbergsrummet. De förvarades, skriver han, i två skåp, en chiffonier, ett skrivbord samt underdelen till ett skåp, »samtliga dessa särdeles olämpliga för arkivförvaring». En del handskrifter, som ej fått rum på dessa ställen, låg i en fuktig skrubb. »Intet af detta material är alltså synbart, då skåpen o. s. v. ständigt äro låsta, och Strindbergsbiblioteket skulle ingalunda förlora något af sin historiska karaktär, om handskrifterna flyttades till K. B., naturligtvis med kvarlämnande af skåpen o. d. på deras platser.»

De båda rummen var oeldade, heter det vidare. En del oersättliga manuskript hade redan blivit nästan oläsliga, genom att bläcket på grund av fukten slagit igenom, och samma öde hotade rimligen de övriga. De manuskript, som av Strindberg själv lagts i kartonger, hade bibehållits i samma ordning, som han lämnade dem, även då det var uppenbart att han stoppat in dem utan tanke på vare sig kronologisk eller systematisk ordning. Materialet var därför ytterst svårtillgängligt. De manuskript, som ej av Strindberg själv lagts i kartonger, förvarades på samma sätt som under hans livstid. En stor mängd värdefulla utkast o. d. fanns huller om buller inkastade i skrivbordsportföljer, »i hvilka de kantstötas, vikas och hopskrynklas». En del särskilt värdefulla brev förvarades hopknycklade i en näsdukspåse. I skrivbordslådorna låg allt i samma oordning som vid Strindbergs död.

Mest riskabelt förvarade tyckte emellertid Martin Lamm att de brev och manuskript var som funnits i möbler, ej tillhörande det dåvarande Strindbergsbiblioteket. De föreföll honom ha ordnats uteslutande från lokal synpunkt, på det sättet, att allt som funnits i hörnet på en låda, på hyllan i ett skåp o. s. v. utan hänsyn till innehållet knutits in i en pappersbunt. »Då på dessa buntar ej finnes den ringaste antydan om innehållet, hvilket oftast utgöres af bref till Strindberg, tidningsnummer, utkast till hans verk, broschyrer, priskuranter, tidningsnummer eller bitar ur dylika — allt kaotiskt sammanrördt — är hela denna stora samling absolut otillgänglig.» Värre var att denna samling, som tycktes innehålla så gott som all korrespondens, som Strindberg fått mottaga efter Infernotiden, genom denna förvaringsmetod fullständigt riskerade förfaras för den händelse den ej under de gångna åren undergått ett dylikt öde. Ett stort antal av breven till Strindberg låg helt enkelt förvarade i säckar av vanlig säckväv.

Att förskaffa denna vanvårdade samling, enligt Lamm den värdefullaste och rikaste, som torde ha funnits efter någon svensk författare, en arkivkunnig vård och en fuktfri lokal ansågs av honom som något särdeles behjärtansvärt. »Redan brefsamlingen, i hvilken torde finnas bref från så godt som alla Str-s märkligare samtida, måste för att kunna bevaras, omordnas så att brefven, som nu

10. Boksamlingen från ateljén, Drottninggatan 85, uppställd i Nordiska museets bottenvåning.

ligga hopknycklade i sina kuvert, tagas upp ur dem, om de ej skola gå sönder af sig själfva eller i hvarje fall vid hvarje främmande beröring. De böra skiljas från trycksakerna af olika art och från Str-s egna manuskript och det hela systematiskt uppordnas med bevarande af Str-s egna ordningsprinciper, där sådana kunna skönjas. Till sist bör det hela katalogiseras.»

Detta omfattande arbete kunde, skriver Lamm, endast utföras av en fackman på det arkivaliska området. Han erinrade om att Nordiska museet enligt stadgarna för Strindbergsbiblioteket ägde rätt att skänka samlingen i dess helhet till annan institution, men att den enda för en dylik uppgift lämpade, Kungl. Biblioteket, ej inom överskådlig framtid komme att förfoga över sådana lokalutrymmen att det kunde avstå tvenne rum åt böcker, möbler o. d. Dessutom vore det betänkligt att än en gång rubba den tämligen illusoriskt framställda interiören, som därtill genom hela sin art mer lämpade sig för Nordiska museet. Denna institution ägde däremot ej, menade Lamm, arbetskrafter för ordnande av handskrifterna, ej heller lämpligare förvaringslokal för dem. Riksbibliotekarien hade, framhöll han, preliminärt förklarat sig villig att såsom deposition mottaga och ordna handskrifterna i Strindbergsbiblioteket samt ge dem en plats i Kungl. Bibliotekets handskriftssamling.

»Tillsist skulle därmed äfven undvikas det påfallande missförhållandet», avslutar Lamm sitt P. M., »att prof. Carlheim-Gyllensköld — som gifvetvis ej kan utan hälsovåda bedrifva sitt utgifningsarbete nere i de oeldade Str-rummen — nödgas att hemlåna stora delar af handskriftssamlingen i och för korrigering, till sitt hem, där de gifvetvis äro utsatta för vida större brandrisk och vida lättare kunna förkomma, än om han hade tillfälle att verkställa detta arbete i en bibliotekslokal. Hur omfattande dessa hemlån till följd af arkivets oordnade skick äro, kan man förstå däraf att prof. Carlheim-Gyllensköld f. n. har hemma ej mindre än inemot ett dussin af arkivets c:a 40 handskriftskapslar. Då intet som hälst inventarium existerar i Nordiska museets ägo, är det t. o. m. möjligt att antalet uppgår till ännu flera.» (Uppgiften om de oeldade Strindbergsrummen måste åsyfta det förhållandet att temperaturen i hela museibyggnaden under rådande dyrtid av kostnadsskäl måste hållas nere. De anställda hade tidvis sin tjänstgöring förlagd till hemmen eller eljest utanför museet.)

Nordiska museet, som hänvisat Lamm till arvingarnas ombud, advokaten Erik Lidforss, mottog från denne en skrivelse av den 23 januari 1922 med anhållan att nämnden ville till Kungl. Biblioteket såsom deposition tillsvidare överlämna de i den av arvingarna till museet skänkta Strindbergssamlingen befintliga manuskript och brev av August Strindberg ävensom övriga handskrifter och anteckningar, brev till Strindberg, tidningsurklipp m. m. samt att vid en sådan deposition måtte fästas samma villkor som de arvingarna bestämt i sitt gåvobrev till Nordiska museet. Den 27 januari hemställde nämnden hos riksbibliotekarien om tillstånd

11. Skrivrummet efter nyuppställningen 1937 i översta våningen.

att till Kungl. Biblioteket få såsom deposition tills vidare överlämna detta material. I skrivelse den 28 januari anhöll museet att riksbibliotekarien jämväl ville som deposition i Kungl. Biblioteket mottaga dels samlingarna i det s. k. Strindbergsarkivet, dels en mindre till Nordiska museet tidigare skänkt samling av Strindbergska manuskript.

Stormen mot Carlheim-Gyllensköld blottade onekligen mera hans fel, hans nästan absurda respekt för det slutna fyndets okränkbarhet, än hans förtjänster, hans gärning som trofast avskrivare, hans katalogarbete, hans noggrannhet vid rekonstruktionen av rummet och, ytterst, hans vänskap för Strindberg, som nu sattes ifråga. Endast arvingarna, (von Philp hade avlidit 1920), drog en lans för den angripne. Deras ombud, advokaten Lidforss, framhöll, hur Carlheim-Gyllensköld nedlagt ett synnerligen omfattande och intresserat arbete på ordnandet av Strindbergs litterära kvarlåtenskap och gjort detta uteslutande av intresse för saken och utan att kunna förmås att beräkna sig någon som helst pekuniär ersätt-

ning härför. Harriet Bosse omvittnade, hur Carlheim-Gyllensköld tillvaratagit de minsta obetydligheter, allt endast av beundran för Strindberg och omtanke om att hans kvarlåtenskap skulle bevaras till eftervärlden. Hon ansåg att det till stor del var Carlheim-Gyllenskölds förtjänst att samlingarna var så rika, och att hans handlingssätt också i de kritiserade punkterna var dikterat av troheten mot Strindbergs minne.

Om Carlheim-Gyllenskölds handlingssätt också i de kritiserade punkterna var inspirerat av troheten mot Strindbergs minne, så hade å andra sidan denna trohet verkat till något, som var höjt över all kritik, nämligen att finna en plats inom landet för samlingarna. När Nordiska museets nämnd den 19 mars 1913 beslöt att mottaga dem som gåva, skedde detta beslut under trycket av vad vid underhandlingarna antytts, nämligen att om inte Nordiska museet kunde mottaga samlingarna, dessa skulle komma att gå ut ur landet. Gustaf Upmark nämner detta i en anteckning och tillägger: »det var sålunda för att förebygga detta som museet tog emot samlingarna och upplät det enda tänkbara utrymme som fanns, den lilla salen i bottenvåningens södra del.»

SUMMARY

Strindberg, the Nordiska Museet and Vilhelm Carlheim-Gyllensköld

The connections between the Nordiska Museet and August Strindberg were initiated in October 1880 as the writer, at that time assistant at the Royal Library, on several occasions donated various objects to the museum. By September 1883 his favourable opinion of the museum had changed.

In 1900, Strindberg gave a prominent place to Skansen in his play *Midsummer:* "Look, here we go when we want to see our vast and beautiful land in concentration and feel at home!" But in *Götiska rummen,* in 1904, Skansen was attacked as a symbol of the patriotic feelings Strindberg at that time abhorred.

As Carl Eldh in 1905—07 was working at the sculptural decoration of the main portal of the present building of the museum, he persuaded Strindberg to write the maxims inscribed in the reliefs there.

After the death of Strindberg the Board of the Nordiska Museet in March 1913 received an inquiry from Strindberg's heirs in Finland whether the museum would accept Strindberg's book collections, manuscripts etc. as a gift. As representative of the heirs acted the physicist Vilhelm Carlheim-Gyllensköld, who had been a very close friend of the ageing writer. The Strindberg room in the Nordiska Museet was opened to the public on 15th December 1915. Later a conflict arose between Carlheim-Gyllensköld and leading Strindberg researchers with the result that the manuscripts in 1922 were handed over on deposit to the Royal Library.

Carlheim-Gyllensköld's reverence for the memory of Strindberg has contributed to the realization of the urgent need to find a place within Sweden for the Strindberg collections. When the Board of the Nordiska Museet decided to accept the gift of the collections, it was mainly due to the suggestion that had been expressed in the course of the negotiations, that if the Nordiska Museet could not receive them, they might pass out of the country.

Arne Biörnstad och Ingemar Liman

Skansenprogrammen och tidsandan

Från första början gav Artur Hazelius Skansen en tredelad uppgift: att skildra kultur och natur och att ge underhållning. Skansen var den logiska fortsättningen på det museala uppbyggnadsarbetet han börjat i Nordiska museet. I motsats till sina flesta samtida inom museivärlden ansåg han inte att de enstaka museiföremålen hade så stort värde i sig, allraminst när de ordnades i rader på väggarna enligt den då förhärskande typologiska metoden. Det var sammanhang han ville visa, historiskt, geografiskt och socialt. Föremålens roll i museet skulle vara densamma som de haft innan de kom dit. De var delar av den mänskliga miljön. Det var den som var det egentliga föremålet att visa från olika aspekter.

Hazelius hann aldrig uppleva Nordiska museets stora byggnad som färdig att inredas efter hans intentioner, men på Skansen kunde han fullfölja många av sina idéer. Dit flyttade han först enstaka byggnader, sedan hela komplex, för att visa människans närmaste miljö, hem och arbetsplatser. Till detta kom den yttre miljön av växt- och djurliv. Som den tredje komponenten infogades programverksamheten.

Vid Nordiska museets tjugofemårsjubileum 1898 sade Hazelius: »Skansens friluftsmuseum har en ännu vida större räckvidd och ännu större uppgifter. Det strävar mer och mer att varda ett *lefvande museum.* – ett museum som ej endast visar byggnader och bohag, redskap af de mest skilda slag, minnesmärken . . . Det vill vid sidan af detta ännu mera. *Det vill framställa folklifvet i lefvande drag.*»

Bilden var inte fullständig utan den levande människan. Det behövdes en verksamhet, som gjorde det möjligt för besökarna att utan etiketter och pekpinnar uppfatta husen som naturliga ramar kring mänskligt liv. Där skulle spinnrockar surra och vävstolar slå och näsan kittlas av doften från nybakat bröd.

Begivenheterna inne i husen var emellertid blott en ringa del av den programverksamhet Hazelius startade. Som arrangör av fester torde han ha varit en av Stockholms flitigaste. Avsikten med festerna var, som han själv skrev i sin årsredogörelse för 1893 och 94, »dels att bereda bidrag till de dryga underhållskostnader museets mer och mer växande anläggningar kräfva, dels – och ingalunda i mindre grad – väcka och underhålla fosterlandskänslan genom högtidlighållande af vårt lands stora minnen samt att med den största möjliga historiska trohet framkalla bilder ur svenska folkets lif».

Många anledningar utnyttjades för

att organisera fester. Hit hörde minnesdagar med anledning av historiska händelser som Karl XII:s och Gustaf II Adolfs död. Dessa båda minnesdagar firades sedan varje år på Skansen fram till 1934 respektive 1946. Av liknande art är ju högtidlighållandet av Gustav-dagen den 6 juni. Den introducerades som svensk nationaldag av Hazelius 1893 och har så förblivit, fastän den 1916 omdöptes till Svenska Flaggans dag.

Årsrytmen markerades genom speciella program. Under trettondagshelgen uppträdde stjärngossar, Valborgsmässan begicks med eldar och från 1894 med studentsång av en kör som 1905 blev Stockholms studentsångarförbund. Den 1 maj och pingsthelgen firades också. Vid midsommar restes majstången och vid årsskiftet hölls nyårsvaka.

Av särskild betydelse både för festlivet i Stockholm och för museets ekonomi blev vårfesterna. Den första hölls 1893 och sedan pågick de årligen efter i stort sett samma mönster till 1928. Under en junivecka hölls en marknad av samma slag som Stortorgets julmarknad med försäljning av olika varor, där det ätbara spelade en stor roll. Som försäljningspersonal engagerades en mängd damer ur stockholmssocieteten, vilka iklädda folkdräkter och utan annan ersättning än det egna nöjet svarade för besökarnas timliga väl. För den andliga spisen var även sörjt genom försäljning av litterära bidrag från t. ex. Snoilsky, af Wirsén, Topelius, Bååth, Holmgren och Helena Nyblom. Dessutom underhölls besökarna vid flera tillfällen med speciella inslag av bellmanssång, bröllopståg m. m.

Den musikaliska underhållningen fick en betydande volym i programmet redan under de första åren med Flottans musikkår i spetsen. Den gav inte mindre än 67 konserter under 1893 och lika många året därpå. Också andra militära musikkårer gav sina bidrag och flera körer framträdde. I överensstämmelse med museets pedagogiskt nationella strävanden valde man företrädesvis att spela musik av svenska tonsättare som Bellman, Haeffner, Geijer, A.F. Lindblad, O. Lindblad, Wennerberg, Josephson och Söderman.

Förutom de större och regelbundet återkommande divertissementen förekom smärre inslag av olika art, som snabbt blev populära. Delsbostintan berättade i Bollnässtugan och Jödde i Göljaryd spelade dragspel och drog historier stående på Jöddes sten, som ännu ligger kvar i Marknadsgatan. Kullor »buförde» – vandrade till fäboden med alla djuren och blåste vallåtar i näverlurar och horn. Kantele och nyckelharpa lät höra sina toner och folkdansare fick ett säkert fäste i den stående repertoaren.

Denna programgiv, som Hazelius startade, gav lätthet och glädje åt verksamheten. Den engagerade en mängd frivilliga krafter till aktivt deltagande och lockade mångfaldigt flera att gå till Skansen. Även sådana som aldrig skulle ha gått dit om Skansen varit ett »vanligt museum». Men Skansen var ett ovanligt museum, och det kom till i en anda av nationell fest, som passade tidens romantiska sinnelag. Också Nordiska museets stora hall planerades ursprungligen för nationella fester, som skulle inramas av alla minnen från det förgångna. Den

1. Den första vårfesten på Skansen 1893. Teckning för Svenska Familj-Journalen Svea av Per Hedman.

delen av planen kom aldrig att fullföljas. Hazelius efterträdare hade andra tankar om hur ett museum skulle användas och längre fram i tiden hade de nationella festerna gått ur modet. Men på Skansen kom den spektakulära verksamheten att bestå och utvecklas.

Alltsedan grundandet av Skansen har alltså en av institutionens huvuduppgifter varit att levandegöra svensk kulturtradition. Genom åren har na-

2. Riksdagsman Karl-Erik Eriksson från Värmland som auktionsutropare på Sollidens scen i TV-programmet »Auktion». Foto Svenskt Pressfoto 1971.

3. Valborg Uhlén väver i Delsbogården. Foto 1967.

turligtvis denna uppgift lösts på många sätt och presentationerna tagit sig olika former. Anledningarna till detta är många. Det beror till stor del på institutionens resurser vad beträffar ekonomi och lokaler. Det kan även hänga ihop med i vilka sammanhang man på ett naturligt sätt kan presentera programformer av detta slag. Och en mycket viktig faktor att ta hänsyn till är publikens inställning till det som bjuds. När det gäller en plats som Skansen måste man i ordet program lägga in dess vidaste bemärkelse. Här visas för numera närmare 2 miljoner besökare per år »program» alltifrån stora scenshower till en ensam väverska i en gammal gård. Allt

mellan dessa båda poler måste man uppfatta som program, som erbjuds en publik. Det förutsätter sålunda att publiken har ett aktivt intresse eller att man väcker intresset.

Genom åren har detta intresse skiftat. Under Skansens första år var svenska folket fortfarande starkt påverkat av de nationalromantiska och götiska idealen. I själva verket de ideal som varit grogrund för Skansens och Nordiska museets tillblivelse. Det medförde självfallet att vägen var väl jämnad för att producera program som levandegjorde svensk kulturhistoria för en intresserad och därför talrik publik.

Under 1900-talets två första decennier mattades dock det stora intresset och därmed också intresset för kärnan i Skansens verksamhet. De gamla romantiska idealen fick ge vika för helt andra strömningar i tiden. Folkrörelsernas kamptid gav mindre utrymme åt historiska tillbakablickar – nu gällde det att se framåt. Men en period av intensivt framåtsträvande efterföljs ofta av ett stadium av eftertanke då historien får förnyad betydelse som ett säkert fotfäste för nya framtidsplaner. 1920-talet kom att betyda ett nyvaknat intresse för Skansens kulturhistoriska programverksamhet med de stora vårfesterna under en följd av år som höjdpunkter. De var oftast temabundna och förlagda till en viss tid och plats i den svenska historien. Publiken kom i stort antal för att få uppleva livet i Västra Vingåker på 1700-talet, Gustav III:s hov, Stockholm vid 1800-talets mitt eller samma stad under drottning Kristinas tid. Vårfesterna varade i regel en vecka och var enorma arrange-

4. Under Ernst Kleins ledning blev Skansens vårfester mycket realistiskt iscensatta. 1924 byggdes bl. a. lägerhyddor av det slag som ända in i nutiden begagnats på regementenas gamla övningsplatser. Officerare och manskap från Göta livgarde medverkade med exercis enligt gamla reglementen.

5. Försvarslånets medborgarfest på Skansen den 25 maj 1940, med dåvarande försvarsminister Per Edvin Sköld i talarstolen. Foto H. Svensson.

mang som krävde en stor frivillig insats av en rad olika organisationer. Av besökssiffrorna att döma går det inte att ta miste på dessa ofta pompösa historiska skådespels popularitet.

I slutet av 1920-talet och början av 1930-talet sjönk intresset för den rent kulturhistoriska programverksamheten, men ju svårare krissituationen blev kring våra gränser, desto mera samlades svenska folket kring de symboler som betraktades som nationella. Medvetet eller omedvetet kom Skansen att under andra världskriget tjäna som något av en nationalsymbol och den självklara samlingspunkten för evenemang av sådant slag som en krigshotad och spänd stat kan enas kring.

Kristiden blev början till den publikmässigt största perioden i Skansens historia. Under 1940-talet och

Arne Biörnstad och Ingemar Liman Skansenprogram

50-talets början gled intresset sakta över från program av rent historisk eller nationell karaktär till vad som nu rubriceras som lättare underhållning. Freden medförde vidgade informationer över gränserna, nya kommunikationsmöjligheter och därmed följande vidgade intressen. Skansen kom hos publiken att spela rollen som »allaktivitetsplats» och inte bara ett kulturhistoriskt museum med uppgift att levandegöra vårt förgångna.

Efter ett decennium av svagt gensvar hos publiken börjar så under sextiotalets slut och sjuttiotalets början det starkt stegrade intresset för kulturhistorisk verksamhet som nästan kan rubriceras som en »ny våg», ibland benämnd »den gröna vågen».

6. Skäggmanslaget, flitiga gäster på 1970-talets Skansen.

Vilka yttringar tar sig då denna nya våg? Först och främst skall fastslås att rörelsen denna gång är klart internationell. Den mest påtagliga yttringen gör sig kanske gällande inom folkmusikens område jorden runt. Här hemma har den gamla spelmanstraditionen kommit till heders igen och en stor grupp artister har numera dessutom på sin repertoar rent medeltida ballader. Men man går inte alltid så långt tillbaka i tiden. I Sverige har mycket av 1800-talets och det tidiga 1900-talets folkliga sång och musik letats fram ur sina gömmor. Likartat är förhållandet i flera andra länder. Så t. ex. ingår i Storbritannien nu såväl medeltida ballader som kolgruvearbetarnas sekelskiftessånger i dagens populära musiklistor. Internationellt spridd är bl. a. afrikansk och sydamerikansk folkmusik och naturligtvis den nordamerikanska s. k. Country and Western-musiken.

Intresset för folkmusiken har åstadkommit en mindre splittring inom den svenska spelmanskåren med en kategoriklyvning som anförs bl. a. av Håkan Roos i en artikel i Östgöta Correspondenten den 9 februari 1972. Han talar där om tre kategorier. Den första omfattar traditionsbärarna bland de äldre spelmännen, den andra den stora mellangruppen av andra, tredje generationens spelmän, vilka enligt Roos skiljer sig från föregående bl. a. genom avståndet till den levande folkliga traditionen. Slutligen så den tredje gruppen, »de yngre, socialt medvetna spelmännen för vilka folkmusiken har blivit en symbol för en social och kulturell väckelse».

Men det är inte blott inom musikens område man skönjer den nya

Arne Biörnstad och Ingemar Liman Skansenprogram

vågen. Även inom filmen och litteraturen är den tydligt märkbar. En rad svenska filmer med historiskt eller social-historiskt motiv tillhör under senare år de mest publikdragande. Som exempel kan nämnas »Kvarteret Korpen», »Här har du ditt liv», »Elvira Madigan» och de två filmerna kring Vilhelm Mobergs utvandrarromaner. »Äppelkriget» med sin stomme av folksaga hade knappast heller blivit en sådan succé utan publikens nyväckta folkloristiska intresse. Bland litteraturen kan nämnas att en sammanställning över svensk folkpoesi tillhör 1972 års mest omtalade böcker.

7. Affisch från Trygg-Hansa 1970.

Och Vilhelm Mobergs svenska historia och Per Anders Fogelströms stockholmsböcker har blivit bestsellers.

Mycket påfallande är också den nya vågen inom reklamen. Här har man i ett flertal fall tagit fasta på slogans av typen »gammaldags», »hederlig», »äkta svensk» etc. och använt sig av gamla fotografier och illustrationer jämsides med nytagna fotos av personer i folkdräkter. I detta sammanhang kan även påpekas det märkbart ökade intresset att anskaffa egna folkdräkter. Beträffande denna nya inriktning av reklamen har Dan Lundberg i Ekonomiska Forskningsinstitutet i en artikel i Dagens Nyheter den 2 augusti 1972 summerat företeelsen sålunda: »Svenskheten med gröna sommarängar och sörgårdsreproduktioner fungerar på samma sätt som tjusiga heminredningsreportage i veckotidningarna. Reklamens uppgift och mål är ju att förknippa en produkt med en situation som folk vill vara i.»

Hur kan då en global folkrörelse av detta slag uppstå så snabbt? Hur kan nu något som här i Sverige för bara 10 år sedan förlöjligades med termen »knätofseri» helt hastigt bli accepterat och en populär företeelse speciellt bland den i sådana fall mycket kräsna ungdomen?

Det finns inget enkelt och entydigt svar på den frågan. Vad som har skett är att delar och produkter av ett samhälle i utveckling, vilka funnits som naturligt gods inom vissa grupper, nu har spritts till en vidare krets. Det är en vanlig företeelse inom kulturhistorien. Det rör sig här dels om en »lågkultur», som inom sig håller element

nödvändiga eller naturliga för existensen, dels om en »högkultur», som kan höja upp drag ur lågkulturen till funktioner dessa drag normalt inte haft. Vi känner igen förloppet från 1800-talets forskningar, där dialektala ord och föremål som ingick som fasta men omedvetna delar av en samhällsgrupp skänktes status och värde hos forskare och i samlingar. Och idag betalas på auktioner och i antikbodar höga priser för bruksföremål ur kök och ladugårdar, föremål som nu hamnar på finrumsväggar och hallbyråer. Det är alltså fråga om en värdesförändring, som är vanlig när en företeelse lämnar sin ursprungliga sociala omgivning.

Det finns flera anledningar till att förändringen äger rum nu och så snabbt griper kring sig. En mycket betydelsefull faktor i sammanhanget är den förut omnämnda reaktion som följer på perioder av hastigt framåtskridande. Efterkrigstiden har ju helt präglats av enormt snabb utveckling på framför allt de tekniska områdena. Under sådana snabba utvecklingsskeden uppstår normalt vissa stagnationsperioder, en viss form av andhämtning. Men denna gång har också en annan komponent kommit in i bilden, nämligen den mänskliga miljön. Forskningen konstaterar att vi som en följd av den intensiva industriella utvecklingen håller på att skada miljön omkring oss. Det som det tagit jorden miljoner år och människan många generationer att bygga upp, kan vi nu genom en oförsiktig handling rasera på ett ögonblick. Strävandena att rädda detta natur- och kulturarv pågår nu världen över. Kopplat med detta är också protesterna mot den på många håll tidigare förda centraliseringspolitiken. Flykten från landsbygden har här i Sverige varit ett begrepp i flera decennier. För att få arbete och lön har människor tvingats lämna sina fädernegårdar och flytta in till tätorterna. Vi lägger nu ner mellan 100 och 150 jordbruk i veckan och under 1960-talet flyttade 110.000 norrlänningar till det redan tätbefolkade Sydsverige. Den kulturella rotlöshet som naturligt kan bli en följd av sådana omflyttningar torde vara en av de viktigaste faktorerna bakom det nya aktiva intresset för det kulturella arvet.

Samtidigt har rörelser av mera direkt politisk karaktär verkat. Dessa internationella rörelser har bl. a. på sina program haft kamp för glömda eller förtryckta grupper i samhället. Detta har t. ex medfört att kulturdrag från folk i underutvecklade länder tagits upp i mera utvecklade stater. På vissa håll har nya impulser t. ex. inom områdena klädedräkt eller musik blivit så betydelsefulla att de trängt ut de inhemska och medfört resultat som att man på ett tunnelbanetåg i Stockholm kan möta en grupp svenska ungdomar klädda i sydamerikanska dräkter spelande indiansk folkmusik på autentiska instrument, på väg hem till Farsta från en föreläsning på universitetet.

Av likartad karaktär är den verksamhet med Folk-song Clubs, som förekommer så allmänt i t. ex. England. Någon kväll i veckan hyser en förening in sig på vanligtvis en pub och sjunger vad som rubriceras som folksongs. Ofta har dessa sånger karaktären av arbetar- eller politiska kampsånger från sekelskiftets gruvor och

Arne Björnstad och
Ingemar Liman
Skansenprogram

8. Folkmusik från hela världen har nu blivit var mans egendom. Foto Svenska Dagbladet 1969.

industrier. Medlemmarna i föreningen gör själva uppteckningar av sångmaterial efter traditionsbärare och då och då presenteras också sånger sjungna direkt av meddelarna. Intresset för detta material har nu i snart ett decennium varit oerhört stort bland den brittiska ungdomen och genom vissa institutioners hjälp har också den uppteckнade musiken kunnat bli arkiverad och vetenskapligt behandlad.

Vad beträffar själva spridningsmöjligheterna går dessa naturligtvis inte att jämföra med tidigare epokers. Ett massmöte med t. ex. folkmusik som genomgående inslag och som på platsen samlar 100.000-tals deltagare kan ju i praktiken följas jorden runt sam-

9. Herr T. (Torgny Björk) och hans spelmän, en folkmusikkväll på »Kurbits» i Gamla stan i Stockholm. På detta ställe höll VPK sin valvaka vid senaste riksdagsmannaval. Foto Celso Franzetti.

tidigt och någon vecka senare kan band och skivor ligga på grammofonaffärernas diskar. Här spelar ju också de kommersiella intressena en viktig roll. En tillräckligt stark ekonomisk drivkraft kan idag med utnyttjande av den moderna massmediatekniken förändra människors intresseområden på ett sätt som för bara något tiotal år sedan var helt otänkbart.

KURBITS
Innestället för visor, jazz och folkmusik
I GAMLA STAN INVID STORTORGET TEL.203351

I KVÄLL
Jack Downing & The Other Side
Lördag: Herr T och hans spelmän
Vi öppnar kl. 21. Pizzor, öl, kaffe.
Välkomna önskar Elsie och Kuno

Hur möter nu en institution av Skansens karaktär denna nya våg? Som inledningsvis omnämnts ligger i Skansens grundtanke att vara ett levande museum. En aktiv programverksamhet har alltsedan grundandet av institutionen ingått som en naturlig del i dess tillvaro. Vissa av aktiviteterna har därför funnits med hela tiden. Så är fallet med bl. a. folkdansarna och spelmännen. Skansen har hållit ett eget danslag och ett eget spelmanslag. Dansarna uppträder dagligen under högsäsongen och anlitas även flitigt för framträdanden utanför området. Under vintern övar man in nya danser och tränar upp nya medlemmar. Denna verksamhet bedrivs tillsammans med spelmännen, som dessutom framträder vid andra tillfällen. De spelar t. ex. dagligen på olika platser inom Skansen under högsäsongen.

10. Värmländsk kolmila på Skansen. Foto 1971.
11. Härjedalskt allmogebröllop med två brudpar på Skansen. Bröllopsmåltid på Tingsvallen.Foto 1970.

Samma gamla anor har också många av de aktiviteter som dagligen bedrivs i hus och gårdar. Där spinns, bakas, vävs, ystas, kärnas eller stickas. Och där förekommer vid sidan av hemsysslorna mera renodlade hantverk. Här intar verksamheten i Skansens stadskvarter en särställning, men sedan gammalt har även hantverk bedrivits i mera allmogebetonade byggnader. Som exempel kan nämnas korgflätning, klockmakeri och smide.

Alltsedan Stadskvarterets begynnelse under 1930-talet har hantverkare regelbundet arbetat där. För 25 år sedan sammanslöt man sig till ett Skansens Borgerskap där varje yrke har sin ålderman med bl. a. uppgiften att ansvara för nyrekryteringen av hantverkare. Borgerskapet framträdde till en början endast vid vissa tillfällen som vid julmarknaden och enstaka hantverksdagar. Under senare år har dock dess verksamhet starkt ökat så att den 1972 omfattar 25 tillfällen. Inom Skansens Borgerskap finns närmare 20 hantverk representerade.

Denna ökning av aktiviteterna gäller även i hög grad hemsysslor och hantverk i Skansens allmogebyggnader. Det eftersträvas nu att man under hela året någonstans inom området skall finna exempel på denna verksamhet. Den intensifieras i samband med hantverksdagar och större publikdagar t. ex. julmarknaden. Vid detta tillfälle ges en rad prov på olika traditionella julförberedelser såsom ljusstöpning och bakning. Flera av dessa produkter presenteras sedan på de dukade julbord som sedan länge visats vid Skansens julmarknad. Vidare är ett flertal varor av detta slag till salu på själva marknadsplatsen.

Till detta kommer större program med kulturhistorisk bakgrund. Dit hör de bröllop som alltsedan 1890-talet förekommit på Skansen, oftast benämnda »allmogebröllop». Vid de flesta tillfällen och speciellt under senare år har man då gått tillväga så att en direkt förebild, en berättelse över ett bröllop vid någon bestämd tidpunkt tagits som bakgrund, varpå en rekonstruktion ägt rum. En rad andra programpunkter av samma slag förekommer också.

En annan företeelse som förtjänar att nämnas i detta sammanhang är den aktivering av Oktorpsgården som ägt rum under de senaste åren. Gården har försetts med en djurbesättning som i stort skall motsvara den som fanns där då anläggningen flyttades på 1890-talet. Hittills har det varit möjligt att bedriva denna verksamhet endast under den varma årstiden. Det är givetvis ett önskemål att kunna förlänga detta säsongprogram till hela året. Skansen bör kunna visa husdjur i deras naturliga miljö, särskilt för skolbarn. Det är då nödvändigt att ha djuren tillgängliga under höst- och vårterminerna, vilket hittills inte varit möjligt, därför att ingen av Skansens museala ladugårdar fyller kraven för vinterförvaring av djur. Möjligen kan nya möjligheter till det skapas vid uppförandet av en ny skånegård, som skall ersätta den nedbrunna gården från Ravlunda.

I det föregående har nämnts det väsentliga i att på olika sätt möta det publika intresset. Ett sätt är här länge prövat och befunnet livskraftigt. Det finns en utpräglad önskan hos en rad sammanslutningar, korporationer och yrkesgrupper att framträda vid s. k.

12. Näringslivsutställning under Gotlandsveckan på Skansen 1970.

13. Demonstration av fårklippning i Sommarhagen under Gotlandsveckan.

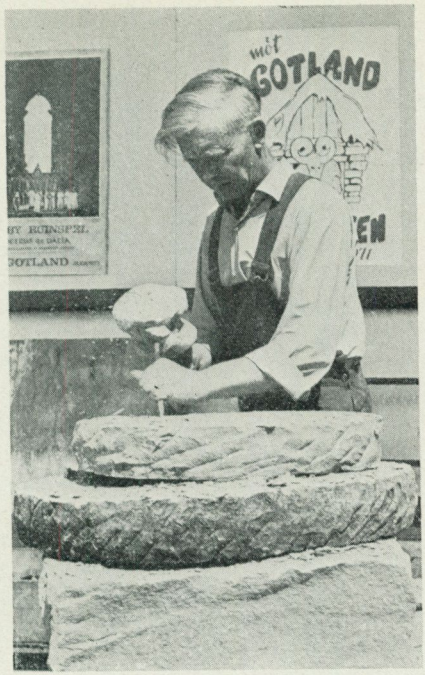

14. Slipstenshuggare från Burgsvik på Gotland demonstrerar sitt hantverk under Gotlandsveckan.

dagar på Skansen. Det har resulterat i t. ex. Folknykterhetens, Polisens, Musikskolans, Svenskamerikanarnas, Spårvägens, Fackliga Centralorganisationens, Kyrkornas och Korpens dagar. Alla dessa och många andra »dagar» i samarbete med olika intressegrupper gör både medverkande och åskådare medvetna om att Skansen är en institution som angår och engagerar dem. »Dagarna» är därför en programtyp som hör också framtiden till.

Detsamma gäller de »veckor», som nu prövats i större skala vid två tillfällen, Gotlandsveckan 1971 och Dalaveckan 1972, där hela landskap fått möjlighet att visa sin särart och utveckling från gammal tid till dagens aktuella problem. Dessa veckor fordrar mycket stora ekonomiska och personella insatser för att ge gott resultat. De hittills genomförda programmen har dock gett sådan genklang att landskapsveckorna med säkerhet kommer att fortsätta.

Skansens program bör också i det kommande präglas av den särart som institutionens unika uppbyggnad ger anledning och möjligheter till. Friluftsmuseet är Skansens kärna och programverksamheten skall i första hand utnyttjas till att ge en bild av livet i Sverige och göra det på ett sådant sätt att besökarna uppfattar museets verksamhet som en bro mellan nu och förr.

I denna verksamhet skall Skansen som hittills eftersträva ett kontinuerligt samarbete med så många grupper som möjligt i dagens samhälle. Därför skall Skansen ständigt söka aktivera och engagera nya intressenter samtidigt som intresset hos de redan engagerade skall vidmakthållas.

Kort sagt. Programmet skall vara ett av medlen att nå Skansens mål – – att ge perspektiv på vår egen tid genom att visa vad vi bygger på.

SUMMARY

The Skansen programmes and the time-trend

The new ideas about museums which Hazelius had begun to practise through the Nordiska Museet could be better developed at Skansen. It was important to start different kinds of activities to show how people and things had func-

tioned in their original environments. Single buildings and whole complexes which had formed people's nearest environments, their homes and working places, had been removed to Skansen. Here spinning-wheels would hum, handlooms would thud and the visitor's nose be titillated by the smell of bread fresh from the oven. A living museum should present folklife in a living way. It should be possible directly to imagine the houses as settings for human life. On the programme was also arrangements of national festivals. Their aim should be "to enhance the patriotic feeling" and as faithfully as possible present pictures from the life of the Swedish people. Calendar festivals with connections to the seasons of the year were also occasions for festive arrangements.

Besides the regular items occasional ones were offered to the public: popular story-tellers, herdsmen's tunes blown on traditional wind instruments, kantele and "key-fiddle" playing, and folk dances.

Visitors were attracted to Skansen through these activities, and where there had been no active interest before, it was aroused by the engaging programme. During the first years of the 20th century national romanticism lost its hold on large groups of society and the interest in Skansen diminished. During the 20's the historical interest was revived, but in the 30's the number of visitors decreased again. During the war Skansen became something of a national symbol and this was also one of its best periods with regard to the number of visitors. After the war new ways of international contact opened and the programmes gradually shifted towards lighter entertainment forms. From the end of the 60's cultural history has met with a new response. This is an international trend and has sometimes been called the "green wave". Most obviously it manifests itself in the field of folk music. The old fiddler traditions are taken up again. The artistes have medieval ballads on their repertory, and African and South American folk music is widely spread as is also North American so-called Country and Western music. "The new wave" is leaving its marks also in literature and film. A greater interest in folk costumes is also noted. This global movement may be explained in several ways. An important one is probably the cultural rootlessness caused by the technical development and the resulting changes of social structure.

In this connection should be noted the possibilities of diffusion afforded to the different movements by the technical development.

How does an institution like Skansen meet the new wave? The basic principle of Skansen is to be a living museum. Certain activities have been going on the whole time. This is for example the case with the folk dances and the folk musicians. Just as early started many other activities which are daily to be seen in the houses and farms, such as spinning, baking, weaving, cheese-making, churning, and knitting. In the 'old town' about 20 arts and crafts are represented. Certain more comprehensive programmes of historico-cultural interest have recurred since the 1890's. One is the so-called peasant wedding. During the warmer part of the year the Oktorp farm with its stock of animals has been kept running. Special "days" for different crafts and interest groups have been arranged, and they have undoubtedly made both performers and spectators aware of Skansen as an institution. The same applies to the special "weeks" where whole provinces have had an opportunity of exhibiting their characteristic features. The programme of Skansen should be so formed as to give the visitors a conception of the museum as a bridge between old times and new.

Bengt Bengtsson

Skansens stadskvarter som levande miljö

»Folklivet i levande drag», det var ett av de viktigaste inslagen i Artur Hazelius program för Skansen. Men han såg folklivet mest som seder kring årsfester, det »levande museet» skulle åskådliggöra det spektakulära, hans visioner omfattade knappast den grå vardagen. Typiskt är att det pittoreska, så starkt kommer fram i hans entusiastiska skildring från år 1899; ekstockens ljusterbloss nämner han, men inte ljustret eller näten.

Hazelius hade dock insett att möjligheterna inte var uttömda med hans visioner av fest och ljus. Han säger också att »oändligt mycket av dessa levande skatter (kan) läggas till de redan samlade». Och den aningen skulle bli besannad.

År 1908 demonstrerade Anna Jonsdotter från Härjedalen på Skansen »den utdöda konsten att spinna garn på handslända». Därmed inleddes den rikt förgrenade verksamhet, som kom att omfatta skilda slöjder och hantverk från vävning och ostberedning till ciselering i ädelmetall och pappersstillverkning.

Hantverket förekom emellertid mera sällan på Skansen före 1919, då Konsthantverkarnas Gille anordnade sitt Skråtuna. Där visades åtskilliga traditionsrika hantverk av skickliga yrkesutövare och det hela blev en stor publiksuccé.

Skansens stadskvarter leder sina anor tillbaka till 1932, då Bokhantverkshuset med Officina Typographica tillkom. Med anställandet av en yrkesman, faktor Carl Hagtorn, som verkligen var utbildad på en handpress som inte mycket skilde sig från Gutenbergs, lades grunden till en tekniskt-musealt medveten demonstration av gammalt hantverk. Det ena huset efter det andra lades längs gatorna och inreddes till verkstäder av skilda slag. Intresserade yrkesmän var behjälpliga med installationen och i fortsättningen med demonstration för allmänheten.

Här skall inte stadskvarterets historia skrivas, men den verksamhet som där bedrives är av ett så stort värde, inte minst principiellt för oss museimän, att några reflektioner om dess nutida och framtida möjligheter kan vara på sin plats.

I Skansens guldsmedsverkstad sitter en ung gesäll vid verkbrädet och ciselerar ett ornament på ett smycke. På ciselörkulan av sandsten ligger arbetsstycket an mot en stadig klump av mörkrött beck, som ger det rätta motståndet mot punsen. Ciselörhammarens lätta slag kommer tätt som från en hackspett och ornamentets uppdrivna, något degiga form får fasthet och pregnans. Besökare står bredvid, beundrar kanske skicklighe-

1. Ciselören i guldsmedsverkstaden på Skansen arbetar enligt urgamla metoder. Foto 1951.

ten, blir intresserade. De har inte förut sett något liknande göras, även om de i sina hem äger ting, som de nu förstår är bearbetade på samma sätt. Ciselören har på några minuter, med för honom självklara handgrepp, lärt dem något ganska viktigt, nämligen respekt för hantverksskicklighet och dessutom kanske väckt ett intresse för kvalitet i allmänhet och hantverkskvalitet i synnerhet. Museiföremålen får liv i hans händer, de berättar på ett annat sätt än i en museimonter, även om de ställs ut på bästa sätt, tillsammans med bilder och produkter.

I museer – och särskilt friluftsmuseer – har man alltså möjlighet att på detta sätt låta tingen tala, att »levandegöra» arbetsprocessen inom olika yrken. Exemplet med ciselören är avsett att här representera den typ av arbetsmetoder som fortfarande förekommer och som lärlingarna får lära sig på verkstäder och yrkesskolor. Många hantverk lider inte brist på folk som utbildats till den gamla handaskickligheten; snickaren kan använda sina gamla hyvlar och stämjärn även om maskinen numera gör det mesta arbetet åt honom. Gravörens sticklar kan inte tänkas bli helt ersatta av maskiner, och hur långt plåtslageriet än kan utvecklas till maskinyrke, blir dock det manuella arbetet avgörande vid plåtens slutliga apterande, så länge vi har detta material kvar.

Vid demonstrationer av detta slag utför alltså de deltagande yrkesmännen ett viktigt folkbildande arbete, samtidigt som de skapar good-will för sitt eget yrke. Konkreta bevis för att sådana inblickar har verkat till yrkets fromma kan framläggas. Själv har jag iakttagit hur bl. a. silversmide och bokbinderi vunnit kunder bland intresserade besökare. Emellertid har det visat sig vara väsentligt att de som demonstrerar ett levande hantverk inte genom en hög ålder bibringar publiken den uppfattningen att yrket här visar en av sina sista företrädare. Om ett hantverk är livskraftigt, bör alla åldrar vara med, även lärlingar.

Inom åtskilliga hantverk har tidigt en specialisering förekommit. Vissa gesäller kanske hade visat konstnärlig, andra teknisk begåvning och mästaren gav dem då lämpliga uppgifter. Den konstnärlige fick i metallverksta-

2. Faktor Gunnar Lundh demonstrerar tryckning i Skansens tryckeri. Inte minst de yngsta har glädje av att få veta »hur det gick till». Foto Fredric Bagge 1952.

den ciselera eller gravera, i snickeriverkstaden göra fanerinläggningar, medan den tekniske i motsvarande fall fick löda eller sköta svarven etc. Även dessa förhållanden kan belysas och bör inte förbigås vid praktiskt levandegörande. Tron på att äldre tiders konsthantverk arbetade efter principen en produkt – en man är alltför utbredd.

Vi är här inne på ett förhållande, som i allmänhet helt undanskymmes av tekniken, nämligen hantverkets organisatoriska och sociala struktur. Rangordningen inom en verkstad var strikt och arbetsuppgifterna fördelade därefter. Även om sådant normalt inte kan åskådliggöras i en museal utställning, kan man dock söka förtydliga sammanhangen vid speciella tillfällen, t. ex. på särskilt anordnade hantverksdagar.

Vi har mest talat om sådana hantverk som i våra dagar bevarar det väsentliga av sin traditionella teknik, t. ex. guldsmeder, skomakare, gravörer, bleck- och plåtslagare, bokbindare o. s. v., men vi har en helt annan kategori, som i högsta grad är värd vår uppmärksamhet, nämligen de hantverk som antingen försvunnit eller är på väg att försvinna. Här tänker jag på en hel rad yrkesmän, nu levande, som faktiskt är de sista i sitt slag. På Skansen visas varje julmarknad, hur man gör papper enligt de metoder som infördes i Europa före Gutenbergs tid, närmare bestämt på 1300-talet. Varje man i laget har sin uppgift, han är utbildad till den och han behärskar den med mästerskap, från formmakaren till den som hänger arken på tork. På pappersbruken utbildas inte längre några handpappersmakare och yrket är dömt att dö. Det är tänkbart att genom det brinnande intresse som de sista handpappersmakarna på Tumba visat, det kan bli möjligt att under några decennier framåt demonstrera handpappersteknikens olika moment, men åtskilligt är trots detta dömt till undergång. Jag tänker då i första hand på skickligheten; nog kan en någorlunda händig person åstadkomma ett pappersark genom att doppa formen i kypen, men att med en för den otränade otänkbar hastighet i ett kör producera ark, vars tjocklek alltid garanterar en vikt av 110 gram per m^2, det kommer att bli omöjligt. Och

Bengt Bengtsson
Skansens
stadskvarter

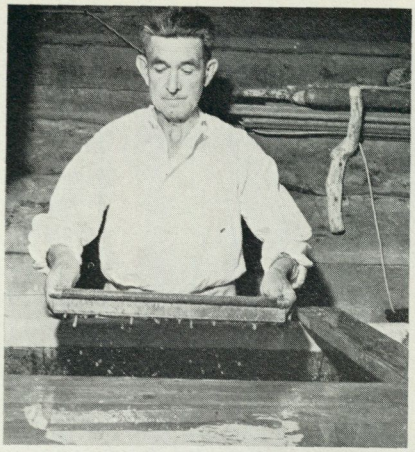

3. Kyplaget arbetar på Skansen med tillverkning av handgjort papper. Här ses hur formen med massan tas upp ur kypen.
4. Ramen kring formen lossas.

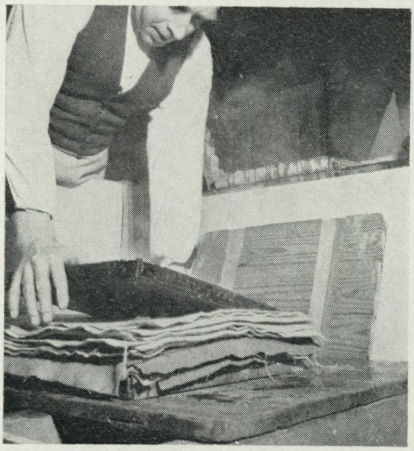

5. Guskaren lägger arket mot filt.
6. Vattnet pressas ur arken.

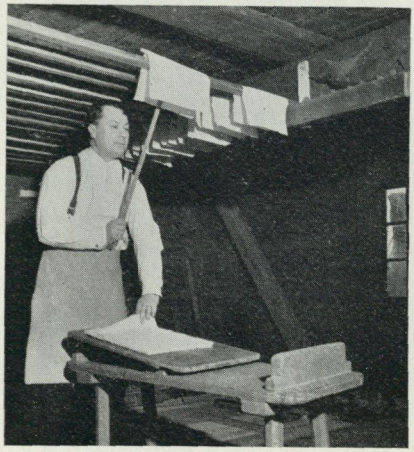

7. Arken hänges på tork.
8. Pappersarken med den för dagen gjorda vattenstämpeln säljs som suvenirer.

Bengt Bengtsson
Skansens
stadskvarter

9. Stockholm siste kammakare A. W. Holm (död 1942) demonstrerar sitt hantverk i Skansens kammakarverkstad. Här förvandlar han hornämnet till en plan skiva i pressen. Foto 1939.

10. Tänderna sågas i kammen.

11. Den färdiga kammen poleras med lumptrissa.

det är bara ett av momenten i en lång rad, innan papperet ligger salufärdigt. De »icke-spektakulära» momenten, formmakarens knåpande med vattenmärkets intrikata vävnad, rivningen av lumpen och blandningen av olika slag av pappersmassan, detta blir glömt och kan på sin höjd rekonstrueras genom arkiv- och litteraturstudier. Vi får gå till andra länder som ännu inte blivit fullständigt industrialiserade för att finna levande illustrationer till våra nu museala redskap för papperstillverkning.

Ett yrke som i Sverige dog med firman Feychting i Stockholm före första världskriget är guldslageriet. Här tillverkades de tunna guldblad som bl. a. förgyllare använder för tavelramar, pendyler och vissa möbler, men som också bokbinderierna behöver för dekorationer av bokband. Av en händelse kom man på Skansen på 1940-talet i kontakt med Feychtings ende kvarlevande gesäll, då över 70-årig, och en kort 16 mm:s film är nu det enda svenska vittnesbördet om ett tekniskt sett komplicerat hantverk. Vi kan ännu studera det utomlands, speciellt i Sydtyskland, där en framtvingad industriell teknik dock inte helt har kunnat tränga tillbaka hantverket.

Tunnbindaren är dödsdömd, likaså tenngjutaren. Bokbindaren lever på nåder, hans yrkeskunskap kan få utlopp i praktband, Nobelprisadresser och liknande enstaka prestationer. Och boktryckarna – Gutenbergs egna söner – var hamnar de? Typerna är på avskrivning, fotosättningen undanträngер arbetet vid kasten och Linotype-maskinen. Boktrycket ersättes av offset.

Museimannens ansvar inför denna situation, hur känns det? Ja, nu har vi hjälpmedel av hög klass, vi har bandspelare, ljudfilm och videoband. Tekniken står till vårt förfogande, bara vi kan skaffa pengar. Vi måste med dessa hjälpmedel snarast komplettera våra samlingar. Till varje redskapsserie måste finnas filmer, TV-band och intervjuer, som bevarar de kunskaper om tekniken som ännu finns. Det har gjorts mycket på detta område – jag tänker bl. a. på de filmer som Nordiska museet och SF tog upp redan på 1920-talet – men vår alltmer avancerade teknik ger oss nu hjälpmedel som vi inte får försumma att utnyttja.

Och ännu så länge lever kunniga yrkesmän, som gärna visar sina färdigheter. Det finns i de flesta av våra museer redskapsbestånd, som behöver berikas genom att sättas i händerna på yrkesskickligt folk. Kunskapen om verktygens användning skall spridas och bevaras.

SUMMARY

The Old Town quarters at Skansen as a living milieu

Artur Hazelius' vision of a living museum hardly included the drudgery of everyday life. He visioned pageantry, customs connected with annual feasts.

The Old Town Quarters at Skansen were erected from 1932 on. Here work shops of various sorts were installed in one house after the other. Thus possibilities of bringing to life working procedures of technological value were established. The craftsmen working in these work shops fulfil an important educational function.

The division of labour and the ranking order demonstrate much of the organizational and social structure within the guilds.

Crafts that have disappeared, or are on the verge of disappearing, should be observed and preserved by the museums. Such crafts are: the papermaker's, the gold beater's, the cooper's, the pewterer's and the bookbinder's among others.

There are still experienced craftsmen alive who are able to demonstrate their skill, but for how long is uncertain. That is why, with the aid of modern techniques, the museums should preserve this valuable material.

Elisabet och Ove Hidemark

Kring Svensk bostad

Ett utställningsprojekt

Hur beskriver man i dag för allmänheten villkoren och förändringarna i svenskt boende från 1500-talet fram till våra dagar? Hur beter man sig för att gripa tag i besökaren, måhända oreflekterad över vår tids vanor och behov, och konfrontera honom eller henne med äldre epokers komfort eller brist på sådan? Sverige har under fyra århundraden utvecklats från några hundratusen i antal till åtta miljoner, från en genomförd agrarstat till en lika genomförd industristat, med städer och landsbygd i ständig förvandling och boendeformer som ständigt utvecklats eller anpassats till förändringarna. Vi skiljer inte i dag längre på högre stånd och allmoge, vi ser eller förstår därför inte heller orsakerna till tidigare århundradens sätt att organisera sitt boende, att skydda och hysa sin grupp eller familj inom gården, palatset eller staden. Sverige var för inte särskilt länge sedan ett sådant u-land som vi i dag läser om i tidningarna eller upplever som semestermiljö, förändringen har bara gått så plötsligt att vi historiskt tappat kontakten med tidigare villkor. En utställning om svenskt boende borde främst inrikta sig på att söka upp besökaren i hans egen referensvärld och därifrån söka formulera frågor och svar, kanske mest frågor som jämför förr och nu.

De pedagogiska metoderna har i museets historia växlat alltifrån Hazelius dagar. Två utställningsprinciper har stått i konflikt med varandra. Dels är det Hazelius princip att levandegöra folklivet, gärna som tablå eller diorama och låta föremålen ingå i ett sammanhang, där deras funktion och sociala relation betonas, en aspekt som nu kanske känns aktuellare än någonsin; dels är det den typologiska, mer arkeologiskt formulerade principen som arbetar med formernas och typernas utveckling ur varandra. Översta våningen i Nordiska museet, den tidigare s. k. Högreståndsvåningen, var redan från början – 1907 – en kompromiss mellan de båda principerna, men med övervikt åt den typologiska eller stilhistoriska sidan. Utställningen planerades rent kronologiskt redan 1902 »så att allmänheten vid en vandring genom museisalarna finge ett intryck av utvecklingens gång och vid ett närmare studium lärde sig förstå sambandet mellan de olika företeelserna under samma tid och åt båda sidor inom närmast angränsande perioder». Så uttrycktes nämligen programmet för denna avdelning av den kommitté som hade tillsatts för att utarbeta riktlinjer för installationen i Nordiska museets nya byggnad. Detta stilhistoriska program har gällt fram till i dag för de två fjär-

dedelar av våningsplanet, som ännu inte utrymts för nyordning. Här har regelbundet undervisats i stilhistoria och det faktum att 1700-talet haft en väldig dominans får ses mot det stora intresse som både forskare, allmänhet och antikmarknad sedan många år ägnat 1700-talets konsthantverk.

När nu denna våning står under en genomgripande omändring, sker detta inte bara på grund av att utställningen var nersliten, ljuset otillräckligt och etiketteringen ofullständig. Sådant hade kunnat rättas till med relativt små medel. Det är andra faktorer, bl. a. en ombyggnad av museet i stort för att bättre kunna möta moderna krav på överskådlighet och bättre kommunikationer för allmänheten, som initierat en omläggning av översta våningens utställning. Här har man krävt klarare och bekvämare entréförhållanden och ökad hisskapacitet i museets centrala del. Hit till östsidans mitt, där den planerade nya hissen kommer upp, blir den nya utställningens början förlagd. Det tyngst vägande skälet för omändringen är dock att vi strävat efter ett annat program för utställningen. Under namnet Svensk bostad hoppas vi att kunna visa villkoren för svenska folkets bostadsförhållanden från 1500-talet och framåt in i vår tid, för rika och fattiga, för stad och för landsbygd. Sociologiska, etnologiska och ekonomiska aspekter kommer att dominera, de stilhistoriska synpunkterna skjutas i bakgrunden. Programmet har därmed blivit större, vilket i sin tur ställer nya krav på det urval av fakta och föremål som skall presenteras. Liksom det tidigare programmet var ett svar på de krav som allmänhet och forskare kunde tänkas ställa på museet fram till relativt nyligen, är vårt nya program framvuxet av det synsätt på föremål och deras presentation som vunnit en allt vidare spridning under de senaste decennierna. Programbytet kan därför i första hand ses som en generationsfråga. Någon definitiv lösning är omöjlig att tänka sig och inte heller önskvärd. Innan vi går närmare in på det nya programmet, krävs kanske en kort presentation av de gamla utställningarna och de principer efter vilka de utformats.

Den gamla utställningen. Interiörerna

Varje fjärdedel av våningsplanet var och är ännu till större delen en fil av sju till ytan lika stora rum, skilda från hallen genom en vägg. Vartannat rum bildar en kupa i fasaden och har alltså större volym, försett med en rak yttervägg och stora högsittande fönster, vartannat rum är försett med snedtak. Dessa senare rum hade tidigare takfönster för att få in dagsljus, då elektriskt ljus ännu saknades. Redan från början valde man att i kuporna lägga fullskaliga interiörer som tillsammans bildade en lång kedja i tidsföljd i en återkommande rytm. Enligt ett uttalande av Bernhard Salin var interiörerna inte avsedda att ge intryck av rum »med någon särskild uppgift såsom mat- eller sovrum», de skulle således inte åskådliggöra bostadsvanor utan betraktas endast från stilhistorisk synpunkt.

Många av de ursprungliga interiörerna, de flesta från Stockholmsområdet, fanns på plats ännu härom året med få eller obetydliga ändringar: Högbergsgatan, Adelcrantzska rummet från Karduansmakargatan, Lind-

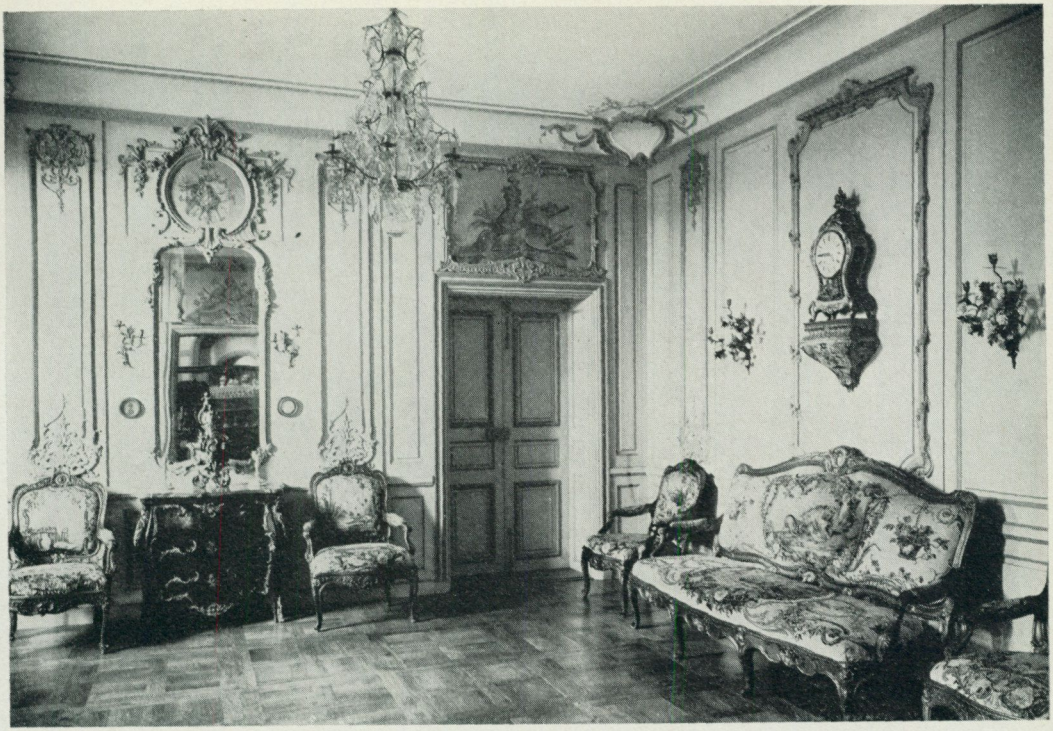

1. Rumsinteriören från Karduansmakaregatan fanns på plats i museet redan 1907. Trots dess utsökta boasering och högklassiga franska möbler finns där ett drag av livlöshet. Det var också avsett som ett stilhistoriskt preparat, inte som exempel på bostadsskick.

2. Monterrummen mellan interiörerna i högreståndsavdelningen var fyllda av föremål av olika slag: möbler, tenn, silver, glas och fajans, dräkter och porträtt. Den ursprungliga uppställningen var nära nog oförändrad i detta rum ännu 1933, då detta foto togs.

grenska rummet och Oskarsrummet. Andra har varit föremål för mer ingripande omändringar under 1930-talet, såsom Ulvsundarummet, andra åter har tillkommit när äldre interiörer fått stryka på foten. Det är värt att notera att Oskarsrummet, som var en omarbetning av en interiör på Parisutställningen 1900, stod uppsatt redan 1907 och att man alltså följde upp stilhistorien till sin egen tid.

Interiörerna byggdes i stort sett upp av originalsnickerier, som tagits direkt från ursprunglig plats. Rummen ändrades dock i storlek och plan, dels på grund av det givna utrymmet, dels beroende på en önskan att förlägga dörrarna i fil. Genom det fina arbetet i hantverksdetaljer har dessa interiörer förmedlat en tidsdoft som gjort dem uppskattade och ofta avbildade. För sin tid tedde sig denna rumssvit föredömlig. Den kritik som nu kan riktas mot den, och som i sin tur lett till beslutet att ta ner de flesta rummen, är klart bunden till vår tids sätt att se och hade varit otänkbar för tjugo år sedan. För en modern betraktare verkar tonvikten på de högre ståndens interiörer ensidig. Hur svenska folket i gemen bodde lär man sig knappast av dessa stilrena salonger. Rummens funktion är otydligt redovisad, man vet endast i undantagsfall vem som kunde tänkas använda dem och i vilken relation de stod till bostaden i övrigt. Genom att den stilhistoriska principen varit vägledande är alla föremål i ett rum från samma tid, där finns inte spår av kulturavlagringar, som ju skulle ha förvillat den stilhistoriska bilden. Vi bör komma ihåg att dessa rum kompletterades av åtta allmogeinteriörer i hallplanet och att även Skansens hus med fullständiga inredningar var ett viktigt komplement.

Monterrummen

I rummen mellan interiörerna, snedtaksutrymmena, har under årens lopp fler förändringar ägt rum. Under den första tiden var här ett härligt myller av föremål, tätt ställda på bänkar och podier och bara stundom skyddade av monterglas. Under takfönstren byggdes dagsljusbelysta montrar in, i vilka dräkter och dräktdelar, alltså även skor, strumpor, hattar och västar, ställdes ut. Varje rum bildade en stilhistorisk enhet och gav en god uppfattning om möbler, tenn, silver, porslin, högtidsdräkter och porträtt som samtidigt kunde ha förekommit i högreståndsmässig miljö. Ljusstakar av tenn och tallrikar av fajans var utställda i serier som visade formernas utveckling. Syftet var att ställa ut så många föremål och variationer som möjligt från varje tidsperiod.

Textilierna for emellertid illa av dagsljuset och krävde att ställas ut på annat sätt. Först 1933 öppnades dräktgalleriet, uppställt efter kronologisk princip och ännu till stora delar kvar i samma skick till oktober 1972 då en nyordning påbörjades. Även de andra föremålen i monterrummen gallrades ut. Troligen ansågs det mycket rika föremålsbeståndet oskönt, förvirrande och alltför sammanpackat. Under 1930-talet ordnades dessa rum om helt och hållet. De försågs med undertak av glas och överliggande belysning och föremålen utställdes efter mer estetiska principer. Man sökte finna en medelväg mellan att ge rumskaraktär åt en vägg och att visa

största antalet typer. En byrå flankerades av två stolar, ett väggur av ett par spegellampetter, dörröverstycken sattes helst över dörrar men fyllde annars översta delen av väggarna, så att de kom på åsyftad höjd från betraktaren. Porslin, silver och tenn togs bort, endast större fajansurnor lämnades kvar som prydnad på byråarna. 1955 öppnades Mat och dryck, en utställning där på nytt funktionen och den sociala tillhörigheten bestämt föremålens plats.

Andra ändringar

Vissa andra ändringar har också skett. Strindbergs skrivrum flyttades upp från parkplanet, där det först legat, och förlades sist i raden av stilrummen. Det flyttades igen när Stockholms hantverksförening vid sitt 100-årsjubileum 1947 donerade ett modernt vardagsrum som fick bilda slutvinjett i rundvandringen. Vid detta tillfälle togs väggen mot stora hallen bort i två travéer, vilket visade sig vara av stor effekt. Plötsligt upplevde man museets enorma hallutrymme i direkt kontakt med utställningarna. Strindbergsrummet flyttades två travéer bakåt och kom därvid att bryta kronologien, vilket emellertid aldrig visade sig vara till någon nackdel. Strindbergsrummet skilde sig i så hög grad från de andra interiörerna att det inte inbjöd till stilhistoriska resonemang. Med sin omgivande utställning av manuskript, brev, oljemålningar och fotografier fick rummet en helt annan konkretion än de övriga och man anade den tidigare ägaren och förstod rummets funktion. Hantverksföreningens rum låg nu som det sista rummet i raden. Möjligheterna att fortsätta utställningen framåt i tiden var därmed stoppade.

Den sista större omändringen gjordes 1961. I den nordöstra fjärdedelen slogs fyra rum ihop till ett stort galleri där möbler, porslin och silver från empire och nyrokoko placerades. Därmed kom man bort från den enformiga rytmen i växlingen mellan interiörer och monterrum. Det nya arrangemanget trängde ihop 1700-talet och samlade 1800-talets förra hälft för att ge mer plats åt vår egen tid. Därmed plundrades de rum som skildrade det sena 1800-talet, och eftersom intentionerna sedan inte fullföljdes blev dessa rum aldrig riktigt bra.

Svåra takläckage, som tack och lov inte på allvar förstörde några föremål, har orsakat avstängningar, utsättning av hinkar och plastskynken. Krav på allt högre ljusstyrka har gjort att 1700-talsinteriörerna åtminstone vintertid känts alltför mörka för moderna ögon, men otillräcklig elförsörjning har gjort att felen inte kunnat avhjälpas. Högreståndsavdelningen har på senare tid – det måste erkännas – varit ganska nedgången.

De ombyggda lokalerna

Tack vare att Kungl. Byggnadsstyrelsen sedan 1967 haft museibyggnaden om hand har situationen stegvis förändrats. Taket synes nu vara helt och för att undvika nya skador har takfönstren lagts igen. De ansågs obehövliga när det finns elektriskt ljus som dessutom orsakar mindre blekning. De stora väggfönstren ger ändå orientering om riktning och tar bort känslan av instängdhet i den mån de blir synliga sedan interiörerna satts upp på nytt. Det som i första hand

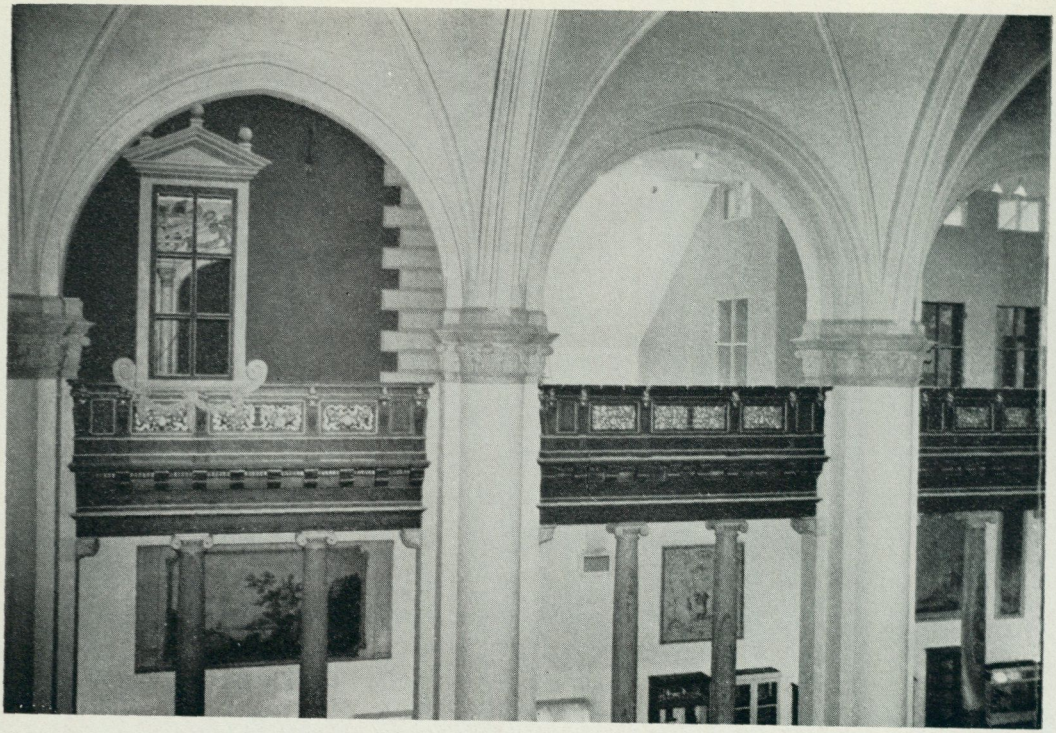

3. Från galleriet på andra sidan hallen får man spännande utblickar mot interiörerna, som givits en självständig form också utåt och står mer som föremål i utställningsrummet. Här ser man rakt fram Ulvsundarummets röda fasad med hörnkedja och fönsteromramning. Innanför fönsterglaset glimmar förgyllningen i den skulpterade alkovväggen. Till höger ses den borgerliga bostaden från Högbergsgatan med sina många fönster och knallgula kalkputs.

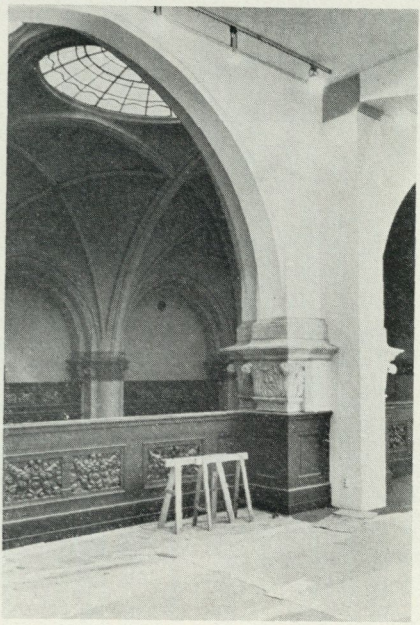

4. Det renoverade galleriet med utblick mot hallen. På andra sidan har ännu inte väggarna rivits mellan valvbågarna.

gjort projektet möjligt är att Byggnadsstyrelsen åtagit sig att bygga om den översta våningen. I den fjärdedel som vi hoppas öppna i mars 1973 har alla väggar mot stora hallen rivits, liksom alla mellanväggar. Ett stort rum av häpnadsväckande skönhet har därmed bildats. Växlingen mellan raka och sneda tak och de stora gördelbågarna ger rytm åt rummet. Denna rumskänsla kommer givetvis att förändras av de nya utställningsarrangemangen men vi hoppas kunna ge nya rumsupplevelser. När galleriet på andra sidan hallen får en liknande utformning kommer man att få utblickar rakt över hallen in i utställningens fortsättning. Utställningarna kommer att byggas så att de ger intressanta blickfång utåt.

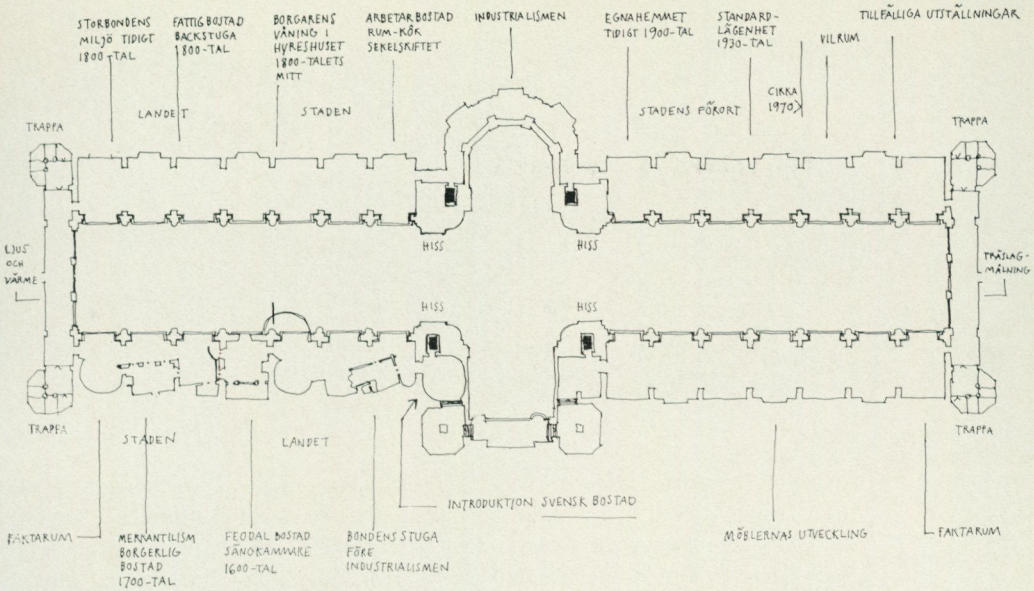

5. Plan av översta våningen visande utställningen Svensk bostads uppläggning med tre fjärdedelar skildrande bostadens utveckling och en fjärdedel möbelhistoria. Fyra hissar, markerade med svart, planeras att leda upp till våningsplanet.

Hela våningsplanet skall kunna upplevas tvärs över hallen och i relation till det övriga museet, synligt redan från hallplanet, i princip som de stora varuhusen med sina ljusgårdar.

Målgrupperna

Till vem vänder vi oss, vilka besökare är det vi väntar? Vi har utgått ifrån att utställningen skall vara fattbar för dem som gått igenom grundskolan och för gymnasister. Skolklasser utgör omkr. 30 % av museets besökare, och eftersom den nya historieundervisningen mer och mer går över till idébegrepp och gärna sysslar med sociala förhållanden i stället för det tidigare årtalspluggandet, bör utställningen lämpa sig för dem. Vi vill kunna ge något av en förklaring till en allmänhet, som kanske är uppryckt med sina rötter ur en kulturtradition och känner sig vilsen i en främmande storstadsmiljö. Genom att texterna dels kommer att överskådligt ställas upp i enkla rubriker, dels gå ner i skala med tilltagande utförlighet hoppas vi kunna säga något till helt olika grupper av åskådare. Det nya programmet kommer att ge mindre till de rent antikvitetsintresserade och till samlare än den tidigare utställningen. Vi syftar inte heller till att vara smakuppfostrare eller ge tips i heminredningsfrågor. Vi vill, så gott det är möjligt, skildra hur vi bodde, såväl långt tillbaka som i nyss förfluten tid och därmed kanske också kasta ljus över dagens situation.

Det nya programmet

Det väsentligen nya med utställningen Svensk bostad är programmet. Riktlinjerna för detta lades fram i en stencil redan i oktober 1969, godkändes och infördes i museets utbyggnadsplan. Senare har projektet presenterats för avdelningscheferna

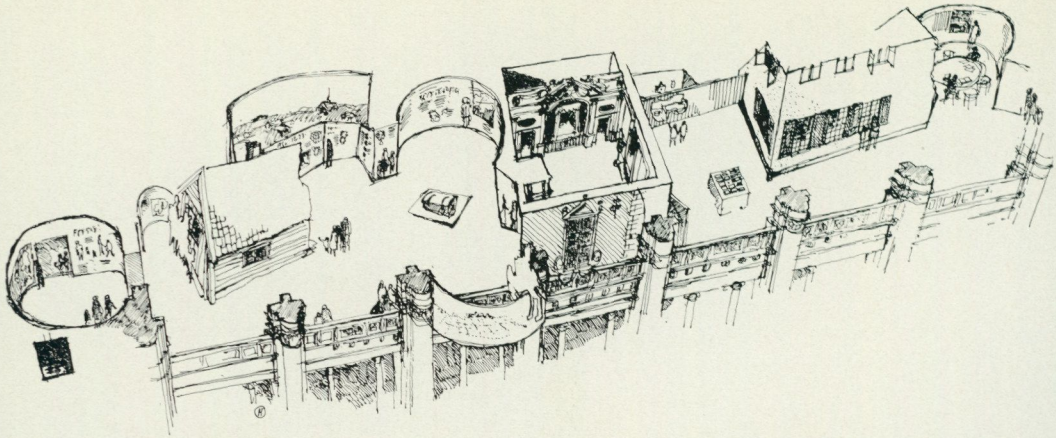

6. Fågelperspektiv över Svensk bostads första del, under byggnad 1972. Längst till vänster introduktionsrum, därpå bondens stuga och plats för skildring av landsbygdens bostadshistoria före industrialismen. I mitten paradsängkammaren från Ulvsunda slott, föregången av information om 1600-talets feodalstruktur, godsets organisation och dess underlydande. En tunn kuliss med en barockpark i fotoförstoring vidgar galleriet mot hallen. Ryttaren som tar ett språng däröver skall tjäna som annons för utställningen, riktad till besökare redan nere i hallen. Efter Ulvsunda följer ett avsnitt om boendet i staden med huset från Högbergsgatan som centrum. Sist ett rum för läsning, vila och information, s. k. faktarum.

och för nämnden samt diskuterats i små grupper med tjänstemän på de olika avdelningarna på museet. Projektet har ansetts så ingripande i museets basutställningsprogram att det var nödvändigt med en bred diskussion.

I det nya programmet avser vi inte att följa en alltigenom kronologisk linje men vi skiljer den förindustriella tiden från industrialismens tid. Det tema som blir ledande är relationen landet–staden, dvs. den alltmer accelererande urbaniseringsprocessen i vår kultur och dess konsekvenser för bostadsvillkoren. Förenklat uttryckt skall utställningen handla om hur svenska folket flyttade från landsbygden till staden.

Vi vill skildra bostadsvillkoren under olika förhållanden och måste därför välja ut ett antal bostadssituationer som har historisk relevans och kring vilka skildringen kan koncentreras. Låt oss kalla dessa koncentrat för »etnologiska stationer» med ett uttryck direkt översatt från franskan. I dessa stationer måste olika socialgrupper komma till tals, och vi bör försöka ange något om den valda situationens allmängiltighet, hur stor eller liten del av det svenska folket som kan tänkas ha levat på motsvarande standard och under liknande förhållanden. Vi kommer att utgå från interiörer, ibland med ytterväggar och antydan av omgivningen, och försöka göra dem suggestiva och lockande att nalkas. Informationen skall fylkas kring dessa interiörer i form av modeller, tittskåp, halvinteriörer, bilder och text. En interiör bör inte presenteras lösryckt utan så att åskådaren kan förstå hur den fungerar i bostadsplanen, hur bostadsfunktionerna fördelas på detta och andra rum, hur huset ligger i relation till sin omgivning i ett landskap, en stad eller en park. Vi hoppas kunna visa hur tekniska uppfinningar inverkar på boendet: större fönsterglas, nya värmekällor, olika förrådsmöjligheter för att ta några exempel. Problemet trångboddhet–avskildhet skall också tas upp. Lika viktigt är att bostaden var ett uttryck för social tillhörighet: en bonde och en borgare av samma förmögenhetsgrad hade helt olika mö-

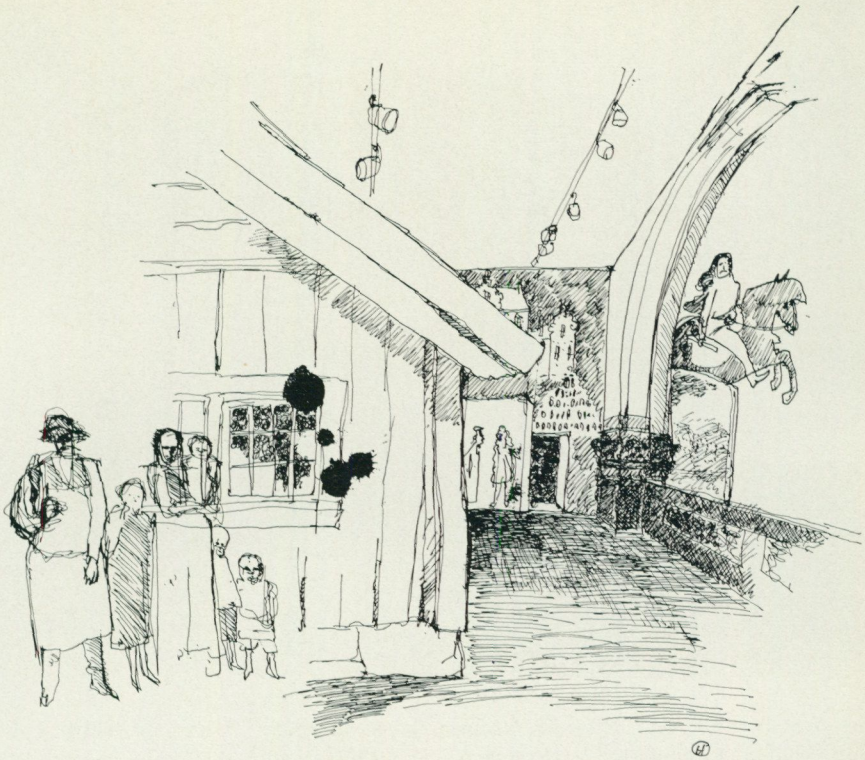

7. I utställningens början möts vi av bondfamiljen vid sin stuga. Man anar stugans inre genom fönstren. Först när man kommit runt presenterar sig stugans myllrande innehåll.

belbestånd. Den sociala kontrollen var också verksam, man bodde sällan finare än man tilläts, och bostaden blev ett uttryck för social status såsom man såg den själv eller ville att andra skulle se den. Någon redovisning av möblernas stilförvandling kommer inte att visas här men väl möblernas användning och kombination, vilka möbeltyper som uppstod, bruket av textilier, hur man fick ljus och värme.

I interiörerna vill vi också visa att kulturhistoria är en addition av avlagringar, att föremål släpas med från äldre tider, kanske i ny användning. I nästan alla museer visas det samtida splitternya och stilrena, vilket ju ger en osann bild av boendet. 1800- och 1900-talens bostad kommer att framhävas mer än tidigare epokers för att ge åskådaren en rikare anknytning till vår egen tid. Detta ingår ju dessutom som ett led i museets strävan att mer än hittills belysa industrisamhällets förhållanden.

»De etnologiska stationerna»

Interiörerna kommer alltså att utformas som etnologiska stationer, från vilka skildringen utgår, t. ex. bondens stuga, feodalherrens paradsängkammare och borgarens sal. Den första stationen skall ge ett exempel på den självägande bondens hem. Vi avser att sätta upp bostadsdelen av en parstuga, i vilken alla en bostads funktioner är samlade till ett enda rum. Där skall vara härd för matlagning

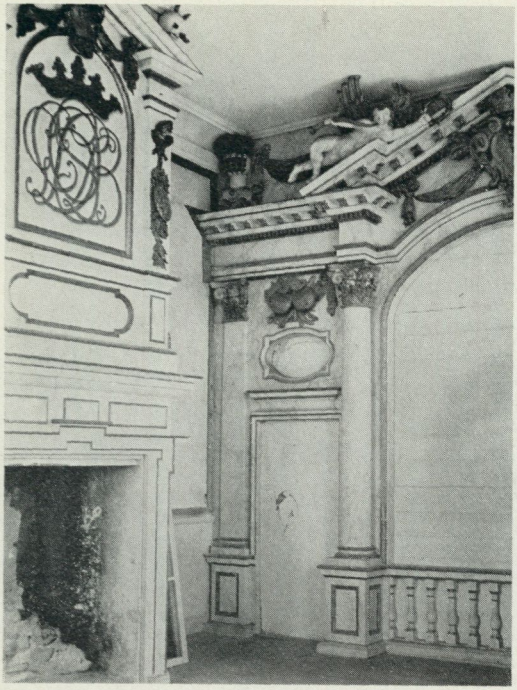

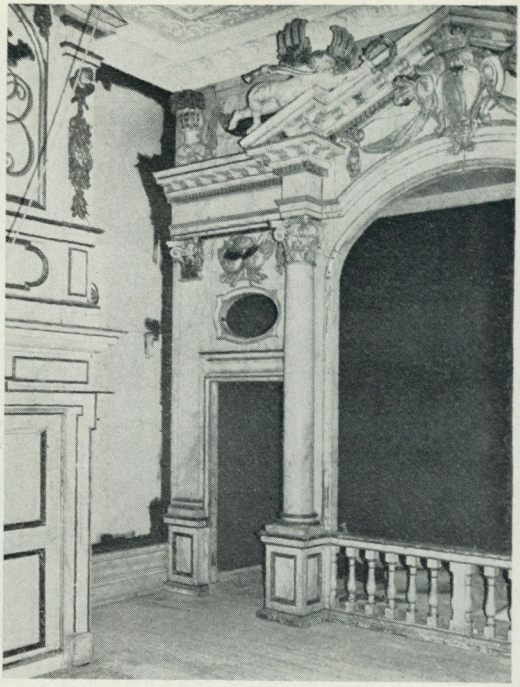

8. Alkovväggen och spiseln på ursprunglig plats i Ulvsunda slott 1903. Alkoven var då igensatt med en brädvägg.
9. Ulvsundarummet under arbete i Svensk bostad hösten 1972. Spisel och alkovvägg har återfått sin ursprungliga relation. Alkoven är inte längre genomgångsrum som i den senaste uppställningen i museet.

och belysning, sängar, bord för måltid och arbete, kanske en bur med gäss för att visa samboende med djur. Vi tänker oss stugan av 1600-talstyp, kanske med möbler från 1800-talets början. På liknande sätt har människor bott in i vårt sekel. Det är ett hisnande perspektiv att tänka att en sådan miljö endast i smärre detaljer ändrat sig från 1600-talet, dock att det vi skildrar som bondens hus i stort sett kom att bli den obesuttnes stuga. Vi vill med hjälp av stora foton som bakgrund skildra gården och byn med alla dess grå hus i det gröna landskapet. Vi vill också tala om hur stor del av befolkningen som i realiteten levde av jordbruk och hur små och obetydliga städerna var.

Nästa station är paradsängkammaren från det Torstenssonska godset Ulvsunda, vilken överflyttats från den tidigare högreståndsutställningen. Den visas nu med annan målsättning än tidigare. Den har för det första lagts i ett läge som efterbildar dess plan i slottet. Alkoven är inte genomgångsrum, rummet har tre fönster och visas som det hörnrum det ursprungligen var. Måtten är visserligen mindre i ena riktningen men man kan visa planer av slottet och markera sängkammarens läge, och åskådaren skall känna igen sig. Utanför två av fönstren skall vi med foto av stora 1600-talsstick ge utblick över en barockpark. För det andra är rummet ett uttryck för social ambition och en ytterligt långtgående funktionsdifferentiering, ty man sov troligen mycket sällan i rummet utan begagnade det för höga gäster eller

som audiensrum. Relationen till omgivningarna framgår av en karta över godset, som omfattade större delen av Bromma. Denna skall dubbelprojiceras med tunnelbanelinjer utmärkta, ty en rad av stationernas namn är desamma som torpens på den gamla kartan. Här kan åtminstone den som är något bevandrad i Stockholm få en känsla av godsets kolossala storlek. Därmed är interiören förankrad i rummet. Den sociala förankringen får man genom att veta hur många underlydande, hur många torp, hur många dagsverken, hur många tjänare i huset, i stallet etc. som en godsägare hade under sig, den pyramid av människor som möjliggjorde hans existens på denna nivå. Också något om deras bostadsförhållanden och konsumtion bör skymta helst i förhållande till godsherren. Den historiska situationen måste också finnas med: Sveriges expansion under 30-åriga kriget, krigsledarnas nyvunna rikedom och nya vanor och främst att de för första gången i svensk historia kunde bygga sig slott och omge sig med en prakt som motsvarade den som omgav stormännen på kontinenten. Att slottet av sten inte alltid innebar en bättre bostadsmiljö än bondens timmerstuga bör också meddelas.

En Sverige-karta skall visa utbredningen av några stormäns jordinnehav, t. ex. Per Brahes och Magnus Gabriel De la Gardies. Samtidigt säges hur ofantligt liten del av svenska folket som levde under liknande omständigheter, troligen någon promille. Men genom sin rikedom, sitt vidsträckta jordägande, genom sina politiska kontakter med svenska hovet och med utländska stormanshov hade de makt och förmedlade kulturkontakter som var betydande. Ulvsunda-sängkammaren får sålunda stå som ett koncentrat av svensk stormaktstid med dess europeiska utblickar och kommer, så vitt vi nu kan se, att vara det enda rum ur den allra högsta socialgruppen som redovisas.

Liksom Ulvsunda-sängkammaren är salen från Högbergsgatan 56 flyttad från en tidigare uppställning i museet. Rummet har nu återfått sin ursprungliga form av hörnrum med fyra fönster. Vi har goda avbildningar av husets exteriör – det revs 1906 – och har byggt den gula putsfasaden med sin stensockel och fönster i två våningar. Gavelfönstret har fått nygjorda snickerier. Det ursprungliga fönstret togs troligen inte till museet, men i övrigt är alla inredningsdetaljer äkta. Både kakelugn och de vackra stofftapeterna har nämligen ursprungligen hört till rummet, men taket med sina stucklister är en rekonstruktion, liksom det var i rummets förra läge.

Avsikten är att ge en föreställning om att detta hus låg vid en stadsgata, man vandrar utanför och ser in genom fönstren. Man får alltså inte uppleva rummet inifrån, kan någon invända. Nej, det får man inte, men vilken upplevelse var det vi fick till sist av museets fina interiörer, när man gick som i en korridor mellan två avgränsande snören, när föremålsbeståndet för varje år tunnades ut på småsaker och kristallkronor höjdes för att inte inbjuda till souvenirsamlande? Nu får man se in genom fönstren, och inne i rummet kan istället en mycket rikare miljö gestaltas.

Elisabet och
Ove Hidemark:
Kring Svensk bostad
Ett utställnings-
projekt

10. Interiören från Högbergsgatan blir inte längre genomgångsrum utan skall ses utifrån genom de fyra fönstren. Därför kan interiören berikas med föremål som berättar om olika aktiviteter och skapar atmosfär av liv i rummet. En piga tänder en brasa i kakelugnen.

En piga som vänder ryggen till kan tända en brasa i kakelugnen, ett bord färdigt för kortspel kan stå framme, ett tebord dukat. Med museets rika samlingar borde vi kunna ge en föreställning av liv. Ägaren till denna gård var alltsedan 1733 bryggaren Ernst Johan Hartman, inflyttad tysk. Bryggeriet med sina skrymmande utrymmen och förråd och stallar låg på samma tomt som bostaden och helt naturligt uppe på malmen, där det fanns mer plats och marken var billigare. Dessutom fanns det bästa vattnet uppe på åsarna, där det filtrerades genom sanden. Här har vi alltså försökt gestalta en förmögen företagares bostad i merkantilismens stadsmiljö.

Nordiska museet har aldrig haft en stadshistorisk utställning, en utställning som visar planer och byggnadssätt i de vanligaste av våra stadstyper, hur staden fungerade med sina tullar, sin boskapsskötsel, kålgårdar och stadsjord. Genom otaliga stadsunder-

11. Huset Högbergsgatan 56 på Söder i Stockholm, fotograferat strax före rivningen 1906. Den interiör som Nordiska museet då fick låg i bottenvåningens vänstra hörn.

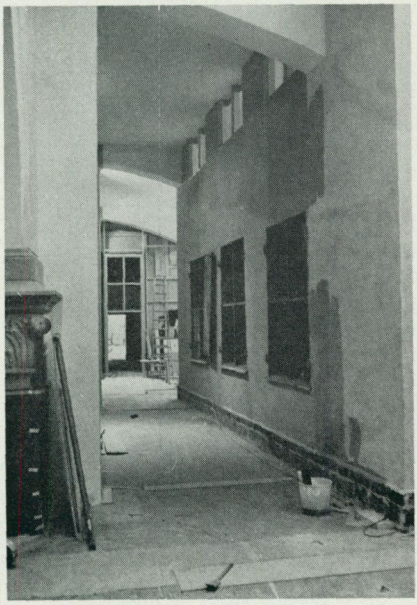

12. Högbergsgatan 56 uppbyggt som museiarrangemang. Foto under pågående målning hösten 1972.

sökningar har i museets arkiv samlats ett mycket stort material, och något av detta vill vi visa i samband med borgarhuset från Högbergsgatan. Den medeltida trästadens bostadsmönster kan illustreras t. ex. med Grassagården i Strängnäs eller någon av de stora gårdarna i Eksjö, med dess slutna mur av uthus och magasin mot gatan och bostad inne på gården. Som kontrast kan 1700- och 1800-talets trästad sättas, med exempel från t. ex. en handelsgård med bostad mot gatan och stallar och magasin inne på gården. Boendet i Sverige liksom i det övriga Europa kännetecknas ju av en alltmer tilltagande urbanisering. Denna tar inte fart på allvar förrän under 1800-talets slut för att i vår tid

13. Fabrikör J. J. Ottergrens salong i Stockholm, fotograferad 1898. Möblerna är tillverkade 1868. Rummet har sedan 1931 varit återskapat på Nordiska museet som ett genuint prov på ny-Louis XVI-stil. Vi tänker oss möjligheten att återuppställa rummet som exponent för en förmögen företagares representativa bostad.

bli överväldigande. Den processen är så viktig för oss alla att det är angeläget att visa vad staden egentligen var, dels före industrialismens genombrott, dels efter.

Temat landet–staden förs vidare i nästa fjärdedel. Då måste bonden som kulturbärare skymta och strax intill skall den otroliga trångboddhet och fattigdom på landsbygden göras fattbar som var en följd av den stora folkökningen under 1800-talets första hälft. Stadens borgerliga salong från industrialismens första tid kompletteras av en arbetarbostad. Här kommer hyreshuset in med sina stora vackra våningar en och två trappor upp, där det var bekvämt att bo, inte så mycket buller från gatan, rimlig möda att bära vatten och ved och att använda toaletten på gården. Fattigfolket bodde högre upp och längre ner samt i gårdshus. Den sociala skiktningen försvinner när hiss, centralvärme och rinnande vatten och avlopp gör alla våningar ovanför bottenvåningen lika attraktiva i hela huset. Då skiktas staden socialt i olika distrikt eller i gathusens välstånd och gårdshusens sämre villkor. Ett egnahem med salsmöbel i ek kommer att stå som kontrast och opposition mot stenstadens utbredning. Kanske kan en del av en HSB-lägenhet visa hur man från och med 1930-talet genom standardisering försökte ge välutrustade bostäder åt mindre bemedlade. Kanske slutar vi med förorten–höghusstaden.

Här är planeringen inte färdig, endast tendensen är klar. Avsikten är att göra interiörerna eller husen så i detalj riktiga som möjligt både vad material och hantverksarbete beträffar. På utrymmet mellan dessa läggs mindre pengar ner, ty där räknar vi med att man framöver vill variera informationen och där är montagen gjorda så att de lättare kan förändras.

Text, ljud och ljus

Den text som skall följa utställningen kommer inte att göras slutgiltig på en gång. Vi vill pröva oss fram både vad innehåll och formulering beträffar. Det är redan nu helt klart att där ska finnas kortfattade rubriktexter som ger en uppfattning av montagens syfte. Dessa skall vara så lättlästa att även en som bara strövar genom utställningen uppfattar dem. Med mindre stil ska kompletterande fakta ges för den som är mer intresserad. Vi skall inte alltid ge svar utan belysa frågor, och samma frågeställningar ska tas upp gång på gång men med utgångspunkt i nytt stoff. Jämställd med denna text måste finnas en kortfattad engelsk text. Ytterligare ett steg kan man gå för detaljupplysningar. Dessutom bör det finnas möjligheter att få upplysningar i särskilda faktarum.

För att ge mer liv åt framställningen kan man utnyttja ljudkulisser för samtidens musik, slammer av hästhovar och kärrhjul, järnvägsrassel, sång och slagdängor. Effekten av ljudkulisserna bör inte slitas ut av ständig användning utan främst förbehållas stora besöksdagar. – Också ljuset bör ha en viss flexibilitet. Man bör få se en stuga eller ett arbetarkök i den svaga belysning som man räknar med har varit där, men genom att trycka på en knapp kopplas vår tids starka ljus på, för att vi med våra av högt watt-tal bortskämda ögon ska kunna se mer i detalj.

Specialutställningar och faktarum

På lämpliga ställen skall skildringen avbrytas av en specialutställning som belyser vissa övergripande problem i bostadens utformning. Ett självskrivet tema är här bostadens klimat; särskilt uppvärmning, möjligen parad med belysning: härd, sättugn, kakelugn, radiator; deras utbredning, konstruktion, bränslekrav och skötsel; hur de påverkade byggnadens plan genom skorstensstockar och rördragning och därmed även möbleringen; hur de samverkar med belysningen (elden med sitt ljus stängdes in i järnspisen precis samtidigt med fotogenlampans spridning). Ett annat tänkbart tema är hygien: vatten, avlopp och ventilation, vilket dels kan ses ur hemmets synvinkel med dess vattenförsörjning, toalett- och badanordningar samt vädringsfönster, dels i vidare bemärkelse med hänsyn till farsoter, kommunala åtgärder, ledningsdragning, reningsverk etc.

På två ställen planerar vi diskussionsrum, där en skolklass ska kunna samlas och där man kan visa bilder. Där bör också fakta finnas tillgängliga över olika ämnen som har att göra med bostaden, t. ex. plantyper, värmekällor, tapeter, en viss möbeltyp, möbeltyger och möbelstämpling. Bläddерskärmar och, om vi får råd så småningom, ljusbildskassetter eller videoband med bild och tal vore antagligen idealiska här.

Den här skisserade delen av Svensk bostad skall sträcka sig över tre fjärdedelar av översta galleriet. Sist i den tredje fjärdedelen lämnar vi tre travéer till flexibel användning. Huvudskälet är att det skall finnas en utbyggnadsmöjlighet för framtiden. I denna del finns till en början utrymme för specialutställningar över olika ämnen som berör möbler eller boende. Man kan också tänka sig att här göra koncentrat av utställningar som visats nere i museet med liknande ämnen. Troligen vill vi här också ge möjlighet till vila, avkoppling eller läsning.

Möbelhistoria i koncentrat

Kommer nu möblerna bort i denna utställning? Möblerna som varit denna vånings dragningskraft och föremål för årliga studiecirklars intresse. Svaret är både ja och nej. I tre av våningens fjärdedelar kommer obetydligt mer än interiörernas möbler att ställas ut. I den sista fjärdedelen kommer emellertid en tät och seriös utställning av möbler att visas, både högre stånd och allmoge. Här kommer ett urval av museets kvalitetsmöbler, mästerstycken och andra praktmöbler att placeras. Här skall en effektiv undervisning i möbel- och stilhistoria kunna bedrivas. Inte bara möblernas former, tillkomst av nya möbeltyper ska visas, utan också funktion, konstruktion, olika träsorters användning, ytbehandling, målning, stämpling etc. Vi kommer inte att dra oss för att visa stolar upp och ner och speglar bak och fram för att man ska få lära sig hur de vanligen icke synliga delarna ser ut.

Förebilden

Det är en stor och svår utställning att göra. Den kommer att bli dyr och ta år i anspråk. Vi kommer att ändra oss många gånger än. Givetvis är vi mycket medvetna om att det är lättare att säga tulipanaros än att göra den, men vi tror att vi är på rätt väg.

Någon utställning om boendets villkor av det här skisserade slaget har vi ej funnit i något annat museum, även om Malmö museum samtidigt riktar in sig åt samma håll i en utställning av konst och konsthantverk. Av de museer som besökts under uppläggningen av arbetet har följande givit starka impulser: Västerbottens museum, internationellt orienterat, med skärpta problemställningar i uppläggningar av nya utställningar, tonvikt på faktarum. Musée National des Arts et Traditions Populaires (ATP) i Paris, vars utställning under arbete gestaltar de »stations ethnologiques» som i syntesform, t. ex. en fiskebåt, skildrar olika komplex av praktiska funktioner och sociala och ekonomiska förhållanden. Dahlems museum i Väst-Berlin, den nya avdelningen över polynesiska övärlden, där föremål och stora fotografier konsekvent arbetas samman till att beskriva social användning. Montrar och belysning var här av största intresse. Vidare Zoologiska museet i Köpenhamn, där urvalet av biotoper som stranden, heden, natten i Danmarks djurvärld – jämför landet–staden – gav ett upplevelserikt och lärorikt koncentrat och visade att koncentration och fullödighet kring vissa problemkomplex med risk att helt utelämna andra kan ge en rikare bild än en jämn redovisning av ett stort

stoff. Kanske också Moesgård utanför Århus med sitt doftrika infödingshus presenterat i ett fotografiskt landskap. Vi ska inte heller glömma Vore besteforældrers tid, det danska Nationalmuseets utställning i Brede sommaren 1969 med dess åskådlighet och livlighet, dess sociala kontraster och användning av fotograferade personer i mänsklig storlek, som ger möjlighet till identifikation, samt användningen av ljud på ett synnerligen illusoriskt sätt. Och till sist en svensk hembygdsgård, Åsle tå nära Falköping, en fattigby på ursprunglig plats, där husen är ytterligt ålderdomliga, bekvämligheterna inga och tapeter och korkmatta talar om kontinuitet in i vår tid.

Källor:

Handlingar rörande installationen i Nordiska museets nya byggnad bilagda Nämndens protokoll af den 24 april och 6 maj 1902. Sthlm 1902.

Ernst-Folke Lindberg, Gunnar Hazelius och Nordiska museets installationsfråga, i Rig 1957.

Gösta Selling, Paradsängkammaren från Ulvsunda, i Fataburen 1950.

Pressklipp rörande Nordiska museet och Skansen 1906–07, Nordiska museets arkiv.

Nordiska museets bildarkiv.

Teckningar av
Ove Hidemark

SUMMARY

House and home in Sweden–on an exhibition project

How should one describe to the general public of to-day the conditions and changes of Swedish housing from the 16th century until our time? This is the task of an exhibition called "Swedish House and Home" which has been in preparation during 1972. Its aim is to place the spectator in some kind of relationship to the past, more asking questions perhaps than answering them.

"Swedish House and Home" will replace an older historic display of furniture and period rooms. Some of the previous interiors will be transferred to the new exhibition but will there be given a wider social content. Sociological, ethnological, and economic aspects will prevail, whereas those relating to the history of art stay in the background. The galleries will be entirely rebuilt. The partition walls and the walls against the great central museum hall will be removed. We will thus get spacious galleries and through the arches opening into the hall the visitor will have a view of the whole sequence of displays. Already from the ground-floor he will get the first glimpse of it. The whole will be arranged almost like a department store with its light court. The historical knowledge of the visitors is presupposed to be up to the standard of the higher-grade primary school.

The programme for the exhibition was approved of in 1969 and has afterwards been elaborated in cooperation with the different departments of the museum.

Elisabet och Ove Hidemark: Kring Svensk bostad Ett utställningsprojekt

The exhibition will illustrate dwelling habits and home equipment in all social classes from the 16th century up to present times. A complete picture is neither possible nor desirable. Therefore a number of typical cases from different social categories and certain problems of special interest have been selected for a closer description and analysis.

The exhibition will be arranged according to the following plan:

a) a survey, to some extent chronological, of dwelling conditions, concentrated around some relevant examples of dwellings on different social levels;

b) into this survey will be inserted a concentrated display of items of importance for the dwelling conditions, such as lighting and heating;

c) a smaller section for flexible use, mainly intended for future expansion;

d) a display describing the history, construction and function of furniture. Quality furniture both from the upper classes and from peasant homes will be presented.

The development of dwelling habits will be shown in the first section, starting from three interiors selected so as to be representative of different social groups: for rural housing up to the period of industrialism, part of a farm house belonging to a peasant family of normal means; for the manorial culture during the 17th-century feudalistic period, the state bedroom from Ulvsunda palace (taken over from the previous displays of the museum), for a townsman of the mercantilism period, the sitting-room of a wealthy brewer of the 1730's. These interiors which will also be completed with outside walls, like houses, will be dealt with as large exhibits, placed on the gallery floor with a certain rhythmical freedom. As such and as suggestive focal points they will gather around themselves a quantity of data and pictures concerning the social and functional role of the dwelling. The exhibition further wants to describe the rural-urban relations indicating some of the factors that have governed the development of housing both in the country and in town. It also wants to point out some of the complications arising for housing conditions both in the country and in town from the growing urbanization.

As a matter of course the next section will therefore describe housing and its development during the period of industrialism, on the basis of carefully selected interiors, from the peasant proprietor to the farm worker and the cottager, handicapped through the increase in population, from the drawing room of the wealthy industrial tycoon to the quarters of the industrial worker in poor circumstances.

The own-your-own-home movement at the turn of the century, the longing for the country, away from the town, are the subject-matter of the third section. A standard apartment from the 1930's, planned according to function analyses, leads the visitor on to the complex of problems connected with modern multi-storey blocks. Texts and pictures will surround the central exhibits. Distinct headlines for the passing onlooker, closely-written and detailed texts for the more ambitious visitor. Resting-places and rooms for closer studies will be provided.

Several museums and exhibitions have served as models, even when the history of dwelling was dealt with only in some few cases: the Museum of Umeå, the Dahlem Museum in Berlin, Musée National des Arts et Traditions Populaires in Paris, the Zoological Museum of Copenhagen, the exhibition "The age of our grandparents" at Brede in Denmark in 1970, and finally a poor people's village now preserved as a museum, Åsle tå near the town of Falköping.

Hans Medelius

Nordiska museet och skolan

»Etnografiska samlingen har den senare tiden varit till trängsel besökt af riktigt nyfikna besökare. Genom inspektor Meijerbergs åtgörande har föreståndaren för samlingen herr lektor Hazelius tillåtet folkskolans barn att mot en afgift af 10 öre för dem, som dertill hade råd, och fritt för de fattigare, få skärskåda den vackra samlingen. Ett sådant tillfälle har helt naturligt icke lemnats obegagnadt. Barn från så väl lägre som högre afdelningar hafva, ledsagade af sina lärare och lärarinnor, vallfärdat till skådeplatsen, der de visat sig riktiga vurmare för fornsaker. Nyttan af denna förevisning är ögonenfallande och lärarne, om ock mindre roade af att vandra genom Stockholms gator med sina afdelningar, stanna i stor tacksamhetsskuld till dem, som beredt tillfälle till en sådan åskådlighetsundervisning.»

Kanske berättar denna notis ur tidningen Folkskolan den 2 mars 1876 om det första initiativet till samarbete mellan Nordiska museet och skolan efter det att Skandinavisk-Etnografiska samlingen öppnats 24 oktober 1873. Verksamhetsberättelserna ger oss tyvärr inte några upplysningar om skolornas utnyttjande av museisamlingarna under de tidigare åren. Man kan emellertid vara ganska säker på att detta inte stannade vid ett första initiativ. Särskilt efter Skansens tillkomst 1891 tycks skolorna alltmer ha fått upp ögonen för vad museisamlingarna har att erbjuda. I en hyllningsartikel inför museets 25-årsjubileum 1898 skriver Gurli Linder i Idun: »Doktor Hazelius har löst det svåra problemet att låta barnen *lära med lust*. Mångfaldiga gånger har jag hört lärare och lärarinnor uttala sin glädje öfver att i sin undervisning kunna hänvisa till ett sådant åskådningsmaterial som Skansen.»

Frågan om hur museernas samlingar skall kunna på ett tillfredsställande sätt göras tillgängliga för skolan är inte ny för de senaste årtiondenas diskussioner. Redan 1910 föreslogs i samband med planerna på ett centralbibliotek för Stockholm, inrättandet av ett undervisningsmuseum. Tanken framfördes både från musei- och skolhåll att efter amerikanskt mönster inrätta ett centralorgan som skulle tjänstgöra som produktions- och distributionscentrum för »folkbildningens befrämjande». Man menade att planmässigt ordnade samlingar kunde periodiskt sändas ut till skolorna, jämte beskrivningar som satte in föremålen i sitt sammanhang. Helst borde också föreläsare kunna ställas till skolornas förfogande. Från museihåll påpekar indendenten

vid Nordiska museet, Axel Nilsson, det omöjliga i att med museernas ytterst knappa inköpsanslag kunna åstadkomma dubblettsamlingar, som inte endast skulle framstå som kuriosakabinett. »Det är det *vetande* man kan hämta ur samlingarna, som kan och bör spridas, ej samlingarna själfva», hävdar han i en artikel i Aftonbladet. Han ansluter sig emellertid till tanken på ett centralt folkbildningsorgan som genom samarbete med museerna skulle organisera produktion och distribution av pedagogiska serier av modeller, kopior, fotografier etc, som skulle kunna spridas till skolor och folkbildningsorganisationer i hela landet. Förslaget tycks dock ha stannat vid dessa diskussioner.

Under 1920-talets senare år framträder alltmer tanken på att integrera museerna i skolans arbete. Pedagogiska sällskapet anordnar i oktober 1928 en diskussion om samarbete skola – museum med Sixten Strömbom som inledare. Det stora problemet är, menar Strömbom, hur man skall få skolorna att inte bara betrakta museerna som vilken annan sevärdhet som helst, utan utnyttja dem som de lysande materialsamlingar de är för inhämtande av vetande. Besöken skulle bli mera givande »genom förberedelse, inriktning, planmässig ledning, begränsande av grupperna och skolmässigt utnyttjande av intrycken». Han föreslår ett studieråd med representanter för varje museum och varje skola, som är intresserad. Ett annat problem är vem som skall ta hand om museiundervisningen. Museernas personal räcker inte till och är inte pedagogiskt orienterad. Lärarna å andra sidan är inte musealt orienterade. Strömbom föreslår trots allt att museerna till en början tar hand om undervisningen och samtidigt utbildar lärare, som sedan skulle kunna ta över. »De nutida pedagogiska strävandena att i möjligaste mån komma bort från läxläsningen, vänja ungdomen att se med egna ögon och arbeta självständigt, öppna vissa utsikter för att till museerna anknyta studier», menade man. En kommitté tillsattes för att närmare utreda frågan om samarbete. Kommittén föreslår i stort sett vad Strömbom talar om redan i sitt inledningsanförande: begränsning av museibesöken till att gälla en viss utställning eller visst tema.

Frågan tas upp gång på gång under 1930-talet inte minst i pedagogiska tidskrifter. Bl. a. tillsätter Svenska Museimannaföreningen 1933 en kommitté som skall utreda frågan. 1938 överlämnar den sitt betänkande till Skolöverstyrelsen. I stort sett var det efter denna kommittés förslag, som skolundervisningen vid museerna i Stockholm lades upp under 1940-talet.

Genom en omorganisation inom Nordiska museet inrättades i augusti 1929 undervisningsavdelningen. I en artikel i Aftonbladet karakteriseras denna nyordning som »ett originellt och planmässigt utformat uppslag, om vars praktiska effekt den livliga publikanslutningen lämnat de bästa vittnesbörd». Den dåvarande styresmannen, professor Andreas Lindblom, konstaterar i en intervju att museets populariseringssträvanden har framkallat en alldeles särskild resonans bland de breda lagren och

1. Våren 1929 demonstrerades på Skansen olika hantverk för Stockholmsskolorna, bl. a. krukmakeri av krukmakare Elfstrand från Sjöbo i Skåne. Foto: Stockholms-Tidningen.

att museet för folkbildningsarbetet representerar ett till »50 % outnyttjat kapital». Lindblom säger sig vidare ha haft en särskild klockarkärlek till denna sida av museimannens verksamhet och att han »redan för tjugo år sedan hyste den då i vissa kretsar rätt så kätterska uppfattningen, att museimannen i första rummet borde tjäna allmänheten, i andra vetenskapen».

Redan tidigare hade på Skansen ett samarbete inletts med Stockholms skolor genom serien »Gamla tiders arbetsliv», i vilken hantverkare från olika bygder demonstrerade och berättade för skoleleverna om krukmakeri, tenngjuteri och kopparslageri. Även bakning, tröskning etc. hade visats på Skansen av den blivande museilektorn Ernst Klein. Museets önskemål var nu att samla all undervisnings- och upplysningsverksamhet till en särskild avdelning under en pedagogiskt erfaren ledning.

Ernst Klein, den förste innehavaren av museilektoratet, hade innan han kom i museets tjänst varit lärare på Brunnsvik, journalist i Dagens Nyheter och senare Svenska Dagbladet, för vars räkning han bevakade ryska revolutionen och finska inbördeskriget. Han övergick alltmer till kulturjournalistiken, en verksamhet som han inte lämnade i och med att han blev museiman. Han medarbetade hela tiden i dagspressen med kulturartiklar och artiklar rörande problemet museum – skola och folkbildningsarbete.

Undervisningsavdelningens uppgift formulerades klart. Den var att »till

2. Ernst Klein, den förste museilektorn.

allmänheten i populär form förmedla kunskap om institutionens samlingar och syften». I redogörelsen för dess första verksamhetsår framhålles att avdelningen alltjämt befinner sig på experimentstadiet och måste söka och välja bland tänkbara arbetsuppgifter, inte minst därför att allmänheten ännu ej fått klart för sig vilka möjligheter som erbjuder sig. Förutom demonstrationer av olika utställningar anordnades under det första verksamhetsåret föreläsningsserier och studiecirklar i samarbete med bildningsorganisationer. I denna uppsats kommer endast skolverksamheten att behandlas.

En av de första satsningarna var de båda utställningarna »Från Linnés och Lovisa Ulrikas dagar» (1930) samt »Från sten till stål» (1931) som anordnades i »pedagogiskt syfte», dvs. direkt med tanke på skolorna. Utställningarna tillkom i samarbete mellan centralmuseerna i Stockholm och i de båda kommittéerna ingick också en representant för skolväsendet, nämligen 1:e skolinspektören vid Stockholms folkskoledirektion, Karl Nordlund. »Uppslaget tillvann sig stora sympatier inom pedagogiska kretsar och lockar till fortsättning på samma väg», konstateras i årsberättelsen om den första utställningen, som besöktes av omkring 6 000 skolelever. Kanske märker man inte så mycket av pedagogiskt nytänkande när man tittar på bilder från denna. Desto mera framstår »Från sten till stål» som en produkt med genomförd pedagogisk målsättning. »Hur bar man sig åt? . . . Vad hade man för redskap?», var de två viktigaste frågeställningarna. Man påpekar också i utställningskatalogen att syftet *ej* var att visa alla de former i vilka redskapen uppträtt under olika tidsskeden eller hur varje särskild form så småningom övergått till en annan. Man frångår här uppradningen av föremål av samma typ som hittills i så hög grad varit förhärskande. Rubrikerna i utställningen utgår från föremålens funktion, t. ex. »sticka», »krossa», »steka», »elddon» etc.

Föremålen var placerade på »stamträd» målade på bakgrundsväggen, med de äldsta föremålen vid roten. Varje föremål hade en speciell bakgrundsfärg, som berättade om i vilken tidsperiod det hörde hemma. Utställningen var uppbyggd enligt ut-

vecklingstanken, och i den mycket innehållsrika katalogen presenteras utvecklingsscheman med varje föremålsgrupps »urform» och olika utvecklingsstadier. Vidare ges i katalogen råd till läraren hur utställningen kan utnyttjas i undervisningssyfte. I samarbete med Pedagogiska lärokursen i Stockholm anordnades också kurser för lärare, som själva skulle leda sina klasser på studiebesök.

Utställningen blev entusiastiskt mottagen. Stockholms-Tidningen säger i en anmälan: »Man måste säga att den nu anordnade utställningen bildar en epok i utställningshänseende och framförallt ur pedagogisk synpunkt. Dr Kleins idérikedom, konsekventa och energiska genomförande av uppslaget är värd all honnör.» Svenska Morgonbladet supplerar: »Det gamla museimanéret var som bekant att visa upp 1.759 stenyxor i rad, varpå åskådarna inte för sitt liv ville se en enda stenyxa mer. Här tycker man, att det är riktigt roligt att se, vad ens stenåldersstamfäder hade att slå med . . . Nu är det förstås meningen att utställningen skall visas för skolungdom först och främst. Det blir en lektion, som säkert biter sig längre in i minnet än någon bok.»

Ernst Klein deltog aktivt i den pedagogiska debatten så snart det gällde frågan skola – museum. Han ivrar för kulturhistoriens vidgade utrymme i undervisningsplanen, en fråga som debatteras livligt under 30-talet. I polemik mot en falang inom Historielärarnas förening återvänder Klein 1936 till de »pedagogiska utställningarna» i början av decenniet och hävdar kulturhistoriens berättigande i undervisningen. Dessa lärare menade att det politiska yttre skeendet var det viktigaste att undervisa om och att museerna endast hade något att ge skolan när det gällde skeden i historien, där man kände mycket lite till om detta. Det är ett annat historieintresse än det politiska, som skickar barnen till museerna, menar Klein. Det var »helheten i framställningen», inte det politiska skeendet, som gjorde inte minst Gustav II Adolf-utställningen 1932 till en succé.

Ett mera systematiskt samarbete med Stockholms folkskoledirektion, som hjälpt till med organisationen av visningar under de pedagogiska utställningarna, inleddes vårterminen 1934. I samarbete mellan museet och ett antal lärare utarbetades förslag till museilektioner för olika årskurser och de anknöts direkt till undervisningsplanerna. Deras utformning diskuterades i lärarkretsar i tanke att få till stånd ett varaktigt samarbete. Som en sammanfattning av detta arbete utgav Stockholms folkskoledirektion 1935 »Handledning vid några lektioner i Nordiska museet och Livrustkammaren», vilken byggde på stenografiska anteckningar från Kleins demonstrationsföreläsningar. Fjärde årskursen erbjöds »Ett besök hos bönderna i Skåne» samt »Ett besök hos lapparna», femte årskursen kunde bese »Minnen från Vasatiden», sjätte årskursen »Minnen från Karl XII:s tid», sjunde årskursen kunde studera »Eldgörning och belysning», medan åttonde hade att välja mellan »Kläder från 16- och 1700-talet» och »Möbelstilarna från Gustav Vasas till Karl XII:s tid».

Kort därpå drabbades Ernst Klein

3. Gunnar Granberg tillsammans med en skolklass i renässansrummet i Högre ståndsavdelningen. Foto 1939.

av sjukdom, som under långa tider höll honom borta från museiarbetet. Därmed tycks också det inledda samarbetet har legat nere och återupptogs först efter hans död 1937, då docenten Gunnar Granberg utsågs till hans efterträdare.

En av Gunnar Granbergs första åtgärder var att analysera vilka skolklasser som kom till museet och varför de kom dit. Resultatet blev i korthet följande. Under perioden februari –mitten av maj samt mitten av september–mitten av december bestod huvudparten av klasser från Stockholms stad med uttalat intresse att studera ett visst ämne i museet efter att man i skolan gått igenom motsvarande kursmoment. Vidare perioden mitten av maj–början av juni, då skolklasser från Stockholms närmaste omgivningar, huvudsakligen på endagsbesök i Stockholm, besökte museet. Syftet hos dessa var att se så mycket av stadens sevärdheter som man rimligen hann med på en dag. Dessa grupper kom även i september men då i mindre utsträckning. Den tredje stora gruppen, under senare delen av maj–mitten av juli, var skolreseklasser från hela landet, särskilt avgångsklasser. Sådana var alltså de förutsättningar man hade att utgå ifrån när det gällde att organisera undervisningen.

Att det för skolreseklasserna inte

4. Skolreseklass uppställd för fotografering på museets trappa 1945. Foto Continental.

kunde bli tal om någon museiundervisning i egentlig mening stod klart. Det gällde att istället »väcka intresse och förståelse för vad ett levande museum vill vara och vad det har att visa; att detta slags lärobok i vårt folks historia inte bara är nyttig utan framförallt är rolig och innehåller sådant man spontant minns», säger Granberg i ett föredrag för en lärarkurs. I samarbete med Stockholms skolresebyrå, som bildades på initiativ av Nordiska museet, utarbetades program för skolresebesöken. Att det för många svenska skolbarn blev »sådant man spontant minns», framgår av otaliga skoluppsatser som skildrar Stockholms-resorna. Så här tolkar en elev från Hälsingland intrycken från besöket på museet: »Där finns stora ståtliga vagnar och slädar, som begagnats både av kungar och andra förnäma personer och dräkter från olika tider. Vi minnas särskilt Gustav II Adolfs dräkt som han bar, när han stupade, och likaså Karl XII:s uniform. Många vapen fanns där också och fanor, som voro gamla och trasiga. Denna avdelning kallades Livrustkammaren. I en annan avdelning sågo vi möbler från olika tider och gamla lustiga dräkter med stora kjolar, s. k. krinoliner. Det roligaste där var i alla fall leksakerna, dockor, segelbåtar och annat. Ja, där fanns väldigt mycket att se.»

NORDISKA MUSEET Blad 2

Eldens användning.

Kännedomen om elden har på en gång lyft människan med ett jättesteg framåt från naturtillståndet emot kulturen. Under de kalla och mörka vintrarna i vårt nordliga land blev elden framför allt oumbärlig, enär den både värmer och lyser. Snart fick elden också en enorm betydelse för födans tillagande. — I rum 101—104 finner du en intressant framställning av eldens ekonomiska användning i gången tid.

Uppgifter:

1. I rum 101, vägg I, finns en hel del eldgörningsredskap. Studera dem och anteckna, på vilka olika sätt man skaffade sig eld i gamla tider!
2. Vilka olika belysningsanordningar finner du i rum 101?
3. Rita av en ljusstake av gammal typ! (Kanske kan du göra en liknande stake, då du kommer hem.)
4. Vartill användes ljussaxen?
5. Rum 102. Sök upp tranlamporna och anteckna, vad de äro gjorda av för material!
6. Lägg märke till järnugnarna och kakelugnarna i rum 102—104! Vilket slags ugnar håller värmen längst?
7. Om du på din vandring genom allmogesalarna (rum 1—28) skulle finna något annat intressant rörande eldens användning, så anteckna det!

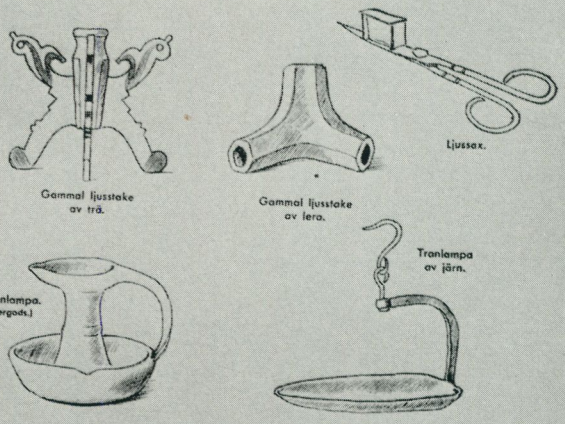

5. Ur Stellan Orrgårds »Arbetsblad med anvisningar för museibesök», 1937.

Dessa grupper togs emot på museet helt efter Granbergs riktlinjer ännu in på 1960-talet, då de alltmer upphörde.

I det ovan citerade föredraget för en grupp stockholmslärare skisserar Granberg också uppläggningen av museiundervisningen för Stockholms skolor. Han framhåller betydelsen av förberedelsen i skolan inför besöket och av elevernas självverksamhet under besöket. »Att få fram reflexioner över det sedda», var museiundervisningens riktmärke. Den fick inte mynna ut i en »sentimentalt färgad minneskunskap, utan i en kunskap till praktisk nytta. Förstår man meningen med det gamla, så förstår man också bättre nutidens krav och då kan man bättre med vaken blick och med förmåga att välja, ta emot och själv vara med och skapa det nya.» Bäst vore, menar Granberg, om museimännen i samarbete med lärarna fick planlägga och genomföra undervisningen. För självverksamheten kunde arbetsblad utnyttjas. En intensiv försöksverksamhet med så-

dana pågick också. För Nordiska museets del utarbetades arbetsblad av Stellan Orrgård samt för Skansen av Harald Hagner. Båda arbetshäftena utgavs av Stockholmstraktens lärobokskommitté. Orrgårds arbetsuppgifter omfattar ämnesområdena Eldens användning, Leksaker, Musikinstrument, Textil konst, Dräkt, Svenskt skråväsen, Yrken samt Forntro och folksed och upptar en kort faktadel samt teckningar och arbetsuppgifter. Hagners Skansen-blad är upplagda som en vandring på Skansen bland gårdar och djur. De innehåller enbart faktauppgifter och illustrationer, men ej några arbetsuppgifter att lösa under vandringen. Även på andra museer ute i landet pågick försök med arbetsblad, vid Göteborgs museer t. ex. sedan 1930.

Vad gällde problemet med museiläraren kunde man gå fram på olika vägar. Museet kunde anordna kurser för lärarna och gå igenom det stoff de skulle undervisa om, eller man kunde skriva pedagogiskt upplagda vägledningar, avsedda för skolorna. Båda metoderna hade prövats och prövades än mera. Ändå kom inte skolorna i den utsträckning man väntat sig. Orsaken låg i lärarnas arbetsbörda, ansåg man. Museibesöket krävde så mycket extra arbete av läraren för att bli meningsfyllt. Det stora utbudet av utställningar i en stad som Stockholm kunde också verka hämmande. Vad skulle man välja bland allt som erbjöds? I denna situation tog museet självt hand om undervisningen.

I samråd med överlärarkollegiet i Stockholm tillsattes en kommitté, med överlärare Kaleb Andersson som Folkskoledirektionens representant, som till vårterminen 1938 upprättade ett schema för museiundervisningen. Besöken anknöt direkt till skolans undervisningsplan och omfattade från början femte årskursen, som studerade Vasatiden i livrustkammaren, högreståndsavdelningen och jaktavdelningen. Tanken var att besöken skulle kontinuerligt byggas ut till att omfatta klasserna fem – åtta. Orienterande PM utsändes till lärarna, dels mera kortfattade som förberedelse inför lektionen, dels utförligare, som en sammanfattning för dem som ville efterarbeta besöket i skolan. Fr. o. m. höstterminen 1938 kom även sjätte årskursen till museet, och undervisades om motsvarande kursdel. Krigstiden med dess evakuering av stora delar av museets samlingar rubbade delvis det uppgjorda programmet och istället för livrustkammaren ingick i undervisningen mera av museets allmogesamlingar, särskilt kring den primitiva dalakulturen. Granberg hade som medhjälpare Mats Rehnberg, som fr. o. m. 1944, sedan Granberg övergått till annan verksamhet, övertog ledningen av avdelningen.

Avsikten med detta organiserade undervisningsprogram var att integrera museernas kunskapsstoff direkt i skolans ordinarie undervisning. Samtidigt önskade man få bort många av de slumpmässigt arrangerade museibesöken, som i många fall endast resulterade i museileda. Försöken på Nordiska museet slog väl ut, och under 40-talet byggdes denna form av museiundervisning ut till att omfatta även andra museer i Stockholm. 1945 uppgjordes i samarbete med Folkskoledirektionen en plan som fördelade

6. Mats Rehnberg, museilektor 1944–1960, berättar för en lärargrupp på pedagogisk dag på Skansen i mitten av 1950-talet.

de olika årskursernas undervisning på de större museerna. Målet var att när en elev genomgått Stockholms skolor skulle han eller hon ha besökt de flesta av stadens större museer och noggrant stiftat bekantskap med någon viss del av dem.

En rad problem uppstod från första början, problem som alla som sysslar med museiundervisning känner igen. Det var svårigheterna att få museibesöket att passa in i undervisningen just när man ville ha det. Det var museets öppettider, som inte sammanföll med skolans arbetstider, det var de långa och dyrbara resorna och inte minst utställningarnas många gånger svårtillgängliga budskap, som skulle förmedlas till elever som man före museibesöket inte visste något om.

Den organiserade undervisningen gällde enbart folkskolorna. Läroverken var mera bundna till timplaner genom ämneslärarsystemet. Här gällde det att inspirera de enskilda lärarna att utnyttja museet. Föredrag, lärarkurser och diskussioner om museernas möjligheter arrangerades. För väv- och handarbetsskolor förekom dock schemabunden undervisning, upplagd i samarbete med museets textila experter. Undervisningen leddes i allmänhet av skolans lärare. Även flickskolorna hade schemalagd teckningsundervisning på museet.

7. En sjundeklass får veta hur sädesrensningen gick till. Från jordbruksutställningen, byggd för skolundervisning 1952.

Efter de på 1930- och 40-talen uppgjorda riktlinjerna fortlöpte museiundervisningen under de följande åren med smärre förändringar vad gällde undervisningens innehåll och även utbyte av årskurser museerna emellan. När museet 1951 tilldelades sjunde klassen anordnades för dessa en särskild utställning, som berörde 1800-talets jordbruk. Den kan betraktas som en fortsättning på 30-talets pedagogiska utställningar, och användes ända tills sjunde klassens studiebesök höstterminen 1962 flyttades till Skansen.

1960-talet med dess många nyordningar inom skolans område berörde även museiundervisningen i hög grad. På många av landsortsmuseerna inrättades museilektorat och försöksverksamhet inleddes på olika håll. För stockholmsmuseerna innebar Stockholms skoldirektions stora intresse en enorm stimulans och nya studieformer introducerades, ofta initierade av skoldirektionen, vars drivande kraft var nuvarande skolinspektören Lennart Düsing, och den museikommitté, som sedan början av 1950-talet handlägger museifrågorna inom direktionen.

Vad gäller Nordiska museet utarbetades ett nytt undervisningsprogram på Skansen för sjätte årskursen. Programmet omfattar tre temata »I slott och koja», »Självhushåll» samt

»Sverige för 100 år sedan». Samtliga anknyter direkt till föreslagna temata i undervisningsplanen. Bildserier och texthäften, avsedda att användas i skolan vid förberedelse för besöket eller vid klassens redovisning efter besöket iordningställdes. Materialet distribuerades efter beställning från läraren av skoldirektionens AV-central. Samtidigt gick man ifrån de obligatoriska museibesöken för varje årskurs. Önskemålen samlas in av skoldirektionen och schemaläggs. Genom detta kan läraren lättare planera in museibesöket i undervisningen. I Skansen-lektionerna lades också in verksamheter, som eleverna själva fick pröva på. På Älvrosgårdens loge får man pröva på att tröska med slaga, och på Oktorpsgården ingår olika moment i linberedningen. I tryckeriet, som ingår i temat »Sverige för 100 år sedan» får man hjälpa till att trycka. Genom dessa verksamheter lär man eleverna att förstå lite av det arbete som låg bakom självhushållets framställning av färdiga produkter, man prövar på handgrepp och får också en viss kännedom om redskap, som enbart utställda i museisammanhang är döda föremål för dem. Några egentliga arbetsuppgifter i gårdarna på Skansen förekommer däremot inte, främst beroende på svårigheterna att släppa eleverna lösa i Skansens oskyddade miljöer, där föremålen lätt skulle kunna komma till skada.

8. En sjundeklassare prövar på att tröska med slaga på Älvrosgårdens loge. Sjunde årskursens museibesök förlades läsåret 1954–1955 till Skansen på grund av ombyggnadsarbete i museet.

Skansens naturhistoriska avdelning drogs höstterminen 1966 också in i undervisningen. Ett studiematerial för fjärde årskursen sammanställdes i samarbete med förste intendenten Kai Curry-Lindahl. Temat är »En vandring i tid och rum bland svenska djur» och avser inte bara att visa djuren utan även att ge något av den ekologiska bakgrunden till den svenska faunan. Även till detta besök utarbetades diabildserie och texter. Undervisningen sköts av elever från zoologiska institutionen vid Stockholms universitet. Detta var emellertid inte första gången Skansens djuranläggning använts i undervisningen. Redan i början av 1940-talet besökte stockholmsskolornas tredje- och fjärdeklasser Skansen och fick en kombinerad lektion på natur- och kulturhistoriska avdelningarna, avslutad med en stunds danslekar på Tingsvallen.

För femte årskursen infördes nya lektionsformer på museet fr. o. m. höstterminen 1968. Avsikten var att utforma en lektion som mera över-

9. I början på 1940-talet avslutades Skansenlektioner för tredje och fjärde årskurserna med en stunds gamla lekar på Tingsvallen. Foto: Sv. Nilsson 1942.

ensstämde med den nya skolans arbetsformer med grupparbete. Den utformades kring temat självhushåll och inleds med en introduktion med diabilder. Genom denna sätts eleverna in i de frågor, som de skall arbeta med ute i samlingarna. Varje diabild är utvald med tanke på att den skall berätta så mycket som möjligt eller väcka så många frågor som möjligt, dvs. motivera eleven att arbeta ute i samlingarna. Avsikten är väl inte i första hand att ge eleverna viss kunskap utan att lära dem använda museisamlingarna som kunskapskälla för förståelse av gångna tiders liv och arbete. Lektionen avslutades tidigare med en film om svedjebruk inspelad av museet på 1920-talet. Denna har nu bytts ut mot att eleverna får redovisa sina grupparbetsresultat för varandra. Många lärare var kritiska mot att eleverna när de kom till museet skulle uppta sin tid med att titta på film istället för att mera aktivt arbeta i museisamlingarna.

För högstadiet, som tidigare ej haft schemalagd undervisning på museet, utarbetades i samband med att den nya läroplanen för grundskolan (Lgr 69) togs i bruk hösten 1970, ett antal studieprogram. Från skoldirektionen gjordes en förfrågan till museerna i Stockholm om vad de hade att erbjuda skolan i anslutning till de arbetsområden, som presenterades i denna nya undervisningsplan. Det visade sig att vad Nordiska museet

10. Elever från en åttondeklass under grupparbete i utställningen By, gård, arbete hösten 1972.

kunde erbjuda, bäst passade in i åttonde årskursens studieplaner, varför det under det första läsåret som programmet togs i bruk, endast utnyttjades i ringa grad. Under de två följande läsåren har antalet klasser som valt detta besök ökat i glädjande omfattning, trots att inskränkningar har måst göras på grund av ombyggnader i museet. Skoldirektionen ställde också arbetskraft, en huvudlärare i historia och samhällskunskap, till förfogande för hjälp med utarbetande av studiematerial. Arbetsområdena gäller dels historiska längdsnitt, t. ex. Dräkten genom tiderna, Mat och dryck etc., dels arbetsområden, som t. ex. Stad och landsbygd, Yrken och näringar i Norden. Även dessa besök bygger på grupparbetsidén. Tyvärr måste på grund av lokalbrist själva introduktionen hållas i utställningen och grupperna sedan spridas ut på olika platser.

Museets brist på undervisningslokaler är ett av de svåraste problem vi har att kämpa med. Den enda lokal som står till förfogande förutom utställningarna är föreläsningssalen, som rymmer ca 200 personer och är ytterst olämplig för grupper av en skolklass storleksordning.

I Nordiska museets ombyggnadsplaner för den närmaste framtiden ingår inrättandet av lektionsrum i hallplanet. Rummen skall vid behov kunna sammanslås till ett större och vara utrustade med alla moderna AV-hjälpmedel för att på ett tillfredsställande sätt kunna användas i museiundervisningen. I anslutning till denna skolavdelning skall bedrivas utvecklingsarbete inom museipedagogikens område. Verksamheten planeras att drivas i samarbete med skolöverstyrelsen, som visat stort intresse för projektet. Tanken är att bygga utställningar på temata, som väljs ut i samarbete med skolöverstyrelsen. Presentationen av materialet i utställningen utprovas på de elever, som besöker denna. När detta skett färdigställs studiepaket, som via redan etablerade distributionskanaler sprids till skolorna landet över. På detta sätt kan museets pedagogiska verksamhet nå utöver Stockholmsregionen och fungera på riksplanet. Utställningen i sin tur kan skickas ut som vandringsutställning på vanligt sätt. Även i planerna för museets utbyggnad på Julita gård diskuteras liknande utvecklingsarbete på det museipedagogiska området.

I denna uppsats har bara den schemabundna undervisningen behandlats. En stor mängd klasser och grupper besöker emellertid museet på lä-

11. En grupp textilstuderande undervisas i textilhallen. Material har plockats fram på tillfälligt utställda bord.

rarnas initiativ för att studera vitt skilda delar av museets samlingar. Detta gäller samtliga skolformer, inte minst de yrkesinriktade. Dessa grupper kan med hjälp av museets personal få praktiskt taget vilket ämne som helst inom museets verksamhetsområde belyst. Det är vid denna undervisning de verkliga problemen med lokaler kommer in, men trots detta är denna form något av det mest inspirerande att arbeta med för dem som sysslar med museiundervisning.

SUMMARY

The Nordiska museet in education

The article describes how the department of Education (the first in the country) was founded in 1929 and also relates some of the foregoing discussions.

The activities were focused i.a. on "didactic exhibitions" made mainly for school purposes. Experiments were also made with questionnaries, teachers' instructions and courses for the teachers in order to enable them to lead their classes during their visit to the museum.

In the end of the 1930's a more systematic cooperation was commenced with the Stockholm Local Education Authority. As a result of this the main museums in Stockholm were given a timetable for receiving classes in all age groups. The lessons correspond to the current curriculum. During the 1960's, with all its reorganizations in the Swedish school system, new methods have been tried even in the museums.

Finally the article presents the museum's plans for setting up special rooms for study and the production of study kits in order to reach schools all over the country, which is a demand on the museum in its capacity of central museum of cultural history.

Göran Rosander

Nordiska museets föremålsinsamling i går - i dag - i morgon

En välsorterad järnhandel har ett sortiment på drygt 50 000 artiklar, alla dimensioner medräknade. I dag har vi tillgång på produkter och nyttigheter som till 30–40 % var okända för ett kvartsekel sedan. Dagligvarumarknaden tillförs 1 600 nya artiklar om året.

De kulturhistoriska museernas uppgift är bland annat att insamla föremål, bilder och data från det samhälle vi lever och har levat i. Om vi här enbart begränsar oss till föremålen, ställer nutidens enorma varuflöde museerna inför svåra avvägningar beträffande urvalet. Detta måste av kostnadsskäl bli sparsmakat. Vilka principer skall följas? Vad kommer framtiden att vilja få ut av föremålen? Skall insamlingen fokuseras till sådana sidor av omvärlden som vi anser viktiga i dag (framför allt sociala), eller skall museerna bygga upp samlingarna från olika utgångspunkter? Hur museerna än gör, kan de vara ganska säkra på att i framtiden få kritik för ensidighet, lika väl som vi ondgör oss över att äldre tiders museimän inte skaffade vardagens obetydliga grejor utan i första hand vinnlade sig om sakkulturens grädda.

Varför samlar då museerna föremål? Är inte bildmaterial jämte fyllliga uppgifter om tillverkare, förekomst, användning och funktion tillräckligt? Ingen dyrbar vård, inga magasin – det vore bekvämt! Låt gå för att museerna skall samla och visa det förindustriella samhället, men nutidens masstillverkade föremål är väl ingenting att dokumentera. De finns ju i så många exemplar och är dessutom avbildade genom priskuranter, tillverkningsritningar och reportagefoton. Så resonerar kanske den radikale, medan den försiktige tycker att man i vart fall bör vänta med insamling tills tiden verkat och de bestående föremålen kristalliserats ut, med andra ord ligga några decennier efter.

Båda resonerar fel. Tingens magi kan aldrig fullständigt ersättas av en bild, ej ens tredimensionell. Föremålen äger ett slags metafysisk kraft, en ytterligare dimension. De ger originalupplevelser och lämnar information i åskådlig och gripbar form. Den illusion betraktaren erhåller inför museiobjektet består – i bästa fall – i att en brunn skapas rätt ned i förgången tid. *Inlevelsen* ökar. Museet skall emellertid inte bara vara folkbildningscentral och upplevelsens teaterscen. Forskare måste ha möjlighet att handgripligen konstatera egenheter hos föremålet, inte bara taktilt utan rent tekniskt. Särskilt gäller detta kanske textila material. Nötningar och gjorda förändringar berättar snabbare om människors vardag än vad varje utläggning gör. Tingen talar

1. 20-talet – blott bristfälligt belyst i museerna – är redan på väg ut ur historien. Till Nordiska museets 20-talsutställning 1968 fick många föremål anskaffas privat. De flesta föremålen på denna bild var inlånade.

till alla våra sinnen – omedelbart och direkt.

Museerna har också till uppgift att utgöra föremålsarkiv såsom en del av samhällets minne. De förväntas vid behov kunna plocka fram konkreta ting i största möjliga utsträckning.

Synpunkten att museerna inte skall samla det dagsaktuella utan ligga några decennier efter bygger också på en vansklig princip. Ännu farligare är det att göra halt vid industrialismen eller annan gräns. Dylika principer har tidigare hävdats i vårt land, och en och annan gör kanske så ännu. På sina håll i utlandet tycks det vara den officiella synen, undantagandes rent tekniska föremål, konsthantverk och kanske dräkt. Med dylika utgångspunkter ställer museimännen sina kolleger i framtiden inför svåra problem, precis desamma som vi i dag har att jaga upp stora delar av det äldre föremålsinventariet. De vardagliga slit-och-släng-föremålen löper snabbast risk att helt försvinna. Nu går det knappast att uppbringa de första, illa formgivna plastmuggarna, och om trettio år måste kanske museerna sätta in annons för att komma över några av de just nu så populära kampanjknapparna för rockslaget. Över huvud taget medför det ökade utbudet att många föremål mycket snart utkonkurreras och försvinner. Då Nordiska museet för några år sedan skulle bygga en utställning om 20-talet, kom allvarliga svårigheter i dagen. Det myckna som saknades i magasinen fick spåras upp hos privatpersoner under stort besvär. Somligt stod inte att finna.

Stadgarnas bestämmelser

Vid en diskussion om Nordiska museets förvärvspolitik är det naturligt

att gå ut från de nuvarande stadgarna. Såsom central institution har museet att svara för en riksomfattande insamlingsverksamhet inom sitt område. Det »skall vara ett hem för minnen ur det svenska folkets liv med särskild uppgift att genom vetenskaplig forskning och folklig undervisning vidga kännedomen om den svenska odlingens historia. Dess mål skall vara att härigenom hos Sveriges folk stärka kärleken till fosterlandet och hembygden. Genom sina samlingar och sina undersökningar skall museet tillika verka för en fördjupad insikt om det kulturella sambandet mellan vårt och övriga nordiska folk.»

Enligt praxis samt föreskrifter i ett kungligt brev från 1919 kompletterat av en departementsskrivelse från 1946, som reglerar insamlingsområdet för centralmuseerna, har museets ursprungligen mycket vida intressesfär begränsats till att omfatta svenska folkets liv i hem och arbete i hela landet från år 1500 till nutid. Tiden dessförinnan bevakas av Statens historiska museum. För vissa sektorer av nya tidens kulturhistoria svarar enligt bestämmelserna Nationalmuseum, Livrustkammaren, Armémuseum, Sjöhistoriska museet resp. Tekniska museet.

Av kutym bedriver museet vidare ringa eller ingen insamling inom vissa av de sektorer, som bevakas av s. k. specialmuseer. Till denna kategori, vars innebörd är något svävande, brukar räknas 30–40 privata, kommunala eller statliga institutioner. Dit hör främst de affärsdrivande verkens museer, vidare t. ex. Medicinhistoriska museet, Tandläkarmuseet, Dansmuseum, Kontorsmuseet, skogsmuseet Silvanum, Glasmuseet samt diverse industrimuseer av typ Tändsticksmuseet, Färgargården, Frisörmuseet och Tobaksmuseet.

I stadgandena finns ingen inskränkning i fråga om sociala grupper. Ej heller sätts någon främre tidsgräns. Den geografiska omfattningen är ej klart uttalad utan har ersatts med den etniska eller snarast politiska preciseringen »svenska folket». Uttrycket har en sådan vidd att däri kan – och bör – inrymmas även immigranter som erhållit svenskt medborgarskap samt emigranter av svensk stam i andra länder.

Stadgarna uttalar vidare att museets uppgift är att verka för fördjupad insikt om de övriga nordiska folken. Detta berättigar till viss insamling även av grannländernas föremålsbestånd, något som ingick i Hazelius ursprungliga planer. Intensivinsamling pågick ungefär till sekelskiftet. Numera förvärvas blott valda föremål, främst folkkonst. Även från andra länder förekommer vissa förvärv för jämförande studier.

De nuvarande samlingarnas tillkomst

Nordiska museets stora inventarium är resultatet av ett sekels förvärv. Många skilda principer har gjort sig gällande. Naturligtvis spelar slumpen stor roll, särskilt under tidigare år. Numera är styrningen betydligt större. Många erbjudanden om gåvor avböjs om t. ex. föremålen förut är tillfredsställande representerade.

Insamlingen hade i begynnelsen en ganska stark inriktning på folkdräkter. En av Gösta Berg meddelad översikt av de tiotusen första förvärven upptar 35 % folkdräkter. Övriga all-

mogeföremål utgjorde nästan 50 %, högreståndsföremål 8 %. Resten var fornfynd, kyrkliga föremål, skråsaker m. m. Inriktningen på allmogekulturen var programmatisk; en av drivkrafterna för Hazelius insats var insikten om att denna hotades av den begynnande industrialismen. Samlariver var omättlig. Därmed parad fanns dock mycket tidigt en högst aktningsvärd och imponerande klarsyn inför forskningens behov av jämförelsematerial. Redan i upprop i Meddelanden från Samfundet för Nordiska museets främjande från 1880-talet står det: »Då erfarenheter gifvit vid handen, att mången låter afhålla sig från att till museet insända föremål, emedan han föreställer sig, att flere exemplar där redan förut finnas af de samma, må här framhållas, dels att likartade föremål dock ofta äro så skiljaktiga, att denna skilnad bör åskådliggöras, dels att många exemplar i flerfaldiga afseenden underlätta forskningen och möjliggöra säkra slutsatser.» Något schematiskt kan sägas att programmet länge gick ut på att samla ett så stort antal föremål som möjligt och att få samlingen geografiskt representativ. I urvalet hade man nämligen länge en förkärlek för föremål av folkkonstkaraktär, vari man menade att de geografiska olikheterna i synnerhet tog sig uttryck. Alldeles särskilt hyste man iver att rädda det allra äldsta föremålsbeståndet. Det fanns alltså vissa urvalsprinciper. Till sina kontaktmän ute i bygderna sände Hazelius också ofta ganska detaljerade förteckningar på önskade föremål.

Som framgår av siffrorna ovan, drogs mycket snabbt den borgerliga kulturen in i bilden. Redan 1876 började en ny metodik: punktinsamling i form av systematisk inventering av hantverksämbetena. 1886 följde apoteksväsendet, sedermera urverk m. m.

Genom noga planerade uppköpsresor av museets tjänstemän samt genom verksamma ombud växte samlingarna snabbt. En mycket stor andel i förvärven utgjordes också ända från början av gåvor från allmänheten, vilket medförde vissa nackdelar genom onyanserad uppfattning om vad museerna samlar på. I mångt och mycket erbjöds museet ett föremålsbestånd som var en reflex av vad som visades i utställningarna.

Tidigt intresserade sig Hazelius också för uppgifter om föremålens användning och om folklivet över huvud. I ovannämnda upprop begär museet »hvarjehanda upplysning, som kan vara af vikt». Som kuriosum kan nämnas att Hazelius lyckades utverka fri frakt på järnväg av förvärv till Nordiska museet, något som fanns kvar till för ett tiotal år sedan.

Om än samlarintresset centrerades kring traditionella kulturyttringar, förvärvades förvånande snabbt en del samtidsföremål (många av allmogesakerna och hantverksredskapen var säkert också samtida men representerade ju ett äldre skikt). Några slumpvisa exempel må anföras. Konstnärsutrustning och personliga tillhörigheter från nyligen bortgångna målare och gravörer påträffas redan de första åren, detta i enlighet med det i stadgarna föreskrivna syftet »att upptaga och vårda minnen af svenska män och kvinnor, som i olika riktningar främjat fosterländsk odling och ära». Dekorationer från ett sam-

2. Oktorpsgården återuppfördes på Skansen 1898 och är den första gård där museet samtidigt förvärvade dithörande inventarier. Interiörfoto av Severin Nilsson före flyttningen.

tida ordenssällskap förvärvas 1877 och flera föreningstecken, bl. a. från en velocipedklubb, omkring 1890. Ett 1893 tillverkat stålhorn med graverad dekor i ny, avancerad teknik skänks museet redan samma år. 1902 inskrevs en samling svenska jugendmöbler från Parisutställningen 1900.

Det plockartade förvärvet av unika ting, som i stort karakteriserade insamlingsverksamheten till en början, avlöstes av eller åtminstone jämställdes så småningom med krav på införskaffandet av hela miljöer, inte minst då det blev dags att förse Skansens gårdar med inventarier. Bäst har helheten tillgodosetts vad gäller verkstäder. De senaste decennierna har också skaffats en rad valda, nästan kompletta delar av dödsbon, t. ex. köksutensilier.

Museets intressesfär vidgades allt mer med tiden. Redan i de första stadgarna, 1880, framhålls att museet skulle »omfatta samhällets alla klasser, således icke endast allmogen utan ock medelklassen och de högre stånden». Som synes nämns inte den begynnande industriarbetarklassen. Katalogen upptar ej heller några föremål, som kan sägas höra dit. 1890 innehåller visserligen årsberättelsen för första gången rubriken »Afdelningen för arbetets historia» i redogörelsen för förvärven, men listan upptar blott en rad äldre och yngre arbetsredskap, 1892 något så modernt som en telefonapparat, »sannolikt

3. Ett viktigt steg i inriktningen mot industrialismens sakkultur tog Nordiska museet 1938 genom förvärv av ett arbetarhem från 1880-talet, sammanställt till Metalls 50-årsjubileum och presenterat på dess utställning, som bilden visar. Interiören är nu permanent uppställd i Skansens stadskvarter.

den första telefonanläggning i Sverige, där mikrofon användes».

Först mot slutet av 1930-talet ändras det sociala perspektivet märkbart. 1938 anordnades en stor utställning på Skansen i samband med Svenska Metallindustriarbetarförbundets 50-årsjubileum. Utställningen var epokgörande genom att den fylligt redovisade de sociala och ekonomiska förhållandena. För utställningsarbetet ansvarade i huvudsak personer utanför museet, som för sin del stod för det historiska avsnittet. Museets årsredogörelse innehåller några rader av idéhistoriskt intresse: »Genom sin ultramoderna teknik och sitt friska grepp om ett delvis svårhanterligt material blev denna utställning mycket instruktiv för museimännen, som i olika avseenden vunno värdefulla erfarenheter. ... Man lade där särskilt märke till en interiör av ett typiskt arbetarhem från 1880-talet, vilket synnerligen intressanta rum kommer att bevaras på Skansen.» Interiören omfattade ungefär 30 föremål. Ungefär samtidigt började också en omfattande inriktning på den tidiga industrialismens epok genom institutionens medverkan i det stora bokverket Den svenska arbetarklassens historia, där ett flertal tjänstemän var medförfattare i delarna Arbetaren i helg och söcken (1942–43). Föremål och data insamlades. 1947 påbörjades utgivandet av bokserien Arbetarminnen, som byggde på av museet initierat självbiografiskt stoff. Sedermera har insamling av material

från industriarbetarna regelmässigt förekommit.

Under 1930-talets senare del svänger även uppfattningen om museets kronologiska ansvarsområde. Många tämligen nya föremål kom i museets ägo genom att museets tjänstemän fick gå igenom det som kasserades i samband med en beordrad vindsröjning av luftskyddsskäl 1938. Hur pass sensationell inriktningen på nutidsskikten var, framgår av att den eljest välorienterade kritikern Gotthard Johansson 1949 kunde skriva att »mig veterligt samlar inget museum på konfektionskläder» och »ingen har ännu fallit på tanken att sätta dessa /garnityr-/möbler på museum», ehuru Nordiska museet – och sannolikt även en del andra museer – då sysslat med detta i inte så få år.

Jämsides med en genom bl. a. upprop och resor i fältet bedriven kompletterande insamling av äldre tiders föremålsbestånd har punktinsamling av nutida material skett i samband med utställningar eller eljest. Skogsredskap, sparbössor samt glasbruksarbetarnas redskap och personliga utrustning är några exempel. Särskilt på den textila sidan har under de sista decennierna en bevakning skett av textilindustrin samt av modets förändring.

4. Konstfackeleven, numera glaskonstnären, Eric Höglund arbetade 1953 på utställningen Vi Stockholmare. Hans egna kläder, nu föga uppseendeväckande, befanns märkliga och förvärvades. De fick debutera omedelbart.

FORS FODER - DET RÄTTA FODE
FOR
Nordsjö
STRÖM & SJÖGREN
TRIM
OLJE FÄRG
11 VIT
Shelltox
AEROSOL
flug
Hellanders
BRÖDERN ANOLD
JAMES LUNDG
GOLY POLISH
ROYAL
Roisdorfer
EXTRA SKINKA
Carls Pils
WHITE HORSE
CORONA MINDRE
MARCA SELECTA
TIGER BRAND
KENT
Tiedemanns Smoking Mixture
TIGER BRAND
PATENTERAD MJÖLK TVÅL
Skurren Rokstang

Samlingarnas omfattning

En överslagsmässig beräkning låter sig göra över antalet musealt bevarade svenska kulturhistoriska föremål – de arkeologiska samlingarna undantagna. Nordiska museets katalog upptar 255 000 nummer från Sverige. Varje nummer kan bestå av flera föremål. Stickprov har visat att antalet enheter uppgår till drygt en halv miljon. Museet tillhör därmed de största i Europa. Övriga central- och specialmuseer torde mycket överslagsmässigt äga en halv miljon föremål tillsammans. Gruppen länsmuseer, större kommunala museer samt hembygdsgårdar med mer än 2 000 föremål uppgår till ungefär 100 med ca en miljon föremål. Från landets omkring 900 smärre hembygdsföreningar – av vilka ett mindre antal inte har några samlingar – har uppgift om beståndet erhållits från något mindre än hälften. Det uppgår till knappt 400 000. De återstående beräknas ha ungefär lika mycket. Totalsumman blir då omkring tre miljoner. Även om osäkerheten i beräkningen är stor, kan konstateras att få, om än några, länder torde ha ett relativt större antal kulturhistoriska föremål tryggade för framtiden.

Nordiska museets bestånd från de nordiska grannländerna utgör ca 20 000 nummer. Merparten är norskt. Från övriga utlandet finns omkring 6 000 nummer, hälften från Tyskland och Baltikum.

Tidigare diskussioner om nutida insamling

Teoretiskt har frågan om insamling av nutida material tagits upp i ett föredrag av museets tjänsteman Anna-Maja Nylén vid en kurs i museologi 1950, upprepad 1955. Ungefär samtidigt och även senare har föremålsavdelningarna avgivit skriftliga PM om den fortsatta föremålsinsamlingen. Frågan om nutidsförvärv har också diskuterats vid Skandinavisk museumsforbunds möte 1963, i en uppsats av John Granlund 1967 och givetvis i gällande programutredning för Nordiska museet (1969), ehuru mycket kortfattat.

Genomgående betonas behovet av aktiv insamling genom dels en noga avvägd komplettering av det äldre beståndet, dels ett representativt urval från senare tid. Det förstnämnda måste ske främst genom resor och kontakter, i någon mån också genom upprop och lokala ombud. Krav på förvärv av miljöenheter betonas kraftigt, liksom önskvärdheten av djupinsamling i valda bygder eller miljöer. Kontakt med producenter ses som ett nödvändigt medel för att nå kunskap om föremålens spridning och frekvens inom olika skikt och räjonger. En utväg ur dilemmat med det svällande nutidsmaterialet är förhoppningar om att industrierna arkiverar exempel på sin produktion samt att special- och regionalmuseerna kan ta ansvar för vissa sektorer. Kataloger, priskuranter och annat bildmaterial ses som viktiga substitut för föremål. Krav på forskning – inte minst om vad befintliga samlingar innehåller – ställs.

I tidskriften Konstrevy har under senare år förts debatt omkring museal insamling. En artikel 1968 propagerar för att museets material skall hjälpa till att »åskådliggöra ett problem, en idé eller en åsikt», det får

5. Förvärv inför utställningen Vara i omslag 1960–61. Detta blev upptakten till en mera medveten insamling av förpackningar. Åren 1970–72 har systematiskt samlats förpackningar av plast, plåt resp. glas. 1973 följer papp.

inte betraktas som värdefullt i sig självt. Vidare granskas Nordiska museets och andra museers insamlingspolitik i en mycket kritisk artikel i Konstrevy 1969. Den har formen av en diskussion mellan fyra kulturkritiker och fackmän inom utställningsverksamhet. Utgångspunkten är en summarisk förteckning över Nordiska museets förvärv föregående år. Diskussionen centreras kring museernas sneda insamling, sedd ur social synpunkt. Merparten kommer från borgarnas och de självägande böndernas kultur. Arbetarklassens föremålsbestånd och livsföring är dåligt representerade. Stilhistoria, inte socialhistoria, menar man, dominerar i museernas budskap. Museerna skall, framhålls det, *skapa* opinion, inte *spegla* den, och därtill behövs mer allsidig dokumentation än vad museerna har i dag.

Härutöver pågår givetvis ständigt en intern, muntlig debatt inom Nordiska museet liksom säkert inom de flesta andra större museer.

I utlandet tycks diskussionen om nutidsförvärven ha varit svag och tvekande, för att inte säga obefintlig. Man står frågande inför de problem som en sådan verksamhet för med sig.

Mål

Inför frågan om insamlingsprinciperna måste också diskuteras varthän samlandet syftar, målet för Nordiska museets föremålsförvärv. Motsvarande mål torde också kunna uppställas för andra kulturhistoriska museer.

Varför och *för vem* samlas föremålen? Två huvudåsikter kan urskiljas:

a Föremålen är i första hand till för publiken (förmedlingsaspekten).

b Föremålen samlas i första hand för att säkerställa deras bevarande åt framtiden (arkiveringsaspekten eller den vetenskapliga aspekten).

En ledtråd för bedömningen finner vi i museets stadgar, där ordalydelsen är »vetenskaplig forskning och folklig undervisning». Även om den folkliga undervisningen låg Artur Hazelius särskilt varmt om hjärtat insåg han att den vetenskapliga dokumentationen var en nödvändig förutsättning för en allvarligt syftande pedagogisk verksamhet.

Aspekten på föremålen som arkivaliskt material för framtiden – man kan nästan säga respekten – kommer lätt i konflikt med önskemålet att genom depositioner, utlån och framför allt kringsändandet av vandringsutställningar göra museernas inventarium tillgängligt för så många som möjligt. Dylikt äventyrar alltid deras bestånd i lägre eller högre grad. Det kan vara skäl i att överväga om inte dublettsamlingar bör upprättas för de kategorier där förslitningen kan väntas bli stor. Rara föremål bör endast i undantagsfall sändas omkring och då blott med fullgod garanti för handhavande på beprövat musealt sätt. Åsikten är inte allmänt accepterad. Statsmakterna har krav på att även museernas unika material skall ställas till förfogande för turnéer.

I sin strävan att varje föremål skall kunna bestämmas till de tre etnologiska dimensionerna tid, rum och socialt skikt har Nordiska museet – och sannolikt även andra museer – särskilt i äldre tid hållit relativt

strängt på principen att ej förvärva föremål från tillverkaren eller genom handeln (med undantag för auktionsfirmor och antikvitetsbutiker) utan direkt från brukaren. Denna princip må ha sitt berättigande då det gäller äldre tider med dess ofta stränga sociala skiktning och lokala särformer. För insamling av nutidens industrialiserade produktion måste tankegången omprövas. Det generellt intressanta är inte att veta att en viss person ägt ett visst föremål – vi känner inte i vilken utsträckning han är »typisk». Viktigare att veta är hur vanliga dylika föremål varit och om de eventuellt haft någon social eller geografisk snedfördelning, kort sagt föremålens representativitet ur olika synpunkter. Resonemanget torde åtminstone i de flesta fall gälla näringslivets föremål, vilka inte är lika relaterade till individen som hemmets inventarier och den personliga dräkten, där föremålen delvis kan ses som rekvisita som karakteriserar ägarens värderingar. Å andra sidan är även valet av redskap och verktyg med hänsyn till prisklass, kvalitet m. m. i någon mån beroende av individen, vilket gör att förvärv från brukaren kan vara etnologiskt värdefullt.

Vad som går förlorat vid förvärv av oanvända föremål är möjligheten att ur nötning o. d. utläsa användning, rörelsescheman, senare tillkomna förändringar etc. Denna brist är allvarlig och rättfärdigar förvärv av begagnade föremål, ehuru vården och bevarandet underlättas om nötning saknas. En minst lika viktig motivering för införskaffande av begagnade föremål är deras användning i utställningar. Slitage och nötning utgör stundom omistliga kvaliteter, som bidrar till vår känsla av den historiska kontinuiteten. I dioramor och andra miljörekonstruktioner duger ej obegagnade föremål.

Med detta resonemang som bakgrund kan museets mål beträffande föremålsinsamlingen formuleras sålunda. I sin insamlingsverksamhet skall museet, i egenskap av central institution med huvudansvar i landet för den kulturhistoriska dokumentationen efter år 1500, utan främre tidsgräns bedriva en aktiv, noga övervägd insamling av föremål eller substitut (modeller m. m.) tillhörande dess ålagda insamlingsområde under hänsynstagande till museets vetenskapliga och folkbildande ansvar för att åt framtiden bevara ett ur sociala, geografiska, kronologiska och representativa aspekter tillfredsställande inventarium. – Motsvarande mål kan uppställas även för museets övriga dokumenterande verksamhet. Sammantaget skall ges en helhetsbild av kulturen i skilda tidsåldrar och miljöer.

Den dokumentära uppgiften är så viktig och omfattande att det allvarligt kan övervägas om inte institutionens resurser till övervägande del bör inriktas därpå. Vad som i så fall bör inskränkas är i första hand utställningsverksamheten. De tillfälliga utställningarna tar nu en oproportionerligt stor del av museets resurser i anspråk. Hellre borde då utställningarna stå längre tid med ökad insats för att få besökare.

Prioriteringen kan verka publikfientlig och stick i stäv med den rådande uppfattningen att museerna skall vara öppna och omväxlande.

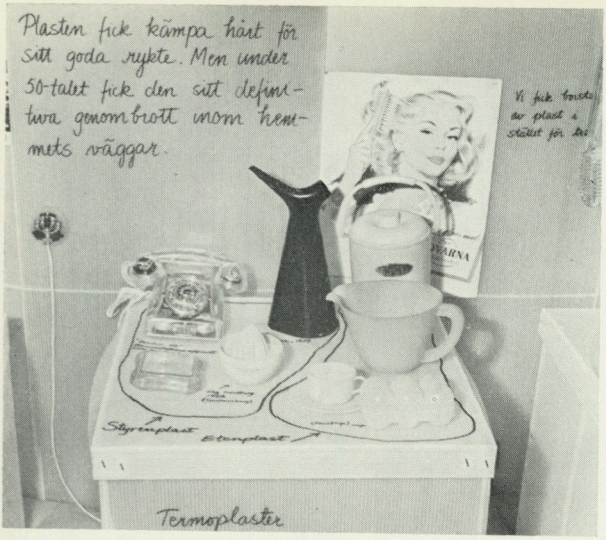

6. Utställningen Plast i går – i dag – i morgon 1970 medförde en inventering av produkter i en rad moderna och äldre plastmaterial. Många av de första plastföremålen var nästan omöjliga att driva upp.

Den insikt om dokumentationsproblemets vidd som jag vunnit vid analysen av museets insamlingsproblem har emellertid tvingat mig till denna slutsats. Alla landets museer är i dag så inriktade på utställningar att insamlingen minskat kraftigt, jämfört med tidigare. Inte heller hembygdsföreningarna bedriver förvärv i större omfattning, åtminstone inte av nutida föremål. Den centrala institutionen bör här låta dokumentationen gå före utställningsservicen även om publiksiffrorna sjunker.

Analys av museets föremålsbestånd

Hur skall föremålsinsamlingen bedrivas i dag mot bakgrund av det nyss angivna målet? Två uppgifter kan urskiljas: komplettering av det befintliga materialet och nyinsamling av förut ej representerade sektorer. Båda har till förutsättning först en allsidig inventering av vad som ingår i inventariet och vilka föremål eller sektorer som finns eller har funnits över huvud taget samt därefter ett urval. Egentligen borde analysen omfatta alla musealt bevarade kulturhistoriska föremål i landet, vilket kan bli verklighet om ett par decennier med datorernas hjälp.

Analysen av det befintliga materialet, som ju huvudsakligen omfattar föremål från förindustriell tid med dess föga uniforma sakkultur, bör göras ur aspekterna tid, rum och socialt skikt.

Den *kronologiska* fördelningen av materialet kan endast ungefärligen bedömas. Huvudparten tillhör utan tvekan 1700-talets senare del samt framför allt 1800-talet, särskilt då den förindustriella epoken. De maskingjorda föremål som finns har främst tillkommit under industrialismens första 50 år. Företagna stickprov tyder på att 2–4 % av inventariet är äldre än 1750, 70–75 % från perioden 1750–1870 och resten yngre. I den senare gruppen är dock många föremål fortfarande av traditionell, hantverksmässig tillverkning, trots att de tillkommit efter industrialismens genombrott. Andelen föremål yngre än 1920 förefaller vara 5, högst 10 %. En kontroll av accessionen de senaste åren visar att omkring 1 % är äldre än 1750, 10 % från perioden 1750–1870, 40 % från 1870–1920 och 50 % yngre. Ungefär 5 % är av »årets tillverkning» (förvärv från butiker eller producenter).

Skall man våga en gissning om vilka sektorer som är bäst tillgodosedda beträffande de senaste decennierna, blir det förpackningar, skogsbruk, plastföremål, möbler, husgeråd samt dräkt. Sammanfattningsvis kan

vi konstatera att museets samlingar har kraftig slagsida åt förindustriell eller tidigindustriell tid.

En mångsidig *geografisk* fördelning har alltid eftersträvats och manifesterades tidigt i museets utställningar genom landskapsrum, där man eftersträvade att nå »landskapskaraktären» i fråga om formgivning och dekor. Inventariets geografiska sammansättning nås genom de listor som nu sammanställts för alla landskap utom Skåne. De är uppdelade på ett trettiotal realgrupper och inom var grupp efter socken. Den nära förestående övergången till databehandling av huvudkatalogen kommer ytterligare att underlätta kontrollen av geografisk fördelning. I förhållande till invånarantalet är Härjedalen bäst företrätt, därnäst Dalarna, Öland, Hälsingland och Dalsland. Sämst till ligger Västergötland, därnäst Gästrikland, Närke och Medelpad.

Materialets *sociala* skiktning är svårutredd i sina detaljer. Allmänt kan sägas att den självägande bondebefolkningen är mycket rikligt företrädd, likaså stadshantverkarna. Därnäst torde komma borgerskapet i övrigt, fiskare samt de högre ståndens. Föremål från industriarbetarna däremot är av allt att döma ganska sällsynta, från landsbygdens och städernas armodsskikt än färre.

Tyngdpunkten på allmogen är förståelig med hänsyn till museets ursprungliga mål. Också den borgerliga och högborgerliga kulturen kom att ägnas stor uppmärksamhet av estetiska och ideologiska skäl. Säkert medverkade att många av museets gynnare och tjänstemän kom från dessa skikt. Man måste beklaga att intresset inte ägnades även åt de sämre lottade delarna av det svenska samhället. En viss ersättning ligger dock i att allmogen i någon mån kan sägas vara ett slags medelproportional, vars sakkultur delvis återfinns hos både lägre och högre skikt, ehuru kanske med skillnader i material och utstoffering. Särskilt verktyg och redskap har någorlunda sammanfallit, mindre naturligtvis bohag och dräkt. Dock har auktionsinköp ofta medfört, att t. ex. prästgårdens inventarier återfinns i torparhemmen. Även den borgerliga kulturen har utgjort ett riktmärke och i särklass varit den mest expansiva och förebildliga även för betydligt lägre sociala skikt.

En faktor som säkert bidragit till att förvärven från armodsgrupperna varit så få är även att föremålen är svåra att driva upp. Det bjuder emot att gå på en människa i små omständigheter med önskan att få eller köpa hennes ägodelar därför att de äger värde som armodsexemplar. De löper också fara att snabbt förstöras, t. ex. vid bodelning, snabbare än föremål i bättre kondition och av gedignare material. Över huvud taget kan det vara svårt att förvärva personliga ägodelar. Människor vill ofta inte göra sig av med dem.

Närstående social gruppering är *etnisk* skiktning. Bra företrädda är samerna – särskilt de renskötande – och de finska invandrarna från 1500- och 1600-tal. Också den judiska gruppen är någorlunda belagd, liksom estlands-svenskarna genom de ganska stora förvärv som gjorts i Estland. Beträffande helt integrerade etniska grupper från äldre tid som valloner, tyskar och skottar kan vi i dag knap-

past tala om någon speciell subkultur. Helt eller nästan helt saknas föremål från zigenarna och efterkrigstidens stora invandrargrupper från Finland, Ungern, Jugoslavien, Grekland, Turkiet etc. I fråga om dessa senare torde främst föremål tillhörande festsed, dräkt, religion och kanske leksaker och bohag kunna påräknas. Enligt mitt förmenande hör de till vad museets stadgar kallar »svenska folket» och bör därför dokumenteras, även om deras sakkultur naturligtvis finns belagd i högre eller lägre grad i det tidigare hemlandet. Inte minst intressanta torde bli blandformerna mellan fäderneärvt och svenskt.

En analys kan också göras med utgångspunkt från dagens samhälle, ej från museets samlingar. Därvid konstateras lätt att många och delvis tunga sektorer över huvud taget inte finns representerade i museets inventarium eller endast till en grad som ej motsvarar deras betydelse. Andra sektorer åter har undergått så stora förändringar att museiföremålen ej visar sektorns nuvarande sakkultur. Insamlingens tillbakablickande karaktär tycks ha låst uppmärksamheten i alltför hög grad. Många nytillkomna företeelser – man kan nämna varm-korv-försäljning, trädgårdsutsmyckning och body-building, för att ta några i och för sig obetydliga exempel – har därigenom missats. Mycket med anstrykning av teknik har undvikits (cykelreparering, bensinförsäljning, låssmide m. m.), kanske på grund av överdrivet humanistisk inställning eller i tanke att detta fallit under Tekniska museets egid. Tveklöst måste man också lägga ansvaret på bristande resurser.

Lättast att fastställa är vilka näringsgrenar som är odokumenterade. Med hjälp av telefonkatalogens yrkesregister eller en handelskalender kan konstateras att de är många. Listan upptar åtskilliga tiotal. Yrken och näringar som hotellrörelse, golvläggning, fönsterputsning, dekoration, pälsdjursuppfödning, grillbar, homeopati, fotvård, köttbesiktning, tivoli och trafikskola hör hit. – Vilka föremålssektorer som samhällsinstitutionerna och vardagslivet maximalt omfattar är svårare att få ett grepp om. Kontroll bör ske i källor som statskalendern, kommunförbundets årsbok, tullregistret samt det allomfattande register över mänsklig aktivitet som används inom museets dataförsök (G. P. Murdock m. fl., Outline of cultural materials). Utan vidare kan konstateras att ingenting finns samlat från de till samfundslivet hörande sektorerna statlig och kommunal förvaltning liksom från högre skolväsen, idrottsföreningar, åldringsvård, modernt polisväsen, renhållning, nutida brandförsvar samt frikyrkorörelse. I sektorn bostadsskick och personliga tillhörigheter saknas t. ex. bilinteriörens föremål, byggnadsdetaljer och fast inredning från nutiden, trädgårdsmöbler, friluftslivets föremål samt terapislöjd. Uppräkningen skulle kunna fortsätta mycket länge.

En museiman kan drömma om leveranstvång från producenter och importörer om så skulle påfordras, ett leveranstvång av motsvarande slag som tryckerierna har. Intressant nog har ett museum i landet teoretisk möjlighet att nå fullständig täckning inom sitt fält genom leveranstvång, nämligen Armémuseum, som erbjuds

7. Protesttåg är typiska för dagens samhälle. Nordiska museet måste snart börja samla exempel på plakat. – Psykologistudenternas demonstration utanför kanslersämbetet den 8 febr. 1972. Foto Svenskt pressfoto.

exemplar av allting som utgår ur organisationen. De affärsdrivande verkens museer har också möjlighet att samla nästan allt inom sitt område.

Urvalskriterier

Vi är så framme vid problemet med urvalet. Detta måste ställas i relation till de framtida avnämarna, dvs. forskarna och publiken. Vilka önskemål som framtiden har är svårt att sia om. Enligt min mening krävs därför *mångsidighet*. En fokusering på vissa aspekter kan bli riskfylld – de visar sig kanske vara av mindre intresse. Våra äldre kollegers centrering på geografisk representativitet, med förbiseende av den i dag som så viktig ansedda sociala aspekten, visar faran av ensidighet.

En andra huvudlinje måste vara *representativiteten*. I museiväsendets barndom var det framför allt unika och kuriösa föremål man eftersträvade, liksom ofta ett estetiskt värde. Tendensen har funnits kvar länge, kanske främst hos hembygdsföreningarna. Den är delvis skuld till det absurda förhållandet att många alldagliga föremål från äldre tid kan vara svåra att driva upp på museerna. Skurtrasor, reklammärken, flugsmällor, träkilar och dambindor hör hit. I dag är vi i princip mest intresserade av det som är vanligast i vår sakkultur och representerar så stora befolkningsgrupper som möjligt. Därför bör de tre etnologiska dimensionerna kompletteras med en fjärde, åtminstone beträffande industrialismens fö-

remål: representativiteten. Siffror på upplagor, produktionsserier, försäljningsvolymer o. d. måste anges i katalogen för att föremålets plats i strukturen skall kunna avgöras. Museimännen bör med hjälp av producenter, tullverket, marknadsförare, kommerskollegium etc. inhämta sådan kunskap, liksom hur föremålen introducerats. Uppgifterna kan i katalogen formuleras t. ex. på följande sätt: »såld i 80 000 ex. årligen under 1960-talets slut», »introducerad genom reklamkampanj i dagstidningarna september 1965; såld i 30 000 ex. t. o. m. 1970, sannolikt mest i sin art», »importerad maj 1960–oktober 1964, 25 000 ex., generalagent NN», »branschledare under 1960-talet». En svårighet är dock producenternas ovilja att meddela upplagesiffror, som ofta är affärshemligheter.

Hur standardiserade industrialismens föremål än är, finns många lokala särformer som »slår» bara i vissa landsändar. Andra produkter sprids blott inom begränsade räjonger på grund av föga utvecklad marknadsföring, liten produktionsvolym, användbarhet blott i vissa ekologiska miljöer eller av andra skäl. Ytterligare en realitet är alltjämt existerande sociala skillnader i föremålsförvärv – skillnader som inte bara beror på kostnadsskäl utan också på mer eller mindre irrationella faktorer: smakskolning, värderingar, konvenans eller annat. Val av klädsel, möblemang, porslin, souvenirer styrs ofta av vår plats i samhällsstrukturen. Exakt samma dammsugare saluförs under olika varumärken, somliga mer statusfyllda och dyrare än andra och avsedda för en exklusiv kundkrets. Exemplen kan mångfaldigas. Marknadsförarnas och kanske sociologernas kunskap i dessa frågor måste inhämtas och noteras vid katalogiseringen.

Det kan vara värt att lägga märke till att även industriellt tillverkade föremål mycket väl kan uppvisa individuella olikheter beträffande kvalitet och annat. Deras användning och funktion kan därigenom skilja sig, vilket i så fall gör det berättigat att samla flera exemplar.

Trots representativitetsprincipen kan museerna inte negligera rakt motsatta krav på att också samla ett mindre urval föremål med *affektionsvärde* – den tredje urvalsprincipen. Föremål med unikvärde har sin givna plats i utställningssammanhang, medan den vetenskapliga betydelsen kan vara ringa. Den nimbus som omger knappen med vilken Karl XII fälldes, August Strindbergs penna, använd då han skrev Hemsöborna, eller den fotboll med vilken Sverige vinner VM 1974 vill ingen utställningsproducent vara utan. Det unikas trollmakt kan ge accent – fullt legalt – åt den slätstruknaste utställning såsom hållpunkt för tanken och inlevelsen. Utstrålningen från dessa föremål blixtbelyser t. ex. en epok eller en historisk händelse.

Den fjärde utgångspunkten bör vara att samla föremål som utgör *trappsteg*, markerar förändringar. En av museets väsentliga uppgifter är att teckna utveckling, historiska förlopp. Den etnologiska vetenskapen har länge intresserat sig för innovationer, eftersom dessa har följdverkningar för kulturstrukturen. De utgör viktiga, ofta exakt daterade historiska

källor för kulturyttringar, i princip okorrumperade och objektiva som de är, till skillnad från många andra källor, t. ex. fältforskningens subjektiva resultat. För att fastställa vad som verkligen är trappsteg i utvecklingen fordras intim kontakt med tillverkare och kanske framför allt branschorganisationer.

En femte princip är ett urval för att ge en god bild av svensk produktion från teknisk samt från form- och ornamentssynpunkt. Vi kan i brist på bättre term kalla det *formgivningskriteriet*. Dessa föremål, t. ex. möbler och husgeråd, behöver inte nödvändigtvis utgöra trappsteg i utvecklingen. Urvalet skall vara ett

8. Nordiska museets lapska samling utökas med modernt konsthantverk, stundom beställt direkt av tillverkaren. Kostnaderna är stora, men ett större fondanslag har just erhållits.

komplement till Nationalmuseums mer estetiskt grundade urval. Det lagrar industri- och formgivningshistoria.

En sjätte utgångspunkt är önskemålet om att *helheter* skall tillvaratas i största möjliga utsträckning. Insamlingen av sådana är, som framgått, ingenting nytt utan har iakttagits länge då museet förvärvat t. ex. yrkesmäns verkstäder. I vart fall har då ofta alla verktyg, möbler, råämnen och halvfabrikat brukat medtas. Sällsyntare är kanske att avfall och minsta småsak tillvaratagits. – Valet måste förstås föregås av noggranna överväganden om objektet är representativt för det man är ute efter. Helhetsprincipen fordrar ofta att mycket stora resurser lösgörs för katalogisering och övrig dokumentation eftersom tusentals föremål kan ingå.

Förvärv av det totala innehållet i hela hem har ännu ej skett, ehuru det länge diskuterats – kostnaderna är stora. Man har då tänkt sig att förvärva dödsbon, helst innan ägaren avlidit, så att denne kunnat lämna information om föremålen. Saken är dock kanske litet känslig. Kostnaderna blir också höga men kan möjligen sänkas genom förmedling via Allmänna arvsfonden. Lämpligare torde dock i stället vara att via t. ex. Australiens konsulat ta reda på någon lämplig familj som ämnar emigrera samt försöka köpa dess hem. Vid emigration så långt tar man ju med sig minsta möjliga bagage. En fördel är att man når en familj i full livskraft. Allting ned till plastpåsar och gem skall förstås ingå.

Ett intressant exempel på hur vanskligt det är att ta samtidsvärderingar som utgångspunkt vid insamlingen utgör Hallwylska museet i Stockholm. Greveparet Hallwyl bestämde i donation 1920 att familjens palatsliknande bostad skulle bli ett museum där *ingenting* fick röras. Eftermälet har pendlat mellan roat överseende och stark kritik över donatorernas självtillräcklighet. Faktum är dock, att palatset utgör vår enda bevarade *totala* bostadsmiljö in i minsta detalj (knappnålar, visitkort, tvålflingspaket). Det har i dag ett stort kulturhistoriskt värde, fast kanske från en annan synpunkt än den avsedda. Av samma orsak skall man inte se de musealt visade diktarhemmen och liknande institutioner över axeln. De utgör något i vår tid så eftersträvat som hela, slutna miljöer, om än inte formade av dussinmänniskor.

Vida angelägnare än att bevara dessa unika hem är emellertid att konservera vardagsmiljöer. Den pedagogiska effekten liksom dragningskraften är stor. En rad mer eller mindre fullständiga hökarbodar finns musealt räddade eller rekonstruerade och har sin givna publik. Där kommer doften till som en ytterligare dimension. Frisersalonger, bankkontor och verkstäder sparas. Tiden är också kommen att bevara de senaste decenniernas miljöer. Hade man kunnat stoppa Nordiska Kompaniet 1930 eller en konsumbutik från 1945 med alla dess surrogatpaket i malpåse skulle de i dag vara dragande utflyktsmål. Nordiska museet har våren 1972 inköpt en just nedlagd kiosk med dess totala varulager alltifrån piptobak och tuggummi till porrtidningar och vykort. Föremålens exakta placering den 24 april är doku-

9. Dokumentation av en totalmiljö utgör köpet av en komplett kiosk i Enebyberg 1972. T. o. m. löpsedlarna ingår. Tobak och konfektyrer bevaras dock i form av skyltmaterial. Interiörfoton medger exakt rekonstruktion.

menterad. Kiosken står nu i magasin. I framtiden kan vi alltså rekonstruera en av vår tids över huvud taget vanligaste inköpsställen.

Substitut för föremål

Även vid ett sparsamt urval måste vi räkna med att minst 90 % av de föremål som över huvud taget skall dokumenteras bevaras i form av substitut, framför allt då foton men också modeller, ritningar och dylikt. Bilddokumentationen måste till stor del bygga på producenternas egen avbildning i priskuranter, reklamtryck etc. Museets insamling av sådant tryck måste räknas till dess mest angelägna uppgifter. Samtidigt nås ofta tekniska data, pris osv. Ej sällan innehåller annonser i pressen också bildframställningar. Det är dags att organisera en systematisk arkivering av annonsklipp. Fotoateljén måste dimensioneras för att ta hand om stora serier av inlånade föremål för avbildning. Stereofotot, som möjliggör exakt rekonstruktion, bör tas i anspråk i många fall. Den nya lasertekniken med hologram, där föremål avbildas tredimensionellt i luften, har med all sannolikhet en stor framtida användning på museerna.

En utmärkt dokumentation, som inte bara ger föremålens form utan även deras bruk, är filmen. 1926–39 åtnjöt museet ganska höga statsanslag för etnologisk filmning, vilket resulterat i drygt 100 titlar rörande hantverk och sed. Därefter har filmningen nästan legat nere. Kraftansträngningar måste nu till för att ta upp filmningen igen, kanske i vissa

fall med det billiga super-åtta-formatet.

Ett gott substitut för större föremål är modeller. Magasinsutrymmet kan nedbringas till bråkdelar. Kostnaderna för tillverkning är dock förhållandevis höga. Lyckligtvis låter ofta tillverkarna av t. ex. lantbruksmaskiner göra modeller för reklam etc. Museet bör söka förvärva dem.

En form av ersättning för förvärv av hela hem är den år 1971 av Kulturhistoriska undersökningen på Nordiska museet startade totala dokumentationen av alla ingående föremål i valda familjers boendemiljö genom foto och annotationer. Därigenom nås ett visst underlag för representativitetsbedömningar vid föremålsförvärv. Motsvarande kunskap – dock ej beträffande mindre föremål – erhålls genom excerpering av bouppteckningar och skilsmässodomar. Sistnämnda typer av material ger en historisk dimension åt hemmens föremålsinnehav. Vissa försök pågår.

Slutsatser

De åtgärder som framstår som nödvändiga för att kunna genomföra programmet blir bl. a. följande.

Samhällsutvecklingen måste noga följas, så att museet kan rycka ut med en räddningsinsats, t. ex. när en näring upphör eller en väsentlig tillverkning läggs ned, ett samhällsorgan avsnör vissa delar av sin verksamhet eller en större förening upplöses. Dylik bevakning sker redan i viss utsträckning, bl. a. genom att museet kontinuerligt följer ett femtiotal dagstidningar.

Programmet kräver att kontakten med producenterna och importörerna intensifieras. Därigenom erhålls underlag för representativitetsbedömningar, kännedom om marknaden samt möjlighet till gåvor. Sannolikt har många firmor samlat sina äldre produkter, som de med glädje skulle överlämna till ett museum – att lita på att tillverkare även i nedgångens stund eller då nya chefer tillträder sparar sina föremålsarkiv kan vara ödesdigert. Dylika kontakter kräver erfarenhetsmässigt personligt besök på företaget.

Också samarbete med innovationscentra av alla slag samt med dirigerande organ såsom utbildningsanstalter, myndigheter, föreningar, idégivare och attitydskapare krävs.

Många varor är mer eller mindre modekänsliga, vilket medför att de mycket hastigt kasseras. Insamling måste då ske med jämna intervaller. Extremfallet är tonårskläder, där förändringar kan komma på ett år eller mindre. Här krävs oavlåtlig bevakning. I fråga om annat klädmode kanske fem års intervall räcker, i fråga om textilier och möbler tio år.

Behovet av forskning och utvecklingsarbete blir stort, inte bara för att samla data kring föremålens användning och miljö utan även för att säkerställa ett vettigt urval. Förvärvsprogrammet kan ofta behöva förberedas genom fältarbeten eller frågelistor. Forskning kommer automatiskt in, då bestämda föremålsgrupper skall presenteras i utställningar. Dessa ger också en god uppfattning om det berörda beståndets luckor. Härav följer att de med fördel bör inordnas under förvärvsaspekten.

Insamlingsområdets explosionsarta-

de ansvällning ställer Nordiska museet inför mycket svåra problem. Det måste övervägas om inte museet bör träffa avtal med regionalmuseer om att dessa övertar ansvaret för den nu- och framtida accederingen av vissa föremålssektorer. De skulle då förutom det nuvarande ansvaret för områdets interna föremålsbestånd (i första hand den äldre, folkliga kulturen samt – lämpligen – områdets äldre och nutida industriproduktion i görligaste mån) också svara för en aktiv bevakning över hela landet av sin tilldelade sektor. De föremålsgrupper varom det blir fråga, bör vara av perifer art, medan Nordiska museet behåller ansvaret för de »tunga» områdena, bl. a. med hänsyn till den akademiska undervisningen i etnologi. Decentraliserade sektorer bör anslutas till resp. museums eventuella specialitet. Exempel på perifera sektorer är sportredskap, fritidskläder, färghandelns, järnhandelns och apotekens sortiment, bilism samt kontorsutensilier. Även om just nu blott få regionalmuseer skulle vara mäktiga en dylik uppgift, bör vi räkna med att så är fallet i betydligt högre grad om fem eller tio år. Även med vissa specialmuseer bör Nordiska museet träffa motsvarande överenskommelse.

Vad som skall prioriteras i museets insamling är enligt min uppfattning de sektorer som ej förut belagts, i synnerhet sådana där materialet löper risk att försvinna. På grund av materialets sällsynthet bör vidare allt överkomligt samlas från de sociala och etniska grupper, som ovan visats vara svagt representerade, samt föremål äldre än ca 200 år. Hit hör också vissa speciella sektorer som visar stark traditionsbundenhet även i nutiden, t. ex. folkmedicin, folktro, primitiva leksaker samt föremål tillhörande folklig sed och social organisation. Deras vetenskapliga värde är högt. Också inom sektorn folkkonst finns en vetenskaplig motivering för rikliga förvärv – lika litet styrda av estetiska synpunkter som övrig insamling. Eftersom Nationalmuseum ej är inriktat på borgerlig salongskonst, hötorgskonst och liknande av låg estetisk kvalitet, faller även sådant inom Nordiska museets område. Inte minst konstsociologin behöver tillgång därtill. Därnäst bör prioriteras föremål som täcker allvarliga luckor i det nuvarande inventariet.

Ytterligare ett steg lägre i prioritering står, oavsett om föremålstypen förut finns i samlingarna, ett utvidgat inventarium av äldre saker från de landskap som med hänsyn till invånarantal är sämst representerade i landets museala samlingar. Inte minst hembygdsforskarna har rätt att kräva detta. En analys har visat att Västerbotten och Bohuslän, därnäst Norrbotten, Blekinge samt Lapplands icke-samiska befolkning är mest aktuella. Insamlingen bör koncentreras till de socknar som saknar hembygdsgård. Ungefär samma prioriteringsnivå har också intensivinsamling av äldre föremål från representanter för olika geografiska typområden eller miljöer. Fastställandet av typområdena, »bygderna», bör ske utifrån etnologisk kunskap i samråd med kulturgeografer och Statistiska centralbyrån. Som exempel kan nämnas »sydsvensk slättbygd», »mellansvensk

bruksbygd», »skogsbygd i inre Norrland». I åtskilliga fall finns goda utgångspunkter i väl representerade socknar, t. ex. Urshult, Sollerön, Älvros och Julita. Skulle de undersökningsstationer komma till stånd, som John Granlund en gång föreslagit, borde de lämpligen förläggas till dylika orter. Görs djupinsamlingen av föremål samt tillhörande fältarbete med sträng systematisk och analytisk inriktning, kan sannolikt mycket ingående kunskap nås om de sociala sammanhangen, såsom visats i en typstudie bedriven i en ungersk by av Edith Fél och T. Hofer.

I vissa fall bör dubblettinsamling förekomma, motiverat av föremålens höga utlåningsfrekvens.

Slutligen – programmet kräver ökade resurser. Inköpsanslaget måste höjas väsentligt. I fast penningvärde utgör det i dag ungefär 1/5 av vad det var omkring 1930, då toppen nåddes – och detta trots att priserna på »antikviteter» är betydligt högre i dag än för 40 år sedan. Många resor behövs för själva förvärvet samt för tillhörande nödvändiga fältarbeten. Betydligt högre anspråk ställs på museets fotoateljé. Själva föremålshanteringen – katalogisering, märkning, fotografering, vård samt inordningen i magasinet – kommer att ta stora resurser i anspråk. Och den vetenskapliga bearbetningen, helst i skrift, skall inte glömmas.

Här har talats nästan blott om den gren av dokumentationen, som föremålsinsamlingen utgör. Lika viktig är insamlingen av data i form av reportagefoton, arkivalier och uppteckningar. Det är risk att föremålen eljest blir livlösa klumpar om man inte känner deras funktion, bruk och sociala kontext. Dokumentationen måste vara mångsidig.

Per Wästberg har i en lysande essä, Det sällsamma vardagsrummet, visionärt formulerat museernas insamlande roll. Han säger:

> Frågan om vår tids museum är inte i första hand ett utställnings- utan insamlingsproblem... Man kan inte överlämna denna uppgift åt framtiden. Den kommer inte att ha något material att samla eller i vart fall ett så fragmentariskt, att det inte kan ge någon verklig och fullständig bild av vår tid. Det är de helt nya betingelserna för varuproduktionen i det industrialistiska samhället, som skapat detta problem, och vi kunna inte komma utom det.
>
> Men detta samhälle har också fört i förgrunden nya befolkningslager, föremålsgrupper och samhällsmiljöer, som tidigare legat helt utanför den museala intressesfären men inte kunnat förbli i detta läge utan att kontakten mellan museet och samhället helt brytes. Denna inställning har gjort, att det industrialistiska genombrottsskedets miljö till stor del gått förlorad. Den försummelsen är gjord och kan endast nödtorftigt repareras. Men det är av vikt, att den inte upprepas. I så fall skulle det paradoxala inträffa, att den museala tidsåldern ginge till eftervärlden som en vit fläck i museet, en epok utan föremål. Medan vi fylla våra museer med krukskärvor från Orienten och pilspetsar från Söderhavsöarna, hålla vi på att glömma bilden av vår egen kultur och vårt eget samhälle. Att bevara den till eftervärlden ställer många och stora problem, men det väsentliga just nu är, att själva problemet blir medvetet. Det industrialistiska samhället kräver sin Hazelius.

Och redan i det första häftet av Meddelanden från Samfundet för

Nordiska museets främjande 1881 återfinns några bevingade rader, som motiverar museernas uppgift:

Den dag kan gry, då alt vårt guld ej räcker
att forma bilden af den svunna tid.

Källor och litteratur:

Otryckta

PM om riktlinjer för föremålsinsamlingen, avg. av avd. 1, 2 resp. 3 inom Nordiska museet hösten 1971. (Stenciltr.)

PM om den fortsatta föremålsinsamlingen, avg. av allmogeavd. resp. högreståndsavd. inom Nordiska museet mars 1954. (Maskinskr.)

Kungl. brev den 1 okt. 1919 till Vitterhetsakademien.

Ecklesiastikdepartementets skrivelse av den 25 mars 1946.

Nordiska museets huvudkatalog. 1873 ff.

Hallerdt, B., Nordiska museets insamlingsområde, i Festskrift till Albert Eskeröd 9.5.1954. (Maskinskr.)

Nylén, Anna-Maja, Nordiska museets insamlingsområde. 1955. (Stenciltr.)

Tryckta

Berg, G., Artur Hazelius. Mannen och hans verk. Sthlm 1933.

Eriksson, O., De eviga värdena och konsumtionskulturen, i Konstrevy 1968: 4.

Fél, Edith & Hofer, T., Über monografisches Sammeln volkskundlicher Objekte, i Basler Beiträge zur Geographie und Ethnologie. Ethnologische Reihe. Bd 2. Basel 1965.

– Geräte der Átányer Bauern. Khvn 1973 (under tryckning).

Fritz von Dardels ordnar, i Konstrevy 1969: 1.

Granlund, J., Om nyttan av att inrätta undersökningsstationer, i Fataburen 1967.

Hazelius, A., Ur Nordiska museets historia, i Meddelanden från Nordiska museet 1898.

Johansson, G., Industrialismens samhälle kräver sin Hazelius, i Det underbara skåpet. Red. av I. Tunander. Sthlm 1967.

Lagercrantz, B., Nyheter i ståletsning, i Fataburen 1961.

Michelsen, P., Museerne og samtiden. Khvn 1972.

Møtet i Bergen 17–21. juni 1963. (Skandinavisk Museumsforbund.) Trondheim 1965.

Samfundet för Nordiska museets främjande. Meddelanden 1881 ff.

Schlee, E., Das volkskundliche Museum als Herausforderung, i Zeitschrift für Volkskunde, årg 66. 1970.

Wallin, S., Det kulturhistoriska museiföremålet, i Fataburen 1955.

Wästberg, P., Det sällsamma vardagsrummet, i Det underbara skåpet. Red. av I. Tunander. Sthlm 1967.

SUMMARY

The collecting policy of the Nordiska Museet yesterday–today–tomorrow

In Swedish museums about 3 million objects are preserved from the period after 1500. Of these about 20 % belong to the Nordiska Museet which collects "relics of the life of the Swedish people" without any geographical or social restrictions. The whole period from 1500 to this day is to be covered. The object-collecting from other Scandinavian countries and Finland ceased about

1900. In sectors covered by specialized museums (above all The Museum of Technology) the Nordiska Museet does no or very little collecting.

The Nordiska Museet was founded in 1873. For a long time the collecting concentrated on peasants, craftsmen, the middle and upper classes. It was not until 1940 that it was extended to industrial workers. The gaps are not yet filled up.

The first decades were characterized by a collecting at random and the acquisition of single objects of a unique kind. From 1900 on there has been a growing insistence on collecting whole environmental units as well as very small and insignificant objects. At first the collecting exclusively aimed at rescuing old-fashioned things. Very soon also the products of industrialism had to be included.

Today 10–15 % of the acquisitions are estimated to be pre-industrial (before 1870), 35–40 % from the period 1870–1920, 35–40 % from the period 1920–1960 and 10–15 % from the last decade.

This paper–which is a digest of a stencilled report (1972) on the collecting policy of the museum–analyses the present holding and discusses the aims and purposes of collecting and the selection of objects to be acquired but leaves out of account the indispensable field researches on function and use. It states that objects should be acquired primarily in order to be preserved for the future, secondly for the public. The documentary aspect is so important as to make it a matter for consideration if the institution as a central museum of cultural history should not restrict its exhibiting activities so as to have more time for collecting. Industrial mass products can be acquired directly from producer or importer, thus deviating from the ethnologic principle always to establish the social and geographical provenance of the object. Here it is more important to record production figures, information about the introduction and possibly geographical or social variations of sale.

Six criteria are established for the acquistions: 1) The selection of objects should be all-round. 2) The objects should be representative–it is the ordinary things in our material culture that should be acquired. 3) The sentimental value. Even the unique object is of interest, above all as display material. Its emanation may give a flashlight exposure of an epoch or a historical event. 4) "Steps" in the development, objects that indicate the course of historical development. 5) The criterium of form and design. Some space should be given to objects showing the history of industry and design, since we still lack a museum of industrial art. 6) The "overall" view. *All* components of a given milieu should be collected, such as workshops, estates of deceased persons, or homes left by emigrants.

Indispensable measures are 1) to watch the development of society so as to be able to undertake quick rescue operations, 2) to seek contact with producers and trade organizations, in order to establish, among other things, what may be regarded as "steps", 3) to carry out regularly recurring collecting sweeps (for example of fashion). It is anticipated that perhaps 90 % of the documentation concerning objects will have to be made by means of substitutes (models, catalogues, price-lists, photographs, not the least stereophotographs and the recently introduced laser technique with holograms). Certain peripheral sectors, which are not already covered by specialized museums, should be left to regional museums whereas the Nordiska Museet should be responsible for the "heavy" sectors.

Bengt Nyström, Marianne Olsson och Annika Österman

Om kulturhistorisk dokumentation

med exempel från Öregrund och Östhammar

De kulturhistoriska museernas utställda föremål ökar vår kännedom om och inlevelse i andra miljöer och andra tider. Men för att tingen skall kunna användas som talande illustrationer krävs det en bakgrund av berättelser och bilder från den verklighet där de en gång spelade sin roll.

En sådan insamling av fakta och iakttagelser i fältet till grund för pågående och kommande verksamhet har Nordiska museet egentligen alltid bedrivit. Artur Hazelius uppmanade på 1870-talet sina medhjälpare att inte bara skaffa uppgifter om föremålen som de förvärvade utan att också beskriva miljöer i ord och bild och teckna upp traditioner. »På den tiden gjorde vi alltid våra resor till fots, med ränsel på rygg och stav i hand», har museets förste amanuens berättat. Det var för att pressa ned reskostnaderna men också för att komma bättre till tals med folk. Kameran var ganska länge ett dyrbart och sällsynt hjälpmedel. Det var billigare att göra teckningar av interiörer, föremål, människor.

Men fältarbetet ökade med åren och från 1890-talet var många av museets anställda och även andra intresserade ofta stadda på tåg- eller cykelresor i landet för att med kamera, penna och tumstock samla uppgifter om bebyggelse och bostadsvanor, livsföring, tro och sed. 1916 inledde allmogeavdelningen systematiska, landsomfattande by- och bondgårdsundersökningar, som kom att pågå i många år och som bl. a. resulterade i Sigurd Erixons skrifter om byar, folklig möbelkultur och byggnadskultur. På 1920-talet började högreståndsavdelningens motsvarande inventeringar av bebyggelsen på prästgårdar, herrgårdar och i städer. Efter ett årtionde visade det sig nödvändigt att främst koncentrera arbetet till städerna. Deras gamla karakteristiska gårdsanläggningar började nämligen i hastig takt rivas ned och ersättas med nya hyreshus i samband med ökad inflyttning, förändrad näringsstruktur och eftergifter för biltrafikens krav. Museet sökte och fick bidrag till en snabbinventering av städerna, som pågick till mitten av 1940-talet. På grundval av det översiktliga material som då samlades har sedan ett djupgående studium kunnat utföras i många städer, i några fall med hjälp av intervjuundersökningar. Genom alla dessa byggnadsinventeringar härbärgerar museet nu landets största arkiv för profan bebyggelse.

Som förut sagts ägnade man sig på allmogeavdelningen också åt uppteckningar om levnadsförhållandena bland bönder, torpare, fiskare, samer, hantverkare och andra landsbygdens

yrkesmän. Men fältarbetet ensamt förslog inte att hinna tillvarata traditionerna från det försvinnande förindustriella samhället. 1925 inleddes ett samarbete över hela landet med hundratals frivilliga medhjälpare, som åtog sig att svara på museets frågor. Allmogeavdelningens fält- och frågelistarbete kom ganska snart att ge upphov till en särskild museiavdelning, Etnologiska undersökningen.

På 1930–40-talen skedde en viss förändring i programmet. Nu kom arbetarklassens villkor under den tidiga industrialismen i blickpunkten för museets alla avdelningar och blev föremål för frågelistor och fältarbete. I samband med statsystemets upphörande 1945 inleddes också en stor insamlingsserie av arbetarmemoarer.

Avsikten med allt det tidiga insamlingsarbetet var att rädda kunskap om äldre miljöer och levnadsvanor från glömskan. Men eftersom samtida företeelser endast sällan beskrevs eller avbildades, saknas en sådan samtidsdokumentation av 1910-,

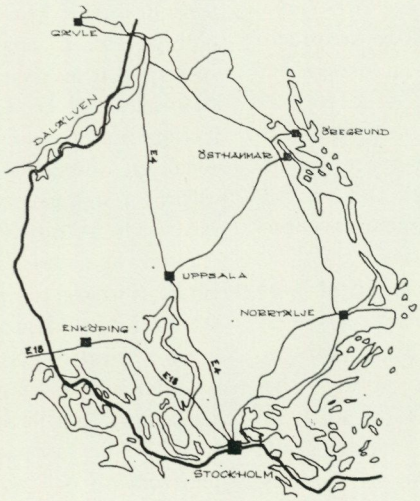

20- och 30-talens verklighet, som skulle ha varit till stor nytta för museet nu och i framtiden. Medvetna om denna brist har museets fältundersökare sedan 1940-talets slut intresserat sig för både nutida och historiska förhållanden. Vid museets omorganisation 1965 slogs de fältarbetande enheterna samman till Kulturhistoriska undersökningen. Det första fältarbete den nya avdelningen i samlad tropp genomförde var i de båda syskonstäderna Östhammar och Öregrund 1966–68. Studiet av bebyggelsen skedde på museets vanliga sätt. På en karta över staden markerades husens och gatornas större eller mindre kulturhistoriska och miljömässiga värde och utvalda gårdar mättes upp. Men dessutom gjordes planer över hemmens möblering, och hem, arbetsplatser, butiker och gator, även i nybyggda stadsdelar, fotograferades. Ett stort antal intervjuer och samtal med stadens invånare ger upplysningar om äldre förhållanden och nutida. Gamla fotografier och uppgifter till dem samlades in.

Kulturhistoriska undersökningen karakteriseras av att den är en museiavdelning, där frågelistor och fältarbete planeras efter diskussioner med de föremålssamlande avdelningarna. Den fotografiska dokumentationen av människors nutida liv och miljöer upptar en stor plats i avsikten att lämna ett rikligt material för framtida forskare att välja bland när de vill förmedla upplevelsen av livet i Sverige under 1900-talets senare hälft.

Här följer närmast en bildserie ur materialet från Öregrund och Östhammar.

Vid kusten i nordöstra Uppland ligger de två små städerna Östhammar och Öregrund, numera ingående i Östhammars storkommun. Östhammar är äldst, från 1300-talet, men låg från början så illa till att dess hamn efter ett sekel var alldeles uppgrundad. Invånarna valde då att flytta till ett näs med djup och skyddad hamn vid den stora segelleden mellan Ålands hav och Öregrundsgrepen, som fick ge den nya staden dess namn. Bortjagade av krig och brand återvände några 1521 till Östhammar och byggde upp staden närmare vattnet. Härigenom kom det att växa upp två olika städer ganska nära varandra.

På grund av olika geografiska förutsättningar kom städerna att gå var sin väg. Öregrund blev en utpräglad sjöfartsstad, där hamnen var centrum och invånarna till stor del livnärde sig av sjön: redare, handlande, lotsar, tullare, fyrvaktare, sjömän av alla slag, även varvsarbetare. Ännu idag är hamnen Öregrunds centrum, men nu fylls den av fritidsbåtar och staden får betydliga inkomster från 10 000-tals turister. På hamntorget finns också den livligt frekventerade ljugarbänken. För hamnen i Östhammar med 250 fasta småbåtsplatser svarar idag Östhammars segelsällskap, bildat 1890.

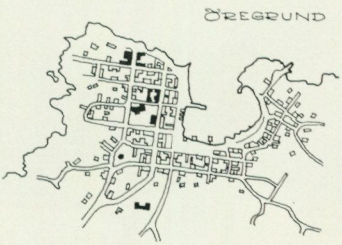

Det karakteristiska i de båda städernas livsföring kan exemplifieras med ett par berättelser av en gammal sjökaptensdotter, vars morfar var tullare i Öregrund. Mormor, berättade hon, var så söt och duktig. Hon hade sju barn och av dem var fem söner, och de blev alla sjömänner. Hon satt jämt och stickade strumpor. Hon hade en kista i köket där det låg många par, för rätt vad det var kom någon pojke hem som hade varit med om förlisning och behövde ny utrustning.

Samma dam berättade om sina föräldrar att de flyttade till Östhammar, men där blev modern sjuk av vantrivsel. Det var ju så, att i Öregrund var det bara sjöfolk och yrkena gick

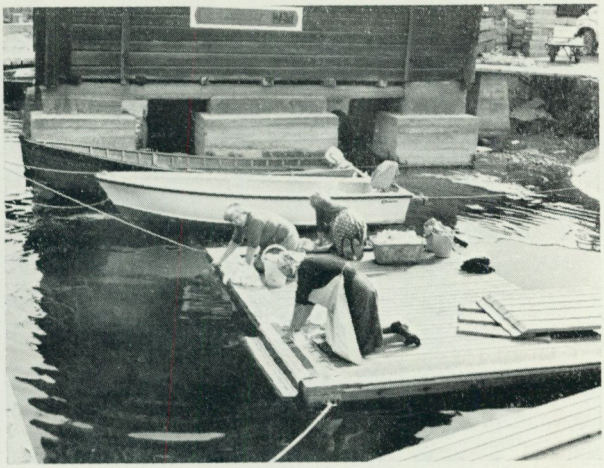

i arv. De brukade prata om var de varit på olika båtar, hur det var i Gävle, Stockholm och andra platser. Det var inte så trångt och enformigt som här i Östhammar. Doktorn föreskrev luftombyte, och då for modern till en bror som var tullare i Gävle och där blev hon bättre.

En infödd Östhammarsbo utropade däremot: Nog är väl Östhammar bättre än Öregrund. Det är mer stad. Här finns åtminstone några affärer,

Under 30-talet upphörde ångbåtstrafiken på Östhammar. Östhammars ångbåtsbrygga 1936, då Södertörn lämnar hamnen, vänstra sidan.

Upptill tvättbryggan i Öregrunds hamn 1966. Det finns en gammal föreställning i Öregrund att saltvatten konserverar tvätten.

Till vänster hamnen i Östhammar en sommardag 1966.

Överst panorama över Öregrund, som börjar på sid. 179.

och det är liksom mera liv och rörelse här.

Östhammar var länge ett hantverkar- och fiskesamhälle med rätt betydlig boskapsskötsel. Handeln var ringa. Under 1800-talet gick fisket tillbaka medan handeln ökade. Hantverkare och handelsmän höll till runt Rådhustorget och längs Drottninggatan mellan Norra och Södra Tullportsgatorna, där Östhammars centrum ännu idag befinner sig och gatorna slingrar sig på 1500-talsvis. Kvartersnamnen Hattmakaren, Kopparslagaren, Färgaren etc. erinrar om att Östhammar ännu i slutet av 1800-talet var en hantverkstad. Nu ligger butikerna tätt i de forna hantverkargårdarna.

Det hette förr att Östhammar såg ut som »ett kräftfat med dill». Det fanns mycket fler stora träd än nu och de flesta husen var röda och små. 1880 uppges Östhammar dock ha fått inte mindre än 11 reveterade och 15 oljemålade trähus. Borgmästargården, varmbadhuset, kallbadhuset, spruthuset, societeten, Schrams färgargård och någon större handelsgård var på sin tid målade i vad som kom att kallas »Östhammarsfärgerna», gulockra och krapprött. Det var gulockra som kom i fråga, eftersom det var billigast näst efter rödfärgen. Det första tegelhuset kom inte förrän 1913 och var Uplandsbankens lokalkontor vid torget.

Drottninggatan i Östhammar mot norr år 1895, ovan. Foto av Beda Holmgren, en av de tre kvinnliga yrkesfotograferna i staden.

På högra sidan Drottninggatan julen 1966–67.

CHARKUTERI

Städernas gator och torg har i flera avseenden bevarat sin karaktär genom seklen: låga, panelklädda timmerhus med ingång från gårdssidan via en körport eller grind, ofta höga plank som omgärdade gårdarna och band samman husen, smala gator utan trottoarer. Allt detta samverkade till den trånga och intima miljö som var så typisk för svenska småstäder långt in i detta sekel. Mycket av detta finns kvar än idag både i Öregrund och Östhammar, även om en hel del är om- och tillbyggt och nybyggnader finns överallt. Höga spjälstaket ersätter idag ofta planken men ger ändå något av den traditionella bilden, som på Stora Nygatan i Östhammar (ovan).

Slottsgatan i Östhammar (nedtill) får ge ett exempel på en typ av villor som uppfördes under 30-talet utanför den centrala staden.

Vid Rådhusgatan i Öregrund och vid Västergatan (överst t. h.) med tvär-

gator låg flertalet av stadens borgar- och handelsgårdar, Rådhuset, Stadshotellet och varmbadhuset. Här vid Öregrundsgrepen uppfördes societetshuset och de första sommarhusen. Öster om hamnen på Skaten ligger en enkel, mer oordnad trähusbebyggelse, där tidigare lotsar, skeppare och annat sjöfolk bodde. Idag är husen i många fall enbart sommarbostäder.

Långgatan i Öregrund (nedtill), som ligger i vinkel mot Rådhusgatan och ett kvarter bortom hamnen, är på sätt och vis en utkantsgata, samtidigt som både butiker och hantverkare finns där. 1966 fanns här bl. a. skomakare och plåtslagare, en handelsträdgård med grönsaksaffär, en manufakturaffär och uppe vid Rådhusgatan bank, tobak, damfrisering med parfymeri, foto, hemslöjd m. m. Själva Hamntorget och Rådhusgatan har annars av tradition dragit till sig de större butikerna.

Den första julgranen på Östhammars torg skänktes 1923 av kapten Lundin på Östhammar I. Han kom in med julbåten från Stockholm fem dagar före julafton och berättade att han sett en julgran på Stortorget och att han tyckte att Östhammar borde ha en likadan. Sedan dess har staden själv stått för en torggran varje jul (överst, foto 1967).

I Östhammar firades tjugondag Knut 1967 traditionsenligt med utklädsel, musik och lekar för barnen runt granen på torget (t. h.). Stadens handelsmän ordnade festen och delade ut nära 500 gottpåsar till barnen och dessutom priser till de mest lyckade knutgubbarna, som de maskerade kallades. Det finns en likhet med den berömda knutmässan bland vallonättlingarna på Gimo bruk.

Nykterhetsdemonstration på torget i Östhammar kring sekelskiftet (ovan).

Den sista förvaltande rådstugan i Östhammar, och för övrigt i hela landet, hölls den 14 december 1916. Från och med 1917 infördes stadsfullmäktige, och med en gång kom nykterhetsfolket i majoritet och kunde avslå ansökningar om spriträttigheter i staden. Stadshotellets källarmästare flydde till Öregrunds hotell, och än idag måste östhammarsborna åka till Öregrund för att handla på systemet. Östhammar förblev helt torrlagt i 13 år.

Det söps ju mycket förr, berättade godtemplaren Rudolf Andersson, men jag tror nästan Östhammar var särskilt framme när det gällde missbruk av sprit. Logen bildades 1882, och det gick till så här. Det hände sig att en baptistpredikant kom till Östhammar och predikade nykterhet. Skräddare Lundeborg på Drottninggatan blev gripen och tillkallade en stor folktalare, A. H. Berg. Han höll två föredrag, ett av dem i kyrkan, dit han inbjudits av pastor Janzon. Den första som antecknade sig på den utlagda listan var pastorn, och därmed skall han ha varit den första statskyrkoprästen i IOGT. Logen bildades dagen därpå, det var i augusti. Det var logen Kristina, som nästan med detsamma fick 200 medlemmar.

1966 hade logen 246 medlemmar. Den äger en del fastigheter, driver sedan 1913 stadens enda biograf och har sedan 1935 alldeles invid staden ett mycket stort fritidsområde, Gammelhus. Där finns samlingslokaler, många semesterstugor och en samling kulturhistoriskt värdefulla hus, speciellt en praktfull svalgångsbod från Valö och flera sjöbodar, både ditflyttade och på ursprunglig plats. Logen är medlem i Upplands fornminnesförening.

Stugorna på Skaten i Öregrund har alltid bebotts av tullare, lotsar och sjöfolk av olika slag. Så är också fru Bertha Larssons stuga på Neptunigatan i kvarteret Grundillan ett hus med skeppartradition. Fru Larsson är dotter till skeppare A. G. Ström, hennes farfar och farfars far var också skeppare. Till Neptunigatan flyttade familjen 1913, då hennes far köpte gården av kapten Svanström. Fru Svanström var dotter till tullaren och kaptenen E. G. Öhman, som i sin tur en gång 1862 köpt gården av skepparen E. Österman.

Stugan var ursprungligen liten, kök och kammare. Öhmans hade byggt till den med en kammare åt norr, senare byggdes ett sovrum till, och ett rum inreddes på vinden. Öhmans och senare Ströms hade ko och grisar, lagård och stia hade man i huset på gården, där också brygghus och sommarhus fanns. I seklets början bodde man själv i sommarrummet, medan stugan var uthyrd till sommargäster. På baksidan hade man potatisland och bete för kon.

Båtarna fru Larssons far var på gick mest med styckegods. Den första förliste utanför Gräsö 1899, och två av besättningen omkom. Sedan gick han bl. a. på en gävlebåt, Gevalia, och sedan en lång period på en lastbåt, Tor, som gick med styckegods på England. Särskilt den tiden köpte han hem mycket utländska varor, bl. a. kryddor, te, kex och sydfrukter som ananas. I Öregrund fanns inte så mycket sånt. Det goda engelska teet fick man i stora plåtburkar. Familjen hade också en servis i engelskt porslin. Skepparfamiljerna skilde sig också litet grand från andra i Öregrund

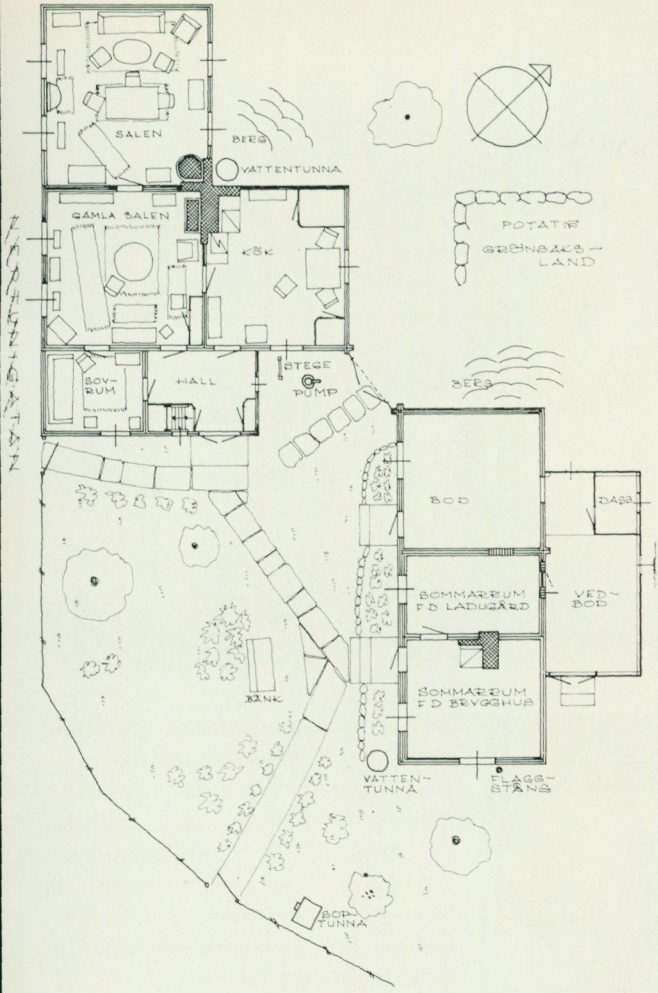

genom att de ofta hade te och smörgås till kvällsmat. I regel åt båda städernas invånare gröt och mjölk på kvällen.

– Söndagar var det stek, oxkött eller kalvkött i dillsås och på vintern ofta pepparrotskött eller köttsoppa. Fisk var det också en hel del, helstekt gädda eller pepparrotsgädda till söndagsmiddag, eller sik. Nej, vi hade inte tid att fiska själva men all fisk var billig. –

Mathållningen var annars ganska enahanda, även hos skepparna. – Alla människor åt saltströmming till frukost förr, och vi med. – Stående frukost var kokt saltströmming och skalpotatis. De familjer som inte åt strömming åt salt sill. – Till frukosten var det salt strömming och potatis vintertid och färsk strömming och potatis sommartid. –

– Vinterns matsedel såg ut så här. När sjöfolket kom i hamn, skulle dom ha färskt kött, det hade dom inte fått då på ett långt tag. Färskt pepparrotskött ville pappa ha. Så det hade vi ofta på söndagarna, och köttsoppa. Vi kunde ha stek också på söndan. På måndan åt man rester från söndan. Och på tisdan kom min fasa! Det var helgryn med kålrötter, morötter, fläskbitar och fläskben. Det var sluring det. Onsdag var det nog någon fisk. Stekt eller kokt gädda och i januari–februari gärna stuvad lake. Torsdag var det alltid ärter och fläsk. Där kom fläsket igen från den där grisen man hade saltat ner. Efter var det plättar eller pannkakor som på tisdan. Både socker och sylt hade vi till det. Fredag och lördag var det inte nåt speciellt. Ibland hade vi grynkorv, men mycket var det fisk.

Det fanns ingen fiskaffär. Men pappa fiskade, och på somrarna kom skötbåtarna in fulla med fisk. Då gick man ner med handfat och vad man hade och handlade strömming. Jag tror det var 30 öre valen man betalade. 80 stycken var en val. På somrarna var väl maten lite annorlunda. Då hade man köttbullar och inlagd sill. Men mest strömming, stekt eller inkokt.

En av Östhammars bästa berättare 1966 var fru Olivia Andersson, född 1893 och dotter till sjökapten Albert Zetterman. Båda hennes föräldrar var födda i staden. »Farmors man var rocksvarvare, mormors man garvare och en morbror bleckslagare». Fadern köpte 1899 gården i Sjötullen, som syns överst.

Innan fadern gifte sig gick han på England och Västindien, men sedan gick han i östersjöfart med skonaren Nordbon som stadens store affärsman, rådman Lundqvist, var huvudredare för. De gick mest med trävirke från Finland och Norrland och åter med skrot och kol. På en bild 1909 av besättningen på Nordbon stående på fördäck (upptill t. h.) kände fru Olivia igen styrmannen Ekeblom från Östhammar, konstapeln

Toll från Häverö och kocken från Gubbörn. Kocken var alltid yngste man; det var första jobbet på sjön. Nordbon såldes 1914, men sedan gick den i kvav. Dom kände henne inte, sa kapten Zetterman.

Sjöfolket brukade komma hem till jul. Sjöfarten låg nere då under vintern. Kapten Zetterman föredrog att fiska tills det var tid att gå ut igen i mars-april. Här bredvid ses han i färd med att agna en långrev.

Det myckna sjöfolket i Öregrund var tvungna att söka vinterjobb på olika håll. De kunde få skotta snö i staden eller arbeta på varvet eller hugga i skogen åt bönderna. Några satt och sydde och lagade segel och andra byggde och bodde nät. De flesta var dessutom tvingade att fiska för försörjningen.

Olivia Zetterman var hemmadotter till sitt giftermål 1923. Men en tid tog hon extra arbete i Lindgrens manufaktur på Drottninggatan. Den affären hade kapten Lindgren satt upp när han slutat segla, och den drevs av hans döttrar. Bilden överst visar affären med leksaksskyltning till jul omkring 1918.

Om livet i Östhammar i hennes barndom berättade fru Olivia: Vi var som *en* familj. Stan hade väl 700 invånare. Var någon sjuk så skulle man vaka där. Mamma, hon vakade ut många. Allihop hade kor och lagårdar.

Bilden t. v. från 1917 visar kopparslagare Wilkessons dotter Sonja, som tyckte så mycket om att mjölka. 3 kor och 2 hästar fanns det mestadels i kopparslagargården. Grädden såldes för 15 öre måttet till sommargäster.

Ännu 1925 fanns det 122 kor i Öregrund. Då fick ägarna betala 2 kr per ko och år för betet på stans utmarker. Det var både handlande och hantverkare och skepparhustrur som hade kor.

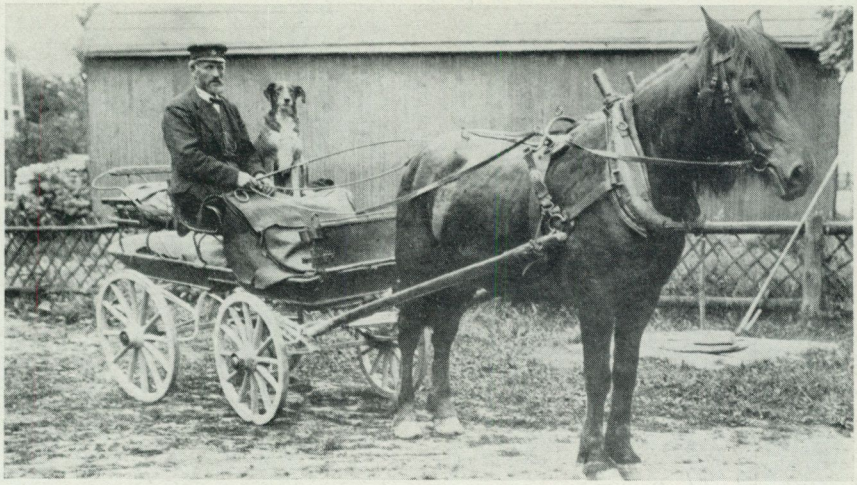

Bilden överst visar postföraren J. G. Myhrberg som körde posten med hästskjuts mellan Öregrund och Östhammar i 42 år, till 1927.

Nedanför är en bild av den första bussen, som kördes mellan de båda städerna och Gimo av Karlsson och Kvist. Det är deras initialer som syns på framsidan. Här är den avbildad framför stadshotellet i Öregrund.

Fabrikör G. A. Jansson i Östhammar, Bilsta-Jansson, berättade: När jag byggde den första bussen hade jag ingenting att gå efter egentligen, utan det var att göra efter sitt eget huvud. Det var 1922–23 vi byggde den, på ett GMC-lastvagnschassi. Den var med 13–14 platser. Inte mer än 1.85 breda fick bussarna vara då i början. De skulle vara som damskorna, små utvändigt och stora inuti.

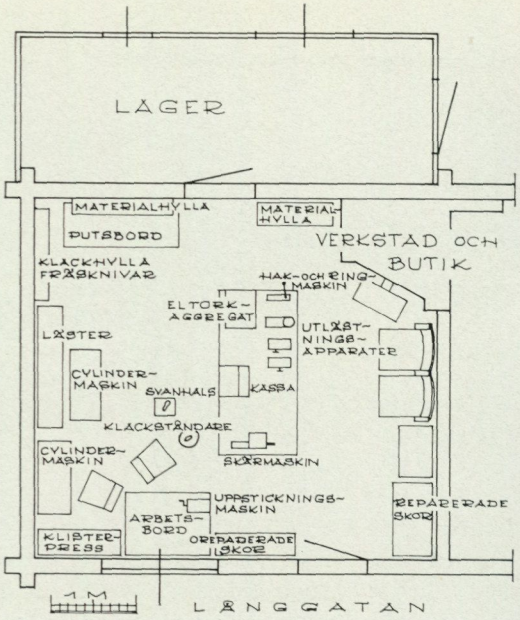

Skomakaren är den ende i Öregrund, där han började med egen verkstad 1954. Han har gått i lära hos skomakaren i Östhammar. Frun hjälper till i verkstaden, tar allt som ska sys i första hand. På bilden klistrar hon en barnsandal.

Orsaken till att jag valde skomakaryrket? Det blev ont om byggnadsarbete och jag hade ju lärt mig det här på fritiden. Visst trivs jag med det, men det hade kanske funnits något med bättre förtjänst och mindre bekymmer. Men här är man ju ensam om det, och det är ju bra. Det är klart att det är lite enformigt, men man får ju göra något färdigt, det är inte att stå och göra samma sak hela tiden. Och man rår sig själv, man behöver inte anhålla om ledigt en dag när man behöver det, bara sätta en lapp på dörren. Det gäller ju inte livet med skor.

Hela Gräsön lagar här, och från andra hållet går kundkretsen upp till Norrskedika, för där finns ingen. Söderut sträcker den sig till Söderön, och Tvärnön kommer också hit, dom har ingen. Nån enstaka kommer från Johannisfors.

Öregrunds båtbyggeri började 1966 med plastbåtar, som tillverkas i fyra storlekar, en roddbåt, en öppen båt för utombordsmotor och två typer av kabinbåt. För närvarande sysselsätts ett tio-tal personer, mest ungdomar. – Dom som tidigare sysslat med trä tycker att plast är slaskigt, och därför är det bäst med unga till det arbetet, som inte har nån uppfattning ännu.

Till bilden av det nutida stadslivet hör inte bara hantverk och industri utan också modern köpenskap. Här nedan visas två exempel från Östhammar med konstförsäljning på höstmarknaden i september 1966 på Sjötorget och snabbköpet vid Norra Tullportsgatan i Sjulanders gamla affärsfastighet som revs 1968.

I slutet av 1800-talet satsade de båda städerna i likhet med många andra kustorter på badortsliv. I Östhammar bildades ett badhusbolag 1882, i Öregrund 1885. Bilden ovan visar Östhammars sista kallbadhus, som uppfördes 1894 och revs på 1960-talet. Nedan ett foto från 1966 av Östhammars nuvarande badplats på Krutudden. T. h. ett badprospekt 1902.

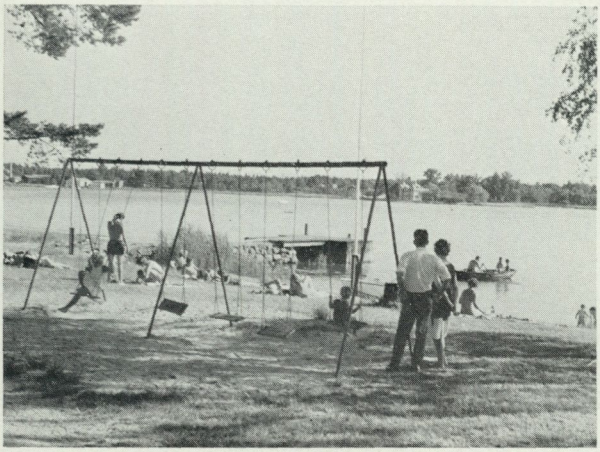

Det tidiga badlivet fick samma karaktär som på de gamla brunnsorterna, med ett societetshus dit endast de inskrivna badgästerna hade tillträde, varmbadhus med medicinska bad, morgonbön, utflykter i lövad skrinda, musikunderhållning, amatörteater och två–tre kvällar i veckan dans på societeten. En tid fanns t. o. m. en badläkare Lindwall i Östhammar, som ordnade grötlunk tidigt varje morgon till en källa söder om staden. Doktorn gick i spetsen med patienterna i en lång rad efter sig, alla barfota.

I societetshuset fanns det läsrum med stockholmstidningarna, gävletidningar, uppsalatidningar, Idun m. fl. Sommargästerna satt där och läste, rökte, spelade sällskapsspel och piano. Lotsbåtarna i Öregrund segla-

En ångslup gör dagligen turer utåt skärgården och är dessutom att hyra för särskilda utflykter.

Utfärder i vagn eller annorledes underlättas af ortens synnerligen goda landsvägar, hvilka, hårda och jämna som cementbanor, dessutom äro kända för att vara bland de *ypperligaste velocipedvägar i Sverige.*

Bland sevärdheter i orten må nämnas de stora bruksegendomarne Harg, Gimo och Forsmark m. fl. samt Skedika grufvor med härligt läge vid Granfjärden, den naturskönа Fagerön m. m.

Bostadslägenheternas antal har under de senaste åren betydligt tillökats.

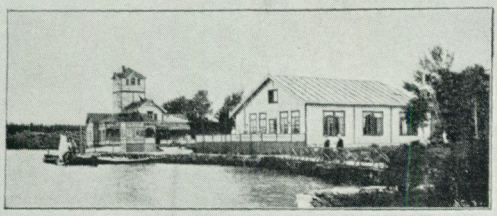

Varmbadhuset, Musikpaviljongen och Societetshuset.

Ett nytt skede kan med 1899 sägas ha börjat vid Östhammars badanstalt genom det då nyuppförda ***varmbadhuset.*** Badlokalerna äro inredda med all nutida komfort, höga, ljusa och rymliga, och utgöras af särskilda hytter för gyttjebad jämte finsk badstu med kallbassäng och cirkel-, stråle- och regndusch samt för öfrigt ett större antal badrum för alla nu brukliga bad, äfven konstgjorda Nauheimerbad.

Gyttjebaden serveras efter Lokametod af minst två baderskor samtidigt med användande af utmärktaste gyttja.

Till ***tallbarrsbad*** användes dagligen nytillredd stark lag af talltoppar.

Kallbadhuset är beläget på en holme i öppen sjö och är medels tvenne gångbroar direkt tillgängligt från både badhusparken och staden. Det är tidsenligt och rymligt samt innehåller en större bassäng, indelad i två olika djupa afdelningar, två enskilda bassänger, hvardera i två olika djupa afdelningar samt duschinrättning.

Brunnsdrickning anordnas med naturliga och konstgjorda hälsovatten, som serveras i varmbadhuset.

Badläkaren, *Lasarettsläkaren Dr Fr. Schersten,* träffas i Westerbergska villan invid badhusparken kl. 9—11 f. m., 3—4 e. m; på lasarettet kl. 11—1 middag.

Provinsialläkaren Dr M. Ulander — bostad: Jacobsonska huset — har mottagning hvardagar kl. 10—12 f. m., sön- och helgdagar kl. 1—2 e. m.; och medför ordination af honom samma förmåner som ordination af badläkaren.

Massage och ***Sjukgymnastik*** meddelas af Gymnastikdirektör *Sten Norselius* samt af en *kompetent kvinnlig massör.*

de badgäster för 50 öre i timmen om somrarna när lotsarna hade slutat sina vakter.

Det största upptåget under sommaren brukade vara »badgummornas fest». Då klädde sommargästerna ut sig och ordnade basar med stånd i badhusparken. Behållningen gick till baderskornas pensionskassa. Det brukade vara en åtta baderskor i varje stad, ofta änkor i små omständigheter, som tjänade 1 kr om dagen i lön och vad de fick i dricks av gästerna.

Förhållandet mellan stadsborna och sommargästerna kan belysas med några citat ur äldre stadsbors berättelser:

Vi hade alltid sommargäster när jag var barn, ja, sen också. Då flyttade vi ut, hela familjen, på gården – sommargästerna skulle bo i stugan. Trångt blev det, för vi var många, men det fick gå. Doktor Nilsson bodde i 43 år i det här huset på somrarna. Han var lärare i Stockholm. Dessförinnan bodde en Torsell här, han var också lärare. Och en Sjöstrand. Vi blev goda vänner med våra sommargäster. –

150 kronor för sommarn betalade sommargästerna. Och allt fick dom hyra av oss – sängar, sängkläder, kastruller, porslin, allt. Det enda dom behövde föra med sig var linne. Och på den tiden skulle man städa åt sommargästerna också! Det var inget särskilt med det, det räknades ingå i hyran. –

Sommargästerna, dom hade roligt åt affärerna här (i Östhammar), när dom skulle handla. Man gick till skoaffärn och köpte vykort, till speceriaffärn och köpte garn och till järnaffärn och köpte snus, brukade sommargästerna skoja. –

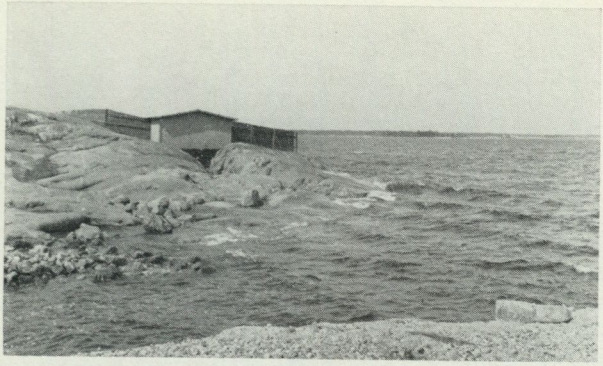

Bilderna ovan visar damernas kallbadhus i Öregrund.

Gumman Wallin var lite lappsömmerska. Jag minns gumman hade gjort som en avbalkning med papp på vinden där hon bodde för att kunna hyra ut sitt rum. Där i rummet fanns inte spis, bara ett fotogenkök. 40 kronor om året betalade hon i hyra, gumman. Fick hon så 4–5 kronor i veckan av sommargästen hon hyrde ut rummet till, hade hon hyran klarad för året.

Det var badkamrern som fick förmedla bekantskapen mellan sommargästerna. Det var en presentationsfest vid midsommar. Det fanns en liggare där badgästerna skrev in sina namn och titlar. Sen pekade de i liggaren på direktör den och den som de ville bli presenterade för. – Ja, det hörde ju till att stadsborna skrev in sig på societetshuset. Men det fick inte vem som helst göra. – Vi var inskrivna i societetshuset mor och vi barn hela tiden och då gick man ner där. Sommargästerna dansade och vi hade väl också kunnat få det, men vi kände ju inte dom. – Stadsborna var sällan på societetshuset. De stod mest i dörren och tittade på. – På societeten var det musik och så, men det var ju ingenting för oss. Nä, det var för dom rika. Jag har då aldrig varit där. – Det var andra sommargäster förr, inga arbetare hade råd med det. De stannade hela sommaren, tills skolorna började 1 september. – Man tyckte att det var något alldeles särskilt med sommargästerna, man såg opp till dom. Dom bytte ju om till middagen. – Den första sommargäst jag minns var en handelsresandefamilj. De hade 2 jungfrur och 3 döttrar och hund och kanariefågel. Jag minns att jag tyckte döttrarna var så vackra. De sydde och glödritade. Och så krusade de håret.

När gamla badanstalten och societeten i Öregrund gick som bäst var uppåt 1 000 badgäster inskrivna. Det blev aldrig detsamma efter första världskriget, men ännu 1931–32 fanns det en badläkare under sommarsä-

songen i Östhammar. De båda städerna, särskilt Öregrund, har dock förblivit livliga sommarorter. Fortfarande hyr invånarna ut rum, och hotellen är fullbelagda. Men numera finns det också gott om ägare till fritidshus, en del i stadskärnorna men huvudparten längs fastlandskusten och på öarna, och tack vare dem är sommaren den bästa tiden för handelsmännen i Öregrund och Östhammar.

En stor del av sommarkunderna kommer från de många campingplatserna. Bilden visar en husvagn från Uppsala på Gräsöbadens campingplats sommaren 1968. Vagnen hade skarvats med ett tält och ett solskydd till en liten kringbyggd gård som var täckt med plastmattor. Utrymmet var på 80 kvm och fick disponeras i tre månader från 1 juni för 150 kr. Tidigare hade camparna hyrt en stuga, men det var inte lika trevligt och mycket dyrare. »Största problemet med att bo så här är myggen.»

Vilken stor roll sommarturismen spelar för Öregrund kan belysas med några exempel. En bagare berättade att rörelsens omsättning vinter- och sommartid förhöll sig som 1 till 10, om man jämförde den sämsta treveckorsperioden på vintern med de tre bästa veckorna på sommaren.

Det är ju knappast förvånande att Öregrunds racerklubb 1968 hade 420 medlemmar med hemorter över halva landet. Men också Öregrunds hembygdsförenings 300 medlemmar visade sig till stor del bestå av sommargäster från andra hembygder.

Det äldre bildmaterialet har inlånats från privatpersoner i Öregrund och Östhammar och avfotograferats på museets fotoateljé. Fotograferingen i fältet 1966–68 gjordes av Rut Liedgren, Sander Rosén, Allan Österman samt artikelförfattarna. Uppmätningar och kartmaterial har utförts av Bertil Wetter.

Delvis i anslutning till denna undersökning studerade Sjöhistoriska museet i Stockholm områdets maritima näringsliv och kultur, se Carl-Olof Cederlund, Hamnar i bruksbygd, Unda Maris 1969–70 och Från sjöfartsbygd till fritidsreservat, Nord-Nytt 1970:3.

SUMMARY

On ethnological documentation–with examples from Östhammar and Öregrund

Supplementary to the collecting of objects for the Nordiska museet, field studies on living habits and environment have been carried on since the 1870's.

After a rather modest beginning when the assistants went on foot drawing houses and interiors there came a more lively period from about 1890. An increasing number of assistants went by train or on bicycle bringing their cameras.

In the early 1900's systematic inventorying of older buildings in villages, farms, vicarages, manors and towns began all over the country.

Field studies on life and environment are still carried out but since the 1940's investigations of contemporary habits of life are made as well as historical studies.

Another type of collecting material has been practised since 1925 by letting voluntary correspondents answer certain questionnaires.

Presented here are a series of pictures from the investigation of two small towns north of Stockholm in 1966–68.

Kerstin G:son Berg

Mathållningen 1970

Ett exempel på Nordiska museets aktuella frågelistverksamhet

I mitten av 1920-talet började Nordiska museet söka skrivande medarbetare över hela landet. Tanken var att med hjälp av frågelistor, som museets tjänstemän utarbetade, samla in uppteckningar om människors levnadsförhållanden i olika delar av landet.

De första frågelistorna handlade huvudsakligen om förhållandena på landsbygden under 1800-talet och besvarades därför främst av äldre företrädare för landsbygdens näringsliv. Genom den insamling av arbetarminnen som inleddes på 1940-talet knöts nya kategorier av medarbetare till museet. De senaste tjugo åren har såväl medarbetarstabens sammansättning som frågelistornas art gradvis förändrats. Tidigare lades stor vikt vid olika ålderdomliga företeelsers geografiska utbredning, men i dag är man mera intresserad av att samla uppgifter om sociala olikheter nu och förr och om det dagliga livet i det nutida Sverige.

Detta har medfört att museet numera ställer sina frågor om dagens och gårdagens levnadsvanor till såväl stadsbor som landsbor i alla sociala skikt och i alla åldrar, även om de yngre årgångarna för närvarande är underrepresenterade. Hittills har 412 olika frågelistor besvarats röran-de bebyggelse, heminredning, hushåll, näringsliv, dräktskick, handel och kommunikationer, sociala frågor, lekar och nöjesliv, högtider, folktro, sägner m. m. Som ett exempel på Nordiska museets aktuella frågelistverksamhet följer här nedan en närmare redogörelse för de inkomna svaren på specialfrågelistan 215 om »Mathållningen 1970».

Meddelarna

De drygt hundra svaren fördelar sig någorlunda jämnt över landet, från Lappland till Skåne. Tre större områden är dock orepresenterade, av vilka två tyvärr ligger i Norrland, nämligen Norrbotten samt Jämtland — Härjedalen. Det tredje är Öland. Med hänsyn till att dessa bygder är välkända i matsammanhang, man behöver bara tänka på kroppkakor, pitepalt och jämtländska småkakor, är dessa luckor ytterst beklagliga, och det blir svårare att få en klar uppfattning om glesbygdshushållen. Även andra geografiska ojämnheter föreligger, vilket kanske inte är så underligt, då svaren är så pass få, och det torde vara något av en slump, vilka av museets meddelare som har möjlighet att besvara en frågelista av denna art. Södra och sydvästra Sverige är överrepresenterat, västra Skåne, Halland, Småland, Västergötland och Göteborg har skickat in ett stort an-

tal svar. I östra Sverige är det egentligen endast Storstockholmsområdet som är någorlunda väl belagt.

Frågelistan utsändes i slutet av år 1969 till kulturhistoriska undersökningens fasta meddelarstab och några andra intresserade, inalles ca 300 personer. 103 stycken har besvarat den, och dessutom gjorde en av avdelningens medarbetare, Birger Grape, anteckningar om mathållningen i Arjeplogs socken, vilka direkt kunnat användas för denna undersökning. Några meddelare har samlat in uppgifter från flera sagesmän, så att de samlade hushållens antal är 109. Ett flertal hushållstyper är företrädda från lanthushåll med skolbarn till ensam pensionär på »hem» i storstaden. Här finns representanter för de flesta yrken som brukar upptagas i folkräkningarna, t. ex. jordbrukare, industriarbetare, kommunalman, lärare, författarinna, läkare, egen företagare, kassörska, köpman, servicearbetare och hemmafru. Vad man saknar är kanske de mera särpräglade hushållen; t. ex. studentskans i studentbostaden, landshövdingens i residenset för att ta ett par exempel.

Om man ser till de enskilda hushållens struktur, lider undersökningen tyvärr av påtaglig slagsida. När dåvarande Etnologiska undersökningen en gång organiserade frågelistverksamheten, gällde det att få in uppgifter om förgångna tider, och ju äldre meddelarna var, desto bättre. Denna uppsättning meddelare är nu borta, men fortfarande överväger personer över sextio år bland sagesmännen. En bidragande orsak till svårigheten att skaffa yngre meddelare är det krävande nutidslivet, som inte ger många lugna stunder att fundera på museets frågor. Frågelistan innehåller fyra frågor, som gäller hushållningen under år 1970. Därefter kommer som avslutning fråga 5 av denna lydelse: »Gör sedan om möjligt en jämförelse bakåt i tiden till någon eller några tidpunkter som ni har gott minne av, t. ex. till barndomshemmet eller det egna hushållets begynnelse». Denna uppmaning väckte ett starkt gensvar. Mer än hälften av svaren innehåller mer eller mindre utförliga skildringar av äldre tids mathållning. Eftersom Sverige ännu vid 1900-talets början hade en befolkning, vars huvuddel levde på landsbygden och i naturahushållningens tradition, blir det mest den mathållningen, som beskrivs. Drygt ett dussin uppteckнare har blivit så gripna av detta ämne, att de blott i förbigående berört 1970 års mathållning. Men man har också talat om förhållandena under t. ex. första och andra världskrigen och vissa mellanliggande perioder. Dessa senare svar är dock för få för att ge någon allmän bild av utvecklingen från 1910 till 1970.

Svarens fördelning på olika hushållstyper

Man kan urskilja två huvudtyper av hushåll i det föreliggande materialet. Det ena är *förrådshushållet,* som lägger upp förråd av en eller flera sorters livsmedel för längre tid än en månad, ofta för kvartal – år. Det andra är *snabbhushållet,* som endast har mycket små förråd av några stapelvaror och litar till inköp mer än en gång i veckan av sovel eller liknande. Naturligtvis finns det en

Kerstin G:son Berg:
Mathållningen 1970

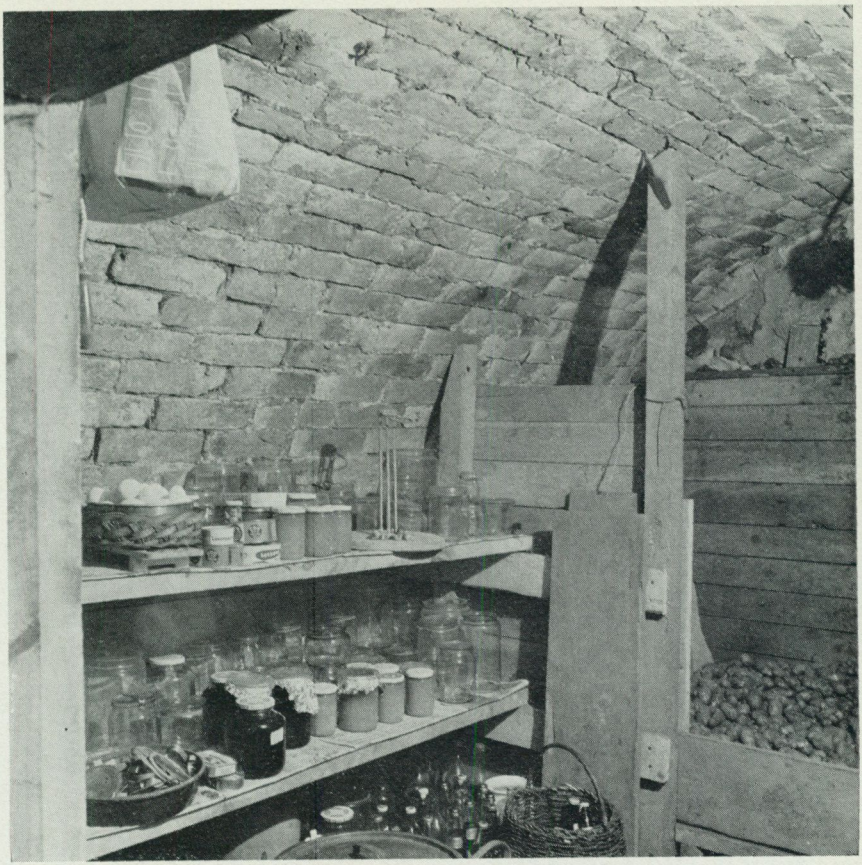

1. Förrådshushållet har nytta av en god matkällare för både hemgjorda och köpta konserver och för dryckesvaror av alla slag. Hargs bruk. Foto Nord. mus.

mängd mellanformer mellan extremerna, från den som säger sig »kunna uthärda en mindre belägring», till den som är tacksam att matbutikerna numera har söndagsöppet, så att man kan handla alla dagar i veckan. En mera utpräglad mellanform finns, den har oftast något större förråd än det rena snabbhushållet och den försöker koncentrera sina inköp till en gång i veckan. Vi kan kalla den *veckohushåll.* Inköpen av mjölk får man helt bortse från i detta sammanhang. De flesta tycks finna det nödvändigt att köpa mjölk åtminstone två-tre gånger i veckan. Ingen har tagit sin tillflykt till H-mjölken eller lagt upp ett veckoförråd av den.

Förrådshushållet har tre mera utpräglade varianter. Dels är det det rena *lanthushållet,* där alltså en mycket stor procent av matvarorna är självproducerade. Jordbrukarna i Sverige blir allt färre för var dag, och det syns väl på svaren. Endast 6 lanthushåll finns med, medan svar kommit från ungefär lika många som under de sista åren lämnat jordbruket. Specialiseringen inom jordbruket märks också, ett par av lanthushållen håller

ej mjölkkor, utan köper mjölk. Icke desto mindre spelar *alla* jordbruksprodukter stor roll i deras hushållning, likaså avkastningen från den egna trädgården, bärplockning samt resultaten av manliga familjemedlemmars hobbies: jakt och fiske. Alla lanthushållen har en utpräglad förrådshushållning, där förråden ofta är beräknade på kvartal. I fråga om konservering av frukt och grönsaker råder speciella förhållanden, och de gäller ungefär alla förrådshushåll, även icke lanthushåll. Även om man har frys, konserverar man en del av skörden på burk. Om man tänker efter, är kanske inte detta så överraskande. I fråga om smaken på maten är människan konservativ, och djupfrysta kokta grönsaker smakar inte på samma sätt som hermetiskt inkokta, värmda. Inte heller passar djupfrysningen lika bra för allting. Inlagda rödbetor älskas tydligen av mycket stora delar av svenska folket, men att djupfrysa ättiksinläggningar är inte möjligt. För dem som har stora hushåll och mycket inläggningar att göra, blir det tydligen mest praktiskt att frysa en del och koka in en del. Det är också dyrare att frysa in.

Av lanthushållen har alla utom ett frys, i form av frysskåp eller frysbox. Den fryslösa husmodern konserverar i stället allt hermetiskt, vilket för oss över till nästa form av förrådshushåll, nämligen den, som har tillgång till egen frukt och grönsaker, om också inte självodlade, så i varje fall självplockade. När intresset för denna form av självhushåll och förrådshushållning finns, skaffar man sig tydligen också möjlighet att plocka t. ex. bär och svamp. Exempel på hushållsgris finns i denna grupp. I brist på bättre kallar jag den *hemkonservhushållet*. Den omfattar en fjärdedel av de hushåll, som svarat på frågelistan. Det är möjligt att det stora antalet pensionärer bland sagesmännen har förstärkt gruppen, men antalet icke-pensionärer är dock tio. Det anses allmänt i gruppen att hemlagat överhuvudtaget är både godare och billigare, »för dyrt att köpa färdiglagat» (KU 3054), många påpekar dessutom att det är hälsosammare. Medan lanthushållen helt struntar i att tänka på vitaminer och i stort sett kalorier, är *hemkonservhushållen* synnerligen vitaminmedvetna.

Fryshushållen, den tredje förrådsgruppen, ansluter sig nära till lanthushållen, och häribland finns flera f. d. lantbrukare. Dessa hushåll förfogar alltså över en större frysbox eller dito frysskåp, som blir väl utnyttjat. Det är inte lätt att urskilja det ursprungliga motivet för anskaffning av frys. I vissa fall har det säkert varit nödtvång, en del sagesmän med långa vägar till affär löser matfrågan på detta sätt. En annan grupp är hemkonservhushållen, som funnit detta vara en lämplig form att rationalisera hushållsarbetet på. Så har tydligen frysen inneburit något av en renässans för bakningen, eftersom allt från grovt matbröd till tårtbottnar går så bra att frysa. Man kan lägga märke till att våra tunnbrödshushåll av förrådstyp fortsätter att baka tunnbröd hemma i viss utsträckning, så att lusten att baka hemma beror kanske inte bara på frysen. I andra fall verkar det nästan som om man först skaffat frysen och sedan lagt om mathållningen så att frysboxen eller

2. I lanthushållet och när husfadern fiskar och jagar behövs frysboxen särskilt väl. Arjeplogs socken. Foto Nord. mus.

frysskåpet verkligen skulle förränta sig. Åtgången på 1/4 eller 1/2 gris blir tydligen stor hos slaktaren, medan frysen i våra skogstrakter är ett nödvändigt komplement till älgjakten. Enstaka husmödrar erkänner sin oförmåga att leva upp till frysen: »jag är ej av den förutseende sortens husmödrar som handlar hem och fryser in» (KU 3136). I sådana hushåll blir frysen i bästa fall blott ett bihang till kylskåpet, och hushållningen blir av vecko-typ.

Möjligheten att förenkla och förbilliga mathållningen med frysens hjälp har kallats något av en revolution. Det är kanske att ta till i överkant, men för flera har den verkligen inverkat på livsföringen i stort. Betecknande är inledningen till ett svar (KU 3186) från en lanthusmor med frys: »Hushållsarbetet har under de senaste åren helt förändrats för lanthusmödrarna genom alla de hjälpmedel som nu finns till deras förfogande. Jag har varit på besök hela mars månad hos min bror i Chicago. Det var intressant att se den amerikanska husmodern i köket. Hon skiljer sig inte nämnvärt från den svenska. Denna resa hade aldrig kunnat bli utav om jag inte haft tillgång till frys. Tack vare detta kunde jag tillaga mat för en månad framåt som husets herre endast behövde tina upp och värma.»

Frysbox och frysskåp är inte på något sätt begränsade geografiskt eller yrkesmässigt. De finns i glesbygd lika väl som i tätort, hos pensionärer lika väl som hos yrkesverksamma, hos jordbrukaren lika väl som hos bilelektrikern. Hur väsentlig frysen förefaller nutidens hushåll, avspeglas till och med i detta lilla material, ty en tredjedel av alla svar berättar att de aktivt utnyttjar frysbox eller frysskåp. Frysskåpet tycks för övrigt vara på frammarsch. Sämst lottade är sådana hushåll, som bor i små hyreslägenheter i våra stora städer. Där är det ofta omöjligt att få plats med moderna anordningar, som kunde underlätta hushållsarbetet.

Veckohushållen utgör också en tredjedel av svaren. Många av dessa hushåll har tillgång till frys, men förråden är ej så stora och mera avsedda som reserv, eventuellt för gäster. Antalet pensionärer är givetvis stort i denna grupp, då många av dessa är ensamma och inte tycker det lönar sig med mycket stora förråd. Men det förefaller också som om de meddelare, som ej är så roade av matlagning, men ändå vill hålla en mera allsidig husmanskost, skulle lägga upp sin hushållning på detta

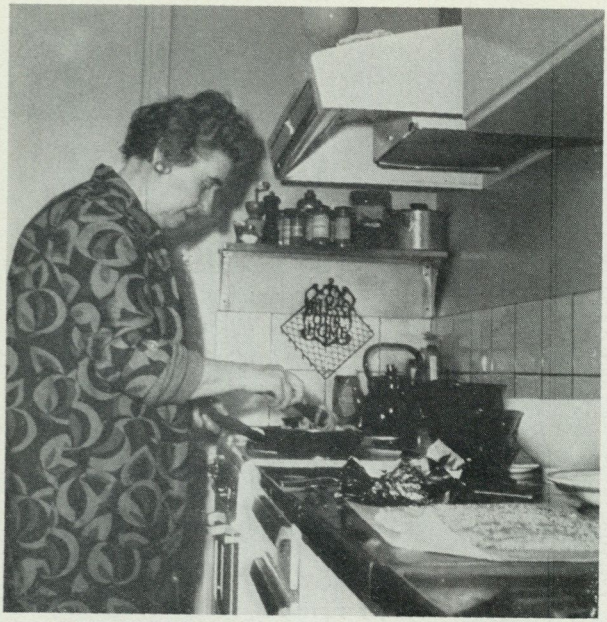

3. Stekning av sill med lök. Den salta sillen har varit av stor betydelse i det svenska kosthållet, men börjar numera bli sällsynt, vilket äldre sagesmän beklagar. Lidingö. Foto Nord. mus.

sätt. Det som man uppfattar som de verkligt traditionella veckomatsedlarna från 1900-talet återfinns här. Ett exempel kan tas från KU 3056, två personers hushåll, middag kl. 12.30.

»*Måndag:* Potatis med stekt fläsk och löksås. Äppelkräm m. mjölk.

Tisdag: Potatis o. grönsaker, köttbullar. Fruktsoppa.

Onsdag: Potatis, stekt sill, risgrynspudding.

Torsdag: Ärter med fläsk, pannkaka.

Fredag: Kokt fisk, nyponsoppa.

Lördag: Kroppkakor, vinbär o. vaniljsås.

Söndag: Potatis, stek av fläsk, oxe, kalv eller älg, grönsaker, frukt och vispad grädde.»

Inom denna grupp finns alla övergångar från ganska förrådsmässig hushållning till sådana som handlar mest varje dag. I regel *lagas* dock verkligen maten i dessa hushåll, ibland i den formen att när veckoinköpen är gjorda, lagas alla rätter, delas i dagsportioner och fryses ned.

Snabbhushållet är hushållsformen för två sorters hushåll. För det första den familj där alla vuxna hushållsmedlemmar är borta hemifrån större delen av dagen för arbete eller studier. För det andra den ensamma pensionären i tätorten. Beläggen är inte många i detta material, åtta stycken. Utmärkande för hushållen är att man knappast har någon bestämd plan för veckans mathållning, utan låter sortimentet i butiken bestämma dagens matsedel.

Pensionärerna handlar alltså varje dag, familjerna mest ett par gånger i veckan, men sådan mat, som skall kunna tillredas på få minuter. Den extrema djupfrysta matsedeln finns här. Hushållet består av två akademiskt utbildade personer med ansträngande heltidstjänster samt ett skolbarn: »Aktuella middagar kan se ut så här: djupfryst fiskgratin med sallad, djupfrysta köttbullar med potatismos och sallad, blodpudding eller leverbiffar med lingonsylt och sallad, rårakor (mix) lingonsylt, fiskpinnar (djupfrysta) med spenat och ris, gulasch (märgpipa, ketchup, gräddfil, lök) sallad, ris/potatis, stekt broiler, sallad, ris och glace. Sallad = tomater, gurka, ärter och majs, paprika — Måltidsdrycken är Rymd» (KU 3300). Pensionärerna köper även färdiglagat, eller lagar litet mera på en gång, som får räcka flera dagar. Omväxling i matsedeln är av mindre betydelse. Dessa hushåll har i allmänhet inte heller några särskilt goda förvaringsutrymmen.

Nära snabbhushållet står det enda *vegetariansvaret*. Här blir också nästan dagliga inköp nödvändiga. »Eftersom nu huvudsakligast grönsaker och rotfrukter ingår i vårt dagliga kosthåll, får inköpen inriktas därefter, d. v. s. så gott som varje dag, alldenstund det rör sig om färskvaror» (KU 3052). Man har dock i källaren ett litet förråd av potatis och grönsaker eller rotfrukter samt saft och sylt. Familjen bor i en större stad, liksom de flesta snabbhushållen.

Dagens måltider

Frågelistan hade inte direkt bett om uppgifter rörande måltidsordningen, men eftersom en fråga gällde en aktuell veckomatsedel, har tre fjärdedelar av alla svaren uppgift om dagens huvudmåltid, och många har lämnat upplysningar om alla dagens mål.

Huvudmålet, som praktiskt taget alltid kallas *middag*, ätes antingen omkring klockan 12 på dagen eller också vid 17–18-tiden. De bägge typerna är företrädda med ungefär lika många belägg för varje, nämligen drygt 35. Den tidigaste middagen ätes vid 11.30, den senaste 19. Egentligen borde de få beläggen på middag efter 18 räknas som en grupp för sig, då de kräver ett extra mellanmål vid 16–17-tiden. Likaså finns det två säkra och ett osäkert belägg på middag vid 14–15-tiden. Två kommer från jordbrukarmiljö och ett från egen företagare i stad, som äter 15.30. Två pensionärer rapporterar middag 16, men de bör troligen hänföras till gruppen sen middag. Några pensionärer uppger, att de gått tillbaka till tidig middag, när yrket inte längre fordrade att de var borta hemifrån vid den tiden (t. ex. KU 3096). En meddelare kallar middag klockan 12 »på gammalt vis» (KU 3144). Av några svar från utom hemmet yrkesarbetande framgår, att de också lägger middagen tidigare, ifall de är fria från arbetet. Svaren med sen middag visar en starkare koncentration till tätorter.

Det starka inslaget av pensionärer bland KU:s meddelare har alltså förstärkt gruppen *tidig middag*, men icke desto mindre har denna i sig en starkare ställning än man skulle ha väntat. Det är som om det skulle vara mera tillfredsställande och ge bättre krafter att få huvudmålet tidigare på dagen.

Bortsett från att middagen alltid innehåller en ordentlig varmrätt, kan den vara mycket olika sammansatt. En middag i Arjeplogs socken i april kan se ut så här: »kokt och sedan stekt älgkött med sky i samma karott, stuvade morötter, kokt potatis, smör, bröd, mjölk, efterrätt: 'köttsoppa' dvs. soppa av vetemjölsklimpar i älgköttspad» (KU oacc). Denna middag åts 17.30, trots att det var ett lantbrukarhem. Det är ett exempel på en egenartad utveckling, som språkforskaren Bertil Ejder har påvisat: I största delen av det nordiska området, med undantag för den danska kulturzonen, östra Mellansverige och svenska bygder öster om Ålands hav, har man skjutit fram dagens måltider 3 till 6 timmar. Det gamla middagsmålet låg alltså verkligen vid middagen, dvs. omkring klockan 12. Ejder tror att den starka förskjutningen hänger samman med de korta nätterna under sommarhalvåret, som medförde behov

av fler måltider under morgon och förmiddag, varvid middagen sköts »uppåt dan», som det heter. I själva verket kan denna typ av måltidsordning inte heller reda sig utan ett bastant mål under den senare delen av förmiddagen. I Arjeplog åts kl. 10.30 en frukost eller lunch med ett par, vanligen varma, smårätter, smör, bröd och mjölk samt efterrätt.

Om det norrländska materialet ger exempel på en mycket starkt förskjuten middagstid, finns det från Småland och Skåne uppteckningar, som håller sig till den mindre förskjutningen, tre timmar med middag kl. 15 och 15.30. Att denna middagstid omtalas från Småland stämmer med Ejders uppgifter från 1700-talet, då Norrland och Småland förlade middagstiden mellan kl. 14 och 16. Från Småland (KU 3053) räknas endast upp fyra måltider under dagen: morgonkaffe 7, stadig frukost 8, tvårättersmiddag 15, kväll 20 med te, smör, bröd och ost. Även om huvudmåltiderna är bastanta, verkar det hart när otroligt, att man reder sig utan att äta under sju förmiddagstimmar. Men kanske man dricker för- och eftermiddagskaffe, fastän meddelaren glömt att nämna dem, såsom mindre väsentliga.

Lantbrukarhushållen i allmänhet har ju middag vid 12-tiden. Det är en middag med varmrätt och efterrätt, varvid lagad dessert kan bytas ut mot färsk frukt. Denna matordning kompletteras med ett kvällsmål med vanligen en varmrätt och smörgås med pålägg vid 18–19. Även det som i brist på annat namn kan kallas frukost, och som i dessa hushåll äts någon gång mellan 7 och 10, brukar innehålla en varmrätt. Härtill kommer ungefär tre kaffemål om dagen med vetebröd, eventuellt småbröd eller smörgås. I dessa hushåll kan man komma upp till ungefär sju mattillfällen per dag: »Kaffe varje morgon, någon gång mellan 5.30–7.00, frukost 8 el. 9. Förmiddagskaffe kl. 11, middag kl. 13, eft. midd. kaffe 15.30 eller sen middag 17.00–18.00, vid kvällsmat ung. kl. 19.00. Kaffe alla kvällar» (KU 3272). Hushåll med tidig middag men utan hårt arbete har knappast mer än sex mattillfällen, och tilltugget blir knappare, ibland är det blott fråga om »en slät kopp kaffe». Det tidigaste morgonmålet är inte alltid heller behövligt.

Hushållen med *sen middag* kallar målet mitt på dagen *lunch,* och den omfattar nästan aldrig mer än en rätt. Typiska lunchrätter finns i uppteckningen KU 3361:

»*Lördag:* Spaghetti med bräckt skinka, tomater.
Söndag: (tidig middag och kväll, ingen lunch).
Måndag: Pytt i panna med bacon och ägg.
Tisdag: Hel spenat utan stuvning, ägg, skinka.
Onsdag: Låda på potatis, lök och ansjovis.
Torsdag: Blomkål med prinskorv, tomater.
Fredag: Kåldolmar utan potatis, rest från tisdag».

Det finns några få exempel på att hemmavarande familjemedlemmar inte lagar någon egentlig lunch utan fyller näringsbehovet med ett par lättare mål med fil eller yoghurt, kaffe och smörgås eller liknande. Middagen

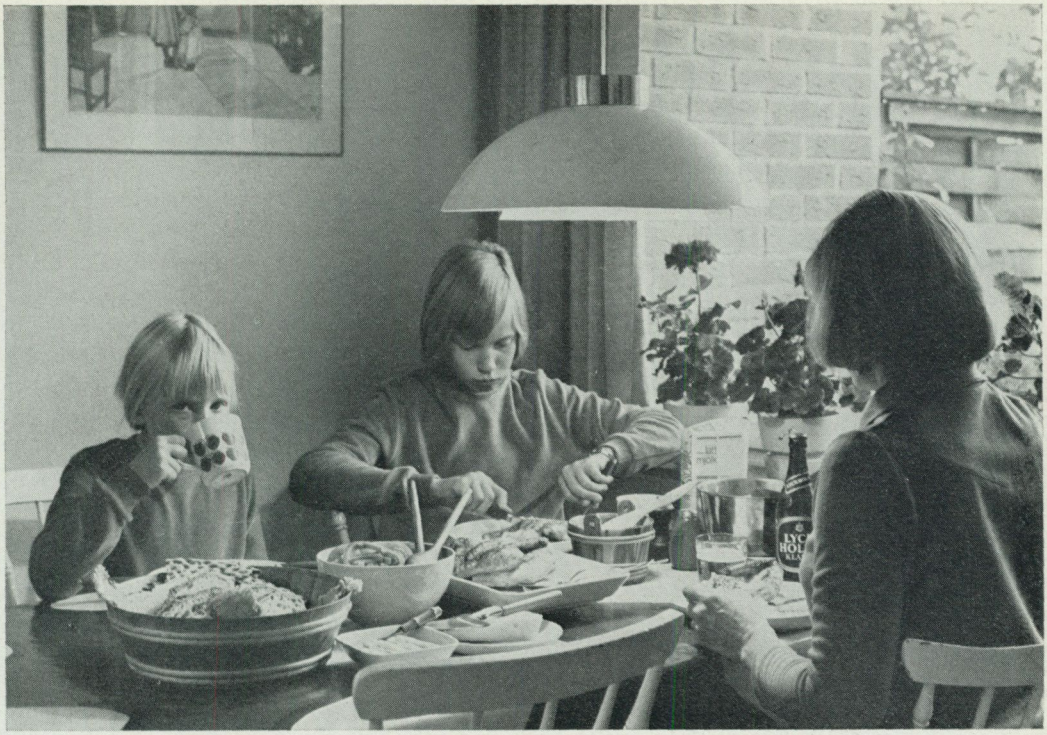

4. Den utom hemmet arbetande husmodern kan bjuda på lunchmiddag på lördagen: grytstekt kyckling med ris och sallad. Barnen kan få glass eller frukt till efterrätt. Lidingö. Foto Bertil Höglund.

är fortfarande i det övervägande antalet fall två-rätters, men jag undrar, om det är fullt representativt för svensk mathållning i alla åldersgrupper. Uppenbarligen är det den mest matintresserade tredjedelen av KU:s meddelare, som har svarat på listan, och det betyder också, att de lägger ned mer tid och omtanke på maten. Snabbhushållen är dock mycket sparsamma på efterrätter, och det är även en del pensionärshushåll, dels till följd av bristande krafter, dels för att magra. Färsk eller djupfryst frukt förekommer dock i många hushåll, vilket minskar arbetet och tillgodoser de moderna kraven på vitaminer och mindre socker i maten (KU 3395, 3361, 3092, 3065, 3084, 3126, 3146, 3277). Enstaka hushåll drar in på efterrätten, när förrätten är mera kraftig (KU 3080). Den hermetiskt inkokta frukten sparar egentligen ännu mer tid vid serveringen, men innehåller mer socker och mindre vitaminer. Den kan vara hemgjord eller köpt. »Min man vill gärna ha efterrätt, som numera oftast är bortlagt av många, så jag använder mig mycket av fruktkonserver som persikor, aprikoser, plommon, ananas, nyponsoppa och förståss alla de »varma» burksopporna som finns att köpa» (KU 3069).

Utöver de mera vanliga och typiska middagsmatsedlarna, som citerats vid beskrivningen av hushållstyperna, förekommer mera ovanliga,

som också kan ha sitt intresse. En meddelare citerar sin sageskvinna: »Det är nog ingen som lever som vi.» Deras middagsmatsedel såg en vecka ut så här: »*Söndag* Stekt kyckling med lingon och rårivna morötter – svart vinbär från frysen, potatis. Denna söndag hade de en gäst så hon hade kompott med vispgrädde. Ingen i hennes familj tycker om efterrätter – inte barnen heller, så denna dags efterrätt fick hon själv äta upp, sa hon – *Måndag* djupfryst, panerade torskpinnar, lingon, potatis. *Tisdag* Stekt potatis, torskrom på burk, råriven morot o. lingon. *Onsdag* Sillpudding, smält smör. *Torsdag* Sköldpaddssoppa från burk. *Fredag* Frikassé på kalvbringa. *Lördag* Uppvärmd frikassé. Ofta tar de en kopp kaffe efter maten» (KU 3138).

En hel del av de hushåll, som har sen middag, måste utrusta en eller flera familjemedlemmar med matsäck. En dylik kan se ut så här: »Matdosa med kött, potatis, lingon — mjölk, Vårby bordsvatten, kaffetermos med kaffe – en bulle, smördosa, några skivor franska, två äpplen.» En sådan matsäck ger alltså både en lunch och ett à två mellanmål, men så skall den också räcka i tio timmar för en bergsprängare, som har arbetstid mellan 7 och 16 (KU 3118).

Val av rätter

Cirka 70 svar ger motiv för val av rätter till dagens två huvudmåltider. Ett tiotal olika skäl finns angivna, varvid somliga hushåll försöker ta hänsyn till mer än ett. Det mest gängse önskemålet ifråga om veckans matsedel är att den skall vara omväxlande, åtminstone en tredjedel inriktar sig på detta, och det är lika, vare sig familjen håller en mycket gammaldags matordning eller en hypermodern. Därnäst i vanlighet kommer hänsynen till familjens hälsa, men det skälet anges blott av ca 15 %. Här finns flera fall av diabetes hos husfadern, hänsyn till dåliga magar, till om husfadern har ett mycket tungt arbete, till att familjen lider av undervikt och till att familjen lider av övervikt. Ett hushåll uppger att det äter mycket fisk därför att det är så nyttigt (KU 3207). Hit bör man även föra den enda vegetarianfamiljen. Gallbesvär är som bekant vanliga i Sverige, och några husmödrar undviker fett, t. ex. slår bort fettet som bildas vid stekning, medan andra undviker vissa typer av fet mat. Men mycket få antyder att detta beror på befintliga eller bortopererade gallstenar.

Ungefär åtta hushåll litar på ögonblickets inspiration eller lagar vad familjen vill eller, ett enda exempel, låter husfadern sköta uppköpen. Lika många hushåll uppger direkt, att de håller, eller strävar efter, en gammaldags hushållning, eller som en meddelare från Sörmland uttrycker saken: »Uppslagen till maträtter har vi fått från förfäderna, föräldrarna etc.» (KU 3132).

Direkt ekonomiska skäl anger inte så många, men 3–4 lanthushåll bör nog räknas dit, eftersom de i möjligaste mån baserar maten på gårdens produkter, medan några tätortshushåll direkt söker det billigaste. Hit hör också i viss mån de husmödrar, som anser sig böra utnyttja frysen till det yttersta, eftersom den är så dyr i anskaffning. Endast två hus-

håll har angett att de lägger strängt ekonomiska aspekter på maten, men så hör ju också Sverige till världens rika länder.

Snabblagat begär fem hushåll uttryckligen, i allmänhet av nödtvång, ett därför att vederbörande husmor inte är road av matlagning. Många pensionärer vill ha lättlagad mat, men den behöver alltså inte vara snabblagad. Åtskilliga husmödrar har snabbmat en à två dagar i veckan för att hinna med annat, men det torde vara så vanligt, att det kanske inte särskilt behöver kommenteras.

Ett enstaka hushåll måste bestämma matsedeln efter tillgången på råvaror. Med nutidens starka koncentration av matvarubutikerna skulle detta säkert ha varit vanligare, om inte frysen funnits, som ger en jämn tillgång på de flesta födoämnen.

Anpassning av matsedeln efter uteätare

Frågelistan upptar en fråga. »Ni som har barn i skolåldern eller någon annan familjemedlem som äter ett mål utom hemmet: anpassar ni matlagningen efter detta, så att inte samma mat förekommer för ofta.» Alla hushåll utom ett tar hänsyn till detta. Och i detta enda tycks det gå lika bra ändå. »Så kan det ju inträffa att sonen kommer hem och får äta samma mat till middag, som han ätit på jobbet. Men det smakar bättre det mamma lagat brukar han säga!» (KU 3073).

Tradition och nya uppslag i matsedeln

En av frågorna i listan gäller varifrån den ansvariga för mathållningen får idéerna till matsedeln. Denna fråga har endast besvarats av 37 hushåll, förutom fyra hushåll, som uttryckligen förklarar att de ej är intresserade av nya uppslag. Ett av dem motiverar detta på följande sätt: »Jag lagar sällan mat efter recept i tidningar då jag kommit underfund med att det smakar inte så gott som det ser ut till» (KU 3073).

Ett par hushåll anger direkt att de lagar efter en rent traditionell matsedel. Rätt många, ungefär 25 %, hittar på sina matsedlar och rätter själva, vanligen husmor själv, ibland med hjälp av den äkta mannen eller barnen. De meddelade matsedlarna från sådana hushåll visar, som väntat, en rätt stark traditionsbundenhet.

Den absolut viktigaste förmedlaren av nya maträtter är pressen, veckopressen kanske något mer än dagspressen, men det är inte alltid klart formulerat i svaren. Ungefär halva antalet hushåll hämtar sin inspiration därifrån, men bland dem finns också de verkligt matintresserade familjerna, som inte nöjer sig med en inspirationskälla. Här läser och köper man också kokböcker och tar del av butiksdemonstrationer och av affärernas utdelade »matblad». En fem-sex husmödrar litar mera direkt till att affärernas sortiment skall ge ledning vid bestämmandet av dagens mat.

Två meddelare uppger att de får uppslag från vänner eller på vänners bjudningar, ett par talar om kurser, bl. a. vid Rimforsa lanthushållsskola. En enda får uppslag från radions matbörs. Ett par verkliga matmammor omtalas även, en husmor samlar kokböcker, en annan prövar ovanliga

utländska rätter. Den förnämsta matmodern på detta område är dock en kvinnlig pensionär i Stockholm. Hon berättar: »Jag är *mkt road* av matlagning, av att 'hitta på' och av att sätta i hop nya recept. Deltar i alla recepttävlingar och vinner ofta fina pris, t. ex. en färg TV nu senast» (KU 3057).

Vitaminer och kalorier

En delfråga i första frågan lyder: »tänker ni mycket på kalorier, vitaminer m. m.» Denna fråga har direkt eller indirekt besvarats av ca 70 meddelare. Författaren av frågelistan torde ha menat, att sagesmännen skulle uppge, om de försökte tillfredsställa kroppens behov av vitaminer, och om de aktade sig för att få för mycket kalorier, med hänsyn till de nuförtiden påvisade riskerna vid fetma. Frågan var tydligen en smula för kortfattad, ty den har missförståtts av ett par meddelare. De har fattat frågan om kalorierna så, som gällde det att se till att få tillräckligt mycket även av dem: »Visst tänker man på vitaminer, men kalorier finns ju i allt så de räcker» (KU 3037). Detta måste vara ett minne från den tiden, då Sverige var ett fattigare land, och maten i mindre bemedlade hem inte räckte till åt barnen, vilket somliga av de äldre sagesmännen berättar om i sina svar på fråga 5. För övrigt var det emellanåt inte så gott om kalorier vissa vintrar under andra världskriget.

Medan åldersskillnaden mellan de olika hushållen inte gör sig särskilt märkbar i svaren på andra frågor, blir det en markant skillnad i inställningen till framför allt kalorierna mellan de yngre familjerna och pensionärerna. I ungefär vartannat svar anmäler familjer med ännu yrkesverksamma medlemmar, att de försöker knappa in på kalorierna, ehuru några påpekar, att de har dåligt samvete för att de lyckas så dåligt, eller för att de nog tänker på kalorierna, men det blir bara tanken. En husmor orkar ej, skriver hon, och några är magerlagda och behöver ej ägna saken någon uppmärksamhet. Ett par svar talar om nödvändigheten av kaloririk föda, t. ex. för att hålla husfaderns krafter uppe i hårt arbete. Jordbruksfamiljerna tänker över lag inte mycket på kalorier, men de utför ju också just tyngre kroppsarbete.

Pensionärerna har varit mindre intresserade av dessa frågor, blott ca 35 svar föreligger från dem. Av dessa är det endast tre familjer, som tar hänsyn till kalorierna, samt en husmor, som är den enda bantande i sin familj. Drygt 20 svar har »ingen respekt» för kalorier, däremot finns det något halvdussin som undviker fett, och ett som försöker dra in på kolhydraterna. En så att säga positiv form av kalorijakt bedriver det hushåll, som särskilt strävar efter en proteinrik matsedel.

Inställningen till vitaminerna är av helt annan karaktär. Här har trettio års propaganda tydligen burit frukt. Mer än hälften av pensionärerna tänker på vitamintillförseln. Jordbrukarfamiljerna är de minst vitaminsinnade, men deras kost är ändå mycket vitaminrik. KU:s kvinnliga meddelare har varit mer intresserade än de manliga av att tala om vitaminer. Några husmödrar bekla-

8. En torghandlare gör särskilt frestande skyltning med grönsaker, så att kunderna inte skall glömma att förse sig med de hälsosamma vitaminerna. Nora. Foto Nord. mus.

gar, att de inte kan få andra familjemedlemmar att äta grönt och andra nyttiga rätter, någon löser problemet med vitaminpiller. Vegetarianfamiljen fäster givetvis största vikt vid både vitaminer och kalorier.

Av övriga nyttiga ämnen nämns i svaren endast järn, fyra gånger. I tre fall är järnet omtalat i samband med vitaminer, medan det fjärde jagar kalorier och äter järn, men vitaminerna läser denna husmor endast om.

Fiskdagar

De omsorgsfullt nedskrivna veckomatsedlarna ger en viss uppfattning om förekomsten av en bestämd maträtt på en bestämd veckodag. Söndagsstek och torsdagsärter är väl bäst kända, men med nutidens tidsbrist och kamp mot fettet börjar ärtsoppan råka i vanrykte, något som flera meddelare talar om. Söndagssteken håller sig bättre. Kötträtternas veckoplatser leder sitt ursprung från medeltiden, då de kompletterades av fastedagar, då man skulle äta fisk i stället för kött. För Sveriges vidkommande var onsdag och fredag de förnämsta fastedagarna under katolsk tid. I Norge fastade man egentligen blott på fredagen. Danmark hade ursprungligen också onsdag och fredag, men fasteseden övergavs redan under 1800-talet i detta land.

Med hänsyn till att köttdagarna har kunnat leva kvar så länge, är det inte överraskande att finna att även de köttfria dagarna ännu i viss mån iakttas. Av 58 hushåll äter 18 fisk på onsdag och 20 på fredag. Ingen äter fisk på söndag, och endast tre på lördag. Torsdagen är också en dålig fiskdag, 4 hushåll. Början av veckan är bättre företrädd, 6 har haft fisk till middag på måndag, 13 på tisdag. Några familjer äter fisk mer än en dag i veckan, en skånsk och en småländsk uppger t. o. m. 3 dagar i veckan, då i veckans början. Två tisdagsätare har fisk även på fredagen, medan två hushåll i Skåne har fisk på onsdag och »sillada», d. v. s. sill eller annan fisk på lördagen.

Det intressanta med dessa uppgifter, utöver det väl belagda fiskätandet på de gamla fastedagarna, är deras geografiska utbredning. Intet hushåll norr om Uppsala äter fisk måndag, tisdag, torsdag och lördag. På onsdag äter man i Skåne t. o. m. Medelpad, på fredag i Skåne t. o. m. Lappland. Det enda Gotlandshushållet har också fredagen som fiskdag. Av de aderton beläggen på onsdagsfisk ligger endast tre norr om Stock-

holm, av fredagsfisken nio. Man kan jämföra det nordligaste Sverige med Norge, som egentligen räknade fredagen som fastedag, medan det sydligare Sverige kan sägas ha släppt sambandet mellan fastedag och fisk, liksom Danmark, eller också hållit fast vid den andra av de två köttfria dagarna, onsdagen. Onsdagsfisken är väl belagd särskilt i Göteborg och Västergötland med tillsammans 7 hushåll. Att onsdagsfisken har kunnat hålla sig så väl i södra Sverige har kanske samband med västkustfiskarnas fångst- och leveransdagar?

Förråd

Fråga 2 i frågelistan gäller förråden hemma i vissa uppräknade förrådsutrymmen: källare, speceriskåp, kyl och frys, skafferi samt vad som i övrigt kan finnas. Meddelarna grupperar förrådsutrymmena efter hur pass ömtåliga de matvaror är som skall förvaras. Åtskilliga meddelare bor i villor eller liknande hus och har ganska gott om utrymmen av olika slag. Det kan finnas både potatiskällare och matkällare, och frysboxen är inte så sällan placerad i något källarutrymme. *Var* frysskåpet står omtalas i allmänhet inte, ibland finns det i omedelbar anslutning till köket. Dubbla frysutrymmen förekommer också, t. ex. mindre i köket, större i källaren. Kylskåpet står givetvis alltid i köket, och metoden att förvara hårt bröd och skorpor ovanpå ett inbyggt dylikt är inte alldeles försvunnen. Annars finns emellanåt ett »torrt» skåp vid spisen eller en ugn under den, som används för dessa matvaror. Många har något som kallas speceriskåp eller köksskåp, men inte alla, och då får de ha specerierna i skafferiet. Man kan också skilja på »varmt» och »kallt» skafferi. Specerihylla och kryddhylla omtalas också. En enda meddelare omnämner en förr mycket brukad plats för förvaring, vinden. De har äpplen där. De sämsta och minsta förvaringsutrymmena har storstädernas smålägenheter, här finns ingen plats att sätta in frysutrymmen.

Vad man har hemma vid en viss tidpunkt kan naturligtvis variera, men inom varje hushållstyp är skillnaderna inte så stora. När det gäller mera exotiska kryddor eller importerade ovanliga konserver, är man redan genom respektive hushålls matsedel förberedd på att dessa varor måste finnas i hemmet. Likaså att en husmor som lagar all mat, konserverar och bakar hemma, har flera varianter av standardvarorna, t. ex. många sorters mjöl (idealmjöl) och många sorters socker i förråd. Apelsinmarmelad görs tydligen inte hemma, den är i allmänhet köpt och förvaras i kylskåpet. I förråden finns en hel del mat och dryck för festligare tillfällen, ölbackar, konjak, hemgjort vin av flera olika sorter, t. ex. svart vinbärsvin, småbröd, sockerkakor, vetebröd och glass. Det talas inte så mycket om glass i veckomaten, utom möjligen på söndag, men den finns i kyl och frys.

Några exempel från de olika hushållstyperna illustrerar bäst förhållandena. En jordbrukarfamilj i Östergötland om 5 personer säger: »I frysbox, som rymmer 550 l. förvaras (1.2.1970) — ca 200 st. hembakade bullar, d:o 100 st. småbröd, 12 st. grova hålkakor, 6 st. äpplekakor, 10

st. glasspaket (à 1/2 l.), frysta bär och grönsaker (några pkt. spenat, några påsar ärter). Vad som är kvar av 1/2 julgris och 60 kg älgkött, 1/2 rådjur och 2 st. harar. Mannen är jägare. Under kräftsäsongen frystes 50 st. d:o» (KU 3128). Detta är förrådshushållet av jordbrukar- och frys-typ, med ett gott inslag av hemlagat.

Men även den ensamma pensionären kan ha aktningsvärda förråd, om hon är en husmor i Skåne av gamla skolan med sinne för mat. »I den lille frysen har jag små Floramargarinaskar respektive fyllda med bär från trädgården. Röda, svarta och vita vinbär (ett par med hela klasar), hallon, jordgubbar och krusbär. Allt varvat med socker utom krusbären som är förvällda i stark sockerlag innan. Dessa små askar tar liten plats då de stå ovanpå varandra så högt det går. — Färsk rabarber skuren i bitar har jag haft i några små plastpåsar (utan socker). Vidare finns där en fasan, (som jag fått), en höna och en tupp, några påsar köpt pålägg. Några små askar hönsleverpastejer som jag själv lagat. En köpt kokkorv, några köttbullar i plastpåse. Ett par plastburkar med soppa som blivit över och som jag skall värma upp till mig själv, däribland en redd soppa, rest efter en festmiddag, och så några plastburkar som innehållit pepparrot. Dem har jag fyllt med klippt persilja, gräslök och dill. I översta facket finns hembakat vetebröd, silverkaka och mjuk pepparkaka» (KU 3138). Denna husmor har också haft ett par burkar hemgjord potkäs i kylskåpet, av ostkanter, margarin, något kummin och »en skvätt conjak». Och hon fortsätter: »Glömde tala om att det finns fyra glasspaketer i frysdörren. I källaren finns äpplen, potatis, något morötter råa. På 25 st. vichyvattensflaskor med porslinskork med gummiring, — har jag råröra hallon och svartvinbärssaft. — Här finns några konserveringsburkar med jordgubbar, hallon, plommon, (Gul o. grön reineclaude samt Victoria- och Jeffersonplommon). I fjor hade jag också konserverat persikor från trädgården. Där finns också på konservglas jordärtskockor, ärtsoppa, hönssoppa, bruna bönor, kålrotmos, rödbetor, vaxbönor, ett par burkar revben och kotletter. Så finns det sylt och marmelad på plommon, äpplen och apelsin + en burk honung. — Svart vinbärssylt är ju mycket gott till hönsstek o. d. Råröra röd vinbärssylt kan också mycket väl ersätta lingon. Det finns också några svampburkar och leverpastej» (KU 3138). Hon räknar ihop sina konservburkar till 100 stycken. För övrigt har hon bekymmer med mat åt hunden och kattorna. Mat åt sällskapsdjur och matning av vilda djur omtalas i några uppteckningar, det ingick också i mathållningen 1970.

Ett pensionärspar i en villastad i Västergötland köper sina torsdagsärter djupfrysta »i charkuteriet» och håller sig inte med så stora förråd. De utgör ett gott exempel på veckohushållen. Husfadern räknar upp förråden: »I *matkällaren:* Potatis och gul lök, en backe pilsner, en del läskedrycker samt äpplen och apelsiner. *I kylskåpet:* Mjölk och grädde, färskt oxkött, rimsaltat fläsk, leverpastej, frusen fisk och gröna ärter i paket, morötter, skinka, räkor, buljong och

sparris på burk samt färsk sallad, pilsner och läskedrycker. *I skafferiet:* Socker och kaffe, smör och margarin, mjöl och gryn, te och kakao, salt, ättika, sirap, honung, lingon och jordgubbssylt, ketchup, syltlök och rödbetor på burk, ingredienser till såser, senap, mjukt och hårt bröd samt skorpor. I burkar finns i skafferiet: Paprika, salvia, svartpeppar, kryddblandning för kött, vitlökspulver, currypulver, vaniljsocker, kapris, torr senap, malen kanel, malen och hel ingefära. I påsar förvaras där muskotblomma, muskotnöt, hela och malda nejlikor, kardemumma, hel och malen krydd- och vitpeppar, lagerblad, bikarbonat, hjortronsalt, timjan, gelatin samt buljongtärningar» (KU 3098). Äpplena är egen skörd. Man behöver alltså inte alltid ta sin tillflykt till konserver, om man bor i en bättre fruktodlartrakt i Sverige. Med väl avvägt sortval kan man ha egna äpplen fram till april. Naturen tillhandahåller själv de konserverande ämnena, sedan gäller det blott att finna tillräckligt goda förvaringsutrymmen.

Det typiska snabbhushållet finner man hos en yrkeskvinna med pensionerad fader, boende i storstad. Hon »köper dag för dag det jag ska ha» och hennes förråd ser ut så här: »Förråd i skafferiet: 2 flaskor Lift apelsinjuice, 3 öl, 2 lit. mjölk, 1 lit. filmjölk, 1 fl. ketchup, 1 kg. stekmargarin, buljongtärningar, 12 ägg, bröd, mjukt och hårt, 1 pkt Flora, 1 ost, 1 burk rödbetor, 1 burk pölsa, 1 burk torskrom, 1 burk gurka, senap, lingon-blåbärssylt, 1 låda Janssons frestelse, 1/2 kg kaffe, Idealmjöl, 1 pkt frukostvälling, Semper, 2 kg strösocker, nyponsoppa, pulver, Eterna-flingor, potatismos, pulver, salt, skorpor, 1 chokladkaka, 1 pkt te» (KU 3146). Hon köper färdiglagad mat, »eftersom jag inte är road av matlagning och har mycket annat att göra på fritiden». Hon äter lunch på arbetet, och kallar måltiden efter arbetsdagens slut för kväll. Lördag-söndag har hon matordning efter tidig middagsmodell med två rätter och »kväll» med en rätt. Karakteristiska inslag i snabbhushållet är pölsa på burk, frukostvälling och potatismos i pulverform. Man skulle nästan kunna räkna dit chokladkakan också, en reservproviant.

Inköp

Möjligheterna att göra inköp är enormt varierande. Somliga kan inte få hem varor utan att begagna taxi, andra kan ha tre-fyra snabbköp inom fem-tio minuters gångavstånd jämte en del specialbutiker. Relativt hyggligt har de som har tillgång till varubuss eller varubil. Sådana kör i glesbygderna från Skåne till Lappland, i de mera tätbebyggda delarna av södra Sverige finns t. o. m. specialiserade varubilar, t. ex. köttbil, fiskbil, brödbil, och ibland kör endast en varubuss, t. ex. Konsums, en gång i veckan. Urvalet blir givetvis inte så rikt, men pensionärerna får åtminstone maten till dörren. Ibland är inte affären längre bort än att kunden i gott väder kan gå eller cykla dit, eller med annat fortskaffningsmedel någon gång i månaden fara till tätort och få tillgång till ett större urval. Dessa hushåll behöver inte nödvändigtvis frys. De utgör ca 10 %.

En annan grupp är hänvisad till

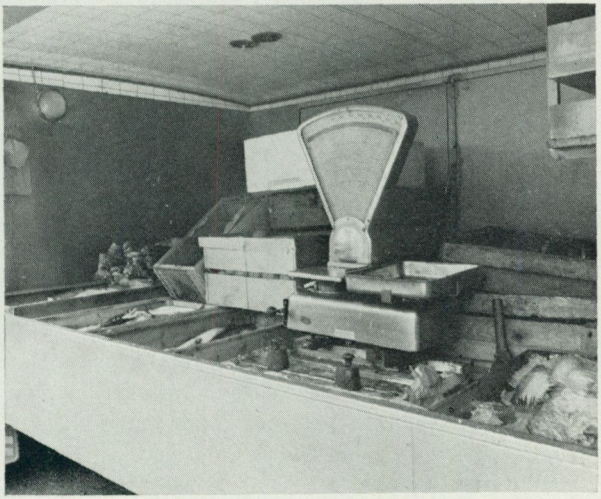

5-6. Fiskbilen kör i både tätort och glesbygd, eftersom fisk är en ömtålig vara. Fiskbil med disk i Kungälv. Foto Nord. mus.

närmaste affär, även om det är för långt för en klen person att bära hem maten därifrån. Det är en pensionär i den situationen, som går till affären och sedan åker taxi hem med varorna. Annars tycks det ännu 1970 ha funnits en del affärer, mest privata, kvar, som kunde skicka hem varor mot avgift. Men detta omtalas blott i nio av de drygt 100 svaren. Det förekommer emellertid både på landet och i tätorterna. I allmänhet talar man inte så mycket om besväret att ta sig till affären, och många är mycket tacksamma att ha en ordentlig butik att tillgå. »Inköpen är ett problem. I vår 'hemmaaffär' köper vi så mycket vi kan därför att vi vill bevara affären i det längsta, men tyvärr tänker inte alla så. Även om *vår egen* affär är billigare, vilket ofta är fallet, färdas många miltals till de olika storköpen, där sorteringen ju är större, vad man sedan glömt fordrar man att hemmabutiken skall stå till tjänst med» (KU 3165). Fisk köper denna grupp liksom föregående ofta från fiskbil. Ungefär en fjärdedel av meddelarna har uppgivit närmaste butik som sitt inköpsställe.

Ungefär tio procent av svaren, kommande från tätorter, uppger att de handlar dels i något eller några stora snabbköp, dels i en mindre närbutik. En uppsalabo anger en ungefärlig proportion: 3/5 i storköpet, 2/5 i närbutiken. Karakteristiskt för snabbköpskunderna är att de i allmänhet utnyttjar två olika varukedjor och gör ingående jämförelser av priser, kvalité, service, överskådlighet etc.

Den största gruppen av svar på frågan om matinköpsställe är den som anger »snabbköp» eller »storköp» eller blott firmanamn, t. ex. Ica-Konsum-Metro-Tempo. Jag har betraktat alla som snabbköpskunder, men en hel del Ica- och Konsumbutiker är av karaktären närbutik, så att statistiken är ej pålitlig här. Även här finns det sådana, som inte är »så slaviskt bundna» (KU 3361) till en viss firma. Men de mest noggranna kunderna tycks finnas bland dem,

7. De flesta köper sin mat i snabbköp. Domus, Kungälv. Foto Nord. mus.

som besöker olika typer av butiker. I vissa avseenden är uppenbarligen varuhusen fullt tillfredsställande. Undersökningens enda vegetariska familj handlar hos dem. Drygt trettio familjer har jag hänfört till denna grupp.

1970 fanns ännu i Stockholmsområdet ett speciellt företag, *Hemköp,* som till fördelaktiga priser körde hem varubehovet av livsmedel till kunderna. Om man ville, kunde man också köra bil till Älvsjö och handla själv. Sådana hushåll är också företrädda bland meddelarna. En annan specialform är resorna till grannländerna för att köpa billigare och delvis »roligare» mat än hemma i Sverige. Detta omtalas bl. a. av en pensionär vid Öresund. Hon kunde på detta sätt bl. a. skaffa sig »mager bov i sin egen saft» (KU 3116). (Mager bog i sitt eget spad.)

Hemlagat kontra färdig mat

Eftersom meddelarna till den här undersökningen dels utgör en mera matglad skara, dels omfattar många äldre personer med sinne för traditionsrik mat, är det inte förvånande, att frågorna: »Hur mycket lagas och bakas hemma? Vilket blir mest ekonomiskt? Vilket smakar bäst?», har

givit en överväldigande majoritet för hemlagat och hembakt. Att hembakt smakar bäst anser fyra femtedelar av sagesmännen. Vissa blygsamma husmödrar talar visserligen blott om att familjens medlemmar tycker det är bäst, och några av de allra duktigaste tycker det är »nymodigt och gott» med köpbröd, särskilt om det kommer från finare konditori (KU 3210). Kaffebröd och kakor är det som mest bakas hemma. Kakmixen, förbättrad eller inte, är populär även bland storbakerskor. Matbrödsbakningen är inte lika vanlig och tros inte var lika ekonomiskt lönande som att baka kaffebröd och kakor.

Ungefär halva antalet svar uppger direkt, att de lagar all mat hemma, bortsett från en del charkuterivaror. Det anses i allmänhet vara både billigast och godast, även av dem som köper färdigt eller halvfabrikat i större omfattning. Ibland påpekas det, att i *små* hushåll blir ej den ekonomiska vinsten lika stor. Att baka och laga mat hemma tycks ha fått något av en renässans efter frysboxens och frysskåpets segertåg över landet.

I och för sig vet vi, att matlagning inte är något kvinnligt privilegium, och de sakkunniga svaren från ensamma manliga pensionärer bekräftar detta. En av dem avslutar sitt svar på följande sätt: »Jag anser det blir mest ekonomiskt att laga själv. Om smaken skall man ju ej diskutera blir det ej så bra det man lagar själv, är ej syndaren långt borta, och han låter tala med sig» (KU 3127).

Sommarmaten

När sommaren och värmen kommer, ändrar de flesta mer eller mindre på mathållningen. 10–12 % av hushållen ändrar inte så mycket, enligt vad de uppger, men ett inslag av färsk potatis torde dock förekomma i praktiskt taget alla hushåll. Tillgången på färska grönsaker och bär uppskattas annars varmt och allmänt, särskilt jordgubbarna och den »nya potatisen». Många meddelare har tillgång till trädgård, och odling av köksväxter, bär och frukt är nästan regel hos dem. Man märker något av skillnaden mellan södra och norra Sverige i svaren. I södra delarna av landet hör det färska gröna sommaren till, i norra Sverige sensommaren.

Nästan lika vanlig som den vegetariska födan är filmjölken. Den får ersätta åtskilliga kokta rätter, särskilt av gröttyp, och ensam eller med bär eller flingor äts den i stället för både efterrätter och förrätter. Den hör samman med den förenkling av hushållet, som många husmödrar vidtar under sommaren, men också med de många läskande dryckerna.

Många familjer byter vistelseort under sommaren, och det inverkar också på matvanorna. Litet hållbarare varor, t. ex. rökta, används då, och traktens möjligheter i fråga om bärplockning och fritidsfiske utnyttjas. Men det är inte bara när fisken är självfångad som den äts på sommaren, den föredras då ofta framför kötträtterna. Sill med gräddfil till omtalas från flera håll. Lokala variationer förekommer, göteborgarna skriver med entusiasm om den färska makrillen, medan ångermanlänningen inte nämner fisk utan mjölkrätter av flera slag. Upp till fem olika sorters filmjölk kan man växla om med där, inberäknat mejeriernas fil.

Ganska allmänt påpekas, att ärtsoppa, rotmos, palt och liknande långkok inte brukas på sommaren. Soppa på sommarens färska grönsaker tycks annars vara sällsynt, i varje fall förekommer den bara i någon enstaka uppteckning. Intrycket förstärks av att redogörelserna för skafferiets innehåll upptar så mycket burksoppor och även frystorkade soppor. Nuförtiden kokar tydligen de flesta husmödrar soppor på basis av halvfabrikat, och om fryshushållen kokar buljong, har de i varje fall ej nämnt det i sina svar på denna frågelista.

Medan många yrkesgrupper får det lättare på sommaren, har jordbrukarna det särskilt arbetsamt just då. Därför händer det att lanthemmens ambitiösa husmödrar köper färdiglagad mat sommartid för att få mera tid till utearbete.

Måltidsdryck

Frågelistan har inte någon särskild fråga om måltidsdryck, men åtskilliga svar innehåller upplysningar om vad som dricks till maten. Fler uppgifter föreligger egentligen om dryckerna vid mellanmålen, men det beror delvis på namnskicket. Det tycks förhålla sig så, att huvudmålen karakteriseras av den fasta födan, den lagade maten, medan mellanmålens viktigaste ingrediens är drycken. Så heter det morgon*kaffe,* eftermiddags*te,* men för huvudmålen kan det räcka med en enkel hänsyftning på tiden: *middag, kväll.* Ungefär halva antalet meddelare har lämnat uppgift om dryck vid huvudmåltiderna.

Den vanligaste måltidsdrycken är mjölk. Den nämns uttryckligen i 27 svar, och ytterligare något tiotal anger indirekt, att de använder mjölk även till maten. I synnerhet betraktas lättmjölk och skummjölk som lämpligt. Ibland dricker herrn i huset öl eller dricka, medan frun tycker bäst om mjölk. Från Dalarna omtalas den seden, att mjölk dricks till fisk, lättöl eller vatten till kött (KU 3272).

Något tjugotal hushåll dricker öl eller pilsner, eventuellt porter (Göteborg, KU 3007). Det är emellanåt inte lätt att avgöra, om sagesmannen menar öl eller lättöl, när det står öl. Kärt barn har många namn: dricka, svagdricka, klass 1 eller lättöl, och ibland bara öl. Några meddelare växlar om med öl och lättöl, dessutom är det inte ovanligt att öl och mellanöl tas fram, när det skall vara litet festligare. De alkoholsvaga maltdryckerna förekommer som måltidsdryck i tiotalet hushåll.

Övriga drycker som omtalas är rödvin, lingondricka, enbärsdricka (3 svar), Ebedricka, Ramlösa, mineralvatten, Rymd, saft och vanligt vatten. Vatten och mineralvatten torde ha använts i en del hushåll, fastän det inte direkt utskrivits. Alkoholhaltiga drycker utom maltdrycker förekommer ganska sparsamt i dessa uppteckningar, men en del har förråd av hemgjort vin. Starkspriten sparas för eventuella gäster: »Fruktvin finns hemma. Vi är inte helt absolutister, därför har vi hemma en flaska konjak och en flaska renat brännvin. Också bra att ha hemma om det kommer främmande» (KU 3207).

Några slutsatser

Frågelistan om mathållningen 1970 gäller vardagskosten. Det är väl känt, att festmaten är mer traditionsbunden

än vardagsmaten. Men även i vardagens matvanor finns mycket kvar, som på olika sätt är övertaget från föregående generationer. Svaren ger många exempel på detta, även i mera oväntade sammanhang. I fråga om fördelningen på veckodagar av fisk och kött till huvudmålet kan man konstatera en obruten tradition sedan medeltiden. Förläggningen av måltiderna till dygnets olika timmar följer i många hushåll ett schema, som var utbildat på 1700-talet, i synnerhet i familjer, som inte av förvärvstekniska skäl tvingas till andra tider. De regionala skillnader, som i dessa två avseenden tidigare fanns inom landet, kan ännu tydligt urskiljas. Förrådshushållning är i de beskrivna hushållen förhållandevis vanlig och av större betydelse än man skulle trott med hänsyn till den ökande industriella tillverkningen av hel- och halvfabrikat. Hembakning förekommer också i större utsträckning än väntat. Men förrådshushållningen och hembakningen 1970 beror inte bara på tradition. Deras starka ställning i det nutida hushållet är avhängig av en teknisk uppfinning, frysförvaringen. Tidsbrist och höga matpriser driver husmodern tillbaka till förrådshushållning och hemkonservering, därför att stordrift alltid är mera ekonomisk.

I andra avseenden visar sig emellertid mathållningen 1970 vara helt tidsenlig. Påfallande är den genomslagskraft, som propagandan för hälsosammare kost har haft, i varje fall i de teoretiska resonemangen. Vitaminerna har så att säga trängt igenom på de flesta håll, även om det gått något trögare i den äldsta generationen. Striden mot fettet har också givit resultat, liksom kampanjen för mjölken. Vakenheten för nya rätter, nya kryddor och nya sorter av frukt och grönsaker är betydlig, och ett utpräglat modernt drag är det stora intresset för variation i matsedeln. Härtill kan man lägga den starka frekvensen av mixkakor och konserverade soppor samt frysbox eller frysskåp och på så sätt få en bild av det moderna hushållet. Frysförvaringen, som i subarktiska trakter varit nyttjad sedan urminnes tider, sammanbinder i sin eldrivna form traditionellt och nytt i 1970 års mathållning.

SUMMARY

The daily fare of 1970 as exemplified in the answers to a questionnaire in the current series issued by the Nordiska museet

In the middle of the 1920's the Nordiska museet started an inquiry into Swedish ways of life by the means of questionnaires sent to informants resident in different parts of the country. The first questionnaires dealt with rural life in the 19th century and stress was laid on the geographical diffusion of several ancient traits. To-day, the chief interest is to collect data about social differentiations

Kerstin G:son Berg: Mathållningen 1970

then and now and about daily life in modern Sweden.

A questionnaire dealing with the daily fare was issued towards the end of 1969. The answers describe a number of different household types, ranging from the farmer with children to the lonely retired official, from the rock-blaster to the physician. Since the greater part of the informants are more than sixty years old, traditional food predominates in the descriptions.

Among the households two main types can be discerned: *the store household* and *the quick household*. The first will store provisions for more than a month at a time and the second makes its purchases oftener than once a week. There is, of course, the whole range of intermediary forms between the extremes.

The store household can be divided into three relatively distinct variants: *the farmer's,* where most of the foodstuff is produced on the farm, *the preserving* with its own fruit and vegetable garden and sometimes a pig, *the freezing household,* characterized by a conscientious use of the freezer in order to lighten labour and save money.

The weekly household is an intermediary form. There are some provisions in store, but mostly as a reserve and for unannounced guests. A housewife may prepare all the food for the week at a time, parcel it out in daily portions and put them in the freezer.

The quick household has hardly any provisions and does no preserving. The meals of the day will be put together from what the shops offer and quick-freezed products are much used. *The vegetarian household* in the city is also dependent on almost daily supplies of fresh fruit and vegetables.

Mealtimes are always fixed. The chief meal is called dinner and is taken either sometime between noon and 1 p.m. or 5 to 7 p.m. There is also a second meal and coffee or tea two or three times a day.

Most families want their bill of fare to be varied, and very few try to economize on this point. They are usually very conscious of calories and vitamins, but the older members often prefer having rich food to slimming. The propaganda for vitamins has born fruit everywhere.

The bill of fare has kept much of a traditional character, but new ideas may be gleaned from the housekeeping columns of papers and magazines. A fish course is commonly served once a week, often on Wednesdays or Fridays. This is an interesting survival from the Roman Catholic era in Sweden, ended in 1529.

Many of the informants live in detached houses with adequate cellars, but the refrigerator and the freezer have taken over much of the functions of the cellar. The freezer plays an important part in modern housekeeping, and baking at home enjoys a renaissance, since bread is so easily quick-freezed. The small city flats do not offer space for a freezer and force the inhabitants to "quick" housekeeping. In sparsely populated areas catering can be a problem, in some districts solved by market vans.

The majority of the informants are of the opinion that home-made food tastes better and is more economic than industrial products.

During the summer housekeeping is simplified, heavy courses are avoided and the new vegetables much appreciated.

Milk constitutes the favourite table-drink. Beer and small beer are not infrequent, but often kept for more festive occasions.

The inquiry into the daily fare in 1970 has shown that tradition still plays the leading rôle but that the propaganda for wholesome food has been successful.

Anna Hansson

Ett stockholmskt borgarhus från slutet av vasatiden

I opposition mot ett sammanhangslöst föremålsexponerande byggde Artur Hazelius sin museisyn på tanken att besökaren skulle kunna se föremålen »i deras användning, se bohagen i själva stugorna». Därmed var idén given till Skansen, hans mest genomgripande nyskapelse. Några decennier av miljömuseitänkande väckte emellertid andra kritiker, som bl. a. menade att man skapat falska miljöer genom att rycka loss enstaka hus ur deras naturliga omgivning och flytta dem till hembygdsmuseer. »Alla äro vi numera också ense», skriver Andreas Lindblom i Fataburen 1933, »om att bevarandet av en gammal byggnad på platsen är det lyckligaste, om garantier blott kunna skapas för dess bestånd.»

Redan 1929 överlämnades prästgården i Härkeberga till Nordiska museet. Efter tjugo år ägde museet ytterligare fyra större fastigheter, nämligen Matsgården i Östbjörka by i Rättvik, Tyresö slott och park, hela Julita herrgård med över 30 dagsverkstorp samt sommarstället Svindersvik i Nacka. Det senaste förvärvet är huset Nygränd 2 i Stockholm, som donerades till museet 1962 av dess hängivne gynnare, byggmästare Olle Engqvist. Borgarhuset med alla funktioner samlade under ett tak kommer inte oväntat sist in i bilden. Stadsmiljöer har man först sent börjat ägna ett närmare studium.

Nygränd är den femte skeppsbrogränden från Slottsbacken räknat. Nordiska museets hus ligger i det smala kvarteret vid grändens norra sida och har fasad även mot Kråkgränd. Huset var nybyggt eller nyrenoverat 1651, om man får tro den omkring ett bomärke anbragta inskriften i sandstensportalen:

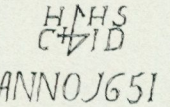

F. U. Wrangel anser att initialerna syftar på borgaren Hans Hansson och dennes hustru Christina Jakobsdotter, vilket stämmer med en uppgift i 1652 års mantalslängd. Enligt längden utnyttjades hela huset av ägaren och hans hushåll.

Ragnar Josephson kallar byggnaden Hans Hanssons hus och anser att denne i källorna svåråtkomlige borgare var husets byggherre. Dateringen har bekräftats av undersökningar, som gjordes, när huset renoverades 1967–1972, varvid förste intendenten vid Nordiska museet Erik Andrén var kulturhistorisk kontrollant.

Huset är uppfört i ett sammanhang från källare till tak. På en nästan kvadratisk yta med omkring 8 meters sida reser det sig till fyra våningars

höjd. Den ringa längden ger utrymme endast åt tre fönsteraxlar. Bjälklagen är ursprungliga och försedda med ankarjärn från byggnadstiden. Ankarslutarna är bandformiga och avslutas uppåt av utsmidda blad, en vanlig 1600-talsform i Stockholm.

Byggnadsmaterialet är genomgående tegel i kryssförband. Mot grännerna är murtjockleken i bottenvåningen två stenar (60 cm), högre upp en och en halv sten. Gavlarna är enstensmurar och har i väster försvagats ytterligare genom att breda nischer, som når från golv till tak, sparats ut i murverket i våningarna en och två trappor upp. Nischernas baksida består av kantställda tegel, som murats mot grannhusets medeltida gavelmur; från början tycks denna mur ha varit baksida i nischerna.

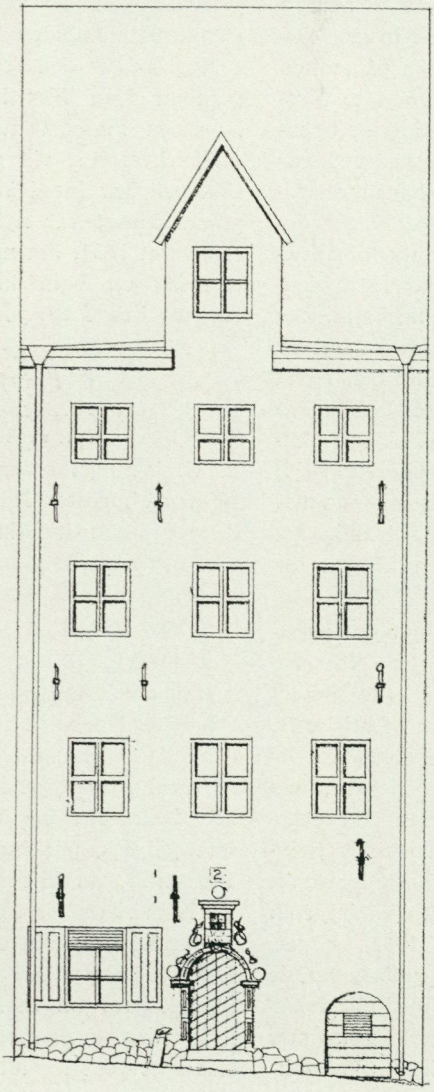

1. Huset Nygränd 2 har en nästan orörd 1600-talsfasad. Takkupans fönster i den höga lagervinden ersätter i dag den ursprungliga hissbommen. Uppmätt och uppritad 1971 av B. Wetter, Nord. mus.

Huset uppvisar några äldre, medeltida drag, som eliminerades ur stockholmsk byggenskap först genom den stora byggrushen under stadsplaneregleringen vid 1600-talets mitt.

Nischerna i västgaveln kan uppfattas som ett sådant kvardröjande drag från medeltiden, då man ofta »gjorde vägg av annan mans hus». Detta var visserligen förbjudet, men man kringgick lagen genom att köpa »halva muren» av grannen. I princip har emellertid nygrändshuset »fyra fria murar», vilket tyder på att det vid byggnadstiden var omgivet av lägre bebyggelse. Detta styrks av två runda, nu förbyggda ljusöppningar i vindsgavlarna.

En annan kvarleva är de två portarna i huvudfasaden mot Nygränd. Den mindre porten leder till källaren. Särskilda gatuportar till källarnedgångar var vanliga under medeltiden, när de många, ofta totala eldsvådorna gjorde att källarna var de enda brandsäkra utrymmen som stod till buds. Källare eller delar av källare ärvdes, såldes eller hyrdes ut. De disponerades med andra ord ofta av andra än husägaren, vilket gjorde att det var befogat med särskilda källaringångar från gatan eller gården.

Ett tredje ålderdomligt inslag i huset vid Nygränd är spygatten till vänster om huvudporten. Den har stått i förbindelse med invändiga avloppstrummor för slaskvatten, som spyddes ut i rännstenen. »Trummor» av detta slag omtalas rätt ofta i medeltida köpebrev. I Stockholm förbjöds de första gången 1641. Fem år senare antecknas 431 trummor i Gamla stan. Av dem var 99 stycken igenmurade, men en hade öppnats på nytt. Att man nära tio år efter förbudet kunde bygga en ny slasktrumma i Nygränd är ett slående exempel på att myndigheternas påbud inte togs särskilt allvarligt. Det är den enda spygatt av detta slag som nu finns kvar.

2. Den huggna sandstensportalen åt Nygränd är typisk för 1600-talets mitt. Spygatten t. v. är ett äldre kvardröjande drag. Foto i Stockholms Stadsmuseum.

Huvudporten vid Nygränd har en huggen sandstensportal med kvadrerade sidopilastrar. Pilastrarna avslutas med en utkragad list som uppbär halvklot, vilkas rundning delvis avplanats. På samma sätt avslutas ramen kring den lilla fönsterglugg som inkomponerats i portalens båge. Fönster och båge omges av voluter. Allt element som kännetecknar 1650-talets enkla stockholmsportaler.

Denna och ett par andra stockholmsportaler med små ljusgluggar har ansetts vara efterbildningar i borgerlig miljö av Torstenssonska palatsets bekanta praktportaler. Den främste kännaren av yngre vasatidens dekorativa stenhuggarkonst, Göran Axel-Nilsson, hänvisar i stället till vapensköldar och inskriftstavlor i kartuschen över många stockholmsportaler och menar att de »erbjudit ett frestande tillfälle för ljusinsläpp». Detta är så mycket troligare, som ljusgluggarna är de enda ljusintag som finns i de trånga förstugorna.

Porten i Nygränd 2 är av ek med pålagda rombiska rutor, en under 1600-talet vanlig typ.

Från förstugan leder stentrappor till första och andra våningarna. De fortsattes före ombyggningen 1967–72 av trätrappor till våningen tre trappor upp och vinden.

Rumsindelningen är i stort sett lika i de fyra planen: ett större och ett mindre rum vid Kråkgränd och två små vid Nygränd på ömse sidor om trapphuset. Det stora rummet vid Kråkgränd ligger till vänster i bottenvåningen och i våningarna en och tre trappor upp. Denna indelning är ur-

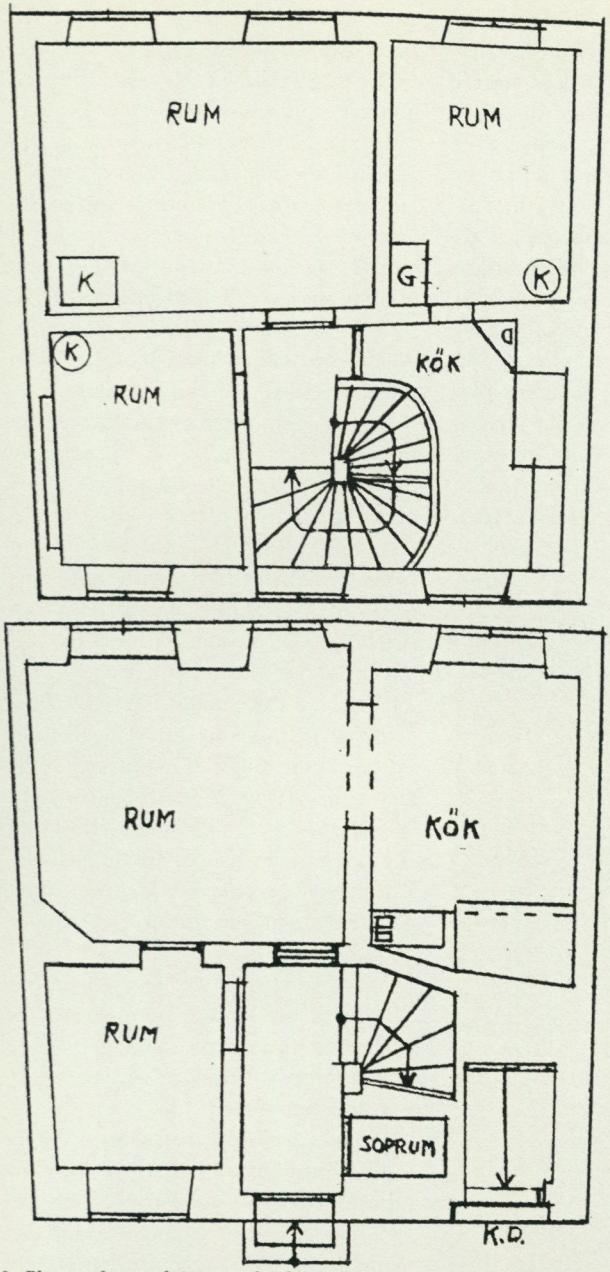

3. Plan av bottenvåningen och våningen en trappa. Framsidan vetter mot Nygränd och baksidan mot Kråkgränd. I bottenvåningen finns husets ursprungligen enda kök. Rumsindelningen i de övriga våningarna är densamma som en trappa upp med undantag av att rummen mot Kråkgränd ligger i omvänd ordning två trappor upp.

sprunglig. Två trappor upp har skiljeväggen flyttats, så att det stora rummet ligger till höger.

Trots de blygsamma måtten (ca 4×4,5 m) omtalas det stora rummet som »salen» i räkenskaper från 1700-talet. Det lilla rummet till vänster om trapphuset kallas vanligen kammaren.

Utrymmet till höger om trapphuset är i våra dagar inrett till kök i samtliga plan utom bottenvåningen. Denna anordning är säkert inte ursprunglig. Så länge huset bara hyste ett enda hushåll, har man inte haft användning för ett kök i varje plan.

Det ursprungliga köket låg i bottenvåningen i det mindre rummet vid Kråkgränd. Här fanns vid ombyggnaden i slutet av 1960-talet en spismur med en besparingsspis utmed den inre vägg som är parallell med gränderna. Vid rivningen av några vita kakelugnar och en ugn av hopplockade polykroma kakel har säkra spår av äldre spisar inte framkommit. Troligen har huset redan från början haft både spisar och kakelugnar. Kakelugnsmakare har varit verksamma i Stockholm sedan mitten av 1500-talet. Yrket fick sitt första stora uppsving vid stadsplaneregleringen hundra år senare, när Hans Hanssons hus byggdes.

Taken i våningarna en och två trappor upp var vid den senaste ombyggnaden på 1960-talet överspända med väv. Sedan denna nu avlägsnats, är takbjälkarna synliga i hela huset utom i bottenvåningen. Bjälkarna är profilerade, men spår av någon dekorativ målning har inte påträffats. De ursprungliga takstolarna är bevarade, och före ombyggnaden fanns även delar av hissanordningen kvar.

4. Översta våningen har bäst bevarat 1600-talskaraktären. Rum mot Kråkgränd med synliga takbjälkar och ursprungliga fönsteröppningar. Foto Nord. mus.

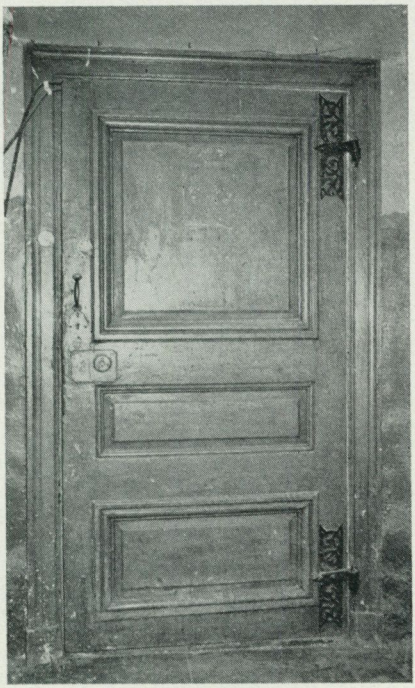

5. Dörr i förstugan två trappor. De helfranska dörrarna från 1780-talet övertog de äldre dörrarnas beslag. Foto Nord. mus.

Våningen tre trappor upp har fortfarande mycket enkla inredningssnickerier. Där är även de ursprungliga fönsternischerna bevarade. Snickerierna i resten av huset är i allmänhet från 1780-talet. Då flyttades även byggnadstidens genombrutna gångjärnsbeslag och bockhornsbeslag över på helfranska dörrar i våningarna en och två trappor upp. I bottenplanet och tre trappor upp sitter de på fyrfyllnadsdörrar av en typ som tillverkades under 1600- och 1700-talen.

Även om de flesta inredningsdetaljerna är yngre än från byggnadstiden, är Hans Hanssons hus en ovanligt väl bevarad ursprunglig byggnad. Den har aldrig som många stockholmshus blivit påbyggd. Kvar finns den gamla fasadindelningen, bjälklagen, rumsindelningen, portarna, trapporna och takresningen. Allt detta lämnades

orört vid den nyinredning som företogs på 1780-talet. Då hade det gamla enfamiljshuset redan i närmare 50 år använts som hyreshus.

Byggherren var troligen köpman. Därför talar husets läge nära Skeppsbron och lagervinden, som vid behov kunde utökas med det underliggande planet. De sparsamt förekommande mantalslängderna anger också hans efterträdare som »handelsmän». Det gäller skotten Jakob Mesterton, som gifte sig med hans änka 1658, och Sven Persson, som ägde huset 1721 men hyrde ut det till Balzar Neukirk, den siste kände köpmannen som bebodde och utnyttjade hela huset.

Tyvärr saknas mantalslängder för stadens östra kvarter mellan åren 1722 och 1739. 1740 verkar husets solida borgerlighet vara på glid. Ägaren, en notarie, har avvikit, och hans hustru hyr ut rum till resande borgare från Wismar och en annan del av huset till en styrmansänka, som håller krog på stället, där perukmakargesällerna har sina sammankomster eller gillen. 1746 såldes fastigheten av notariens borgenärer till snickarmästareämbetet.

Därmed hade husets hantverksperiod börjat. Snickarmästarna skulle behålla det till 1812. I deras handlingar kallas det »ämbetets vid Skeppsbron i en gränd belägna hus» eller kort och gott »ämbetshuset». Vid en kvartalssammankomst i juli 1756 beslöts på förslag av åldermannen Olov Martin – far till konstnärerna Elias och Johan Fredrik Martin – »att våningen en trappa upp i ämbetshuset skulle göras till ett enda rum och vara och bliva ämbetssal». Sammankomsterna hade dittills hållits hemma hos åldermannen, som uppburit lokalhyra härför. Martin ville nu bli befriad från sitt åtagande.

Beslutet har emellertid aldrig genomförts. Räkenskaperna – lådräkningarna – redovisar regelbundet på utgiftssidan hyra för ämbetssalen även i fortsättningen. Inte heller har några väggar tagits bort en trappa upp i huset. Möjligen har beslutet medfört att man slagit ner den ovan omtalade väggen två trappor upp mellan salen och det lilla rummet vid Kråkgränd. I så fall har man, när planerna skrinlagts, återuppfört väggen men av plank och så att rummet och salen fått byta plats.

Krogen skulle bli kvar i huset till omkring 1860 med ett uppehåll för åren 1812–1832. Krogrummet, »källarstugan», låg i bottenvåningen vid det gamla köket. För utskänkningen svarade vanligen familjen i våningen ovanför.

Snickarna drev en hård hyrespolitik. 1780 fanns, utom krogen, 24 personer och två skomakarverkstäder i huset. Särskilt trångbodd var man tre trappor upp. Där levde och verkade två skomakaränkor – mor och dotter med barn – samt en ung ogift mästare med gesäll, lärgosse och skopiga.

Husets hyreslistor ger – såsom de föreligger i de för vart tionde år bevarade mantalslängderna – många exempel på familjeförsörjare som dött vid unga år och lämnat familjen på bar backe. I det fallet hade skomakarhustrun två trappor upp bättre tur än sina medsystrar i våningen ovanför. Sedan mannen avlidit, hade gesällen »konserverat änkan» och övertagit verkstaden. 1790 satt hon i

orubbat bo, och under snickarämbetets långa ägotid är hennes familj den enda som bott i huset över en hel 10-årsperiod.

Husets ståndsperson en trappa upp var 1790 borgaren och sjökaptenen Jöns Högman. Han dog, 39 år gammal, i januari året därpå. Bouppteckningen tyder på ett visst välstånd, men skulderna översteg tillgångarna, förrättningsmannen konstaterar att barnen saknade fädernefränder, och familjen försvinner ur huset.

Snickarmästarna höll emellertid sitt hus i gott skick. Lådräkningarna redovisar regelbundna underhållsarbeten, men tyvärr saknas specifikationer i de flesta fall. Åren 1785 och 1786 finns emellertid utförliga redovisningar för de inredningssnickerier som ännu är bevarade i mellanvåningarna. Det gäller dörrar, fönster och bröstpanel.

Dörrarna anges i lådräkningarna som franska. De befintliga dörrarnas ramstycken har halvfransk profil kring den mellersta fyllningen och helfranska lister runt de övre och nedre fyllningarna. Foder, smygpanel och bröstpanel i mellanvåningarna har samma profilering som dörrarna, vilket utmärker svenskt inredningssnickeri från rokokostilens genombrott omkring 1750 fram till 1700-talets slut. Det ligger alltså intet anmärkningsvärt i att landets främsta snickarämbete använde snickerier av detta slag i sitt eget hus så sent som 1785.

Enfamiljshusets kök låg, som nämnts, i bottenvåningen. När huset från och med 1746 hyrdes ut till allt fler hushåll, uppstod efter hand behovet av särskilda kök i de olika våningarna. Till en början har man klarat matlagningen i öppna spisar, och hyresgästerna en trappa upp, som vanligen höll krogen på nedre botten, har utnyttjat det gamla köket där. Men man frågar sig, när de kök inreddes som vid den senaste ombyggnaden på 1960–70-talen fanns till höger om trapphuset i de tre övre våningarna. Här ger lådräkningarna en viss ledning. 1754 lagades en spis. Vad för slags spis det var och var i huset den fanns får vi inte veta. Men hösten 1800 uppmurades »en ny köksspis» två trappor upp. Det kan vara den första köksspisen i husets övre delar.

Efter snickarmästarnas tid har huset sakta fått förfalla. De sålde det 1812 till en av sina egna ledamöter, Magnus Zelling, som i 20 år hade sin verkstad i den gamla kroglokalen. Hans efterträdare, vaktmästaren i kammarkollegium Per Ekhoff, återupptog krogrörelsen och drev den, så länge hustrun levde. Under 1860-talet var lokalen upplåten åt brödförsäljerskan Lovisa Andersson, som drev »första klassens mångleri». Affären fanns kvar ännu vid 1900-talets början, när J. V. Nygren »idkade matvaruhandel» här. Han hade köpt huset år 1900 av Per Ekhoffs sonson, antikvarien Emil Eckhoff, som aldrig bott i huset. Nygren och hans änka var de sista ägarna som även hade sin bostad här.

Efter 1910 har huset bytt ägare i allt snabbare takt. Hyresgästerna har visat samma benägenhet. De var inte alltid bosatta vid Nygränd utan hyrde ut lägenheten, rum för rum, i andra hand. Andra trängde ihop sig i en del av våningen och hyrde ut resten. I

båda fallen blev resultatet en stor omsättning på folk, såsom man kan vänta sig i en stad, där inflyttningen ständigt ökade. Dessa »flyttfåglar» var mest arbetare, hantverkare, kontorister och sjöfolk.

Efter snickarämbetets tid tycks husets underhåll ha varit mycket dåligt. Förfallet underströks ytterligare av sprickbildningar och förskjutningar i murverket förorsakade av att byggnaden uppförts på utfylld mark, något som i stort sett kännetecknar kvarteren nedanför de bägge långgatorna.

Det var uppenbart, att omfattande grundförstärkningar var nödvändiga, om huset skulle kunna bevaras för framtiden. Sådana förstärkningar utfördes under vintern 1967–1968 genom förmedling av Kansliet för saneringsfrågor inom staden mellan broarna, vars dåvarande chef, direktör Ivar Ahlgren, anskaffade de nödvändiga medlen.

Grundförstärkningen utfördes genom undergjutning av grundmurarna med armerade betongbalkar, som i sin tur vilade på 26 nedtryckta pålar av betong. För att driva dessa pålar till fast botten måste man först dra upp ett hundratal träpålar. De flesta hade slagits ner, när huset byggdes. Fyllningarnas mäktighet varierade mellan 4 meter vid Kråkgränd och nära 9 meter vid Nygränd. Den fasta grusbottnen lutade alltså starkt mot söder.

På grund av landhöjningen hade de gamla pålskallarna ruttnat, och dessutom hade pålarna förskjutits åt sydost, så att de inte längre gav något stöd åt huset.

För att möjliggöra en renovering av huset har Nordiska museet på 25 år hyrt ut fastigheten till två företag, som båda fortsätter två av husets gamla traditioner. Källaren och bottenvåningen, utom entrén till Nygränd, har hyrts av ägaren till grannhusen i väster, Lars Anderssons Fastighetsförvaltning, som biträtt vid grundförstärkningen och som utnyttjar lokalerna för restaurangändamål (Fem Små Hus). Den andra hyresgästen är Stockholms Snickarmästareförening, som kommer att använda resten av huset främst för föreningsändamål. Föreningen har härigenom fått möjlighet att realisera snickarämbetets planer från 1756 om inrättande av en ämbetssal i huset.

I det förra fallet har hyresgästen tillåtits att byta ut ett av fönstren vid Kråkgränd mot en port och att öppna två förbindelser med huset Nygränd 4. Snickarmästarna har fått tillstånd att inreda vinden. Denna och övriga ändringar skall ske efter en plan, som godkänts av Nordiska museet. Därvid kommer äldre inredningsdetaljer från huset att utnyttjas och kompletteras. Inre reparationer och löpande underhåll skall bekostas av hyresgästerna, som dessutom har att erlägga en mindre årshyra. Yttre reparationer bekostas av Nordiska museet. För en renovering av sandstensportalen har museet erhållit anslag från Försäkrings AB Skandia.

Vill man foga in ett stockholmshus i dess historiska miljö, skall man börja med medeltiden, även om huset råkar vara nybyggt först vid 1600-talets mitt. I det närmaste grannskapet finns nämligen nästan alltid medeltida bebyggelse. Norra nygründsfasaden är det bästa belägget härför.

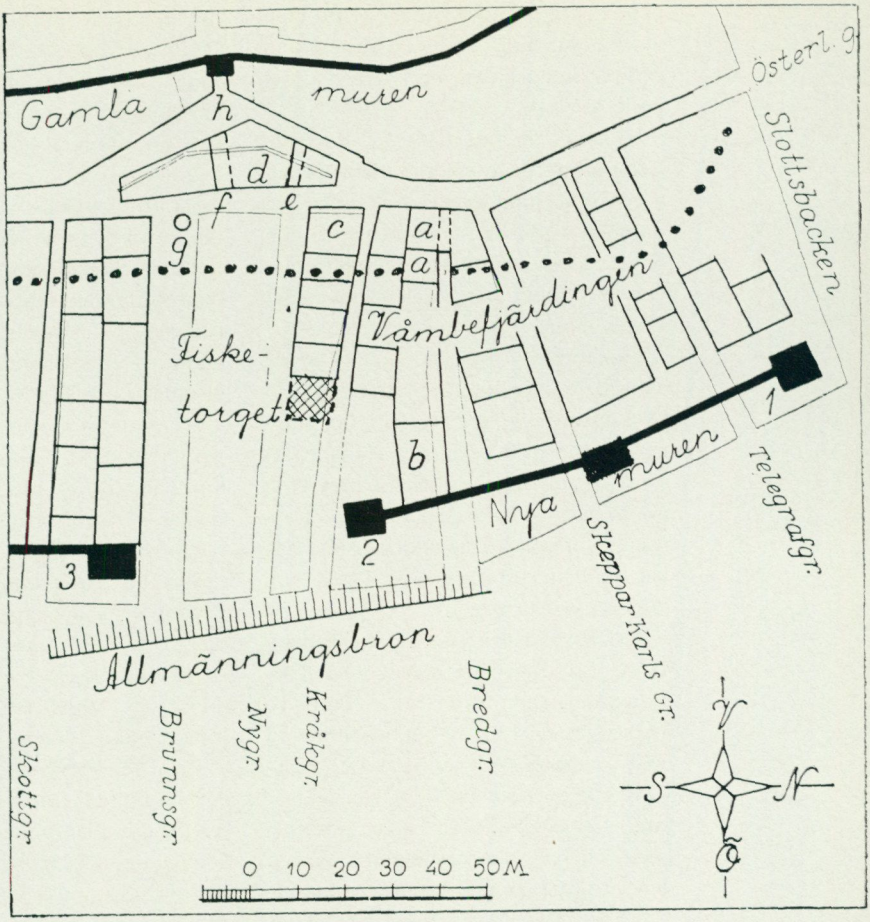

6. Karta över trakten omkring Fisketorget vid 1400-talets mitt (grova linjer) i förhållande till nuvarande kartbilden (tunna linjer). Gatunamnen de nuvarande. Den rutade tomten är Nygränd 2, som bebyggdes på 1600-talet. Ur Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1945.

Från Österlånggatan och ner till Nordiska museets hus är medeltida byggnadslämningar bevarade i en obruten rad.

Trots detta är Nygränd en av Gamla stans yngsta gränder. Den uppstod först under 1500-talet, medan flertalet vattugränder fanns redan under 1300-talets förra hälft. De förband staden med stränderna och slutade alltid i bryggor. Från de inre delarna tippades avskräde, som gjorde att holmens yta ständigt växte, samtidigt som bryggor och gränder förlängdes. Det är dessa utfyllningar som är den yttersta orsaken till allt besvär med »fallande grunder».

Under 1300-talet var Stockholm alltså en öppen stad, där allas rätt att komma till vatten var tillgodosedd. Gamla stadsmuren kring holmens krön hindrade inte kontakten med vattnen. Men redan vid slutet av 1300-talet hade man börjat bygga en ny stadsmur på pålar i strandkanten. Vid belägringarna 1518–1523 omslöt

denna sjömur större delen av holmen. Stockholm hade blivit en sluten stad, och andningshålen mot yttervärlden hade krympt.

Sådana andningshål var de båda hamnarna för utrikeshandeln: Koggbamn vid holmens södra udde och hamnen vid Fiskestrandstornet. Båda hade träkajer och var förbundna med var sitt hamntorg, Järntorget och Fisketorget.

Fisketorget låg mellan Nygränd och Brunnsgränd och sträckte sig från Österlånggatan på utfylld mark ner till hamnen, där det flankerades av två torn i sjömuren. Nygränds norra sida är alltså en gammal torgfasad, som under medeltiden slutade vid Nordiska museets hus. Dess tomt ingick i själva torget.

Fiskestrandsbrinkarna (Köpmanbrinkarna) förenade torget med Köpmangatan, som förde raka vägen till Stortorget, stadens administrativa centrum. Stockholms merkantila huvudstråk var emellertid Österlånggatan. Den förenade de båda hamntorgen, och här var medlemmar av stadens rådsaristokrati bosatta i hus efter hus. Österlånggatan var under 1400-talet en direkt motsvarighet till skeppsbroraden under 1600- och 1700-talen.

Fisketorget och dess hamn hade spelat ut sin roll som merkantilt centrum redan i början av 1500-talet. Nuvarande kvarteret Diana började byggas med Brunnsgränd på ena sidan och Nygränd på den andra. Stadsmuren drogs fram mellan de båda hamntornen, och bron bäddades in i utfyllningar och försvann.

Norra hamntorgets upphörande var den andra stadsplaneändringen inom det aktuella området, som därmed förlorade sin särställning. Österlånggatan var inte längre i sin norra del en hamngata på samma självklara sätt som under 1400-talet.

Koggabron, som nu hette Bron östantill, byggdes långsamt ut allt längre mot norr och fick till slut namnet Skeppsbron. Den skrangliga och buktande träbron förmedlade varuutbytet i landets största utrikeshamn. Denna handel betjänades av en mängd bodar byggda mot stadsmurens insida. Enbart vid murens mellersta del hyrde staden år 1550 ut magasin till ett 30-tal köpmän och redare. Därtill kom ett stort antal bodar längre upp i gränderna, som utom vid Långgatan hade en övervägande låg bebyggelse av sten, timmer och korsvirke. Även tornen i muren utnyttjades som magasin, inte minst av landets främste köpman, kungen själv.

År 1629 började staden omkring den utdömda stadsmuren sälja tomter till den planerade skeppsbroraden. Som Gunnar Hellström visat, byggdes de flesta skeppsbrohusen under decennierna omkring seklets mitt. För att kunna erbjuda tillräckligt stora tomter hade man medgivit att flera gränder förvandlades till tomtmark. Därigenom minskades antalet gränder från 26 till 18.

De nya skeppsbrotomterna var ibland djupa nog för att räcka till ett annex bakom huvudbyggnaden. I gränderna ovanför dem kunde i sin tur andra tomtägare uppföra egna bostadshus, som ofta även innehöll en eller ett par magasinsbottnar. Gluggarna mellan dessa nya stenhus och de kvarstående äldre husen vid

Österlånggatan utfylldes vanligen med nybyggda magasin av sten i flera våningar. Betydande rester av detta magasinsbälte fanns kvar mitt i gränderna ännu under 1960-talet.

I dag märker vi ingen skarv mellan medeltidshusen och 1600-talshusen. Det gjorde man förmodligen inte heller under 1600-talet. I en allmän strävan efter »regularitet» och förnyelse renoverade man nämligen husen i stadens centrala delar, som inte berördes av regleringen. De kläddes i barockfasader. Men gatornas sträckning lämnades orörd, och resultatet blev en medeltidsstad i barockförklädnad.

Hälften av skeppsbroradens byggherrar var borgmästare eller rådmän och tillhörde köpmansklassens dominerande skikt. Storköpmännen hade lämnat Österlånggatan och flyttat ner till de forna magasinsbodarna vid hamnen.

Bakom den monumentala skeppsbroraden låg köpmanshus av andra rangen, och först därefter kom magasinen. Österlånggatan hade förvandlats till en bakgata.

Stadsplaneregleringens verkningar var genomgripande. Den hade på nytt gjort Stockholm till en öppen stad och vänt ut och in på stadsbilden. Det hade skett utan att man förvanskat vad som i brist på ett bättre uttryck kan kallas den historiska miljön.

Denna miljö hade formats av fyra olika faktorer. Först genom gränderna framväxt ur bodbryggor, därefter genom tre ingrepp i stadsplanen: sjömurens framdragande, Fisketorgets slopande och regleringen under 1600-talet. Av dessa ingrepp var det första och det tredje mest genomgripande men ändå måttfulla som stadsplaneändringar.

Hans Hanssons hus passar bra in i den bild som man kan göra sig av stadsplaneregleringens följder för Stockholms östra kvarter. Huset har ingenting med det gamla torget att göra. Det var nybyggt vid 1600-talets mitt liksom många andra hus med motsvarande läge nära Skeppsbron. Det var ett köpmanshus av andra rangen i skuggan av skeppsbroraden och byggdes som en kombination av bostadshus och magasin. I ett avseende är det nära nog unikt. Till skillnad från skeppsbrohusen och många andra 1600-talshus i Stockholm, som av olika skäl förändrats under årens gång, bevarar Hans Hanssons hus sitt ursprungliga yttre nästan orört.

Källor och litteratur:

Otryckta källor

Kammararkivet: Upplands handlingar, tomtöresspecialer

Kansliet för saneringsfrågor inom Staden mellan broarna: Kv. Pyhton

Nordiska museet: Snickarämbetet i Stockholm (in- och utskrivningsbok, lådräkningar, protokoll)

Stockholms stadsarkiv: boupptecknings, mantalslängder, stadens huvudböcker, uppbudsprotokoll

Uppsala universitetsbibliotek: Handskriften N 277

Tryckta källor och litteratur

Axel-Nilsson, Göran, Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasatid. Lund 1950.

Hansson, Hans, Ringmurar och hamnar i det medeltida Stockholm, i Samfundet S:t Eriks årsbok 1945.

Hansson, Hans, Krukskärvor. Stock-

holmsminnen i Stadsmuseet. Sthlm 1950.

Hansson, Hans, Landhöjningen och Gamla stans bevarande, i Samfundet S:t Eriks årsbok 1954.

Hansson, Hans, Stockholms stadsmurar. Sthlm 1956.

Hellner, Brynolf, Järnsmidet i vasatidens dekorativa konst. Sthlm 1948. (Nordiska museets Handlingar 30.)

Hellström, Gunnar, Gustav II Adolfs nyreglering av Staden inom broarna, i Samfundet S:t Eriks årsbok 1943.

Hellström, Gunnar, Skeppsbron och Skeppsbroraden, i Samfundet S:t Eriks årsbok 1955.

Josephson, Ragnar, Borgarhus i gamla Stockholm. Upps. 1916.

Lundin, Claes, Förlustelser, offentliga nöjen, restauranter, kaféer, hotell, teatrar, i E. V. Dahlgren, Stockholm 1897. Sthlm 1897.

Nordberg, Tord O:son, Nya undersökningar av gamla hus i Staden mellan broarna, i Rig, årg. 19 (1936).

Nordberg, Tord O:son, Den medeltida bebyggelsen i kvarteret Cepheus, i Samfundet S:t Eriks årsbok 1939.

Nordberg, Tord O:son, Stockholm i tolv vandringar. Sthlm 1946.

Nordberg, Tord O:son, De la Vallée. En arkitektfamilj i Frankrike, Holland och Sverige. Sthlm 1970.

Rosén, Sander, Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering. Sthlm 1967.

Principförslag till sanering av staden mellan broarna framlagt av 1960 års kommitté för Gamla stan. Sthlm 1963.

Saneringen inom staden mellan broarna av 1960 års kommitté för Gamla stan. Sthlm 1965.

Schück, Henrik & Nordberg, Tord O:son, Stockholm vid 1400-talets slut. Sthlm 1951.

Söderlund, Ernst, Stockholms hantverkarklass 1720–1772. Sthlm 1943.

Söderlund, Ernst, Hantverkarna II, i Den svenska arbetarklassens historia. Sthlm 1949.

Wrangel, F. U., Stockholmiana, 3–4. Sthlm 1904–05.

SUMMARY

A stone house in Stockholm from the middle of the 17th century

Part of Artur Hazelius' ideas about museums was that houses and objects should be seen in a natural setting. Later the demand has also been raised that, if possible, buildings ought to be preserved in their original environment. Since 1929 the Nordiska Museet is in possession of several buildings of historical and cultural interest. The most recent acquisition–the house at Nygränd 2 in the Old Town in Stockholm–was donated in 1962 by the building contractor Olle Engquist. The house was built, or renovated, in 1651 and was as a whole utilized by the merchant Hans Hansson and his household. The building has a square base and is four stories high. The disposition of the rooms is more or less the same on each floor. As long as the house harboured but one household, only a kitchen on the ground-floor was required.

The house was owned by merchants until around 1740 when it was sold to the Carpenters' Guild, who intended to use it as a guildhall. At this time there was an inn on the ground-floor and artisans lived as tenants on the other floors. Even today the ground-floor is used for catering and the rest of the house is let to the Stockholm Association of Master Joiners.

Anna-Maja Nylén

Nordiska museet - kulturhistoriskt centralmuseum

med utgångspunkt från Hedvig Ulfsparres textilsamling

Ett antal i Stockholm belägna, statliga och statsunderstödda museer har i statsverkspropositionen benämningen centralmuseum. Endast en av dessa institutioner har ett definierat organisatoriskt samband med landets museiväsen i övrigt, nämligen Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum som tillsynsmyndighet för landsantikvarieorganisationen. För sin riksomfattande verksamhet erhåller ämbetet medelstilldelning.

De övriga som centralmuseer betecknade institutionernas verksamhet avses ävenledes skola vara landsomfattande. Nordiska museet är sålunda kulturhistoriskt centralmuseum med ett kompetensområde som omfattar den svenska kulturmiljön från ca 1500 till nutiden. En översiktlig uppskattning av hur effekten av Nordiska museets verksamhet träffar landet i dess helhet inom de olika museala aktivitetsfälten torde i stort sett kunna karakteriseras så: Insamling av föremål och data förverkligar i princip den riksomfattande verksamhetens idé. Detsamma gäller kulturförmedlingen i form av publikationer. När det gäller övriga former av kunskapsförmedling: utställningar, kurs-, föreläsnings- och studieverksamhet samt dokumentationsservice måste man konstatera att de i stort sett är lokaliserade till Stockholm. Skälen till denna geografiska begränsning är många. Givetvis spelar bristande ekonomiska och organisatoriska resurser en avsevärd roll. Men det finns också en brist på insikt i nödvändigheten att begära och tilldela resurser, att skapa kanaler för att sätta de väldiga tillgångar av kunskaper som samlats på Nordiska museet i cirkulation. Bristen på utrymmen, som under flera decennier varit akut, har skapat en situation som innebär att nya radikala lösningar måste föras fram för att institutionen skall kunna fylla den uppgift, som ligger i dess målsättning – och inte kvävas av sina samlingar.

Formerna för kulturförmedling måste ständigt förnyas

Det kulturhistoriska museets aktiviteter att samla, vårda och forska utmynnar i dess huvuduppgift att förmedla kunskap. I vilka former detta skall ske på effektivaste sätt är ett problem, som ständigt måste angripas på nytt. Varje tid kräver sin lösning, därför att samhället och dess behov ändrar sig. Efterkrigstiden har medfört mycket snabba och djupgående förändringar. Då skedde avgörande omvandlingar av näringsliv och social struktur. Då kom den ökade fritiden, bilen, televisionen, ökad satsning på skolbildningen och den fria folkbildningen. Det har ändrat bilden även

för museernas verksamhet. Hur skall man nå en allmänhet, som har mera att välja på men också har större behov och större möjligheter att utnyttja det utbud, som de kulturhistoriska museerna kan ge? Den ena sidan av situationen har upplevts särskilt starkt i Stockholm och andra större städer, där individen har en stor variation av underhållning och andra fritidsaktiviteter att välja på, medan landsbygden, där efterfrågan är stor, icke kan nås i önskvärd utsträckning och form.

Under 1940-talet gav evakueringen av utställda samlingar utrymme för omgrupperingar och visning av samlingar som eljest var magasinerade. Därigenom stimulerades den tillfälliga utställningsverksamheten, som i sin tur ökade allmänhetens intresse för museerna. En vidare utveckling av denna verksamhet är vandringsutställningarna, som tidigare förekommit sporadiskt. Under senare delen av 60-talet blev vandringsutställningsverksamheten en mera regelbunden företeelse. För Nordiska museet kom övergången till en av staten helt finansierad stiftelse att ställa större krav på en riksomfattande verksamhet, inte bara som tidigare på den dokumenterande utan också på den kunskapsförmedlande verksamheten. Därigenom kunde utställningsverksamheten ges en geografisk spridning även om det i brist på ekonomiskt och organisatoriskt underlag måste ske i begränsad omfattning.

Informations- och studieservice

Medan sålunda utställningen och framför allt den tillfälliga utställningen under 1940–60-talen spelat rollen av det viktigaste instrumentet i museernas kulturförmedlande verksamhet – ja, i så hög grad att museal verksamhet överhuvudtaget identifierats med utställningen, har emellertid en ökad efterfrågan på en mera intensiv kunskapsförmedling än den utställningen kan ge, vuxit fram. Det finns ett behov att få driva egna studier av föremål och data och det inte bara från yrkesmässigt verksamma forskare och universitetsstuderande som tidigare, utan från utbildningsgrupper, medlemmar av folkbildningsorganisationer och intresserad allmänhet. Det kräver tillgång till samlingarna i deras helhet, sålunda även det som inte är utställt. För detta fordras större personella insatser. Det behövs servicepersonal och handledare, studielokaler, audiovisuell utrustning m. m. Denna önskan att själv få studera primärmaterial finns inte bara i Stockholm. Genom landsortsmuseerna förmedlas krav på att få se och studera det i Nordiska museet samlade materialet, liksom också på personlig förmedling av den specialkunskap inom olika områden, t. ex. textil och dräkt, som Nordiska museet som centralmuseum med geografiskt övergripande samlingar kan ge.

Nordiska museets byggnad – entrén till museet, som aldrig blev uppfört

Ett tillmötesgående av det ökande studieintresset, hur glädjande det än är, innebär för närvarande nästan oöverstigliga svårigheter. Åtminstone gäller detta Nordiska museet, som har en byggnad från 1907, planerad huvudsakligen som en entréhall och festligt receptionsrum till ett museum, som skulle bestå av ytterligare tre

stora längor, vilka dock aldrig kom till stånd. Under 70 år har nu de museala funktionerna så gott sig göra låter fått äga rum i denna som museum olämpliga, men som rumsbildning utomordentligt fascinerande byggnad. Svenska regeringen har också i brist på egna mottagningslokaler vid ett par tillfällen på sista tiden funnit Nordiska museet lämpligt för sina representativa mottagningar av ett större antal gäster. Denna funktion har hallbyggnaden fyllt mycket bra. Detta är däremot långt ifrån fallet med de funktioner som den skall fylla i vardagslag. Förvaring kan inom byggnaden erbjudas endast en mindre del av samlingarna. Efter evakueringen vid 40-talets början har Nordiska museet för förvaringen av det mesta av sina samlingar varit hänvisat till gamla, ofta fallfärdiga slott eller deras uthusbyggnader på 22 olika ställen i Stockholm, Sörmland och Uppland bl. a. Bogesund, Julita, Äs, Sturehov, av vilka en del inte erbjuder en acceptabel möjlighet till föremålsvård.

Att i denna museala slum ställa samlingarna till förfogande för studium såväl för museets egen personal som för forskare och studiegrupper sker med stora svårigheter och ett stort spill av arbetstid och pengar för resor. Ibland är det överhuvudtaget omöjligt. Detta är så mycket mera beklagligt som det genom en breddad skolundervisning och en folkbildningsverksamhet med större resurser vuxit fram ett vidgat intresse för forskning och studier. Varje ökning av samhällets insatser på undervisningens område ger automatiskt en stimulans åt intresset för museerna och framför allt åt deras möjligheter att erbjuda ett attraktivt studiematerial i form av föremål och data.

Museerna skulle kunna ha en betydligt större och mera mångskiftande verksamhet som studiecentrum. Att i rimlig utsträckning kunna leva upp till vare sig egna ambitioner eller allmänhetens förväntningar är på grund av bristen på lokala och organisatoriska förutsättningar i det närmaste omöjligt. De statliga institutionernas fasta former, som visserligen ger en garanti för kontinuiteten i målsättningen, gör det emellertid svårt att genomföra den självförnyelse som behövs för att möta samhällets nya, ökade behov av information och service. Varje förändring kräver utredningar och orimligt stora arbetsinsatser bara för att få ett beslut till stånd och sker så långsamt att utredningsdirektiv och planer hinner bli föråldrade innan de kommer till utförande.

Nordiska museets om- och tillbyggnadsfråga går nu på sjunde året, och även om den centrala föremålsdepån ser ut att kunna börja byggas etappvis, föreligger en tidsplan för museibyggnaden på Djurgården, som drar ut omgestaltningen till tidigast omkring 1980. Den behövliga tillbyggnaden på varvsområdet kommer opraktiskt nog först efteråt. I detta läge föreligger inte några möjligheter att bedriva en normal verksamhet. Under tiden stiger behovet att utnyttja våra samlingar för studieändamål för varje år. Så är för att ta ett exempel fallet med textil- och dräktsamlingarna. Sedan 1966 har antalet personer, som utnyttjat möjligheterna att få studera material som enkom för detta ändamål tas fram ur förråden,

vuxit med 20 % per år, liksom kraven på undervisning och handledning samt utlån för studium till museer utanför Stockholm.

Med de lokaler Nordiska museet förfogar över är detta en situation som inte går att bemästra. För att ändå kunna leva upp till samhällets krav på informationsservice och undervisning har Nordiska museet lika väl som andra museer sökt att lösa sina ekonomiska, lokala och personella problem genom att söka stöd hos AMS. Genom dess behov av arbetstillfällen på skyddade arbetsplatser har nya vägar för museal verksamhet kunnat brytas. Ett exempel är den för museet aktuella centrala studiesamlingen i Julita.

Julita – studiecentrum och lantbrukshistorisk filial

Julita gård och museum övertogs av Nordiska museet 1943. Donationen avser bl. a. att främja konst- och kulturhistoriska forskningar. Herrgårdens flyglar och övriga därtill lämpade lokaler står till förfogande som studiehem för inlogering av större grupper. Det är därför naturligt att Nordiska museet här vill samla sina på 22 olika ställen spridda samlingar till en central föremålsdepå. Där kommer de att vara tillgängliga för studium av enskilda forskare och studiegrupper med ett bestämt studiemål under sådana betingelser att föremålen skall kunna studeras men ändå vara skyddade. Där skall produceras vandringsutställningar och finnas dokumentations- och vårdservice till hela landets tjänst. Nordiska museets lantbrukshistoriska samlingar om ca 15 000 nr, som inte har kunnat visas av brist på utrymme, skall här byggas ut till ett specialmuseum för jordbruket och dess binäringar. En bidragande orsak till denna filiation var överlämnandet till Nordiska museet av Lantbruksakademiens samlingar om ca 3 600 nr. Likartade förhållanden föreligger för Nordiska museets samlingar av textilier och dräkter. De uppgår nu till mer än en tredjedel av museets drygt 280 000 inventarienummer. Möjligheterna att utställa och för studium visa dessa ca 100 000 nr ter sig oacceptabelt små. Flertalet har aldrig kunnat visas. Om Julitaprojektet se vidare sid. 251.

Textil filial i Gävleborgs län

Det föreligger nu en textilsamling på ca 7 000 nr hopbringad av Hedvig Ulfsparre, Kungsgården, Ovansjö sn, Gävleborgs län, vars slutliga placering efter ägarinnans död 1963 icke avgjorts. Nordiska museet har år 1969 föreslagit att samlingen som en filial av Nordiska museet kvarstannar i länet.

De överväganden som lett fram till detta förslag har sitt sammanhang med Nordiska museets karaktär av centralmuseum med riksomfattande verksamhet och med det behov museet har att få kanaler för denna ut till olika delar av landet. Det har också sin bakgrund i statens satsning på utvecklingen av skolan, yrkesutbildningen och det fria folkbildningsarbetet och det ökande behovet för dessa av museerna som studiecentra.

Hedvig Ulfsparres textilsamling

Hedvig Ulfsparre (1877–1963) kom 1908 till Hofors bruk som brukspatronen Per Erikssons husföreståndа-

1. Herrgården Kungsgården i Ovansjö sn, Gästrikland. Foto Nord. mus. 1953.

rinna. I den ställning hon hade på Hofors gjorde hon tillsammans med Per Eriksson mycket för att främja hemslöjden. Hon var 1912 med om stiftandet av Gästriklands hemslöjdsförening och var ända till sin död 1963 livligt engagerad i hemslöjdsrörelsen både i länet och på riksplanet. År 1925 köpte Per Eriksson herrgården Kungsgården i Ovansjö sn. Vid sin död 1928 testamenterade han Kungsgården med inventarier till Hedvig Ulfsparre. Både på Hofors och som ägare till egendomen Kungsgården och med de resurser, som detta gav, utövade hon ett generöst mecenatskap och understödde en rad av hemslöjdsrörelsens förgrundsgestalter i deras strävanden. Hon har under ca 40 år systematiskt köpt av hemslöjdsföreningarnas textila produktion och samlat prover på densamma. Hon fyllde på Kungsgården alla utrymmen och alla upptänkliga förvaringsdon med textilier. Det blev till slut en svårtillgänglig och därför smått legendarisk samling. Hennes önskan var dock att få visa samlingen i dess helhet. Hon hade planer på att hyra Liljewalchs konsthall för ändamålet. Men med alltmera krympande ekonomiska resurser gick det inte att förverkliga tanken. Nordiska museet bereddes 1952 tillfälle att i samband med utställningen »Hemslöjd – ett halvt sekel» få gå igenom och låna ur samlingen. Den historiska delen skulle inte ha varit möjlig att göra utan Hedvig Ulfsparres samlargärning. Nordiska museet erbjöd sig i detta

2. Salong i Kungsgården, övre våningen. Foto Nord. mus. 1935.

sammanhang att längre fram göra en separatutställning över hennes samling. År 1957 frigjordes ca 650 m² i museets hallvåning, där mycket men långt ifrån allt av hennes samlingar visades.

I sitt testamente insatte Hedvig Ulfsparre Stiftelsen brukspatronen Per Erikssons Gästriklandsfond som huvudtestamentstagare. Stiftelsen erhöll egendomen Kungsgården. Beträffande textilsamlingen föreskrev testator att stiftelsens styrelse skulle bestämma med vilka samlingar den borde införlivas. Kungsgården avyttrades efter en av stiftelsen begärd permutation av testamentets bestämmelser. Härvid föreskrev Kungl. Maj:t, *att av köpeskillingsmedlen skulle bildas en fond, vars avkastning skulle användas för att vårda och förkovra samlingarna och hålla dem tillgängliga för allmänhet och forskning samt i övrigt för att fullfölja testators kulturella syften.*

Av Hedvig Ulfsparres testamente framgår, att hon önskade att samlingarna om möjligt skulle kvarstanna i Gästrikland, i första hand på Kungsgårdens herrgård. Styrelsen för Per Erikssons Gästriklandsfond, som är testamentsexekutor, fann att detta icke var genomförbart. På ett tidigt stadium tog den då kontakt med företrädare för Gävle museum. År 1966 beslöt styrelsen uttala, att den avsåg att i första hand erbjuda samlingarna, vars huvuddel kvantitativt utgöres

av textilsamlingen, till Gävle stad och dess museum, i andra hand till Nordiska museet. I Gävle uttalade sig museinämndens majoritet positivt för ett mottagande av samlingarna. Detsamma gjorde drätselkammarens majoritet. Stadsfullmäktige återigen yrkade avslag.

Stiftelsens styrelse anmodade då författaren till denna artikel att gå igenom textilsamlingen, klargöra dess betydelse och inkomma med förslag om dess inordnande och funktion i landets museiväsen. Det är nämligen när det gäller textilsamlingen, som man menar att svårigheterna vore alltför stora att inom ramen för den målsättning och verksamhet Gävle museum har, assimilera ett så omfattande föremålsbestånd. Det ökade behovet av arbetskrafter för att driva specialiseringen och av lokaler för att förvara, vårda och ställa ut kan givetvis te sig avskräckande för ett museum, som redan funnit sin form.

Nordiska museets förslag – att bilda en filial kring Hedvig Ulfsparres textilsamling i länet

Den 26.3. 1969 kallade stiftelsen representanter för Gävle stad och museum, länsarbetsnämnden, arbetsmarknadsstyrelsen och Wallenbergsstiftelsen till en demonstration av textilsamlingen på Forsbacka herrgård, där den nu förvaras. Förf. av denna artikel framförde därvid på Nordiska museets vägnar ett förslag till lösning av frågan om mottagare av Hedvig Ulfsparres textilsamling. Nordiska museet, som anser att samlingen som helhet är av så stort värde att dess bestånd måste tryggas, erbjuder sig att ta emot den och som en *filial av Nordiska museet placera den i Forsbacka* och där bedriva en verksamhet i samarbete med Gävle stad och dess museum, länsarbetsnämnden, landsantikvarien och museala institutioner inom länet samt med undervisnings- och bildningsväsendet. Därmed uppfylles testators önskan att samlingen stannar i länet samtidigt som Nordiska museet ställer till förfogande hela sin samlade erfarenhet på det textila området för att göra samlingen till en levande tillgång på det lokala och regionala planet.

Nordiska museet har den textila expertisen med en av världens största samlingar av textil och dräkt som bas. Det har erfarenhet av vård och konservering, dokumentation, bearbetning och kunskapsförmedling inom detta område. Det har brist på lokaler av alla slag och kan inte förvara ens sina egna samlingar på ett försvarligt sätt, än mindre föra ut dem i erforderlig utsträckning. Ett mottagande av Kungsgårdens textilsamling enbart för att magasineras kan inte försvaras, lika litet som nerpackningen av våra egna samlingar. De behövs i yrkesutbildningen, det fria folkbildningsarbetet och skolornas tjänst och till glädje för den stora allmänheten.

Hedvig Ulfsparres textilsamling befinner sig sedan ägarinnans död utan fast hemvist, för närvarande tillfälligt förvarad på Forsbacka herrgård mellan Gävle och Sandviken. Samlingen är den mest omfattande dokumentationen av den svenska hemslöjdsrörelsen och dess utveckling under förra delen av 1900-talet som finns samlad på ett ställe. Den består

3. Forsbacka herrgård i Valbo sn, Gästrikland. Stallbyggnaden t. h. är skymd av träden. Foto Nord. mus. 1953.

av ca 7 000 nummer insamlade successivt under tiden 1900 till 1940-talet. Den svenska hemslöjdsrörelsens insats för att bevara och överföra manuell och estetisk tradition från hemslöjdens till den moderna produktionsmiljön är en unik insats, som ännu inte utvärderats till sin betydelse och sina verkningar. Hemslöjdsrörelsens dokumentering har inte konsekvent drivits av någon institution och borde med sin betydelse för svensk textil produktion, både manuell och maskinell snarast ägnas ökade insatser för att insamla data i föremål, ord och bild.

Med Hedvig Ulfsparres textilsamling som bas skulle ett textilt studie- och informationscentrum kunna bildas med syfte att bygga vidare på och utveckla textilsamlingen genom fortsatta insatser för att belysa den textila produktionen i hemslöjdens, hemslöjdsrörelsens och konstslöjdens miljö samt genom information och pedagogisk verksamhet aktivera intresset för slöjden som utövning och miljöfaktor. Ett sådant centrum för textilt studium och information borde ligga väl till för Gävleborgs län med dess sedan medeltiden intensiva linodling, linberedning, linspinning och tillverkning av linnevävnader till avsalu samt allmänna stora insatser på det textila området.

Med det föreslagna programmet kommer mycket snart ett viktigt studiecentrum att kunna utvecklas un-

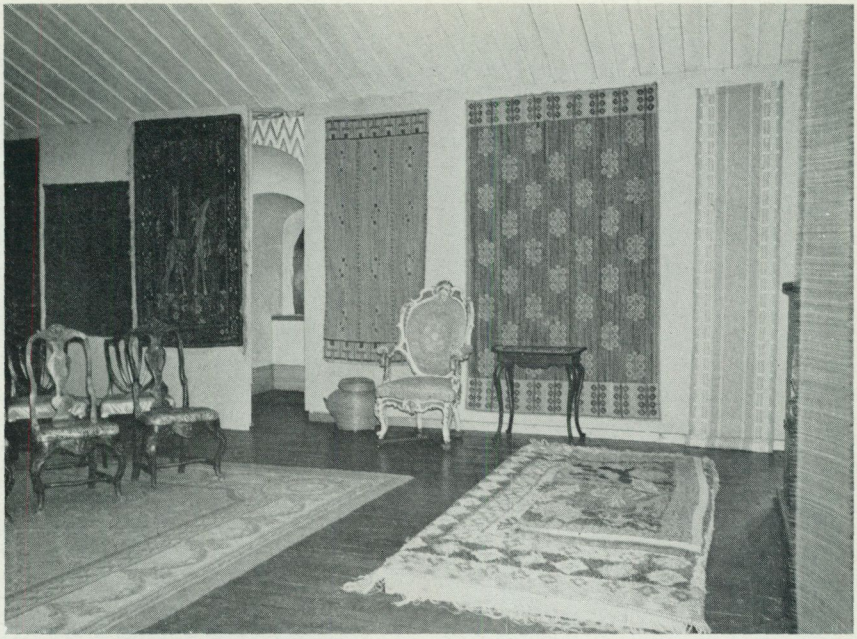

4. Utställning i vindsvåningen på Forsbacka 1970.

5. Ett av förvaringsrummen på Forsbacka. Foto 1970.

der direkt och kontinuerlig ledning från Nordiska museets textilavdelning under medverkan av dess personal och i samarbete med länets musei- och bildningsväsen, hemslöjdsrörelsen och länsarbetsnämnden.

Studie- och informationsservice

Placeringen i Forsbacka är ursprungligen inte annat än en nödfallsåtgärd, då Kungsgården måste lämnas i samband med ombyggnad och restaurering. I själva verket är dock läget centralt inom en region där Gävle och Sandviken möts och där skolor verkar, som har behov av ett studiematerial av det slag som textilsamlingen erbjuder. I Gävle finns, förutom grundskolor och gymnasium med estetisk linje, yrkesskolor, förskoleseminarium och lärarhögskola. I Sandviken finns gymnasium, yrkesskolor, husmodersskola, Gästriklands folkhögskolas filialskola samt 10- och 5-månaderskurser för hemslöjdspersonal. I Forsbacka finns skolor. I en vidare krets finns skolor för yrkesundervisning i Arbrå, Iggesund, Ljusdal och Kungsgården, och folkhögskolor finns i Forsa, Bollnäs och Storvik. I Järvsö ligger en lanthushållsskola. Länet har mellan 50 och 60 vävstugor. Redan har textilsamlingen i sin provisoriska förvaring på Forsbacka i en liten, hastigt åstadkommen utställning haft ca 2 000 besökare, varav 50 grupper från undervisningsanstalter i länet och från Dalarna och Uppland.

Inom länet finns sålunda en rad målgrupper, skolor, yrkesfortbildning, vuxenundervisning och allmän bildningsverksamhet i folkörelsernas regi som har ett ökat behov av studiematerial. För att citera statsminister Palme i ett tal vid invigningen av Västerbottens museum: »I dag försöker över en miljon människor att i folkbildningens regi vidga sina erfarenheter, att studera och förstå händelser och förhållanden ute i samhället . . . Mot denna bakgrund blir det ett viktigt led i kulturpolitiken att finna formerna för samverkan mellan de s. a. s. traditionella institutionerna och folkrörelserna.» Det är just detta det gäller att skapa i Forsbacka genom att Nordiska museet placerar Hedvig Ulfsparres textilsamling där som en filial.

Förutom studieservice skall avsikten med verksamheten vara att den skall producera information om textilier, deras funktion och miljö, deras teknik och formgivning, tillverkningsmetoder, tillverkningens organisation och den sociala bakgrunden. Förmedlingen av information bygger på samlingarna av föremål och data. Den moderna informationstekniken har ställt betydligt ökade möjligheter till förfogande. Föremålet i sin konkretion är *ett* medel som har stort informationsvärde. Genom utställning av föremål har museerna i första hand förmedlat upplevelse och kunskap till allmänheten. Emellertid har informationstekniken fått helt andra möjligheter, som har ställt museerna med sina i regel funktionellt olämpliga byggnader och otillräckliga ekonomiska och tekniska resurser utanför möjligheterna att utnyttja dessa landvinningar. Detta är ett av museernas stora problem nu. För informationsförmedlingen bör därför särskild uppmärksamhet ägnas åt produktionsavsnittet. Det bör finnas en lokal, en verkstad eller ateljé, där man tillver-

kar informationsmaterial för utnyttjande stationärt i form av utställningar inom byggnaden, för vandringsutställningar, för mindre sammanställningar av informationsmaterial, avsedda att sändas ut till utbildnings- och vårdenheter. Verkstaden måste vara väl utrustad för att tillverka det informationsmaterial som nu krävs av en vid TV:s alla möjligheter van publik. Den måste producera både visuella och auditiva hjälpmedel och i viss utsträckning också taktila och motoriska. Om man, för att ta ett exempel, ställer ut en vante i nålbindning, så bör man samtidigt med en liten film visa hur tillverkningen går till och dessutom ställa redskap och material för egna försök till förfogande.

Behovet av dylikt informationsmaterial för utbildnings- och studiegrupper är för Nordiska museets textilavdelning dagligen kännbart. På grund av vår katastrofala lokalbrist kan för närvarande inte sådant material produceras, men museet behöver få igång en sådan produktion och kan då överföra sådan verksamhet till den presumtiva filialen i Forsbacka. Därmed skulle också ökade arbetstillfällen erbjudas inom Gävle-Sandvikenområdet.

Lokaler för produktion av informationsmaterial av olika slag, även utställningar, bör ligga i anslutning dels till vårdavdelningen dels till den stationära visnings- och informationsavdelningen. Så stor flexibilitet som möjligt bör eftersträvas, varför gränsen mellan produktionslokalen och visningslokalen bör vara flyttbar. Ibland kan en större del av ytan behövas för produktion av en större utställning, ibland en mindre. Lokalen och utställningsredskapen bör vara av sådan art att man med lätthet skall kunna göra förändringar.

Förvaring, vård och dokumentation

Till förvaringsdelen bör höra en mindre intagningslokal, där nyförvärvade föremål granskas, rengöras, katalogiseras och märkas. En station för registreringsfotografering skall finnas i anslutning till intagningen.

I närheten av förvaringsdelen finns studierum för enskilda och för dem som bedriver grupparbete. De förses med arbetsbord, förvaringsskåp, upphängningsanordningar, vävstolar och andra textilredskap såsom knyppeldynor, sömnads- och broderiredskap, material och redskap för stickning, nålbindning, knytning, flätning m. m. Det blir sålunda inte bara ett magasin utan framför allt en arbets- och studiesamling i vilken sker framtagning och återläggning i samband med utställningar, studier, fotografering, mönsterritning, demonstrationer, föreläsningar, handledning och annan pedagogisk verksamhet.

I omedelbar anslutning ligger lokaler för olika slag av vård, rengöring, montering osv. Här kan också vårdservice erbjudas andra av länets museala institutioner. Även Nordiska museet kan överföra betydande uppgifter inom textilvård hit och därmed skapa ytterligare arbete inom denna räjong.

Produktion av AV-hjälpmedel liksom omhändertagande och uppordning av det arkivaliska material, som följt med Hedvig Ulfsparres samling, korrespondens, privatarkiv, skisser

från olika textilkonstnärer kommer att ge arbete åt flera, liksom produktion och uppsökande av data och bilder, excerpering, bandupptagningar. Verksamheten kommer att innebära omhändertagande och sortering av inkommande material, registrering och inordning. Arkivbildare inom hemslöjdsrörelsen skall kunna erbjudas stödhjälp med sina vård-, förvarings- och uppordningsproblem. Dokumentationsverksamheten kommer att kräva skriv- och reproduceringsarbeten av olika slag. Genom sambandet med Nordiska museet kan mycket omfattande excerperingsuppgifter på det textila området tillföras filialen.

Lokaliseringen av Hedvig Ulfsparres textilsamling

Den nuvarande förvaringen i huvudbyggnaden på Forsbacka herrgård måste snarast avvecklas, då det är ett reveterat trähus med den brandrisk detta innebär. På herrgården finns emellertid en stor f. d. stallbyggnad uppförd 1799 i slaggsten i en utomordentligt fin och stram arkitektonisk form. Exteriören är väl vidmakthållen, men interiören är delvis utnyttjad som garage och har för övrigt föga eller intet kvar av ursprunglig inredning. Detta hus kan, med sin slutna fasad, sparsamt försedd med fönster, i stort sett med orörd exteriör byggas om invändigt för de ändamål, som samlingen kräver. Därmed kan också ett byggnadsminnesmärke bevaras och få en funktion i nutiden. Gävle stads arkitekt- och ingenjörskontor har enligt föreliggande program utarbetat funktionsbeskrivning och ombyggnadsskisser samt gjort en preliminär kostnadsberäkning.

Den gamla stallbyggnaden ligger i tre längor kring en gård öppen mot herrgårdens park inte långt från Storsjön, mitt emot den gamla industrianläggningen, vars äldsta hus är uppfört i slaggsten. Här ligger också det samhälle som vuxit upp kring Forsbacka bruk med de anställdas bostadslängor grupperade på klassiskt bruksmanér. Framemot motorvägen mellan Gävle och Sandviken ligger de nya verkstadsbyggnaderna. Forsbacka ger en ram både av gammal bruks-kultur och modern industriell miljö.

Även om det inte är något avgörande skäl, bör hänsyn tas till testators önskan att samlingarna om möjligt skall kvarstanna i Gästrikland. Större saklig tyngd har andra argument för en lokalisering till Gävleborgs län, där den textila hemslöjden har varit av utomordentligt stor betydelse. Ända sedan 1100-talet har här funnits en överskottsproduktion av lin och linnevävnader. Bruksvävnader från kraftig buldan till segelduk, från säckar och grova kläder till det finaste lärft har utgjort ett av hemmets ekonomiskt mest betydelsefulla produktionsresultat. Handeln med lin och linvaror har drivits av bönderna själva, som skapat ett nät av handelskontakter i södra Norrland och stora delar av Svealand och med sina foror trafikerat vägarna utefter kusten ända ned till Stockholm. Tillgången på högtstående beredningsteknik av råvaran, linet, och på skickliga spinnerskor och väverskor gjorde att Sveriges första damastmanufaktur anlades här i Mo socken år 1723. Dess verksamhet omfattade

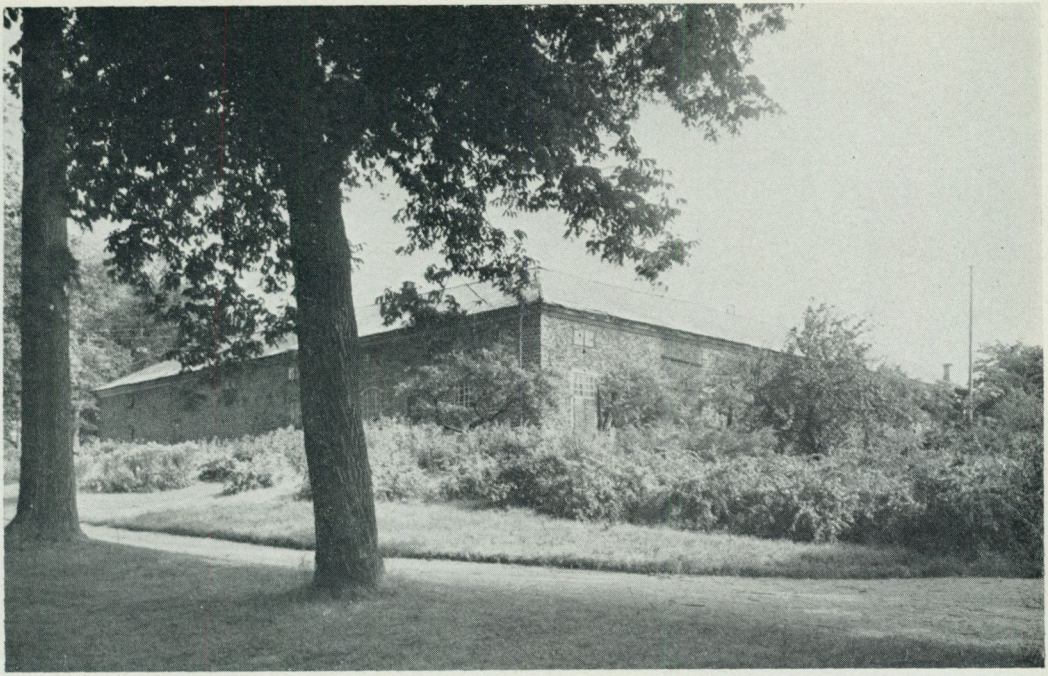

6. Stallbyggnaden från NV. Foto Nord. mus. 1935.

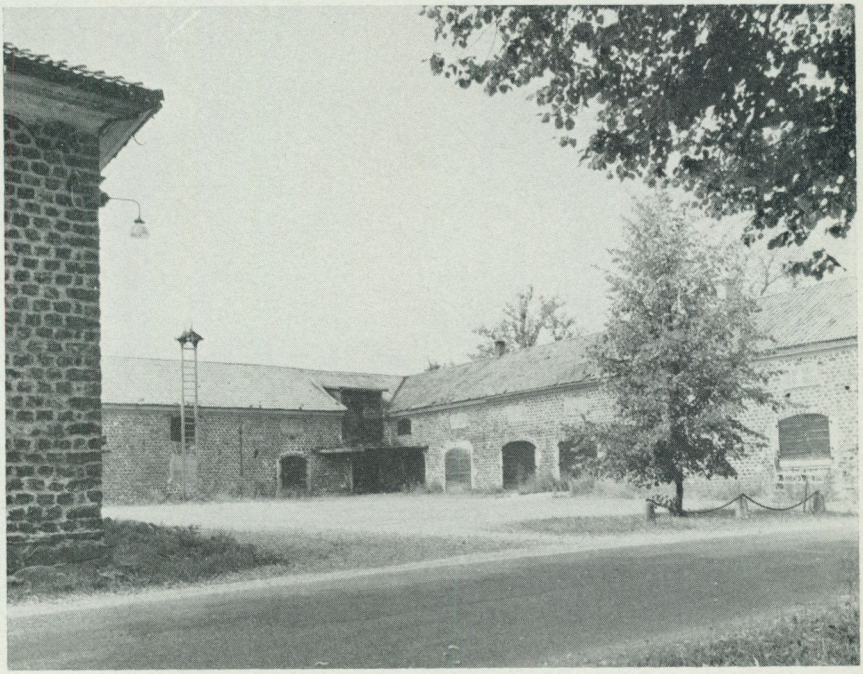

7. Stallbyggnaden från SO. Foto Nord. mus. 1970.

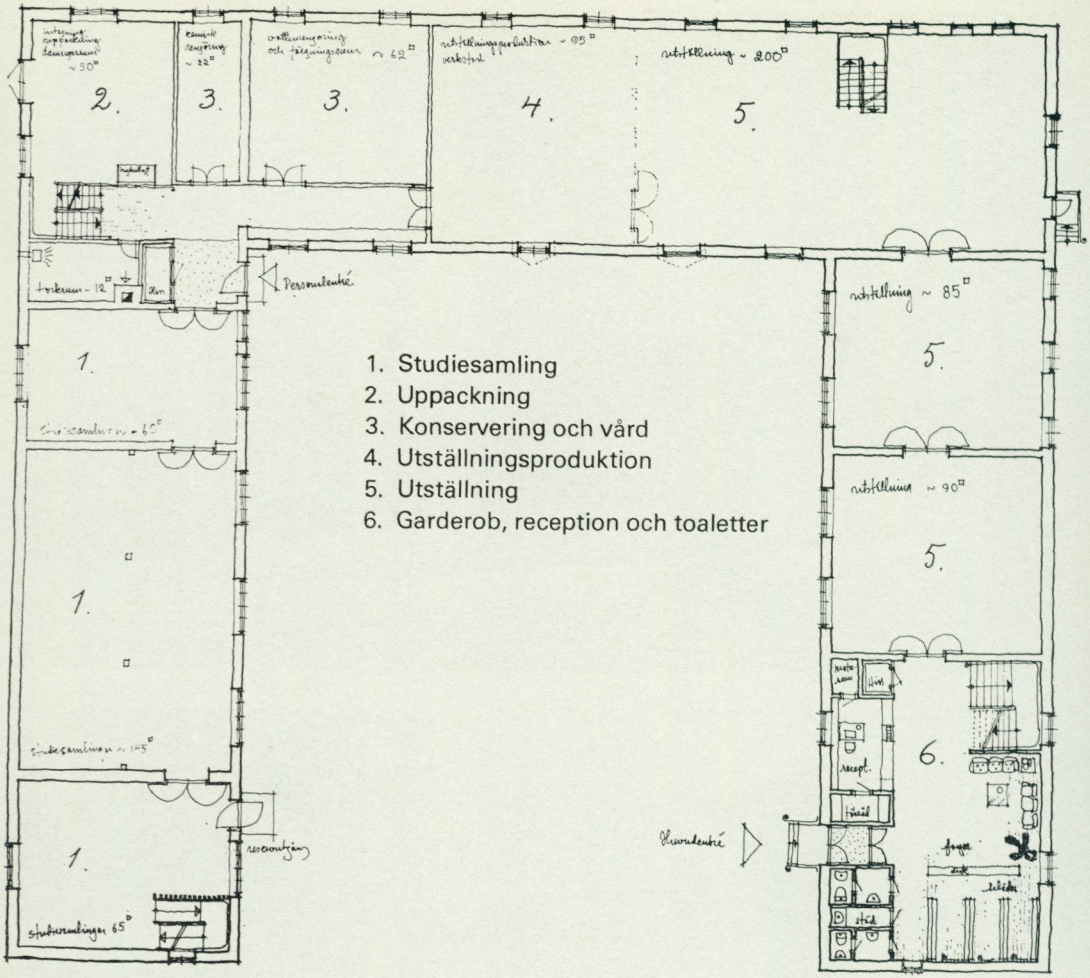

8. Skiss med förtydligad text till stallbyggnadens ombyggnad av arkitekten SAR Gunnar Lidfeldt 1970. Bottenplanet.

även andra slag av linnevaror, t. ex. dräll, bolstervarsväv. Tillverkningen pågick till 1843, då linet alltmera fick vika för bomullen.

Länets tidiga ekonomiska historia är i hög grad också linets och linneproduktionens. Den för hela landets textilförsörjning viktiga hemslöjd, som bedrevs i de sydnorrländska kustlandskapen, har utgjort en ekonomisk grund för den storartade bondekulturen i länet, som ännu möter oss i en högt utvecklad byggnads- och hemkultur och i en social struktur med bestämd egenart. Det är ett riksintresse att genom insamling av föremål och data dokumentera, och att få till stånd forskning och informationsförmedling kring denna märkliga kulturella insats. Hedvig Ulfsparres sam-

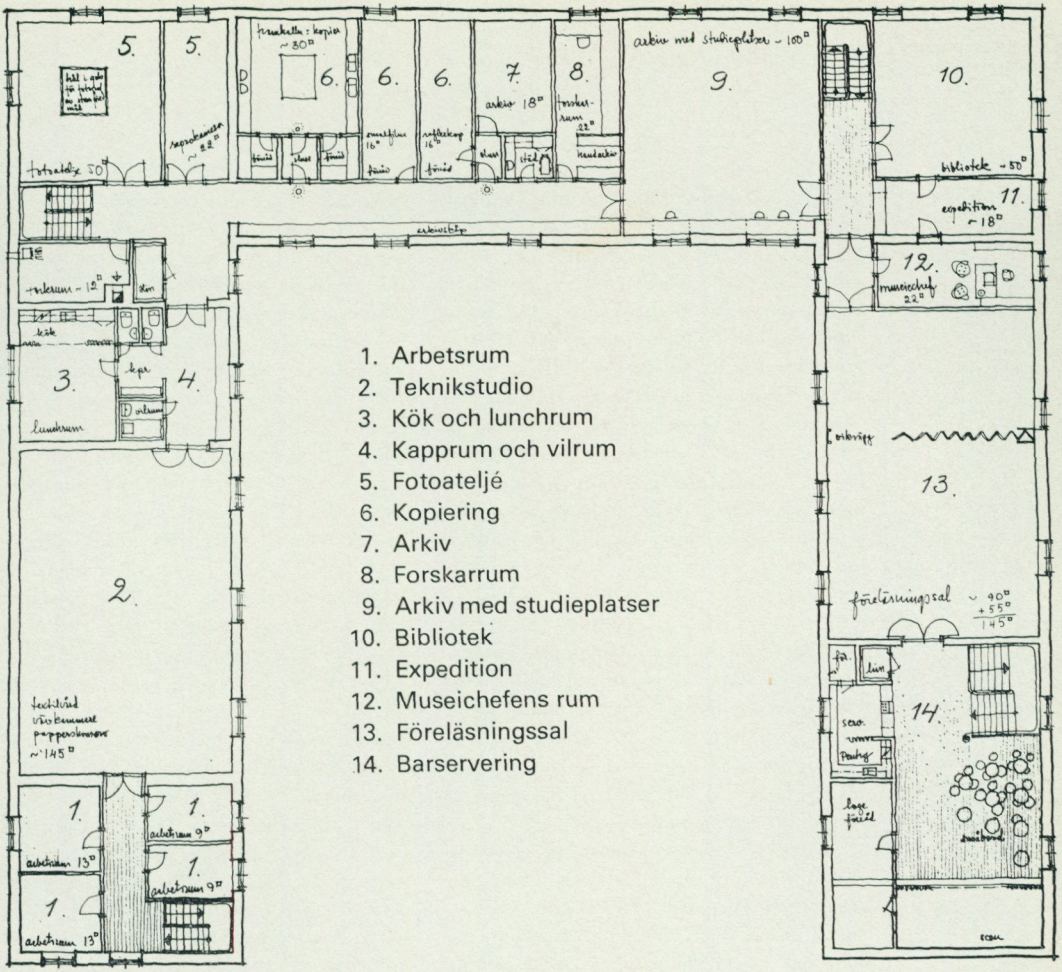

9. Skiss av övre våningen i samma byggnad.

ling är ett incitament till och en samlingspunkt för strävanden av detta slag. Det är också i hög grad ett regionalt intresse, som Nordiska museet på allt sätt vill stöda, inte genom att lägga ytterligare 7 000 textilier till våra övriga magasinerade samlingar utan genom att låta dem i länet bilda en kristallisationspunkt för det intensiva intresse som finns för den textila kulturen i detta län. Det har varit och är i hög grad ett kvinnornas intresse, men det har varit och borde också nu vara ett intresse för männen. Nordiska museet kan genom en filial inom denna region föra ut den kunskap och erfarenhet som det samlat under nu 100 år och ge den bakgrund som vårt geografiskt och socialt övergripande material kan ge.

SUMMARY

The Nordiska museet – a central museum of cultural history

Those museums which in the Swedish budget and finance bill are indicated as central museums are intended to cover the whole of Sweden. The sphere of competence of the Nordiska Museet is the Swedish culture from about 1500 to modern times. Its nation-wide activities now comprise the collecting of data and objects as well as cultural mediation in the form of publications of different kinds. With regard to other forms of mediation of knowledge, such as exhibitions, courses, lectures and instruction, as well as documentary service, it must be stated that they are mainly restricted to Stockholm. This geographical limitation is above all due to financial reasons.

A new time calls for new forms of cultural mediation. In this connection it is very important to achieve greater regularity with regard to such activities as temporary exhibitions and the organizing of travelling exhibitions.

There is also, however, a growing demand for a more intensive teaching than that provided by exhibitions. A need to carry on privat studies of objects and data is felt nowadays in large groups of society. Thanks to a broadened school education and the improved adult education we find an increasing interest in research and study.

As study centers the museums are very much hampered by the lack of adequate space. Since seven years the Nordiska Museet is undergoing a phase of rebuilding and enlarging, and according to the timetable the programme apparently cannot be realized before 1980 at the earliest.

The Nordiska Museet, like other Swedish museums, has tried to solve its financial, space and personnel problems through grants from the Labour Market Board. In this way the project of making Julita Manor a study centre and a branch museum for agricultural history could be realized.

Another important study center is being planned on the basis of the so-called "Hedvig Ulfsparre textile collections". According to a project that has been worked out by the Nordiska Museet a branch museum will be organized around these collections at Forsbacka Manor which is centrally situated in the Gävle–Sandviken region. It is a region with numerous schools and different educational and training institutions.

The collections would be an important part in the cultural policy "that wants to find forms for cooperation between the traditional institutions and the popular movements". When completed the branch museum with its premises for preservation, conservation and documenting would also be able to offer local employment.

The economic history of this region is eminently the history of flax and flax-dressing. This ancient domestic craft which was carried on in the coastal regions of south Norrland (the provinces of Gästrikland, Hälsingland and Ångermanland) and which was of the greatest importance for the whole of Sweden for the supply of textiles, was the economic basis for the development of the splendid peasant culture of the Gävleborg district. Through a branch establishment in this region the Nordiska Museet would be able to convey all the knowledge and experience it has been accumulating during a century.

Nordiska museets utbyggnad på Julita gård

Det var Hans Hanssons avsikt att i denna årsbok redogöra för de planer på Nordiska museets utbyggnad, som sedan 1966 arbetats fram under medverkan av museets samtliga avdelningar och Kungl. Byggnadsstyrelsen samt arkitektfirman AOS och, vad Julita beträffar, arkitekten Ove Hidemark. Hans Hansson hann aldrig fullfölja sin avsikt. Den följande redogörelsen för den centrala föremålsdepån och för museet för de lantbrukshistoriska samlingarna bygger på flera utredningar, främst den »Utbyggnadsplan för Julita gård», som Nordiska museet utgivit (offset 1971).

Nordiska museets egenskap av kulturhistoriskt centralmuseum ställer allt större krav på en riksomfattande verksamhet. För att fylla de anspråk som ställs, föreligger sedan flera decennier ett behov av större lokaler. Sedan 1966 har pågått utredningar i vilka samtliga avdelningar vid museet deltagit. Byggnadsstyrelsen har på grundval av dessa utarbetat planer för det nödvändiga utvidgningsbehovet. De omfattar dels förslag till ombyggnad av Nordiska museet på Djurgården och uppförandet av ett annex på galärvarvsområdet, dels en plan till en central föremålsdepå och en utställningsbyggnad för de lantbrukshistoriska samlingarna på Julita gård. Utbyggnaden av Julita gård har bl. a. på grund av Nordiska museets ytterst prekära situation vad gäller förvaring av icke utställda samlingar kommit i förgrunden. En plan för den centrala delen av Julita gård, dess framtida disposition och bebyggelse, har på Nordiska museets initiativ sammanställts sommaren 1971 efter samråd med byggnadsstyrelsen, 1965 års musei- och utställningssakkunniga (Mus 65), länsstyrelse, landsting, kommun och länsarbetsnämnd.

Ekonomiskt bidrag till utbyggnadsplanens upprättande har lämnats av Södermanlands läns landsting och Katrineholms kommun. Kungl. Maj:t beviljade i juli 1972 medel för projektering av nybyggnad av museilokaler på Julita gård för Nordiska museet i enlighet med byggnadsstyrelsens program avseende en deletapp om 4 225 m² rumsyta. Byggnadsstyrelsen skall vidare utföra förberedande projektering av lokaler för övriga enligt byggnadsprogrammet i etapp I upptagna ändamål, tillsammans ca 17 000 m².

Utgångspunkten för programutredningen för Julita gård har varit en analys av förutsättningarna att genom koncentration av vissa museifunktioner till Julita gård *dels* förbättra den undermåliga lokalsituationen för museet i Stockholm, *dels* rationalisera eller tillskapa funktioner som genom splittrade, olämpliga eller otillräckliga lokaler nu är bristfälligt

Nordiska museets utbyggnad på Julita gård

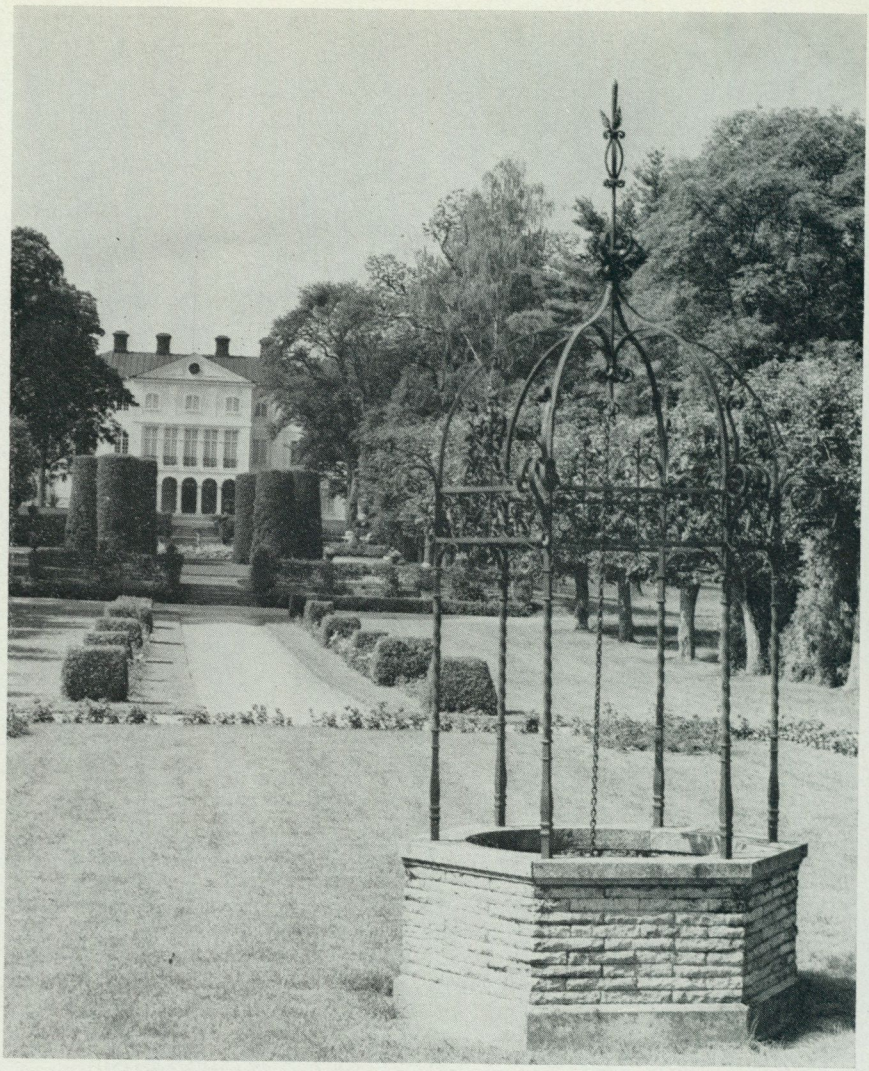

1. Julita gårds manbyggnad från öster. Arthur Bäckström lät bygga ut manbyggnaden från 1700-talet med en framspringande mittdel. Huset står nu som museum i det skick det hade vid donators död. Rosengården i förgrunden från ca 1910 har varit en omtalad sevärdhet. Foto 1956.

tillgodosedda, *dels* berika Julita gårds redan etablerade karaktär av museum och studiecentrum.

Julita gård

Julita gård är ett gods i Katrineholms kommun i Södermanlands län beläget ca 25 km norr om Katrineholms centrum mellan sjöarna Hjälmaren och Öljaren. Godset ägs av Nordiska museet sedan 1943 genom en donation 1929 av godsägaren Arthur Bäckström. Julita gårds ekonomi är skild från Nordiska museets. Verksamheten på godset skall i princip vara självbärande.

Egendomen omfattar drygt 2 000 ha. Skogsbruket drivs i Nordiska mu-

Nordiska museets utbyggnad på Julita gård

2. 1905 apterade Arthur Bäckström den gamla gårdssmedjan för sina första museisamlingar. Huset är inrett i nationalromantisk anda med tänkespråk och blommande jugendstämning. Byggnaden vårdas ömt som idéhistoriskt monument. Foto Staffan Åkerlind 1960.

seets regi. Lantbruket är utarrenderat, huvudparten till en brukare – Julita Gårds Lantbruk. Lantbrukets jord utnyttjas för växtodling och djurhållning (400 djur, varav 180 mjölkkor).

Julita gård har ett modernt jord- och skogsbruk med förnämliga storgodstraditioner: kloster i 350 år, kungsgård i 100 år, herrgård i 300 år. Lantbruket på Julita bedrivs således idag i ett väl bevarat kulturlandskap som skapats inom storgodsdriftens ram.

Avkastningen av skogs- och lantbruket används enligt donationsbestämmelserna för museal verksamhet. Denna bedrivs huvudsakligen inom det s. k. klosterområdet. På detta område underhålls och visas för allmänheten Julita gårds herrgårdsbyggnader och park samt Julita museum. Vid gården finns även en mängd byggnader som exemplifierar andra verksamheter i ett fullständigt storgods.

Julita museum

Vid 1900-talets början samlade Arthur Bäckström – i tidens nationalromantiska anda – ett antal äldre timmerhus från trakten till ett mind-

3. Julita museum och gårdskyrka. Foto 1956.

re friluftsmuseum i herrgårdsparken. Något senare uppfördes där även en kyrka, tidvis nyttjad av Julita församling samt för vigslar, och ett museum för traktens kulturhistoria (ca 7 000 föremål) och vidare ett värdshus och ett gästhem. I samband med museets tillträdande av donationen gjordes även herrgårdens manbyggnad tillgänglig för allmänheten.

Sedan Nordiska museet tillträtt donationen har en rad större upprustningsåtgärder vidtagits, bl. a. modernisering av byggnadsbeståndet 1944–1954, sammanläggning av jord och utbyggnad av skogsbilvägar 1944–1969, nyuppställning av Julita museum samt tillbyggnad av värdshuset.

I herrgårdens flygelbyggnader finns gästrum och ett mindre, vetenskapligt bibliotek. Hit förläggs i dag vissa forskarkonferenser i Nordiska museets regi. Förläggning av tillfälligt arbetande personal sker inom herrgårdsområdet. En del äldre ekonomibyggnader nyttjas för magasinering av delar av Nordiska museets samlingar. Antalet betalande besökare vid museianläggningarna är årligen ca 30 000. Värdshuset har maj–september ca 50 000 gäster. Under midsommaren besöks värdshusområdet av en publik om ca 10 000 personer. Det årliga besöksantalet på området i dess helhet kan uppskattas till minst 60 000 (mot ca 75 000 på Nyköpingshus, ca 65 000 på Eskilstuna stads museer, ca 60 000 på Gripsholm och ca 35 000 vid Oxelösunds järnverk – de största utflyktsmålen i Södermanland).

Viss av Nordiska museet helårsanställd personal finns på platsen: 1 museiassistent, 1 skogvaktare, 1 hantverkare (byggnadssnickare), 1 trädgårdsmästare. Under sommarsäsongen har någon av museets tjänstemän sin tjänstgöring förlagd till Julita gård. Skogsförvaltning och arrendefrågor sköts av en arvodesanställd forstmästare.

Med dagens värderingar ligger Julita gårds största värde från kulturhistorisk synpunkt i den sammanhållna helheten: ett storgods med levande jordbruk, skogsbruk och fiske och med en äldre tids alla funktioner ännu representerade. Samtidigt innehåller godset ett landskap som osökt er-

bjuder möjligheten till en vidgad publik presentation av såväl äldre som nutida lantbruksfunktioner.

Nordiska museets lokalproblem

Nordiska museet äger för närvarande omkring en miljon inventarieförda föremål fördelade på 282 000 inventarienummer allt ifrån knappnålar till tröskverk. Därav är ca 10 procent utställda huvudsakligen i museet och i Skansens hus och gårdar. Resten är magasinerade. Det bör understrykas, att denna del ständigt byts ut genom att utställningarna förnyas. Dessutom måste tillfredsställas ett ökande behov hos forskare, studiegrupper och allmänhet att få tillgång till även dessa samlingar.

Magasinsfrågan har länge varit en av museets besvärligaste. Redan när samlingarna flyttades in i Nordiska museets byggnad vid seklets början befanns det beräknade utrymmet för icke utställda samlingar, de s. k. studiemagasinen, otillräckligt, och hallvåningen blev därför genast entresolerad genom ett betongbjälklag. Efterhand måste också de stora magasinsutrymmena under hallen entresoleras men med bjälklag av trä. I träskjul på den s. k. bakgården mellan museibyggnaden och Galärvarvsmuren, på Skansen och på Framnäs (som museet disponerade t. o. m. 1908) har också tidvis delar av samlingarna varit lagrade. Från 1920-talets mitt har den yta, som upptas av de utanför museibyggnaden magasinerade föremålen, ständigt ökat, samtidigt som man varit tvingad att pressa in nyförvärv inom vissa ömtåliga föremålsgrupper i de redan välfyllda magasinen i museibyggnaden.

Lagringen av museiföremål utanför huvudbyggnaden ökades starkt under andra världskriget. För att fördela riskerna, om kriget skulle nå vårt land, evakuerades stora delar av samlingarna till museets gårdar Julita och Tyresö. Man utnyttjade dessutom ekonomiutrymmen även på andra gårdar än museets. Efter krigsslutet fick samlingarna vara kvar här av brist på lokaler.

Utanför huvudbyggnaden är Nordiska museets samlingar för närvarande inhysta på Tyresö, Svindersvik, Sturehov, Bogesund, Julita och Fogelsta. Inom Stockholm är samlingarna, utom i museibyggnaden, lagrade i olämpliga lokaler i Lusthusporten och i en av flyglarna till f. d. Positionsartilleriets kasern samt i goda lokaler i Skansenbergets skyddsrum, vid Tegeluddsvägen, vid Fisksjöäng och i källare under kungliga slottet (de senare endast tillfälligt upplåtna). Magasinen vid Fisksjöäng och i slottskällarna har anvisats av byggnadsstyrelsen under de två senaste åren, liksom vissa utrymmen i gamla riksdagshuset. De har medfört en tillfällig lättnad i museets mest akuta magasineringsbekymmer vid den pågående nyuppställningen. Därigenom har även plats i begränsad omfattning beretts för nyförvärv.

Flertalet av lokalerna är uppenbart olämpliga på grund av fukt, damm, nedfallande kalkbruk och en mer än normal stöldrisk. För närvarande förvaras över 90 % av samlingarna i 22 mer eller mindre lämpliga lokaler inom ett område av 20 mils utsträckning. Den största olägenheten är dels det utspridda läget, vilket fordrar en mycket tids- och personalkrävande

Nordiska museets utbyggnad på Julita gård

tillsyn, dels den sammanpressade förvaringen. Denna är särskilt vad gäller textilier direkt skadlig, försvårar en effektiv vård och omöjliggör rimliga krav på att samlingarna skall vara överskådliga och lätt åtkomliga. Dessa krav kommer att aktualiseras ytterligare, när planerna på basutställningarnas snabba förnyelse skall genomföras i full utsträckning. De nuvarande magasinen är så överfyllda, att en överskådlig förvaring har beräknats kräva mer än en fördubbling av ytan för befintliga samlingar.

Den nuvarande magasinssituationen omöjliggör effektiv vård och medför kostsamma resor för tillsyn och utnyttjande i den ständigt pågående utställnings- och utlåningsverksamheten. Möjligheterna till bearbetning av och kunskap om föremålen försvåras. Trängseln och täta byten mellan provisoriska magasinslokaler förorsakar en avsevärd förslitning av föremålen. Målet bör vara att sammanföra samlingarna till en central med sådan standard att föremålens bestånd kan tryggas och en rationell hantering uppnås. Med hänsyn till den fortgående accessionen bör goda utbyggnadsmöjligheter föreligga.

En ur alla synpunkter idealisk lösning är magasin i bergrum i anslutning till visnings- och personallokaler ovan jord, som i riksarkivets och Stockholms stadsarkivs nya anläggningar. För Nordiska museets del är ett sådant arrangemang tänkbart i Skansenberget men anses ställa sig alltför kostnadskrävande. Det är därför mera realistiskt att räkna med ett centralmagasin utanför Stockholm. Detta måste i så fall kompletteras med begränsade förvaringsutrymmen i museets huvudbyggnad eller intill denna, ett närmagasin avsett för särskilt ömtåliga föremål och som ombytesmagasin.

Vid valet av plats för centralmagasinet bör hänsyn tas till riskerna i händelse av krig. I ett kulturhistoriskt miljömuseum som Nordiska museet ligger samlingarnas tyngdpunkt i mångfalden och inte som beträffande andra museer i elitsamlingar, som kan evakueras till relativt begränsade utrymmen. Den riskfördelning som man räknade med under andra världskriget har visat sig föra till ohållbara förhållanden ur andra synpunkter (överskådlighet och tillgänglighet). Överstyrelsen för ekonomisk försvarsberedskap har 1965 som önskemål beträffande »undanförselutrymmen» framhållit dels att de bör användas »såsom magasin även i fredstid», dels att de bör ligga »inom vad som teoretiskt kan rubriceras som riskfri zon». Som »undanförsellän» aktuella för Stockholms vidkommande framhålls delar av Uppsala, Västmanland, Kopparberg, Örebro, Södermanland. Man tvingas alltså söka sig ganska långt bort från Stockholm. Som lämplig förläggning har valts Julita gård, 17 mil från Stockholm.

Fördelarna med Julita är följande: gården ligger inom riskfri zon, som tillåter »förhandsevakuering». Nordiska museet äger gården och kan ställa tomtmark till förfogande. Vid Julita finns redan en viss museal beredskap. Gården erbjuder goda förläggningsmöjligheter för personal som tillfälligt arbetar där.

Utbyggnadsplanen för Nordiska museets verksamhet på Julita gård omfattar följande objekt om sam-

manlagt ca 24.000 m²: *centralmagasin,* med lokaler för vård och konservering samt för studieverksamhet, informations- och dokumentationsservice, utställningsproduktion och administration, *lantbruksmuseum.*

Centrala studiesamlingar

Lokalbehovet för studiesamlingen har framräknats ur nuvarande magasinsutrymmen. Vid dimensioneringen av detta har hänsyn tagits till dels en större åtkomlighet i förvaringshänseende, vilket samtidigt innebär en förbättrad vård, dels en accessionsperiod om ca 10 år.

Centralmagasinet utformas som en generell, etappvis utbyggbar byggnadstyp. Ytan disponeras efter rationella uppställningsprinciper, som möjliggör största flexibilitet i inredning och samtidigt erbjuder möjligheter till studium för forskare och grupper med viss inriktning. Denna byggnad måste på grund av sin volym givetvis ta stor hänsyn till topografiska förutsättningar och ansluta till traditionella byggnadstyper på gården t. ex. tobaksladan, ladugården och andra ekonomibyggnader.

Lokaler för vård och konservering erfordras i anslutning till centralmagasinet. Lantbruksmuseum och centralmagasin bör kunna utnyttja samma verkstäder och administrationslokaler, varför en hopbyggnad är önskvärd. Inlastning och uppackning bör förläggas i anslutning till verkstäderna.

Magasinet avses i första hand vara ett tekniskt väl utrustat, rationellt förrådsrum för merparten av museets ej utställda föremål, placerat i riskfri zon och av praktiska skäl i kontakt med annan, av museet bedriven, verksamhet och samtidigt underlätta för dem som önskar studera föremålen.

På byggnaden kan ställas krav ur olika synpunkter delvis mer eller mindre invävda i varandra. Hit hör främst *föremålens skydd.* Hänsyn till fuktighet, temperatur, skydd mot beröring och impulstillgrepp måste givetvis beaktas och kräver speciella åtgärder. Men även åtkomlighet och överblick hör till de museala kraven d.v.s. att varje föremål är synligt men ändå skyddat. Dessa krav möter mycket stora inredningstekniska problem för vissa föremålsgrupper och naturligtvis måste hänsyn tas till vad det kostar.

Nordiska museet ser det som en väsentlig del av sin programförklaring för den centrala studiesamlingen att den ökar möjligheterna för *hela* landet att få del av detta föremålsmaterial som insamlats från alla delar av landet. I sin strävan att tillfredsställa både föremålens behov av skydd och vård och allmänhetens tillgång till samlingarna *i studiesyfte* måste givetvis en viss kvalifikationströskel sättas. Det torde inte heller vara troligt att allmänheten har någon glädje att se en till synes oordnad anhopning av saker. Forskare d.v.s. enskilda personer med speciella forskningsmål och grupper med ett bestämt studiesyfte är de kategorier som hittills kunnat beredas tillgång till icke utställda samlingar. Det är givetvis dessa som även i Julita kommer att bilda huvuddelen av dem som här kan ges ökade möjligheter till service. Ett *pedagogiskt komplement* kan därvid ytterligare berika grupp-

Nordiska museets utbyggnad på Julita gård

besök genom inredning av speciella rum för demonstration av föremål utrustade med tillgängliga AV-hjälpmedel: projektorer, vridscen, video m. m.

Julita gård erbjuder redan nu möjligheter till inkvartering i samband med studiebesök och kan bereda plats för ca 20 personer. Utvecklas verksamheten kring den centrala föremålsdepån, kan inkvarteringen utvidgas med Julita värdshus som bas. Godset bildar en idealisk miljö för konferenser och forskning rörande svensk kulturhistoria, natur och näringar. Julita gård är ett attraktivt utflyktsmål i Mellansverige och har stora möjligheter som strövområde. Även kulturlivet i kommunen kan bruka lokaler för skilda aktiviteter.

Lantbruksmuseum

I första hand har det synts naturligt att koncentrera museets samlingar rörande lantbruksnäringarnas historia till Julita. Nordiska museet har alltsedan sin tillkomst 1873 i hög grad sökt dokumentera det svenska lantbruket genom insamling av föremål, bildmaterial och data. Accessionen täcker härvid i huvudsak tiden fram till 1900-talets början. I museet exponeras en ringa del av dessa samlingar.

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien förvärvade under den tid akademien drev ett lantbruks- och fiskerimuseum flera omfattande modellsamlingar från 1700-talets början och framåt. Samlingarna utgjorde ett representativt urval, framför allt belysande den tekniska utvecklingen. Även redskap samlades. Ett museum öppnades 1904 på Experimentalfältet i Stockholm. Livlig diskussion har sedan 1930-talets slut i samråd med Nordiska museet förts inom akademien om ett nytt lantbruksmuseum med de båda institutionernas samlingar som bas. Bl. a. har två konkreta förslag till museibyggnad utarbetats men ej kommit till utförande. Julita gård framfördes även på ett tidigt stadium av f. föreståndaren för avd. Näringsliv och samfund, Albert Eskeröd, som väl lämpad för en lokalisering av de lantbrukshistoriska samlingarna. På grund av Experimentalfältets exploatering stängdes museet vid årsskiftet 1965/66 och samlingarna evakuerades. Den 1.10 1970 donerades dessa till Nordiska museet. I samband därmed överlämnades till museet det inlösningsbidrag om kr. 800.000 som Akademien erhållit till uppförande av en ersättningsbyggnad.

Akademiens f. d. samlingar består av 2.300 nummer belysande skilda grenar av lanthushållningen, 750 nummer belysande fisket samt 4.000 nummer frösorter av sädesslag och rotfrukter. Föremålen täcker tiden fram till 1920-talet. Perioden därefter återstår att dokumentera.

Museets och akademiens samlingar kompletterar varandra. Tillsammans utgör de en av de förnämsta i sitt slag och dokumenterar på ett instruktivt sätt de svenska lantbruksnäringarnas samhällsfunktion och historia.

Ett så vidsträckt ämnesområde som lantbruket och dess binäringar kräver en utförlig museal presentation både med hänsyn till de förefintliga samlingarnas kvalitet och till det intresse som såväl svensk som internationell publik har. Sedan akademiens museum på Experimentalfältet

stängts, finns ingen hela landet omfattande exponering av lantbruksnäringarnas historia.

Vid en förläggning till Julita gård kan godsets rikt omväxlande och stora markområden erbjuda utvecklingsbara element i en vitaliserad anläggning. Därvid bör även underhållet av gårdens äldre byggnadsbestånd och vidmakthållandet av landskapsbilden ses som en angelägen museal insats. De bästa förutsättningarna finns för att demonstrera äldre tiders teknik och kulturlandskap inom lantbruksnäringarna: plöjning, skörd, svedjebruk, lövtäkt, stängsling, jakt, fiske, skogsbruk, biskötsel etc. De husdjur och växtslag som nyttjats i Sverige under seklernas lopp kan visas i naturen, likaså jaktbart vilt. Julita gårds moderna lantbruk kan på ett naturligt sätt inlemmas som en ständigt aktuell slutpunkt i demonstrationer av den lantbrukshistoriska utvecklingen.

Presentationen av den svenska lantbrukshistorien bör lokalmässigt utformas som en del av odlingslandskapet och öppna sig mot detta. Byggnaden bör ha största möjliga genomsiktlighet och gärna anta en fri, till terrängen anpassad form. Utställningsytan skall i princip inte vara begränsad till en definierad byggnadskropp. Publiken skall med utgångspunkt från systematisk information i byggnaden kunna få utställningstemat ytterligare belyst i omgivande natur.

Som en förutsättning för en dylik presentation krävs en administrativ enhet med kontor, konferens- och studierum, samlingssal, bibliotek – till vilken även allmänheten har tillträde – samt verkstäder.

Provuppställningshall

I direkt anslutning till för lantbruksmuseet och centralmagasinet gemensamma verkstäder bör läggas en provuppställningshall som utgör lokalen för produktion av vandringsutställningar m. m. En fördel är givetvis att provuppställningshallen vid behov kan tilläggas lantbruksmuseets utställningsyta.

Produktion av kulturhistorisk information och dokumentationsservice

Med sina basutställningar och tillfälliga utställningar i Stockholm kan Nordiska museet nå endast en begränsad publik. Detta gäller också möjligheterna att utnyttja museets material i studiesyfte. Ett av dess mest angelägna uppgifter är därför att skapa förutsättningar för att dessa verksamheter blir riksomfattande och kommer alla landsdelar till del.

Genom att koncentrera museets samlingar till i huvudsak två platser, Stockholm och Julita, i stället för 22 bör en radikal förbättring av museets olika funktioner komma till stånd. En central studiesamling som omfattar 90 % av museets föremålsbestånd ger unika möjligheter att bygga upp en produktionsbas för kulturhistorisk information och dokumentationsservice. Här kan vandringsutställningar, trycksaker, film, bildkassetter och andra slag av AV-hjälpmedel produceras och föras ut till utbildningsanstalter och skolor. För den fria folkbildningens verksamhet inom konst- och kulturhistoria, som i vårt land har en mycket betydande omfattning, kan här ett underlag erbjudas, som kommer att ge stora utvecklingsmöjligheter.

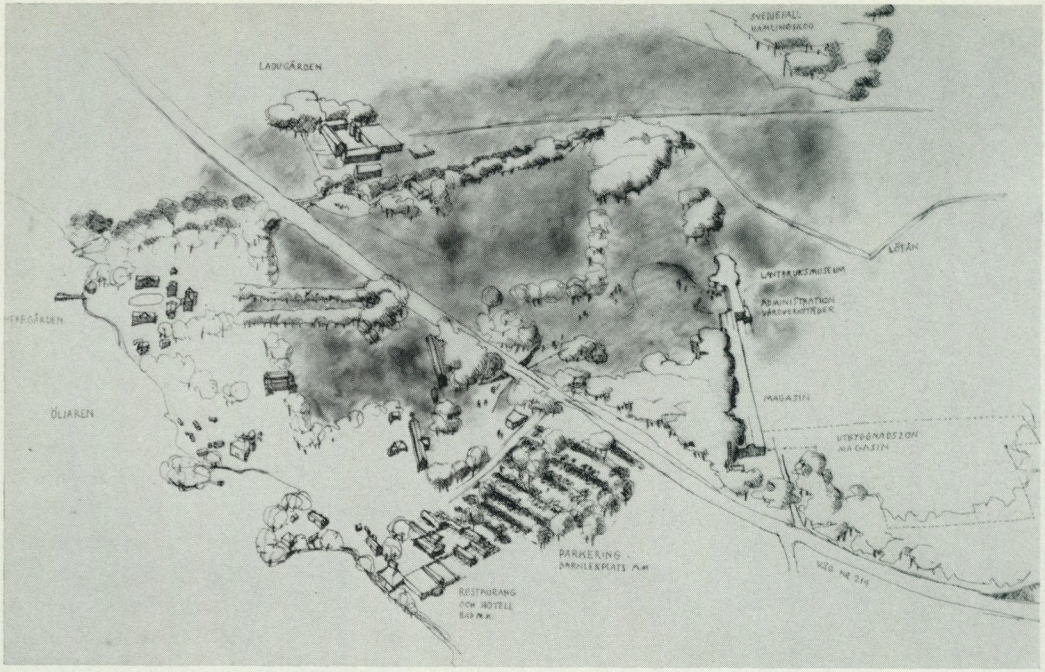

4. Panorama över Julita gård från sydöst med de planerade anläggningarna inritade.

Julitaanläggningen

Besökaren på Julita gård möter söder om den landsväg som drar genom området en sällsynt vackert belägen herrgårdsanläggning med ett provinsmuseum i parken av starkt romantisk karaktär. 70-talets bilturist kommer att till detta kunna lägga sensationen att mitt ute på landsbygden kunna få deltaga i viktiga och nya sidor av ett stort centralmuseums arbete – något som hittills endast i viss utsträckning varit reserverat storstadsbefolkningen. I odlingslandskapet norr om vägen bjuder det planerade museikomplexet på strövtåg i kulturhistorien genom en av världens större museisamlingar i förråd. Därtill en lantbrukshistorisk utställning av en storlek och kvalitet som få platser i Europa kan erbjuda. Ett stort och modernt fungerande lantbruk med sina djur och maskiner är tillgängligt i området för den publik som med egna ögon vill se vår tids livsmedelsproduktion och dess villkor eller som vill vara med när gårdstjuren vänslas med någon av sina 200 kor. Synligt för publiken arbetas det i verkstäder och ateljéer med konservering och mediaproduktion.

De nya verksamheterna kräver stora byggnadsytor som erbjuder problem att placera så att de inte menligt inverkar på den genuina museimarken och stämningen på Julita. Byggnaden har därför, främst från expansions- och terrängkrävande aspekter, förlagts till norra delen av Hästhagens höjdsluttning. Den har hållits nere till två våningars höjd och vill anta rollen av ekonomibyggnad. Byggnaden bör nå samma anonymitet och självständighet som en sådan bebyggelse äger. Förläggningen i landskapet måste därför studeras omsorgsfullt.

En stor fördel med Julita är dess rika utbud, som lockar hela familjen till heldagsbesök. Med bilen undanstuvad på

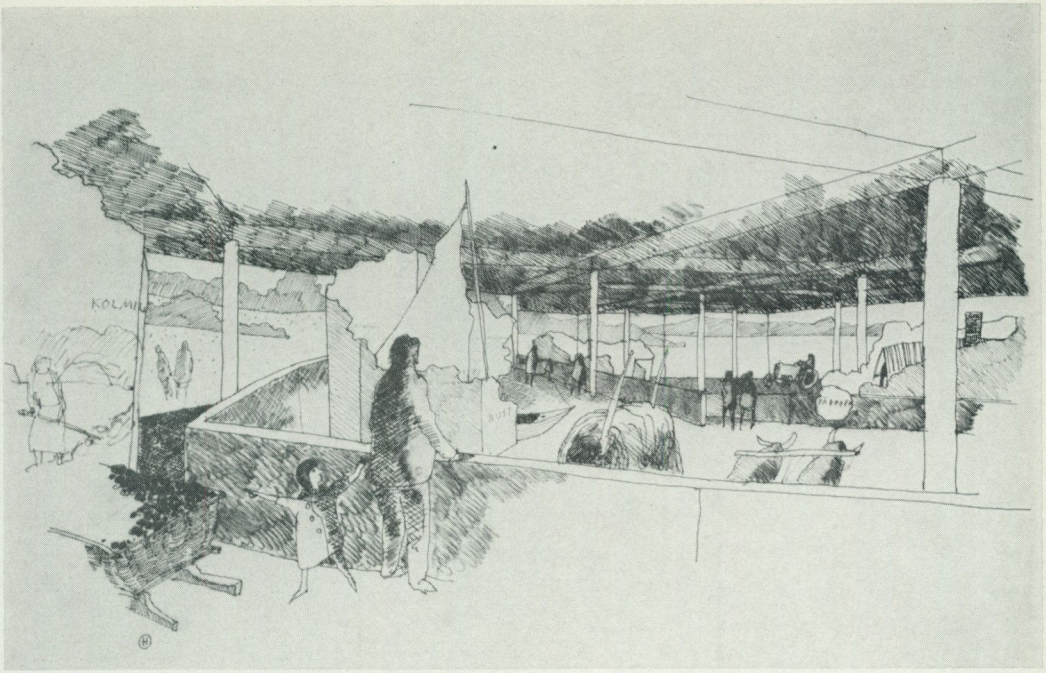

5. Interiör av den lantbrukshistoriska utställningshallen, sedd från receptionen.

parkeringsplatsen norr om värdshuset söker söndagsfamiljen reda ut riktningarna mot alla lockande arrangemang. Den lantbrukshistoriska utställningshallen och studiemagasinet ligger norrut med vägundergången som säkraste och snabbaste sättet att komma dit. Ett annat val är värdshuset och badmöjligheterna söder om bilplatsen, kombinerat med ett barnparadis – ponnyridning, bygglekplats, kanske brödbakning och smörkärning. Ett tredje mål skymtar mellan träden rakt västerut. Där kan man vandra i den Bäckströmska herrgårdsstämningen och den Skansenefterliknande, kulturhistoriskt doftrika museimiljön, i nutiden kompletterad med utgrävning av det gamla cistercienserklostret omedelbart intill herrgårdsbyggnaden. På vägen dit skall man få se ett tegelbruk och en kalkugn i funktion – båda befintliga, kompletta, ännu outnyttjade komplement till sekelskiftets herrgårdsmiljö.

Lantbruksmuseets utställningshall

Utställningshallen i tre nivåer skall med mängder av verktyg och redskap ge ett suggestivt, pedagogiskt koncentrat av den fullskalemodell som det omgivande landskapet erbjuder. I detta kommer skilda brukningsformer att presenteras och just den stora skalan kommer att bli en av de unika kvaliteterna.

I dag bor minst 80 % av Sveriges befolkning i tätort och många barn har inte sett en ko. Lantbruksnäringarnas historiska roll i vårt samhälles framväxt liksom deras uppgift i vår livsmedelsförsörjning behöver en konkret illustration. Vem vill inte se lövängen eller svedjefallet framför ögonen i verklig skala, se det tvåradiga kornet växa i oxvända årderfåror eller se dåtidens småvuxna boskapsraser i verkligheten. Vi kan här tala om en stor iscensättning av äldre tiders lantbruk. Bland mycket annat kan Karl-Oskars och Kristinas

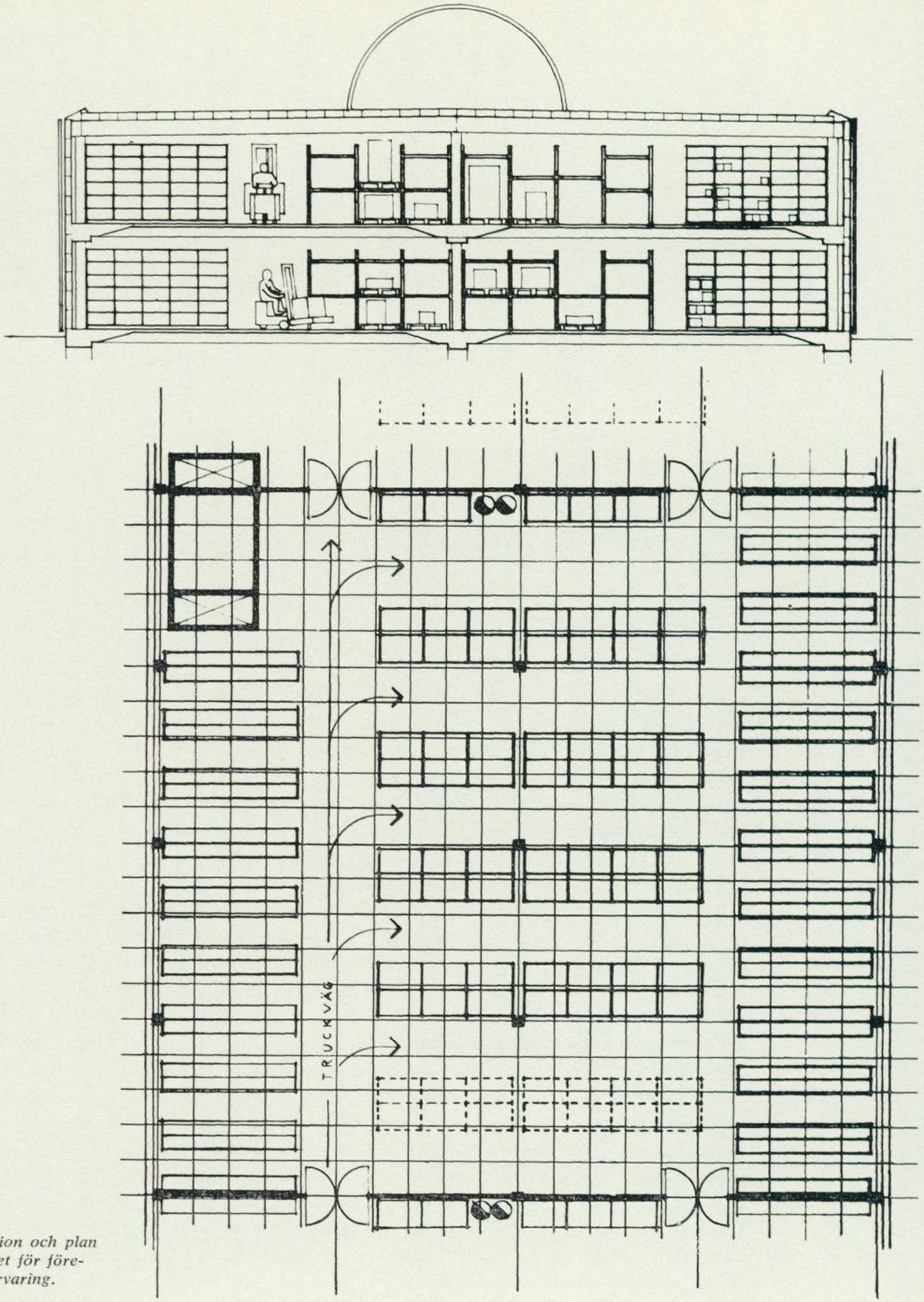

6. Sektion och plan av enhet för föremålsförvaring.

kamp mot oblida villkor och bakgrunden för Fogelströms romanfigurer förklaras och kommenteras.

Studiemagasinet

I en lång, fönsterlös byggnad kommer museiföremålen att förvaras i två plan. Forskare och studiegrupper kan här komma i kontakt med dels de omfattande lantbrukshistoriska samlingarna, dels alla de mångskiftande grupper av föremål som Nordiska museet under 100 år samlat för att illustrera den svenska kulturhistorien. Här erbjuds ett studiefält i museets samlingar, som aldrig tidigare möjliggjorts. Dessa kommer att vara överskådligt förvarade i ett flexibelt inredningssystem. Truckar sköter transporterna i magasinet.

Vill man locka publiken till Julita för att kunna ta del av den enorma mängden föremål måste dessa också serveras på ett såväl för publiken fattbart som för föremålen betryggande sätt. I Julita kommer publiken att möta föremålen i ett visningsrum, där besökare under bästa möjliga studieförhållanden får föremålen presenterade tillsammans med stillbilder, film och text som levandegör funktion och sammanhang. Här finns möjlighet att tillämpa en ny museipedagogik och att systematiskt få till stånd ett museums ideala föremålshantering: utställning – studiemagasin – sekundärmagasin.

Ytterst väsentligt är att föremålen erbjuds ett för deras fortbestånd riktigt klimat. Föremålen måste uppfattas som viktigast, mänsklig komfort kommer först i andra hand. Men det betyder inte att kraven blir rigorösa för föremålens del. Så länge inte dessa kan erbjudas samma högt ställda krav vid utlåning eller förflyttning måste till en viss grad magasineringsförhållandena anpassa sig efter omgivningens villkor. Det förefaller rimligt att ta hänsyn till Nordiska museet i Stockholm, vars relativa fuktighet beroende på byggnadens konstruktion sannolikt aldrig kan komma att överstiga 45 %, under kallaste vinterperiod knappast över 35 %. De höga värden som internationella utredningar laborerar med kan för äldre byggnader sällan realiseras i en så pass vinterkall region som Mellansverige. Temperaturen kan i magasinet tänkas efter normala arbetsförhållanden tämligen låg, kanske under kallaste delen av året lägst +10°, under resten av året lika med den rådande yttertemperaturen. I övriga delar av byggnaden – visningsrum, verkstäder och utställningshallar – skall normal rumstemperatur råda vintertid, vilket kräver en ökad befuktning av luften. En kontroll av luftföroreningar, framför allt av svavelsyrligheten i den omgivande luften, är givetvis ytterst viktig, men de relativt stora avstånden till större industriområden inverkar för Julitas del positivt.

Teckningar av Ove Hidemark.

SUMMARY

The building project for the Nordiska museet at Julita in Södermanland

The Nordiska museet has a collection of objects of great importance, even by international standards. Only 10 % of the collection is exhibited in the main building of the museum and at Skansen, both on Djurgården in Stockholm. The rest of the objects are kept in 20 odd depots inside and outside the museum. In this way they are difficult of access and liable to damage.

The museum lacks premises for a systematic care of its objects as well as for exhibiting the collections illustrating the history of Swedish agriculture. Furthermore there is a strong need for an increased output of films, still pictures, video tape and travelling exhibitions parallel to the exhibiting and publishing activities in the museum. No room is available for such functions.

The museum owns a large estate–Julita gård–in central Sweden 170 kilometres from the capital. A project is under way for building out Julita with a very large depot where the objects will be available for studies, work rooms for object preservation, a museum of agriculture and work shops, in order to substitute the great lack of premises in Stockholm. The agricultural landscape and the existing buildings are to be part of the activities in the agricultural museum together with a modern farm with live stock and plant breeding. To make all these different activities function as a qualified ethnological centre of study, hotel and conference rooms are also planned.

The area planned–the building of which will commence in the centennial year of the museum (1973)–is 18,000 sq.metres and the estimated cost, excluding interior fittings, will be 19.2 milj. Sw.crowns. Inside the store room, in the exhibition hall and in the landscape a new museum pedagogy will develop. Special attention is being paid to humidity, temperature and the care of the artifacts in the planning of the building.

Marshall Lagerquist

Hans Hansson

1907–1972

Efter en kort tids sjukdom avled den 31 augusti 1972 styresmannen för Nordiska museet fil. dr Hans Hansson. Han var den sjätte av museets styresmän. Inom ett halvår skulle han ha lämnat sin post och kunnat njuta ett välförtjänt otium som pensionär. Han hade glatt sig att få övervara museets hundraårsjubileum i oktober 1973, till vilket han vidtagit vissa föranstaltanden. Det blev nu tyvärr inte så. – I ett brev till mig under sjukdomstiden uttalade han förvissningen om att kunna återvinna full hälsa. Han hade in i det sista en seg livsvilja.

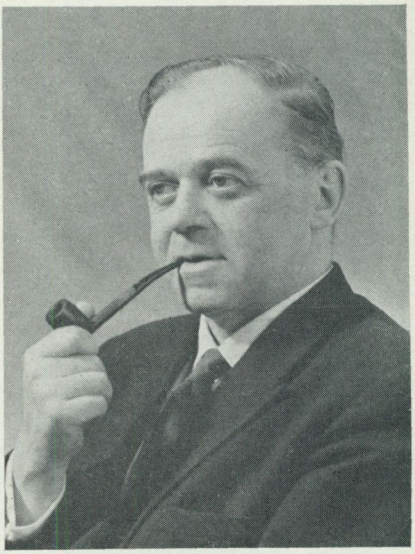

Hans Hansson tillträdde styresmannaskapet den 1 januari 1964 efter att ha varit museidirektör och chef för Statens sjöhistoriska museum med Wasavarvet. Han var som vetenskapsman arkeolog liksom en av sina företrädare vid Nordiska museet Bernhard Salin och hade bakom sig bl. a. en uppmärksammad avhandling pro gradu om Stockholms medeltida stadsmurar. Ingen har väl känt den gamla stadsholmen bättre än han; genom sin mångåriga verksamhet som ledare för Stockholms stadsmuseums arkeologiska undersökningar i samband med gatuarbeten och grundförstärkningar inom kvartersblocken kunde han till sist med hjälp av vad han kallade sitt underjordiska arkiv rekonstruera bilden av den medeltida stadskärnan.

I en tidningsintervju i samband med utnämningen till styresman yttrade han att det var som att sätta sig vid ett dukat bord. Såtillvida var detta uttalande riktigt som staten just hade påtagit sig hela det ekonomiska ansvaret för museets verksamhet. Men verkligheten blev i viss mån en annan. Han fann snart att själva museibyggnaden från årtiondena närmast före och efter sekelskiftet 1900 befann sig i ett otroligt miserabelt tillstånd till följd av ständigt otillräckliga medel för dess underhåll. Det

blev därför hans första angelägna uppgift att söka undanröja detta missförhållande. Han lyckades också genom att han fick Kungl. Byggnadsstyrelsen att påtaga sig ansvaret för såväl museibyggnadens och den närliggande institutionsbyggnaden Lusthusportens löpande underhåll som av utställningsverksamheten betingade ombyggnadsarbeten. Nu regnar det icke längre in på de utställda samlingarna.

Sedan väl museet så att säga kommit under tak satte han in sin energi för att möjliggöra en snabbare takt i nyuppställningen av de delvis föråldrade basutställningarna. Som resultat härav framstår nu den synnerligen attraktiva Nordisk folkkonst och under 1973 avslutas första etappen i uppbyggnaden av Svensk bostad, främst motiverad av att begreppen högre stånd och allmoge försvann i och med museets omorganisation 1965. Vidare har tillkommit Textilhallen, som kan användas för snabbt växlande utställningar.

Hans Hansson hade öppen blick för betydelsen av vad som brukar kallas den utåtriktade museala verksamheten och var angelägen att museet skulle öppna sin famn mot yttervärlden. Medlen var publikationsutgivning, bildningskurser, föredrag, filmvisningar och växlande utställningar, i och för sig visserligen intet nytt för museet men han sökte intensifiera denna verksamhet. Den monumentala mitthallen med Gustav Vasa i fondabsiden gjorde han till en plats för publikdragande aktiviteter, en servering anordnades, där museibesökaren kunde få en stunds avkoppling, och de allra yngsta fick en pedagogisk barnkammare till sitt förfogande. Samtidigt med dessa populariseringssträvanden gav han oförbehållsamt sitt stöd åt museets vetenskapliga verksamhet – dokumentationen av det svenska samhället – utan vilken ett fortsatt kulturutbud i längden är dömt att stagnera.

Strax före sin bortgång nåddes Hans Hansson av det glädjande budskapet att hans älsklingsidé – ett centralmagasin i förening med ett lantbruksmuseum på Julita gård i Södermanland – var på god väg att förverkligas. Nordiska museets magasinsproblem har varit ett ständigt bekymmer för museets styresmän och den lösning problemet till sist fick är genial icke minst med tanke på att kombinationen magasin/museum ger möjlighet att härbärga och utställa den omfattande lantbrukshistoriska samling som Kungl. Lantbruksakademien överlämnat till Nordiska museet.

När Hans Hansson tillträtt styresmannabefattningen, inrättade han något som icke tidigare förekommit vid Nordiska museet, nämligen ett kollegium bestående av avdelningscheferna och förmännen för de tekniska sektionerna. Det hålles regelbundet en viss dag varje månad utom under semestertiden för inbördes information och diskussion rörande aktuella problem. Detta organ har fungerat väl och otvivelaktigt varit till båtnad för alla parter.

Hans, som vi alla kallade styresmannen, var en vänsäll man. Det trivsamma gotländska idiomet och den förlösande humorn gjorde samvaron med honom lättsam.

Bo Sommarström

Ernst Manker

1893–1972

Åren 1939 till 1961, det vill säga halva sitt forskarliv, tjänstgjorde Ernst Manker vid Nordiska museet som föreståndare för Lapska avdelningen. Under 14 år dessförinnan hade han grundligt meriterat sig för att bli utsedd till förste innehavare av denna tjänst, vars inrättande föregicks av en rätt uppmärksammad diskussion om den skulle förläggas till Nordiska museet eller till Etnografiska Museet. Själv ansåg Manker, att sameforskningen borde ske inom ramen för nordisk etnologi, då samekulturen i väsentlig grad utgjorde en del av den nordiska kulturtraditionen. Hans åsikt hade tyngd, då han var etnograf och sedan 1926 utfört sina fältforskningar bland samerna som representant för Etnografiska Museet. Han hade därtill erfarenhet av att sammankopplingen med utomeuropeiska folk som negrer, indianer och söderhavsfolk av många samer upplevdes som degraderande, som om samerna också var »exotiska» i stället för »vanliga» människor. I våra dagar kan det vara svårt att riktigt fatta allvaret i den förr förhärskande nedlåtenheten, eftersom man numera uttrycker sig ganska välartat om samerna, och dessa fått en stark känsla av samhörighet med andra minoritetsfolk världen över. Det ekonomiska trycket i form av expropriationer och andra över-

grepp från storsamhället fortsätter visserligen men är numera svårare att genomföra på grund av att samerna blivit bättre organiserade. Ernst Manker hör till dem som hårdast arbetat för att öka respekten för samerna som minoritetsfolk, och han har därvid begagnat sig av både vetenskapliga fakta och konstnärliga uttrycksmedel. En av samernas ledare skrev 1933 i Samefolkets Egen Tidning att Manker dokumenterat sig som en samvetsgrann »upptäckare» av intressanta och förbisedda sidor i samernas liv och att han var »mannen med det vakna, sanningsälskande intellektet och det varma, sympatiska hjärtat».

Med Nordiska museets resurser som grund kunde Manker börja genomföra en ovanligt allsidig inventering av samekulturen i Sverige. Först organiserade han föremålssamlingen, som han i viktiga avseenden kompletterade genom depositioner från andra museer. Likaså byggde han från början upp ett särskilt lapskt arkiv genom utbrytning av material från Nordiska museets allmänna arkiv. Nu hade han utgångsmaterialet väl samlat för såväl information som planering av kompletterande forskningar och insamlingar. År 1943 kunde han så äntligen ta itu med huvuduppgiften, den att skaffa fram en praktisk översikt över de förhållanden hos de svenska fjäll- och skogssamerna, som var av betydelse för kulturjämförelser. I ett nät byggt på de renskötselsamverkande familjegrupperna, »sitorna», infångades 1943–1947 stora och små uppgifter om aktuella och forna former för ekonomi och samhällsliv. Resultaten redovisades framförallt i två stora monografier i Nordiska museets vetenskapliga serie Acta Lapponica: »The Nomadism of the Swedish Mountain Lapps» (Vol. 7, 1953) och »Skogslapparna i Sverige» (Vol. 18, 1968). En kort sammanfattning av resultaten från övriga lappmarksinventeringar under Ernst Mankers ledning återfinns i Fataburen 1965. Ett begrepp om Mankers enorma produktion som vetenskaplig och skönlitterär författare ges av den förteckning över »Ernst Mankers tryckta skrifter 1925–1963», som museet publicerade 1964.

Arbetskraften förblev obruten efter pensioneringen. Förutom lapska ämnen behandlade han alltmer kulturen på Tjörn, fädernas ö, där han själv var född. Redan som ung bonde hade han publicerat många artiklar om framförallt praktiska jordbrukarproblem. Hans liv hade en spännvidd mellan det praktiska och det teoretiska, som han medvetet utnyttjade i sitt skrivarbete så, att det blev brukbart och skönt på samma gång.

Nordiska museet under år 1971

Rörande allmänna principer för museets verksamhet hänvisas till *Nordiska museet under år 1969* i Fataburen 1970, då årsredogörelsen erhöll en ny utformning.

Undersökningsverksamhet

Den fördjupade undersökning som bedrivits i Nora stad i olika etapper 1969 och 1970 har avslutats med en komplettering av vissa uppmätningsobjekt jämte en kompletterande fotografering. Ett förslag till värderingskarta över kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i staden har upprättats.

I samarbete med Örebro läns museum genomfördes en dokumentering av arbetarbostäder vid AB Bofors i Karlskoga, de äldsta från omkring 1860, de yngsta från 1940-talet. De flesta är från tiden efter Bofors kraftiga expansion under 1880-talet, då flera områden bebyggdes med väldiga komplex av träkaserner med två till tre våningar och ett flertal ingångar samt uppställda radvis med bodar och uthus. I Simrishamn genomfördes en intervjuundersökning huvudsakligen inriktad på insamling av material om levnadsvanor, hem- och yrkesmiljöer hos några för staden utmärkande yrkesgrupper, såsom sjöfolk, fiskare, garveriarbetare och handlande.

Mellanboda-kolonaten sydväst om Piteå firade den 12–15 november 50-årsjubileum, vid vilket tillfälle museet genomförde en dokumentation av olika programinslag, bl. a. kolonatens historia och utveckling, vissa religiösa företeelser och gammaldags stugmöten.

Lapska sektionen vid avdelningen Näringsliv och samfund har gjort undersökningar bland samerna i Hålland, Saxvallen, Vinklumpen och Jänsmässholmen. Främst har det insamlade traditionsmaterialet rört samernas frierier och giftermål samt s. k. tiggarfärder. Material rörande samma ämnen har även insamlats i Frostvikens södra, mellersta och norra lappbyar. Vidare har kyrkhelgerna i Ankarede och Fatmomakke besökts.

Textilavdelningen har studerat nutida linnevävning och husbehovsvävning i Västergötland och Småland. Firma C. L. Blomquist i Fritsla har en hela landet omfattande postorderförsäljning av vävgarner och rådgivning. Deras huvudregister omfattar uppemot 100 000 kundkort med data om beställningar och kundernas vävstolar. Via detta kan studier göras om husbehovsvävningens betydelse och omfattning idag.

Damastväveri på beställningsbas studerades vid besök hos damastvävaren Josef Edvinsson i Österplana. »Vävstugan i Adelöv», hemslöjdsutställningen i Gårdveda, vävsalarna och

vävstolstyper hos damastvävarna dokumenterades med foto och andra arkivalier. En dokumentation har gjorts av hur en västgötaknalle, Harry Andersson, gör besök i hemmen på Nordkoster i Bohuslän, en verksamhet som han bedrivit under 40 års tid som bisyssla till jordbruk i Hajom, Västergötland. Beträffande frågelistverksamheten har utgivits en frågelista om Krukväxter och snittblommor (nr 196). Fyra tidigare frågelistor om Tilltalsord, Kotknackare, Sjuksköterskeyrket och Mathållningen 1970 har bearbetats. Museets fasta meddelarstab omfattar drygt 500 personer över hela landet.

Insamling av föremål och data

På bostadsskickets område har man under året koncentrerat insamlingsverksamheten till föremål och data från 1800-talets slut och 1900-talet. Omkring 650 föremål har tillförts samlingarna. Som vanligt har man strävat efter att förvärva föremål med fylliga uppgifter om proveniens och användning. Till största delen består det insamlade materialet av enklare bohag, främst köksgeråd och servisgods av glas, porslin, metall och plast samt tapetprover. Av enstaka föremål kan nämnas: en exklusiv chokladkanna i silver tillverkad av Pehr Zethelius i Stockholm 1809, gåva av Nordiska museets vänner; en tidig Bruno Mathsson-stol från 1936; en stor kristallskål med slipad och graverad fris från Kosta glasbruk, ritad av Ewald Dahlskog, lysningspresent 1927.

Nordiska museet har sedan gammalt Sveriges största samling av äldre folk- och brukskonst. Däremot äger institutionen endast ett fåtal föremål av denna kategori från 1900-talet. Under det gångna året har därför påbörjats en insamling av föremål som med ett modernt uttryck kallas »naiv konst». Incitamentet till denna insamlingsverksamhet blev utställningen »Gåramålare». Någon möjlighet att föra en bred insamling av modern naiv konst från hela landet – både måleri och skulptur – finns inte, eftersom utbudet är alltför stort och priserna i många fall oöverkomligt höga. Efterkrigstidens hausse i detta slags konst har tyvärr pressat upp priserna på en del konstnärers arbeten i paritet med erkända moderna svenska och utländska konstnärers. Därför måste museet gå in för en urvalsprincip när det gäller insamling av detta slags föremål, nämligen förvärv av representativa objekt inom denna konstarts olika grenar och företrädesvis sådana som har kulturhistorisk anknytning. I samband med utställningen »Gåramålare» påbörjades den första etappen i en större undersökning med ett upprop i Ica-kuriren nr 21 1971, där de av tidningens läsare som ägde eller kände till gåramålningar, ombads kontakta Nordiska museet. Mer än sextio personer svarade. Till dessa skickades under sommaren och hösten ut en frågelista. Hittills har ett trettiotal svar inkommit. Materialet är visserligen obearbetat men ger ändå vid handen att gåramåleriet existerat i betydligt större utsträckning än man hittills känt till. Undersökningen kommer att fortsätta. Även om det sannolikt är alltför tids- och kostnadskrävande att genomföra en fullständig inventering över hela landet, vill museet dock försöka få fram så många fakta som möjligt om de olika konst-

närerna och deras arbetsområden.

I juni 1971 gjordes en inventeringsresa till Örebro och Kungsör, till Sävsjö i Småland och Kinds härad i Västergötland. Avsikten var att besöka bleckslagerier för att komplettera museets samling av husgeråd i bleckplåt och aluminium samt att göra intervjuer och förvärva kataloger, priskuranter, fotografier och annat material som dokumenterade tillverkningsteknik, varusortiment, försäljningsmetoder m. m. Det visade sig att många av de mindre bleckslagerierna försvann när plasten slog igenom. De som fanns kvar hade överlevt tack vare stark rationalisering och omläggning till plåtemballage eller till få produkter – typ brevlådor, badrumsskåp och grillar. Många av de besökta verkstäderna grundades på 1890-talet, då bleckplåten slog igenom och ledes idag av ättlingar i andra och tredje generationen. Släkttraditionerna var påtagliga.

Till årets viktigare nyförvärv kan räknas ett femtiotal föremål ur framlidne fil. dr Åke Stavenows samling. Åke Stavenow hade under en lång följd av år ägnat sig åt modernt nordiskt konsthantverk, bl. a. som föreståndare för Nationalmusei konsthantverksavdelning, verkst. direktör för Svenska slöjdföreningen samt rektor för Konstfackskolan. Med tiden blev han en av vårt lands främsta kännare av modernt konsthantverk och industriell formgivning. Hans samling på ca 200 nr, som nu blivit föremål för en ingående undersökning med fotografering, består av nordiskt – merparten dock svenskt – konsthantverk och bruksföremål av keramik, glas och silver från sex decennier. De är genomgående av hög klass och goda representanter för de konstnärer som formgivit dem.

En större undersökning av fattigmansbarns lekar och leksaker har inletts med två resor – en till Simrishamn, där arbetet koncentrerades till arbetarbarns lekar och leksaker (Läderfabrikens arbetare omkr. 1910) – en till Hammerdal i Jämtland med liknande undersökning av skogsarbetarnas barn, samma tid. Ansträngningar gjordes att samla in det äldre leksaksbeståndet för att komplettera museets samlingar av primitiva leksaker. Där det var möjligt beställdes rekonstruktioner av hemgjorda leksaker efter meddelarens minne. Inventeringen utfördes i samarbete med ortens museum. Bl. a. inköptes snurror, tunnband och tygbollar.

Avdelningen för näringsliv och samfund har under året tillförts ca 2 000 föremål. Merparten tillhör fem stora förvärv, nämligen material från Adolf Fredriks arbetsstugor, Stockholm (förlagor till slöjdföremål samt utförda alster från sekelskiftet), föremål från f. rektor Erland Borglunds samling av Stenebyslöjd, Dalsland, som ger ett representativt tvärsnitt av den kända slöjdskolans verksamhet (komplettering av förvärv från 1970), prov på nutida förpackningar av plåt, plast och kartong från olika tillverkare, gipsmodeller till medaljer och plaketter, skänkta av Sporrong & Co, Stockholm, samt en representativ samling verktyg för skogsplantering, skogsvård och avverkning från Bjurfors skogsskola, Dalarna (omfattar det senaste halvseklet).

Också lantbrukssamlingen har tillförts en rad moderna redskap, till-

höriga husdjursskötseln samt ett tiotal äldre jordbruksredskap.

Genom anslag från Nordiska museets Vänner har skråsamlingen kompletterats med en silverbägare från 1732, tillverkad av okänd mästare för Stockholms snickareämbete. Hantverkssamlingen har tillförts 25 guldsmedsverktyg, använda och skänkta av designer S.-A. Gillgren, några snörmakeriverktyg samt ett tiotal prov på dalsk slöjd – korgar, laggkärl, slipstenar m. m. – tillverkade under de senaste åren.

De skolhistoriska samlingarna har förutom den Borglundska samlingen främst förvärvat äldre skolböcker samt barnteckningar.

Den lapska sektionen har förvärvat ett trettiotal föremål. De flesta representerar modernt lapskt konsthantverk.

Textilavdelningens förvärv under året uppgår till ca 1 000 föremål. De utgöres huvudsakligen av gåvor och i några fall inköp från personer, företag eller institutioner. Som exempel på hur 1971 års föremålsförvärv fördelar sig på olika föremålsgrupper kan nämnas följande.

Kontakter med Byggnadsindustrins arbetsforskningsstiftelse (BAS) i Malmö har under detta verksamhetsår resulterat i förvärv av 11 utvalda plagg som testats av olika yrkeskategorier: maskinförare, betongarbetare, träarbetare och murare.

Textilindustrin belyses genom en stor samling mönster, skisser, tygprover, modellplagg, tillskärningsklämmor m. m., allt en gåva från Rubenson & Co AB, Stockholm. En symaskinslåda fylld med trådrullar, anteckningslappar och annat som en sömmerska lämnat efter sig vittnar om människan i produktionsmiljön.

Textilkonstnärinnan Märtha Gahn har överlämnat ett par vävböcker med prover och vävnotor från Säterglantas hemslöjd och vävskola. Samlingen av skisser utförda av textilkonstnärinnan Märta Afzelius har kompletterats.

En handarbetslärarinna, som är en av de första i landet som kom att ägna sig åt terapiverksamhet inom kroppssjukvården, har överlämnat arbetsprover från de olika utbildningsanstalter hon genomgått samt biografiska anteckningar som kan sägas ge bakgrunden till hur terapeutyrket växt fram.

Bland de många exempel på föremål från hemslöjdens produktionsmiljö som förvärvats kan nämnas några trasvävar, en matta vävd i Forssa i Hälsingland med inslag av fisknät och några virkade och vävda plastmattor som visar hur en traditionell form och teknik översätts i nytt material. Vid restaurering av en barockstol i privat ägo fann ägaren under två lager bomullskretong från 1900-talet en klädsel i flossaväv av den typ som kallas Turkey-work och tillkom i England under 1600-talet. Museet kunde förvärva Turkey-workklädseln och prov på stoppningen. Stolen fotograferades. De exempel på Turkey-work, som tidigare finns i samlingarna, saknar uppgift om vilken stoltyp de suttit på.

Ett hårnät av den typ som används av långhåriga värnpliktiga är en dagsaktuell företeelse. Det kompletterar alla de tidningsklipp museet samlar om det aktuella hårmodet.

Tillsammans med länshemslöjds-

konsulenten i Jönköping Barbro Karlsson och hemslöjdskonsulenten i norra Kalmar län Karin Mattson studerades genom besök den omfattande konsulentverksamhet som hemslöjdsföreningarna bedriver inom husbehovsslöjden. Barbro Karlsson visade bl. a. arbetet vid en »vävstuga» ordnad i Adelövs socken och Karin Mattson konsulentverksamhetens betydelse vid en hemslöjdsutställning ordnad vid Lantbruksmötet i Gårdveda.

En inventering av broderier från Järvsö socken i Hälsingland har företagits av Gävleborgs läns hemslöjdsförening genom länshemslöjdskonsulenten Märta Brodén i samarbete med landsantikvarien och Nordiska museet. Inventeringen inbringade 575 textilföremål, huvudsakligen bäddutrustning försedd med broderier och spetsar. Dessa har under hösten inlånats till museet och dokumenterats genom foto och beskrivning.

Ur barnavårdsinspektören Anna Lindhagens kvarlåtenskap har mottagits porträttfotografier, gratulationskort och ett album med uppklistrade bokmärken. En betydande samling excerpter m. m., tillkommen i samband med lektor Filip Hultblads lapska forskningar, har överlämnats av fru Tora Hultblad, Hägersten.

Bibliotekets katalogiserade samlingar har under året genom inköp, publikationsbyte och gåvor ökat med drygt 26 hyllmeter. Härav har 60 % förvärvats genom byten och gåvor. För att ge en mera konkret uppfattning av tillväxten brukar biblioteken räkna tidskriftsårgångar, enskilda arbeten och broschyrer som jämställda enheter. Årets katalogiserade accession kan enligt denna metod betecknas som 1482 band och häften. I dessa siffror är icke inräknade de omfattande nyförvärv som genom gåvor och inköp gjorts i samband med upprustningen av folkminnessamlingens referensbibliotek.

Fotonegativarkivet har ökat med 15 620 negativ, varav 6 750 hänför sig till fotografering i fältet.

Folkminnessamlingen har under året ökat med 36 115 kort i A5-format, av vilka realarkivet tillförts 19 115 blad.

Förvaring, vård och konservering

Inför förverkligandet av det planerade centralmagasinet i Julita har gjorts förberedande arbeten för att lösa de många problem som kommer att uppstå.

Museets filmarkiv har, beträffande den äldre nitratfilmen, granskats av expertis som avgivit utlåtande om det känsliga negativmaterialets tillstånd. Detta inger inga omedelbara farhågor för förstöring.

Större delen av textilkonserveringens arbete har ägnats föremål och monteringar för de tillfälliga utställningarna, främst textilavdelningens utställning »Krusiduller» och förberedelserna till utställningen »Rött på vitt». Dessutom utfördes konservering och monteringsarbeten av väven i målade bonader till utställningen »Hem och hantverk».

Basutställningen »Folkdräkter» har under hösten varit föremål för översyn – utställningen tillkom 1959. Gardiner och annat från museets gårdar har varit föremål för sedvanlig översyn. En samling rockar, ordensband, förkläden och handskar har rengjorts

och konserverats inför en planerad deposition i Frimurarmuseet.

Bearbetning och forskning

Under året har materialet från undersökningarna i *Nora 1969–71* och *Bofors 1971* i det närmaste färdigredigerats, liksom herrgårdsmaterialet från Örebro län 1968–69. Under arbete är bl. a. materialet från *Kungälv 1970* och *Simrishamn 1971*. Helt färdigredigerat är materialet från *Östhammar-Öregrund 1966–69*. Det under året färdigredigerade materialet vid KU har som vanligt tillförts museets arkiv. Det rör sig om 393 accessioner omfattande 4561 sidor text, 434 ritningar och teckningar samt 7900 fotografier.

Arbetet i samband med forskningsprojektet *Norrlands tidiga bebyggelse* (*NTB*) har fortskridit enligt de riktlinjer som presenterades i årsredogörelsen 1970. Excerperingen av jaktuppteckningsmaterial har fortsatt. Museets eget material har skrivits färdigt, av ULMA-materialet återstår hälften. Jaktexcerpterna utgör nu ca 16 500 blad. Som komplement till uppteckningarna har en excerpering skett av äldre svensk jaktlitteratur, dels i avsikt att fylla luckor i uppteckningsmaterialet, dels i avsikt att ge möjligheter att få fram en korrekt nomenklatur. Försök har också gjorts att skapa en nomenklatur till det klassifikationssystem som har använts för uppordningen av jaktexcerpterna. En provbearbetning av uppteckningsexcerpterna har gjorts för att få fram en uppfattning om materialets användbarhet och behovet av kompletteringar samt för att få grund för ett närmare etnologiskt-osteologiskt samarbete. Arbetet har utförts av intendenten Henriksson, som även presenterat undersökningens jaktavsnitt vid jaktkongressen i Budapest i samband med Världsjaktutställningen.

Den i föregående redogörelse presenterade undersökningen av *Skalltorps gård* i Östra Vingåker i Södermanland har fortskridit. En katalog över gårdsmuseet har upprättats och det rika arkivmaterialet, varibland märks en svit utförliga dagböcker från 1800-talets mitt, har bearbetats och presenterats i en seminarieuppsats med titeln Livet på en mindre herrgård under 1800-talet. En utvidgning och komplettering av uppsatsen pågår i avsikt att publicera en bok om Skalltorp. För detta arbete har fil. kandidaterna Gunilla och Cecilia Carlheim-Gyllensköld en kortare period varit engagerade.

Under året har svaren på tre frågelistor bearbetats och resulterat i ännu otryckta uppsatser. Utifrån frågelistan om *Tilltalsord* (1968) har fil. stud. Barbara Hernze behandlat tilltalsordens klassmässiga användning i en tvåbetygsuppsats i folklivsforskning. Fil. stud. Ylva Lindström har behandlat frågelistan om *Kotknackare* (1970), som gick ut till landets alla distriktssköterskor, i en trebetygsuppsats i folklivsforskning, kallad Ledfrigörare i dagens Sverige. Intendenten Berg har behandlat frågelistan *Mathållningen 1970* i en längre uppsats, av vilken en kort sammanfattning publicerats i Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen nr 95/1971.

Intendenten Axel-Nilsson har fortsatt den typografihistoriska forskningen kring Norstedts samling av stil-

gjutningsmatriser. För detta ändamål har han delvis varit tjänstledig.

Intendenten Granlund framlade den 6 maj 1971 i Uppsala en licentiatavhandling i Allmän och jämförande etnografi med titeln »Japanska kvinnors utveckling under 1900-talets emancipationsperiod». Den omfattar studier av de japanska kvinnornas sociala och politiska problem från sekelskiftet fram till år 1971. Avhandlingen är baserad dels på litteratur, dels på frågeformulär till japaner och till européer som varit verksamma i Japan under längre tid. Jämförelser med västerländska kulturer innefattas även i avhandlingen.

Intendenten Hidemark slutförde under året sitt forskningsarbete över de svenska villastäderna och disputerade den 30 april 1971 på avhandlingen »Villabebyggelse i Sverige 1900–1925». Museets arkiv innehöll tidigare ett stort fotomaterial från enskilda villahem. Detta material har åtskilligt utvidgats och systematiserats. Gamla Enskede och Storängen i Stockholm har härvid blivit tämligen noggrant genomgångna. Övriga områden är mindre och utgörs av enstaka kvarter eller dylikt som varit av speciellt intresse, t. ex. Palmeska villastaden i Enskede (numera Johanneshov), kv. Yggdrasil i Djursholm, kv. Canada och Tegen på Lidingö m. fl. Arbetet är översiktligt och visar vägen till en mängd nya undersökningsobjekt, främst av etnologisk och sociologisk karaktär.

Den under 1970 påbörjade undersökningen och insamlingen av nutida förpackningar, som då koncentrerades till plastmaterial, har under året inriktats på plåtförpackningar. Intendenten Rosander har besökt ett tiotal plåtindustrier i Mellan- och Sydsverige, varvid kontakter knutits och gåvor till samlingarna erhållits. En bearbetning av materialet har påbörjats. Intendenten Rosander har dessutom besökt en stor plastmässa, Kunststoffe 71, i Düsseldorf, vilket givit värdefull information och idéer om den framtida utvecklingen inom detta viktiga material. I anslutning härtill har uppgjorts förslag till arkivering och dokumentering av platta prover i syntetmaterial.

Intendenten Szabó har fortsatt bearbetningen av Nils Keylands värmlandsfinska samlingar av föremål i Nordiska museet.

Av Stiftelsen J. C. Kempes Minne har museet tilldelats ett anslag på kr. 12 500 för vetenskaplig forskning beträffande modernt samiskt konsthantverk, speciellt för inköp av sådant.

Intendenten Benedy har fortsatt bearbetningen och katalogiseringen av de till förutvarande Skolmuseet hörande samlingarna, vilka numera ingår i Nordiska museets skolhistoriska samlingar. Vidare har hon besökt och studerat skolmuseer ute i landet.

Intendenten Wintzell har gjort en metodisk genomgång av museets bestånd av barnkläder dels för en kommande utställning i en av dräktgalleriets montrer, dels för publicerandet av en bok. Jämförande undersökningar har företagits i andra museer, studier av arkivaliskt material har bedrivits på olika institutioner. Medicinsk, samhällsvetenskaplig och modeinformativ litteratur från tidigare århundraden har inventerats. Värdefulla kontakter har knutits med privatpersoner och specialister, med fabrikanter och

detaljister inom barnkonfektionen, organisationer för sport och idrott, barnmorske- och sjuksköterskeföreningar, Fredrika-Bremer-förbundet, Socialhögskolan m. fl.

Intendenten Bergman har på egen tid fortsatt studier och bearbetning av det textila material som tillvaratagits vid de arkeologiska undersökningarna i Nubien för en publicering av materialet, ett uppdrag som hon erhöll under sin tjänstgöring vid Riksantikvarieämbetets textilkonservering.

Arkivets kartotek har under året ökats med 5 993 nyskrivna registerkort. Förteckningsarbetet rörande museets ämbetsarkiv har under året planenligt fortsatts.

Föreståndaren för folkminnessamlingen är sedan september 1971 sysselsatt med utarbetandet av en katalog över folkminnessamlingens materialinnehav. Meningen är att göra ett slags synopsis över aktbeståndet, grupp för grupp, och presentera det så, att det också ger en överblick av svensk folklore. Början har gjorts med sägnerna. Först ges en disposition över folktron till varje sägengrupp, och i anslutning till denna ges så en samling sägner och memorat som belyser folktron och den därmed förbundna folkdikten. Meningen är att en kopia i maskinskrift skall tillställas de nordiska arkiven samt en stencilerad engelsk översättning distribueras till institutioner runt om i världen.

Uppordningen av framlidne professor Sigurd Erixons efterlämnade till Nordiska museet donerade arkiv har fortsatt. Inom det rika materialet har samlingen av byordningar och avskrifter av sådana ägnats särskild omsorg. Även den s. k. monumentserien har delvis uppordnats. Detta material avsåg att dokumentera svensk timmerbyggnadskultur. Det utgöres dels av foto- och uppteckningsmaterial från Nordiska museets arkiv, dels av liknande material härrörande från professor Erixons talrika resor som emeritus. Samlingen har under året anlitats av forskare.

Nordiska museets gårdar

Svindersvik i Nacka

Anläggningen har visats maj–september.

Konserter har under året givits i paviljongen av Nacka orkesterförening.

Mark- och skogsvårdsarbeten har fortsatt i parken med hjälp av skogsvårdsstyrelsen och med anslag från arbetsmarknadsstyrelsen.

Tyresö slott i Södermanland

Slottet har visats maj–september. Den växande befolkningen i kommunen har i ökande utsträckning hela året nyttjat parken som fritidsområde.

Konserter har givits i slottets musikrum i samarbete med kulturnämnden i Tyresö kommun, i vars regi även båtutflykter anordnats hela sommaren från slottets brygga.

Midsommarafton arrangerade Tyresö kommun och museet lekar och dans i parken, som då besöktes av ca 3 000 personer.

Arbetsmarknadsstyrelsen har anslagit 370 000 kronor till renovering av smedjan och Prinsvillan. Arbetet påbörjades i december. För antikvarisk kontroll av arbetet har fil. lic. Robert Bennett varit anställd.

Julita gård i Södermanland

De museala anläggningarna har visats maj–september. Herrgårdens park har även varit flitigt besökt av turister.

Midsommarfesten, ordnad i samarbete med Julita värdshus och Julita GOIF, besöktes av ca 8 000 personer. Spelmän och folkdansare från nordvästra Södermanland medverkade.

Frälsningsarmén, Julita Pingstförsamling och Frikyrkofolket har haft sina traditionella dagar. I gårdskapellet har högmässa och kvällsandakt hållits söndagar under juli–augusti. Kapellet har upplåtits för 28 vigslar.

17–19 juni avhölls ett symposium angående barnfolklore med forskare knutna till Nordiskt institut för folkdiktning.

Mosebacke kammaropera uppförde den 19 juni Mozarts opera Figaros bröllop för fullt hus i Stora husets galleri.

Skogsvårdsstyrelsen har med anslag från AMS och med ett arbetslag från Karsuddens sjukhus under året lämnat hjälp till parkens skötsel.

I juni företogs med frivillig hjälp av studenter från Uppsala universitet fortsatta provundersökningar av lämningarna efter Julita kloster.

Kungl. Maj:t anslog i juni månad 230 400 kronor för anslutningen av Julita värdshus vatten- och avloppsledningar till kommunens ledningsnät i Äsköping. Anläggningsarbetet påbörjade i juni i museets regi. Värdshusets inre VVS-system har härvid även upprustats.

Arbetsmarknadsstyrelsen anslog i september 490 000 kronor för anslutning av museets, herrgårdens och mejeriområdets vatten- och avloppsledningar till det kommunala ledningsnätet. Arbetet, som bedrivs i museets regi som statligt beredskapsarbete, påbörjades i oktober och inkluderar en arkeologisk undersökning av de delar av det medeltida cistercienserklostret som berörs av ledningsschakten.

Den antikvariska kontrollen av arbetet har med riksantikvarieämbetets tillstånd skett i museets regi under ledning av intendenten Axel-Nilsson och med fil. stud. Lone Mogensen som platsledare. Till undersökningen har vidare varit knutna fil. kand. Hans Lidén samt fil. stud:a Anders Hammarlund och Thomas Wallerström. Undersökningen har blottat flera tiotal gravar samt hittills okända, medeltida murkonstruktioner.

Härkeberga i Uppland

Kaplansgården har varit tillgänglig för besök efter hänvändelse till fru Linnéa Karlsson.

Omläggning av kaplansgårdens tak har fortsatts.

Matsgården i Östbjörka by, Rättvik, Dalarna

Gården har under året varit tillgänglig för besök efter hänvändelse till Givars Anders Andersson.

Omläggning av gårdens tak har fortsatts.

Dalen i Vallentuna, Uppland

Avdelningens tjänstemän utförde i samarbete med registreringen och fotoateljén i juli 1971 en inventering av byggnader och inventarier.

Undervisning

Den akademiska undervisningen i folklivsforskning, som bedrives i

samarbete med Stockholms universitet, har lockat ett allt större antal elever. Under läsåret 1970/71 har 110 studerande avlagt ett betyg, 91 två betyg och 18 tre betyg. Antalet registrerade licentiander och doktorander har varit omkring 25.

Den utbyggnad av museets grundskoleundervisning, särskilt vad gäller högstadiet, som påbörjades under 1970, har fortsatts. Fr. o. m. höstterminen 1971 utökades väsentligt antalet högstadieklasser som erhöll undervisning på museet genom att Lgr 69 då började tillämpas även i åttonde årskursen.

Under året har ca 20 000 elever erhållit undervisning i museet samt ca 10 000 på Skansen.

Museets barnavdelning, som inrättades 1970, har förutom det ordinarie öppethållandet, på tisdagar och onsdagar kl 10–12 efter beställning tagit emot grupper från daghem, lekskolor och fritidshem. Avdelningen har under dessa tider varit så gott som fullbelagd. Den i museets stora hall under 1970 inrättade informations- och försäljningsdisken har fungerat tillfredsställande. Kontakten med besökarna har förbättrats och ett betydligt större sortiment av böcker etc. har kunnat saluföras.

Marshall Lagerquist

En utförlig årsredogörelse, upprättad avdelningsvis, finns i stencilerad upplaga tillgänglig vid Nordiska museets bokförmedling, varifrån den kan rekvireras mot en expeditionsavgift av 5 kr.

NORDISKA MUSEETS NÄMND

Nämnden har under året haft följande ledamöter: ledamoten av riksdagen stadskassör Rune Carlstein, ordf., professor Erik Anners, styresmannen Hans Hansson, riksarkivarie Åke Kromnow, överintendent Åke Meyerson, författare Birger Norman och bankdirektör Lars-Erik Thunholm.

ANSLAG

Statsanslaget till museets drift under budgetåret 1971/72 utgick med 6 928 000 kr.

TJÄNSTETILLSÄTTNINGAR

Intendenten Göran Bergengren fick förlängt förordnande intill utgången av juni 1972 att vara organisationsföredragande vid museet. Kungl. Maj:t godkände förlängningen intill utgången av juni 1972 av avtalet mellan Stockholms universitet och museet rörande professuren i folklivsforskning.

BESÖKSTATISTIK

Nordiska museet hade 1971 139 175 besökare, därav 30 655 i grupper (1 569 st). Motsvarande siffror 1970 var 138 550, därav 34 159 i 1 684 grupper.

Svindersvik hade under året 1 734 besökare, Tyresö slott 3 914, Julita: Stora Huset 12 238, museet 20 652, Härkeberga ca 1 700.

UTSTÄLLNINGAR

Tillfälliga utställningar

Fortsättning från föregående år

Plast igår idag imorgon –10.1, sedan vandr.utst.

Fjällbor vid Kungsleden –5.4, materialet sedan överlämnat till Silvermuseet i Arjeplog.

Dekorativ textil –16.8.

Tröja och väst till vardag och fest – hela året.

Nya utställningar

Gåramålare 28.1–7.3. Salen för tillf. utst. Sammanställd av Österlens museum och Österlens hembygdsförening. Ansvarig från museet: Intendenten Bonge-Bergengren.

Storstrejken 1909 26.2–18.4. Torget. Kommissarier: Intendenterna Bjurman, Nyström, Granlund m. fl.

Krusiduller 22.4–28.11. Textilhallen. Kommissarie: Intendenten Wintzell.

Statussymboler 6.5–10.10. Salen för tillf. utst. Kommissarier: Intendenterna Nodermann, Szabó och Bergstrand.

Hemma i Alunda och ute i världen 7.6–1.10. Utbytesplatsen i avd. Nordisk folkkonst. Sammanställd och arrangerad av Upplandsmuseet. Ansvarig från museet: Intendenten Bjurman.

Indianer och vita. Våren. Barnavdelningen. Kommissarier: Stig Unge, Cecilia Levan-Torudd samt intendenten Bjurman.

Familjen Mjölk 20.6–29.8. Torget. Sammanställd och arrangerad av Föreningen Vår Näring.

Om fredag resa vi till Lappland 19.6–19.7. Torget. Sammanställd av DYRK-kursen i museiteknik vid Uppsala universitet.

Hem och hantverk 7.10–. Norra tvärgången samt norra förrummet till avd. Tradition och nutid. Kommissarier: Intendenten Nodermann samt förste intendenten Rosander.

Vad gjorde Nordiska museet i Nora? 27.8–10.9. Torget. Kommissarie: Intendenten Nyström.

Textilindustrin i Borås. Torget. Sammanställd av en grupp elever från Teckningslärarinstitutet. Ansvarig från museet: Intendenten Bjurman.

Svenskt krukmakeri 28.10–. Förrummet till avd. Mat och dryck. Kommissarie: Intendenten Bonge-Bergengren.

Rödfärg 11.11–. Salen för tillf. utst. Vandringsutst. sammanställd av Dalarnas museum, Bergslagets museum och Vänersborgs museum. Kompletterad och uppställd av intendenten Nyman.

Lilla svarta Sambo. Hösten. Barnavdelningen. Kommissarier: Stig Unge, Cecilia Levan-Torudd samt intendenten Bjurman.

Utställningar på Julita

Som man sår får man skörda. 17.7–4.9. Kommissarie: Intendenten Szabó.

Åsköpings forntid 14.8–15.9. I samarbete med riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum. Kommissarie: Antikvarie Gösta Magnusson.

Utställning utanför museet

Laxfisket i Älvkarleby 19.6–15.8 i Älvkarleby, sedan vidare till Upplandsmuseet. Kommissarie: Intendenten Szabó.

Vandringsutställningar

Fortsättning från föregående år

Lort-Sverige? Örebro, Halmstad, Mellerud, Trollhättan, Vänersborg, Varberg, Växjö, Jönköping, Kristianstad.

Giftas – eller ej? Kristianstad, Visby, Luleå, Östersund.

Nya vandringsutställningar

Plast igår idag imorgon. Västerås, Hälsingborg, Varberg, Vänersborg, Trollhättan, Åmål.

Att knyppla. Karlstad.

Vad gjorde Nordiska museet i Nora? Nora, Örebro.

Storstrejken 1909. Nyköping.

PUBLICERING

Från Nordiska museet har utgivits:

Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok. 200 s.

I serien Nordiska museets handlingar.

Nr 76 Villabebyggelse i Sverige 1900–1925. Inflytande från utlandet – idéer – förverkligande, av Elisabet Stavenow-Hidemark. 391 s.

Nr 77 Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar, av Anna-Maja Nylén. 184 s.

Nr 78 Per Brahe, Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk. Utg. av John Granlund och Gösta Holm. CLXXVII+279 s.

I pocketserien Normus.

En södergrabb växer upp, av Cyrus Wallén. 256 s., 16 pl.s.

Vägledning genom Nordiska museets samlingar. 24 uppl. 30 s.

A guide to Nordiska museet. 11th ed. 31 s.

Führer durch die Sammlungen des Nordiska museet. 5. Aufl. 31 s.

Guide des collections de Nordiska museet. 2e éd. 30 s.

Krusiduller, av Anna-Maja Nylén & Inga Wintzell. Utställningsvägledning. 16 s.

Gåramålare, av Gustaf Åberg med inledning av Inger Bonge-Bergengren. Utställningsvägledning. 12 s.

Statussymboler, en studie i makt, prestige och hävdelse, av Maj Nodermann-Hedqvist. Utställningsvägledning. 4 s.

Status symbols, a study of power and prestige, av Maj Nodermann-Hedqvist. Utställningsvägledning. 4 s.

Nordiska museet Stockholm–Sweden. 4 s.

Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek. Nr 26–29 (stenciltr.). 118 s.

Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen. Nr 95 (stenciltr.). 18 s.

Markisens slott. En bildserie från Tyresö av Åke Grundström med inledning av Sigurd Wallin. (Särtryck ur Fataburen 1958.) 3 uppl. 24 s.

Intendenten Axel-Nilsson:

Norstedts stilgjuteri i fotoåldern, i Svensk Emballagetidskrift.

Intendenten Berg:

En exempelsamling från nomenklaturundersökningen vid Nordiska museet (tills. med Göran Bergengren), i Svenska museer, s. 122–123.

Kulturhistorisk nomenklatur, i Svenska museer 1971: 4, s. 114–121.

Med hoppet som ankare, i Rig, årg. 54, s. 1–25.

Intendenten Bergengren:

L'automatisation du catalogage des collections de musée en Suède. – Automatic data processing in the registration of museum collections in Sweden, i Museum, vol. 23, s. 53–58.

En exempelsamling från nomenklaturundersökningen vid Nordiska museet (tills. med Kerstin Berg), i Svenska museer, s. 122–123.

Intendenten Bjurman:

Öppna, en rapport om lekverkstäder. Medarbetat i Rapport om Bryggan Nordiska museet.

Intendenten Bonge-Bergengren:

Inledning till utställningsbroschyren Gåramålare.

Intendenten Erikson:

Recension: Riitta Pylkkänen, Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550–1620. [Renässansens dräktmode i Finland 1550–1620] – Barokin pukumuoti Suomessa 1620–1720. [Barockens dräktmode i Finland 1620–1720], i Rig, årg. 54, s. 99–101.

Intendenten Hidemark:

Villabebyggelse i Sverige 1900–1925. Influtande från utlandet, idéer, förverkligande. 388 s. Akad. avh. Uppsala. (Nordiska museets Handlingar nr 76.)

Det förlovade landet, i vit damast, i Från Bergslag och bondebygd, s. 145–149.

Finskt 1900, i Form, årg. 67, s. 452–455.

Recension: Karin Blomquist: Malmö Museum, vägledning genom dräktsamlingarna, i Rig, årg. 54, s. 111.

Förste bibliotekarien Jansson:

Artiklarna Skålpund, Sköll, Solcykeln, Solens gång genom zodiaken, Skäppland, Spannland, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd 16.

Kulturgränser och kulturförbindelser, i Artikelsamling i etnologi, (Studentlitteratur, Lund), s. 43–56. (Förut tryckt i tysk översättning med litteraturförteckning i Schwedische Volkskunde, festskrift till Sigfrid Svensson 1961.)

A selected bibliography of Sigurd Erixon's writings on European ethnology, i minnesskriften Erixoniana II och i Ethnologia Europæa, vol. 4 (1970, tryckt Arnhem 1971), s. 229–243.

Redigerat (tillsammans med förste arkivarien Lundwall, som svarat för tidskriftsuppsatserna) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek.

Intendenten Kjellström:

Från en arktisk kulturmiljö, i Till Fjälls, årg. 41/42, s. 48–57.

Förste intendenten Lagerquist:

Redigerat tidskriften Rig (tills. med professorerna G. Berg och S. Svensson).

Förste arkivarien Lundwall:

Redigerat (tillsammans med förste bibliotekarien Jansson) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek.

Artikeln Solur i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd 16.

Intendenten Nodermann-Hedqvist:

Nordisk folkkonst, i Paletten, årg. 32, s. 22–27.

Statussymboler, en studie i makt, prestige och hävdelse, folder.

En lapp kiörandes en oppstoppat reen, kommentar till en kunglig representationsgåva (tillsammans med Ernst Manker), i Livrustkammaren, vol. XII, s. 193–214.

Heminredning, i Arbete och redskap, utg. av N.-A. Bringéus, s. 263–295.

Hälsingemöbler, en snabbstudie i häl-

singsk dekor och formgivning, i Folkkonst i Hälsingland, s. 11–18.

Förste intendenten Nylén:

Krusiduller (tills. med Inga Wintzell). 16 s.

Folkdräkter. 184 s. (Nordiska museets handlingar nr 77.)

Kläder, i Arbete och redskap, utg. av N.-A. Bringéus.

Artiklar i Hemslöjden och Hertha.

Intendenten Nyman:

Bebyggelse, i Bondebygd och bruksbygd – Ringarums socken genom tiderna, (Ringarum) 1970, s. 129–173.

Intendenten Nyström:

Konsten till industrin! Två formgivare från sekelskiftet – Alf Wallander och Gunnar G:son Wennerberg. En studie i svensk Art Nouveau 1895–1909. 256 s. (Avh. för fil. dr-examen Sthlms univ., duplic.).

Osslund som keramiker, i Form, årg. 67, s. 162.

Intendenten Olsson:

Så föddes våra matvanor, i Allt om mat, nr 4, s. 18–19, 58.

Recension: E. Damgaard & P. H. Moustgaard, Et hjem – en familie. Nationalmuseet. Folkelivsstudier 3, 1970, i Rig, årg. 54, s. 98–99.

Förste intendenten Rosander:

Problemet med hembygdsgårdarna – slutreplik, i Svenska museer 1970: 4, s. 98–99.

Svensk igelkott tiger. Utställning på Jämtlands läns museum, i (Programhäfte för) Expo Norrs musikvecka 1971.

Ekologisk kompensation, i Ekologi och kultur, red. av Å. Daun & O. Lövgren, Khvn 1971, s. 43–48 (även i Nord-Nytt, nr 3, s. 43–48).

Recension: Lars Thomasson. De svenska samerna och renskötseln i Sverige. Bibliografiska anteckningar 1960–1969, i Rig, årg. 54, s. 141.

Centralmuseum – regionalmuseum – hembygdsmuseum, i Bygd och natur, s. 8–10.

Vad sysslar en landsantikvarie med?, i Svenska museer, s. 99.

Enkätinlägg i Jägare och fiskare vill gå på museum, i Svenska museer, s. 102–103.

Skogsbruk, i Arbete och redskap, utg. av N.-A. Bringéus, s. 127–154.

Intendenten Szabó:

The Custom of Chastisement on Boundary Lines, i Ethnologia Europæa, vol. 4 (1970 = Erixoniana II), s. 138–141.

Die Relationen zwischen Ackerbau und Viehzucht in Skandinavien, i III-ième Congrés international des musées d'agriculture, Budapest. Budapest 1971, s. 94–96.

Boskapsskötsel, i Arbete och redskap, utg. av N.-A. Bringéus, s. 47–70.

Barnarbete i agrarsamhället, i Fataburen, s. 19–38.

Recensioner:

Zoltán Ujváry: Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Debrecen 1969, i Rig, årg. 54, s. 71–73.

Carl-Martin Bergstrand: Från Alingsås och Kullings härad på 1700-talet. Säffle 1970. – Skövde Hjo och Kåkinds härad på 1700-talet. Skövde 1970, i Rig, årg. 54, s. 77–78.

Edit Fél & Tamás Hofér: Proper peasants. New York 1969, i Rig, årg. 54, s. 102–105.

Progressio Insata. Charisteria Stephano Tálasi sexagenario. Budapest 1970, i Rig, årg. 54, s. 144–145.

József Szabadfalvi: Az extenziv állattenyésztés Magyarországon. [Den extensiva boskapsskötseln i Ungern.] Debrecen 1970, i Rig, årg. 54, s. 134–135.

Anna-Maja Nylén: Hemslöjd. Den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut. Lund 1969, i Ethnographia (Budapest), s. 639–640.

Ernst Manker: Skogslapparna i Sverige. Acta Lapponica XVIII. Sthlm 1968, i Ethnographia (Budapest), s. 641–642.

Fataburen 1968, 1969, 1970, i Ethnographia (Budapest), s. 642–643.

Albert Eskeröd: Båtar. Från ekstock till trålare. Sthlm 1970, i Ethnographia (Budapest), s. 644–645.

Svenskt bidrag till Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis 1967–1968. Budapest 1971.

Intendenten Tillhagen:

Folklig spådomskonst, i Folkdikt och folktro, utg. av Anna Birgitta Rooth (Gleerups, Lund) s. 249–261.

Ingjald Reichborn-Kjennerud, i Biographica. Nordic Folklorists of the past (festskrift till J. Hautala), s. 353–374. (Även publ. i Arv, vol. 25/27.)

Intendenten Wintzell:

Kolten som barnplagg, i Fataburen, s. 85–96.

Krusiduller (tills. med Anna-Maja Nylén). 16 s.

BEFATTNINGSHAVARE VID ÅRETS UTGÅNG

Styresman:

Fil. dr Hans Hansson, 64

AVD. 1 NÄRINGSLIV

Förste intendent fil. dr Göran Rosander, 70

Intendent fil. lic. Anders Nyman, 56, 64

Intendent fil. kand. Eric Hedqvist (tj.led.), 65

Intendent fil. dr Mátyás Szabó, 67, 71

Intendent fil. kand. Eva Rosander, f. Jönsson, 69

Intendent fil. kand. Lajla Benedy, f. Walter, 64

E. amanuens fil. kand. Margareta Lundin, 70

Kansliskrivare Hedda Sandström, f. Geber, 66, 71

Lapska sektionen

Intendent fil. lic. Rolf Kjellström (part. tj.led.), 67

E. intendent fil. kand. Heidi Henriksson (deltid), 69

Föremålsregistreringen

Intendent fil. kand. Göran Bergengren, 62, 64

Assistent Mona Palmé, f. Löthgren, 46, 66

Märkerska Anna Sjöbom, 08

Fil. lic. Kerstin G:son Berg (½-tid), 67

AVD. 2 BOSTADSSKICK

Förste intendent fil. lic. Kersti Holmquist, f. Wallér, 49, 70

Intendent fil. dr Elisabet Hidemark, f. Stavenow, 56, 70

Intendent fil. lic. Christian Axel-Nilsson, 60, 63

Intendent fil. lic. Maj Nodermann-Hedqvist, 64

Intendent fil. lic. Eva Lis Bjurman, f. Nørgaard, 62, 64

Intendent fil. kand. Inger Bonge-Bergengren (delvis ½-tid), 60, 70

Intendent fil. lic. Lis Granlund, f. Rosenberg, 68, 70

Intendent fil. lic. Birgitta Conradson, f. Carlestam (½-tid), 69

Kansliskrivare Britta Bingley (½-tid), 64, 68
E. kontorist fil. kand. Dagne Treijs (½-tid), 70
E. kontorist fil. stud. Annika Tyrfelt (½-tid), 71

Rustmästarlaget

Rustmästare Elof Carlsson, 38, 71
Möbelkonservator Carl-Axel Holm, 45, 67
Tapetserarmästare Åke Lindholm, 39, 71

Magasinslaget

Förrådsmästare Nils Nilsson, 30, 65
Förrådsförman Arne Karlsson, 42, 67
Förrådsförman Bertil Granqvist, 47, 67

För båda lagen gemensam personal

Hantverkare Tage Johansson, 50, 61
Hantverkare Albert Kristensson, 59, 64
Hantverkare Anthe Olsson, 59, 61
Hantverkare Manne Göransson, 64, 65
Förrådsman Per Olov Wallgren, 60, 67
Museibiträde Nelly Andersson, 68, 70
E. hantverkare Dag Holmberg, 70

AVD. 3 TEXTIL

Förste intendent fil. dr Anna-Maja Nylén 38, 61
Intendent fil. kand. Sofia Danielson, f. Anderson, 65, 71
Intendent fil. kand. Inga Wintzell, f. Wikland (¾-tid), 50, 71
Intendent fil. lic. Ingrid Bergman, 71
E. intendent fil. kand. Marianne Erikson, 69
E. intendent fil. kand. Ingrid Bergstrand, f. Ahlgren (½-tid), 67, 71
Kansliskrivare Else Pihl, f. Wener (½-tid), 65

Textilkonserveringen

Konservator textilkonstnärinna HKS Marie-Louise Dagel, f. Wulfcrona (½-tid), 52, 65
T. f. konservator vävlärarinna Ingrid Wahlström, f. Welin, 64, 66
E. konserveringsassistent textilkonstnärinna HKS Inger Nyman (½-tid), 71

Textilvården

Museiassistent Karin Hanses, 27, 71
Museiassistent Lisa Eriksson, f. Wallander, 63, 71
Museibiträde Karin Pers, f. Eriksson (½-tid), 69
Textilvårdare Märta Krantz, f. Andersson, 28

KULTURHISTORISKA UNDERSÖKNINGEN

Förste intendent fil. dr Marshall Lagerquist, 36, 58
Intendent fil. lic. Marianne Olsson, f. Hagstroem, 48, 60
Intendent fil. kand. Annika Österman, f. Berggren, 62, 64
Intendent fil. dr Bengt G. T. Nyström (tj.led.), 65, 68
E. intendent fil. kand. Heidi Henriksson (deltid), 69
Byråassistent arkitekt HKS Bertil Wetter, 53, 71
Assistent fil. kand. Birger Grape, 60, 65
E. assistent, fil. kand. Annette Rosengren, 71
Förste ritare Brita von Knorring, f. Standertskjöld, 65, 70
Avd.registrator Ingrid Boëthius, f. Kronning, 65, 70
Vik. avd.registrator Dagmar Hullström (½-tid), 71
Kansliskrivare Birgitta Munthe, f. Ribbing, 65, 68
Kontorsbiträde Kerstin Kunelius-Hestrell (tj.led.), 71
E. kontorsbiträde fil. kand. Ingrid Schwanborg (½-tid), 71

UNDERVISNINGSAVDELNINGEN

Förste intendent museilektor fil. lic. Skans Torsten Nilsson, 63, 66

Intendent fil. kand. Ernst-Folke Lindberg, 51, 64
Intendent folkskollärare fil. kand. Hans Medelius, 59, 65
Intendent fil. kand. Teje Colling, f. Brodin, 62, 68
Assistent fil. kand. Bo Nilsson, 69
Kansliskrivare Eva Olsson, f. Brithon (tj.led.), 63, 66
Vik. kontorist fil. kand. Märta Christina Vahlquist f. Trana (½-tid), 71
Vik. kontorist fil. kand. Ottonie Nyberg, f. Cronstedt (½-tid), 71
Kontorist Ann-Marie Kumlin, f. Wennström, 71
Kontorsbiträde Susanne Löfgren, 71

BIBLIOTEK OCH ARKIV

Biblioteket

Förste bibliotekarie fil. dr Sam Owen Jansson, 30, 61
Intendent fil. lic. Stig Appelgren, 70
Intendent fil. kand. Karin Näsström (tj.led.), 59, 71
E. amanuens fil. kand. Silvia Granfeldt, 71
Biblioteksassistent Enar Eriksson (tj.led.), 51, 65
E. biblioteksassistent Eva Olsson, f. Brithon, 71
Biblioteksassistent Lena Cederström f. Böök (½-tid), 66, 70
Kansliskrivare Margit Stoye, f. Bergschöld, 45, 70

Arkivet

Förste arkivarie fil. dr Sten Lundwall, 42, 66
Intendent fil. lic. Rut Liedgren, 43, 58
Intendent dr. philos. Carl-Herman Tillhagen, 39, 71
Intendent fil. kand. Inga-Britta Sandqvist f. Winberg (bidrag till lönen från AMS), 64, 66
Intendent fil. kand. Barbro Barwing f. Lindskog (avlönad av AMS), 67
Amanuens fil. kand. Carita Wigell-Collmar (tj.led., avlönad av AMS), 70
Amanuens fil. kand. Gunvor Vretblad (avlönad av AMS), 69
Kontorist Signe Broström, 64, 68
Kontorist Ingegärd Ehrving, f. Sundwall, 66

Fotoateljén

Byråassistent Åke Grundström, 49, 71
Assistent Märta Claréus, f. Claréus, 27, 57
Assistent Ulla Wåger, 52, 66
Fotograf Terttu Höglund f. Rantanen, 58, 67
Förste fotobiträde Birgit Flemberg, 66, 68
Förste fotobiträde Linnéa Palén, f. Larsson, 66
Fotobiträde Hans Koegel, 65
Fotobiträde Ann-Britt Ohlsson, 70
Fotobiträde Siv Jansson, 67

ADMINISTRATIVA OCH KAMERALA AVDELNINGEN

Byrådirektör jur. kand. Sanfrid Fenger, 69
Byråsekreterare fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius, 54, 60
Kamrer Gunvor Wreiman, f. Karlsson, 46, 64
Bokhållare Lillemor Kihlskog, f. Andersson, 44, 66
Kontorsskrivare Anne von Friesendorff, 64, 71
Kansliskrivare Märtha Rudén, f. Pettersson, 69, 70
Kansliskrivare Astrid Sonnentheil, (tj.led.), 64, 69
T. f. kansliskrivare Birgit Åkerström, 70
E. kontorist Zuzana Sorner, f. Piskulova, 71
E. kontorsbiträde Marita Nybom, 71
Kontorist Margit Svensson, f. Edström, 65, 67
Bilförare Lennart Lindström, 67
Kontorsbud Bengt Singman, 68

Materialförvaltare Gunnar Göransson, 56, 68
Maskinist Arvid Forss, 62
Trädgårdsmästare Harry Karlsson, 68, 69
Museivakt Eleonora Marlöv, 67
Museivakt Rune Glad, 68, 69
Museivakt Ingrid Wahlquist, f. Liwendahl, 62, 65
Museivakt Gösta Bolin, 70, 71
E. museivakt Kjell Hestrell, 70
Utställningsvakt Svea Blomberg, f. Holmqvist, 69
Utställningsvakt Märta Törnby, f. Blomberg, 69
E. utställningsvakt Ruben Mård, 68
E. utställningsvakt Henry Johnsson, 70
E. utställningsvakt Hans Andersson (½-tid), 70
Städare Birger Widing, 63
Städare Luis L. Lacosta
Städerska Doris Bergström, f. Österberg, 67
Städerska Dagny Pettersson, f. Karlsson, 56
Städerska Margit Sundberg, f. Olofsson
Städerska Inger Wesseley, f. Carlsson
Städerska Linnéa Åberg, f. Blomqvist

INSTITUTET FÖR FOLKLIVSFORSKNING

Institutionsprefekt professor fil. dr Mats Rehnberg, 69
Docent fil. dr Knut Weibust (avlönad av univ.), 69
E. univ.lektor fil. lic. Mats Hellspong (avlönad av univ.), 71
E. univ.lektor fil. kand. Bengt af Klintberg (avlönad av univ.), 71
Studierektor fil. kand. Ulla Brück (avlönad av univ.), 68, 71
Studievägledare fil. kand. Berit Rönnstedt (avlönad av univ.), 70, 71
Amanuens fil. kand. Hans Blomqvist, 71
Kansliskrivare fil. kand. Ulla Malm, 71
Kontorsskrivare Solveig Gynther, f. Kull, 70, 71
Förste institutionsbiträde Ingrid Vallin, 61, 65

HÄRKEBERGA

Platsrepresentant fru Linnéa Karlsson

JULITA GÅRD

Museiassistent Nils Andersson, 36
Skogvaktare Nils Bäcklin, 64
Byggmästare Gunnar Larsson, 36
Trädgårdsmästare Sven A. Karlsson

MATSGÅRDEN

Platsrepresentant Givars Anders Andersson

SVINDERSVIK

Platsrepresentant fru Astrid Sandberg

TYRESÖ

Trädgårdsmästare Bror Danielsson, 65
Trädgårdsarbetare Gustaf Adolf Johansson 62

Skansen under år 1971

År 1971 kännetecknas av en stark ökning av byggnadsverksamheten på Skansen. Bl. a. flyttades serveringen Balderslunden till planen vid Högloftet, varvid köksutrymmen, självserveringsdiskar o. dyl. inrymts i Högloftsbyggnaden. På platsen för den förutvarande självserveringen har uppförts ett nytt Lill-Skansen, ca 10 ggr större än den gamla anläggningen men f. ö. med i stort sett samma urval av djur. Lill-Skansen har i sin nya gestaltning visat sig väl fylla sin funktion.

Under året påbörjades också uppförandet av ett nytt impregneringsverk invid Bellmansroporten. Vidare har anlagts vatten- och avloppsledningar samt elledningar och utförts asfalterings- och andra vägarbeten. Dessutom har Hazeliusporten och Skånska Gruvan renoverats. Dessa sistnämnda arbeten har utförts i Arbetsmarknadsstyrelsens regi och med statsbidrag.

Slutligen har också genom Arbetsmarknadsstyrelsens medverkan den gamla promenadvägen på Skansens nordsida upprustats och försetts med belysning för att så småningom ingå som en del av en motionsslinga på Skansen.

Skansen hade under året 1.811.917 besökare, en ökning från 1970 med 127.015 personer. Härutöver besöktes Biologiska museet av 45.271 personer, en ökning från 1970 med 8.827.

KULTURHISTORISKA AVDELNINGEN

Nyanläggning

När platsen för det blivande sjukhuset i Enskededalen frilades år 1969, revs en byggnad, känd som »Stora Gungan». I avvaktan på att kunna återuppföras lagrades den tillsvidare på Skansen. Enligt planerna skulle huset placeras som krog i Stadskvarteret.

Detta arbete har i år kunnat påbörjas i Arbetsmarknadsstyrelsens regi och beräknas vara avslutat under år 1973.

Underhållsarbete

Underhållsarbetet av de kulturhistoriska byggnaderna har fortsatt planmässigt under året. Stora delar av taken på Ravlunda- och Oktorpsgår-

darna har omlagts av taktäckare från Skåne respektive Halland. I Kyrkhultsstugan har en sviktande takås bytts ut. Kölnan från Värmland, som varit helt nedtagen för tryckimpregnering, har åter uppsatts.

Den finska rökstugan från Värmland har nedtagits helt, tryckimpregnerats, kompletterats och åter uppsatts, sedan stensockeln förhöjts något.

De mest omfattande arbetena har vidtagits i Älvrosgården. På manbyggnaden har taket omlagts med nytt virke och ny näver. Vardagsstugans skorsten har ommurats och försetts med rostfri insats. Fönster- och dörrfoder har förnyats utvändigt. Logen och loftet på gårdens västra sida har fått ny taknäver och nytt takvirke, medan vedlidret fått ny näver och takvirket omlagt. Stallängans takved har omlagts på ny näver, medan fähuset fått såväl ny näver som nytt takvirke. I ladan intill fähuset har några stockar bytts mot nya i långväggarna och taket omlagts. Bastun och stolpboden har fått näver och nytt takvirke. Smedjans tak har förnyats. Lekstugan har helt nedtagits, tryckimpregnerats och åter uppsatts med nytt tak. Brunnen har fått en ny vipp och nya lyftstänger. I Älvrosgårdens fäbod har eldhuset försetts med nya syllar och nytt tak, medan den ena ladan fått nytt takvirke.

Bollnässtugans tak har omlagts på ny näver och skorstenarna reparerats över tak.

Skvaltkvarnen har uppriktats och trasiga syllar utbytts. Halmtaket har förnyats. Sporren (vattenhjulet) har nytillverkats och en ny vattenränna byggts, allt som ett led i de arbeten som syftar till att denna kvarn skall kunna sättas i funktion.

Vadmalsstampens takvirke har tryckimpregnerats och omlagts på ny näver. Skorstenen har reparerats över tak.

Öppethållande, aktiviteter

Under tiden januari–april har fem kulturhistoriska byggnader hållits öppna om vardagarna kl. 11.00–15.00 och elva om söndagarna. I maj månad utökades antalet till tolv om vardagarna och aderton om söndagarna. Under sommarsäsongen, juni–augusti, har tjugusju kulturhistoriska anläggningar hållits öppna för besökare kl. 11.00–12.00 samt kl. 13.00–17.00. I september månad hölls tolv byggnader öppna på vardagarna och på söndagarna sexton. Öppettiderna var fram till den 12/9 kl. 11.00–12.00 samt 13.00–17.00 och därefter kl. 11.00–15.00. Från och med oktober har vintertiderna tillämpats.

Glashyttan och Krukmakeriet har liksom tidigare varit utarrenderade och har med undantag av den kallaste perioden av året varit i verksamhet och tillgängliga för besök dagligen.

Under vinterhalvåret har dessutom samtliga anläggningar hållits tillgängliga efter besökarnas önskan genom regelbundna turer dagligen kl. 12.00, 13.00 och 14.00. Varje söndag har »Fröken Skansen» lett dessa turer.

Som tidigare har det varit avdelningens strävan att i samarbete med programavdelningen söka levandegöra de olika miljöerna genom att låta besökarna uppleva så många aktiviteter som möjligt i och kring hus och gårdar. Sålunda har under sammanlagt tolv sommarlördagar presenterats

programpunkten »I gårdar och gränder», vilken också återkom i något mindre format under söndagarna i oktober. För samproduktionerna mellan kulturhistoriska avdelningen och programavdelningen redovisas närmare under denna senare avdelnings redogörelse.

Genom medverkan av Skansens Borgerskap har det vid flera tillfällen varit möjligt att uppleva verkstäderna i Stadskvarteret i full verksamhet. Detta gäller särskilt hantverksdagarna i maj och september, julmarknadsdagarna samt de ovan anförda programdagarna »I gårdar och gränder» under sommaren och i oktober.

Under sommaren har Oktorpsgården fungerat som en levande bondgård med kor, häst, grisar och höns.

Som vanligt har ett stort antal hemsysslor och hantverk som vävning, spinning, kardning, nålning av vantar, ystning, smörkärning, korgflätning, smide etc. visats i ett flertal gårdar under sommaren. Detta gäller i särskilt hög grad de hantverk med gotländsk anknytning som presenterades i samband med »Gotlandsveckan» i maj. Lin har odlats, och liksom under föregående år har en kolmila bränts på Tingsvallen.

Folkets hus, som enligt av styrelsen fastställda bestämmelser är tillgängligt för uthyrning, har använts som möteslokal 13 gånger. Till julmarknaden hade som vanligt ett stort antal byggnader smyckats och bord dukats på traditionellt vis.

Skansens kulturhistoriska miljöer har ett 60-tal gånger under året utnyttjats för filmning och fotografering samt för radio- och TV-inspelningar.

Skansens klädkammare

Klädkammaren har under året skött utlåningen av dräkter till Skansens kulturhistoriska verksamhet. Förutom till ordinarie värdar och värdinnor, danslag och guider har klädkammaren bistått med stildräkter och folkdräkter till olika programinslag.

Åtskilliga dräkter har sytts under verksamhetsåret, framför allt 1800-talskläder till Stadskvarterets och Marknadsgatans personal. Folkdräktsbeståndet har kompletterats, då det på grund av flitig användning blivit förslitet. Ett antal folkdräkter har överlämnats som gåva och några har inköpts.

Liksom under tidigare år har uthyrning i begränsad omfattning skett till olika organisationer och enskilda inom landet och utomlands. Dräkter har bl. a. i större omfattning utlånats till en folkdräktsutställning i varuhuset Gimbel Brothers i New York. Inom landet har dräkter huvudsakligen lånats till museer och ideella föreningar, filminspelningar och konsertverksamhet. Militära parader utnyttjar flitigt uniformsbeståndet.

Klädkammaren svarade i juli för en dräktparad på »Gammelvala» i Brunskog, där lokala mannekänger förevisade kläder till tidsenlig musik.

En stor mängd dräkter och dräktdelar har skänkts till klädkammaren under året, och rekvisitaförrådet har utökats med bl. a. ett flertal inredningstextilier.

Klädkammaren har haft överinseende över de kulturhistoriska byggnadernas textila vård och bistått med komplettering och kopiering av sådana inventarier.

Biologiska museet

Den 15 juni 1970 beslöt Stockholms stadsfullmäktige att förvärva Biologiska museet och att överlämna museet som gåva till Skansen.

Vid de förhandlingar som föregick detta beslut hade Stiftelsen Skansen förklarat sig villig att åtaga sig administrationen av Biologiska museet, varvid förutsatts att Stiftelsen icke skulle belastas ekonomiskt.

I ärendet hade hörts 1965 års musei- o. utställningssakkunniga, vilka speciellt framhöll museets kulturhistoriska intresse och att det lämpligen tillfördes Skansen.

Sedan Kungl. Maj:t för sin del förklarat att inget hinder förelåg för Stiftelsen Skansen att motta gåvan erhöll Stiftelsen från Stockholms stad ett den 30 juni 1970 daterat gåvobrev. Tillträdesdagen var den 1 juli 1970.

Enligt gåvobrevet åligger det Skansen »att svara för museets administration samt att så länge museibyggnaden äger bestånd här hålla ett biologiskt museum visande skandinaviska däggdjurs- och fågelarter i fullt naturtroget uppstoppade exemplar i naturliga omgivningar».

Biologiska museet har med hänsyn till sitt övervägande kulturhistoriska värde tillförts den kulturhistoriska avdelningen. Såväl byggnaden som de däri inrymda samlingarna är i behov av snabb reparation och vård. Nödiga medel härtill har hittills inte beviljats. I avvaktan på det har Skansen inte velat starta någon mera omfattande verksamhet i museet utan den inskränker sig till att som hittills hålla museet tillgängligt för publiken så länge dagsljuset tillåter. Elektrisk belysning finns nämligen inte i det stora panoramat.

Undervisning

De kulturhistoriska anläggningarna har liksom tidigare utnyttjats för såväl elementär som kvalificerad undervisning. Nordiska museets undervisningsavdelning har under året haft visningar för bl. a. Stockholms stads skolors årskurs 6 i Delsbogården och Stadskvarteret den 25 januari–2 juni, i Skogaholms herrgård, Soldattorpet samt i Älvrosgården och Oktorpsgården den 4 oktober–8 december.

För ett stort antal klasser har dessutom hållits visningar av Skansens julbord. Bland övriga kurser och studiebesök kan följande nämnas: Kursverksamheten, Konstfackskolan (med bl. a. en utställning i Folkets hus i april), Västberga yrkesskola, Huddinge husmodersförening, Svenska ungdomsringen, Farmaceutiska högskolan i Uppsala, Vuxengymnasiet, Handarbetets Vänners yrkeskurs, Hörselfrämjandet i Stockholm, Stockholms läns och stads hemslöjdsförenings växtfärgningskurs m. fl.

Liksom under tidigare år har studerande i ämnet folklivsforskning vid Stockholms och Uppsala universitet haft en del av sin undervisning förlagd till Skansen.

I övrigt har avdelningen givit handledning och visningar för ett stort antal in- och utländska grupper.

Personal

Avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Arne Biörnstad. Övriga tjänstemän har varit intendenten Ingemar Liman, kansliskrivaren

Berit Hertzberg och förste reparatören Per Maijgren. Fil. kand. Christina Westberg har varit tillfälligt anställd vid avdelningen under tiden 20 september–31 december.

På klädkammaren har under året tjänstgjort intendenterna Gunnel Hazelius-Berg och Ann Resare som konsulter, assistenten Maj-Britt Hemlin, biträdet Maria Kings-Eriksson, sömmerskan Ann-Marie Schiöld, sömmerskan Berit Lindén och biträdet Gunilla Carlsson (till den 7 maj). Från och med den 1 oktober är fru Gerd Eriksson anställd som tvätterska.

I Biologiska museet har tjänstgjort kassörskan Marta Arvind.

ZOOLOGISKA AVDELNINGEN

Anläggningar

Omfattande om- och nybyggnader har under året igångsatts av en del djuranläggningar för såväl nordiska som exotiska djur. Av dessa beräknas några bli färdiga under 1972, resten följande år.

Uppförandet av en ny *byggnad för* i första hand *apor* har sålunda igångsatts. Detta innebär att apberget har måst utrymmas och där befintliga apor tills vidare inhysas i det gamla djurhuset. Detta har krävt en hård gallring bland aporna.

Den nya byggnaden är närmast avsedd för tre eller fyra grupper av apor, nämligen för rhesus, makaker, schimpanser och larer. Väl tilltagna inomhusutrymmen för var och en av dessa grupper är planerade. Tillhörande utomhusanläggningar i form av »apberg» planeras på båda sidor om byggnaden, det ena för rhesus och makaker, det andra för schimpanser och larer.

Under byggnadsarbetets gång sker regelbundna överläggningar mellan zoologiska avdelningens personal, förman Tore Glemmefors och förste djurvårdare Helmuth Pinter, och byggentreprenören för att utformningen av byggnaden skall bli så ändamålsenlig som möjligt.

En ny och väsentligt utökad *visenthage* på ca 3 500 kvm är under uppförande på området omkring gamla friluftsteatern. Anläggningen är omgärdad av betongmur och vallgrav. Marken i hagen är ganska plan och till större delen täckt av grus. Viss »inredning» planeras i hagen för att skapa möjligheter för förföljda djur att undkomma angripare. En del träd i hagen skänker sommartid behövlig skugga åt djuren.

Hagen har ett mycket attraktivt läge med fri utsikt år nordost.

Skansens gamla *varganläggning* har ansetts otillfredsställande och det har diskuterats, huruvida Skansen över huvud taget borde hysa vargar. Det har emellertid framhållits att vargen hör så intimt samman med äldre svensk kulturhistoria, att den lämpligen bör finnas på Skansen. En ny varganläggning belägen norr om

björnbergen på ca 1 800 kvm är därför under uppförande i anslutning till och inkluderande den gamla.

Den betongmur, som uppförts för planeringen av området utanför nya stallbyggnaden, har kunnat utnyttjas och utgör varganläggningens avgränsning mot sydväst.

En betongbunker med grottor för vargarna har uppförts i anläggningen och avsikten är att denna bunker på ett naturligt sätt skall täckas med jord, stenar osv. Därigenom skapas ett berg, som ger soliga viloplatser för vargarna och publiken goda möjligheter att studera djuren. I andra delar av anläggningen finns skuggiga platser.

Den tidigare nämnda betongmuren har också utnyttjats som avgränsning för en ny *lodjursanläggning* på ca 2 000 kvm sydost om och i anslutning till varganläggningen. Den beräknas bli färdig under hösten 1972. Den gamla lodjursburen har ansetts otillfredsställande och vidare har en utökning av Skansens lodjursbestånd genom födslar aktualiserat behovet av en större och mera ändamålsenlig anläggning.

Liksom i varganläggningen planeras ett berg i lodjursanläggningen för att dels skapa soliga viloplatser för djuren, dels ge publiken goda möjligheter att studera dem.

I samband med reparationsarbeten i *sjölejonanläggningen* inhystes sjölejonen tillfälligt i pingvinanläggningen. Där befintliga pingviner överflyttades till en av de nedre säldammarna. Pingvinerna fann sig uppenbarligen mycket väl till rätta i denna damm. Genom sitt nordläge bör den också passa dem avsevärt mycket bättre än deras permanenta anläggning. Från publiksynpunkt syntes också säldammen utmärkt och fåglarna kom där betydligt mera till sin rätt. I samband med den fortsatta omplaneringen av djuranläggningarna torde denna lösning vara att rekommendera.

I det nya »*Lill-Skansen*» har uppförts hagar för en mängd smådjur, såsom kattungar, hundvalpar, lamm, killingar, smågrisar, höns och kycklingar. Anläggningen har lockat rekordpublik.

Djurbeståndet

Den sedan några år pågående omdaningen och moderniseringen av Skansens djuranläggningar i avsikt att skapa större och för djuren mera ändamålsenliga anläggningar har krävt en betydande reducering av antalet djur. Efter utgallring utgörs Skansens djurbestånd av följande djur, angivna i antal och kön (x, y – där x anger antalet handjur och y antalet hondjur) eller endast i antal (st).

	x,y	
Schimpans	1,1	
Lar	1,4	
Gulgrön markatta	1,4	
Grön markatta	1,4	
Mantelbabian	1,1	
Rhesusapor		10 st
Makaker		45 ”
Elefanter	0,3	
Visenter	1,3	(därav en kvigkalv, född 8/3 1971)
Älg	1,1	
Kronhjort	2,1	

Dovhjort	2,5	
Ren	1,7	
Utegångsfår	1,5	
Svensk get	1,4	
Afrikansk dvärgget	1,3	
Fjällko	0,2	(därav en kalv)
Vildsvin	1,3	
Isbjörn	1,4	
Brunbjörn	2,3	(jämte 5 ungar, födda dec. 1971)
Järv	4,3	
Grävling	1,1	
Lodjur	3,2	
Varg	2,2	(två hanar nyinköpta)
Sjölejon	1,3	
Gråsäl	6,1	
Vikaresäl	0,1	(död i mars 1972)
Igelkott		ett okänt antal
Spetsbergsgäss		7 st
Fjällgäss		3 ”
Vitkindade gäss		19 ”
Tamgäss		2 ”
Gravänder		1 ”
Brunand		1 ”
Vigg		10 ”
Gräsänder		ett stort antal
Humboltpingviner		4 st
Gultofspingviner		1 ”
Kungspingviner		2 ”
Påfågel		5 ”
Vit stork		2 ”
Korp		2 ”
Duvhök		1 ”
Ormvråk		3 ”
Fjällvråk		2 ”
Berguv		3 ”
Fjälluggla		2 ”
Kattuggla		2 ”
Papegojor		(gulblå ara, röd ara, hyacintara, kakadua, amasonpapegoja, grå jacko, alexanderparakit, morhuvad papegoja) 17 st

Dessutom häckar ca 50 hägrar i full frihet intill fågelskogen.

Ett antal *födslar* bland djuren har under året skett.

Brunbjörnhonan Trulsa (Tomelilla 1962) födde den 18/12 1971 tre välskapta ungar och brunbjörnhonan Flux (Jokkmokk 1962) födde den 24/12 1971 två välskapta ungar.

En kronhjortskalv, ♀, föddes den 22/5 1971 och fyra dovhjortskalvar den 20/6, 15/7, 18/7 resp. 9/10 1971.

Visentkon Stolla (f. 13/6 1957) födde den 3/2 1971 en välskapt kvigkalv.

Ett stort antal födslar har skett bland aporna.

Två kullar av vitkindade gäss kläcktes den 4–5 maj 1971. En tranunge föddes den 25/6 1971 (skadad till döds).

En stark reducering av antalet berguvar har skett under året, dels till följd av sjukdom (virushepatit), dels till följd av sabotage mot buren, varvid några uvar kom ut i frihet.

Vid omflyttningar och infångandet av förrymda djur har det s. k. bedövningsgeväret flera gånger varit till stor hjälp.

Under året har skyltar med biologiska data om de olika djuren uppsatts vid en del djuranläggningar.

Personal

Zoologiska avdelningens föreståndare, Kai Curry-Lindahl, var under året tjänstledig för FN-uppdrag och be-

fattningen uppehölls av professor Karl Borg. Under kortare perioder vikarierade docent Nils-Olof Lindgren som föreståndare och svarade även för de veterinära uppgifterna. Sekreterare på deltid var fru Margaret Lindholm.

Förmanssysslan har innehafts av Tore Glemmefors och som vice förmän har fungerat Sven Borg och Åke Nordh, de senare dessutom med närmaste tillsynen över elefanter, visenter och »Lill-Skansen».

Förste djurvårdare har varit Roland Ackelman, Torsten Cellvander, Henry Mähl, Helmuth Pinter, Ingvar Nylund och Anders Wiklund. Djurvårdare har varit Bernt Malmqvist och Ingrid Hansen. Tillfällig arbetskraft har dessutom anlitats vid avdelningen, bl. a. småvärdinnor för »Lill-Skansen».

PROGRAMAVDELNINGEN

Årets första program anordnades för skolungdomens vintersportlov den 1–6 mars med skidtävlingar, rebusjakt, trolleriföreställningar m. m. i samarbete med Korporationsidrottsförbundet.

Vårens övriga idrottsevenemang, Sleipners terräng, OK-dagen och Svenska Dagbladets stafett ägde rum den 18 april, 8 maj och 23 maj.

Den 1–11 april visades i Folkets Hus en utställning av teckningar och målningar från Delsbogården utförda av elever vid Konstfackskolan, avd. för dekorativt måleri 1970–71.

Den 24 och 25 april anordnades »Vårgalopp på Skansen» av Stallbröderna och Stallfåglarna till förmån för deras understödsfond. Programmet innehöll bl. a. underhållning av Ann-Louise Hansson med Bruno Glennmarks orkester, Berit Bohm, Teknis' Promenadorkester och Pekka Langer m. fl., trolleriföreställningar för barnen och thédans på Sollidenscenen, loppmarknader m. m.

Efter studentexamens avskaffande bortföll automatiskt den officiella mössplåtagningen men på studenthåll förelåg ett starkt intresse för att fullfölja traditionen med uppmarsch, studentsång och vårtal på Skansen på Valborgsmässoaftonen den 30 april. Programmet genomfördes under stor uppslutning. Talet hölls av poeten Bo Setterlind. Dirigent för Stockholms Studentsångarförbund var Lars Blohm. På kvällen tändes valborgsmässobålet och på Solliden avbrändes ett vårfyrverkeri.

»Gäst i naturen», årets naturvårdsdagar, anordnades av Stockholms kommunstyrelse, Informationskommittén med bl. a. en naturvårdsutställning på Galejan den 2–14 maj under namnet »Stockholm friluftsstaden – vårda den».

Den första hantverksdagen i stadskvarteret ägde rum den 9 maj med aktiviteter i verkstäderna av Skansens borgerskap och på Solliden gästspel av »The Massed Scandinavian bands», säckpipsorkestrar från Norden och Glasgow.

Den 15 maj invigdes nya Lill-Skansen av Jan Ohlsson (»Emil i Lönne-

berga»). Samma dag anordnade Rädda Barnens Stockholmsförbund ett program med temat »Från barn till barn». Programmet omfattade bl. a. gästspel av Operans balettelevskola och sagoläsning av Astrid Lindgren.

Polisens dag anordnades den 16 maj med festprogram på Solliden, körsång och uppvisningar av polisens tjänstehundar, motorcyklister och ryttare. Tal hölls av landshövding Allan Nordenstam och polismästare Kurt Lindroth.

Norges dag firades traditionsenligt den 17 maj med barntåg och festtal av ordföranden i Det Norske Samfund Charles Koklin och Lauritz Falk samt sång av Reidun Eckhoff.

Programmet i anslutning till den årligen återkommande »Folknykterhetens dag» på Kristi Himmelfärdsdag den 20 maj arrangerades av De Kristna Samfundens Nykterhetsrörelse i Stockholm med omnejd. Tal hölls av borgarrådet Sören Carlson och avdelningsdirektör Daniel Wiklund. Rytmiska koraler spelades i klockstaplarna och vid Seglora kyrka av Sundbybergs Stadsmusikanter.

Hörselfrämjandets Riksförbund anordnade med anledning av Främjandets 50-årsjubileum den 23 maj ett program under medverkan av landshövding Torsten Andersson, som bl. a. utdelade Hörselfrämjandets pris för »Bästa TV-tal» till »hallåan» June Carlsson.

Den 29 maj–3 juni arrangerades Gotlandsveckan »Möt Gotland på Skansen» i samarbete med gotländskt kultur-, turist- och näringsliv. Programmet omfattade utställningar, demonstrationer och försäljning av hantverk, hemslöjd och konsthantverk, turistinformation, filmvisningar och demonstration av fårskötsel. Vid festprogrammet på pingstaftonen den 29 maj hölls tal av skansenchefen Nils Erik Bæhrendtz och invigningstal av landshövding Torsten Andersson. För övrigt medverkade operasångare Rolf Jupiter, EKV-kören under ledning av Bengt Ekedahl, Nordergutarnas spelmanslag och När-Lau folkdanslag. Konferencier var Sigge Fürst. »När-Revyn» samt musikprogrammet »Gotländsk sommarnatt» gavs ett antal gånger.

Stockholms Musikförening anordnade den 5 juni konserter av större och mindre ensembler på Solliden, Bollnästorget m. fl. platser.

Svenska Flaggans dag firades traditionsenligt med flaggutdelning av H.K.H. Kronprinsen, sång av Rolf Björling och Stockholms Sångarförbund under ledning av Hilding Asker, konsert av Militärmusikkårerna i Stockholm under ledning av Marc de la Berg, samt folkdansuppvisning av Svenska Ungdomsringen. Svenska Ungdomsringens årliga festprogram med folkdansuppvisningar med många hundra deltagare ägde rum samma dag.

Den 9 juni var årsavslutningsdag för Stockholms kommunala musikskola med en serie konserter av större och mindre ensembler. Högtidstal hölls av borgarrådet Nils Hallerby.

Torsdagen den 10 juni hölls finalen i sång- och musiktävlingen »Ungdom med ton».

Söndagen den 13 juni arrangerade Hälsinglands Turistförening »Hälsinge-hambo» för andra året i följd på Skansen. Uppläsning av Hårgalegenden inledde danstävlingen som av-

slutades på Solliden, där Thore Skogman var programvärd.

Roslagens dag firades den 20 juni med utställningar, turistinformation samt ett festprogram på Solliden med Pekka Langer som konferencier. Roslagens turistkommittés kulturpris utdelades till Esse Jansson och Eric Lindblad, »Roslagens ros» korades och Gunde Johansson sjöng visor av Nils Ferlin.

Midsommarfirandet den 25–27 juni inleddes på traditionellt sätt med majstångsresning på Tingsvallen, konserter av Stockholms Spårvägsmäns Musikkår, lekar och långdans. Programmet »I Midsommartid» med Mia Marianne och Per Filip, Skansens folkdanslag, ringleksbarn och spelmän i regi av Else Fisher framfördes på Solliden. Den 27 juni uppträdde folkdansare, sångare och musiker från Murmansk, Sovjetunionen.

Söndagen den 4 juli firades Finlands dag med ett österbottniskt allmogebröllop, anordnat i samarbete med Sveriges Finlandsföreningars Riksförbund och Lappfjärds Hembygdsförening, Finland.

Frälsningsarméns årliga musikgudstjänst hölls måndagen den 5 juli med tal av stabschefen, kommendör Arnold Brown.

Sångspelet »Wärmlänningarna» av F. A. Dahlgren uppfördes den 11 juli av teatergruppen »Wermlänningarne» från Arvika.

Bellmansdagen firades söndagen den 25 juli. I Nya Balderslunden serverades helstekt lamm med underhållning av trubadurerna Pierre Ström och Torgny Björk. På planen framför Skogaholms herrgård dansades française under ledning av Monsieur Constantin, alias Olle Björklund. I Bergsmansgårdens trädgård sjöngs Bellmanssånger av sällskapet »Stormstakarna». I Skogaholms herrgård framfördes ett promenaddivertissement kallat »I Kungens trädgård 1790» av Einar och Erik Bergh, Pia Hörngren, Gunnar Nilsson samt Orkestern. På Sollidens scen framfördes »Bort med vett och sunda tankar», ett 1700-talsdivertissement med text och musik av Carl Mikael Bellman i regi av Bernard Krook.

Måndagen den 26 juli sjöng Par Bricoles kör under ledning av Gustaf Hellblom.

Svensk-amerikanarnas dag firades söndagen den 1 augusti med festprogram på Solliden. Generalkonsul Tore Tallroth hälsningstalade och grevinnan Estelle Bernadotte överlämnade »den gyllene plaketten» till årets svensk-amerikan, Mr Gustav Nyselius.

Söndagen den 8 augusti anordnades Spårvägens dag av Fritidsrådet inom AB Stor-Stockholms Lokaltrafik.

Stockholms Fackliga Centralorganisations årliga folkfest ägde rum söndagen den 15 augusti. Talare var statsrådet Kjell Olof Feldt.

Lördagen den 21 och söndagen den 22 augusti anordnades Barnens Dag. I underhållningsprogrammet medverkade bl. a. Stig Järrel, Eva Rydberg, Björn Skifs, Lasse Köhler och Tommy Körberg Show.

Spelmansstämma anordnades den 28 augusti av Stockholms spelmansgille.

Jazzfestival ingående i Stockholms Jazzdagar 1971 ägde rum den 29 augusti. Programmet inleddes med en parad från Nybroplan till Solliden av

Traditional Street Paraders och därefter medverkade Arne Domnérus' sextett, Kustbandet, Ove Linds kvintett med Bjarne Nerem och Roffe Berg samt Umeå Big Band med Gary Burton. Programvärd var Leif »Smoke rings» Andersson.

Kyrkornas dag arrangerades även detta år gemensamt av Stiftsrådet i Stockholms stift och Frikyrkorådet den 5 september. Ett estradprogram kallat »Angeläget» med Lewi Pethrus, Ylva Eggehorn, Sven Stolpe, Karin Hartman och Eva Odhner och sång av »Choralerna» ägde rum på Solliden. I programmet »Vi sjunger tillsammans» medverkade Stockholms Gosskör och IBRA-kören. »Oss emellan», ett program med Thore Gullberg och sånggrupp, pastor primarius Åke Kastlund och skalden Bo Setterlind avslutade dagen.

Korpens dag arrangerades av Stockholms Korporationsidrottsförbund den 12 september med olika idrottsaktiviteter. Tal hölls av borgarrådet Wilhelm Forsberg och statsrådet Ingemund Bengtsson.

Den 19 september arrangerades De Blindas Dag av De Blindas Förening. Vid underhållningsprogrammet på Solliden var docent Nils Erik Bæhrendtz och Jan Ohlsson (Emil i Lönneberga) programvärdar. Medverkande var Rolf Björling, Kerstin Dellert, Mia Adolphson och Arne Karlsson, Anders Rydell samt Lena Andersson med sång- och visgruppen Visavi.

Söndagen den 26 september anordnades Diabetesdagen av Svenska Diabetesförbundet med bl. a. stort underhållningsprogram på Solliden med Max von Sydow som programvärd. Medverkande var Hasse Alfredsson, Monica Dominique, Stig Grybe, familjen Neuman, Thore Skogman, Elisabeth Söderström, Monica Zetterlund samt studentorkestern Mercblecket.

Programmet »Skansen visar» söndagen den 3 oktober bjöd som vanligt på aktiviteter och underhållning i Stadskvarteret och gårdarna.

Sparbankens familjesöndag anordnades den 24 oktober.

Från mitten av juni till slutet av augusti har serieprogram ägt rum under veckans olika dagar.

Sålunda har på måndagarna, för trettonde året i följd och under ledning av musikdirektör Karl-Eric Andersson givits Skogaholmskonserter, »Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö». Repertoaren bestod liksom tidigare av verk från 1700- och 1800-talen och de medverkande uppträdde i kostym. Följande solister och ensembler medverkade: Bel Canto-kören, Sven Anders Bengtsson, Einar Bergh, Richard Berg, Lars Billengren, Gunnar Crantz, Michael Dahlin, Karl-Göran Ehntorp, Lena Ericsson, Lars Erland, Jan Eyron, Solveig Faringer, Ann Forsell, Sverker Gavell, Ingrid Henriksson, Björn Haugan, Anna Hillman, Elisabeth Jonsson, Eva Nordenfeldt, Ingeborg Nordenfeldt, Dorotea Persson, Eva Roth, Birgitta Ridderstedt, Lotta Rudenstedt, Gudrun Ryhming, Wille Sundling, Bo Sydow, Per Thunarf, Stig Tysklind, Sven Verde, Solveig och Bertil Wikman samt Gösta Winberg.

På tisdagarna anordnades för tredje året i följd musikprogrammet »Happy Jazz på Skansen» med Ove Linds kvintett bestående av Lars Er-

strand, Egil Johansen, Rolf Larsson, Ove Lind och Arne Wilhelmsson och med Leif »Smoke rings» Andersson som värd. Följande gästartister medverkade: Benny Bailey, Rolf Berg, »Jojjen» Björklund, »Hacke» Björksten, Richard Boone, Arne Domnérus, Rolf Ericsson, Dexter Gordon, Rowland Greenberg, Rune Gustafsson, Arne Lindskog, Bjarne Nerem, Joe Newman, Gunnar »Siljabloo» Nilsson, Torgny Nilsson, Åke »Kometen» Persson, »Nicke» Vöhrman, Arne Ryskog och Monica Zetterlund.

Två TV-program ingick i sommarens arrangemang.

På onsdagskvällarna direktsändes 8 gånger programmet »Auktion!» i TV 1. I programmet utauktionerades skänkta föremål till förmån för Radiohjälpen. Auktionsutropare var Karl-Erik Eriksson, Högvalta och sakkunnig bisittare chefen för Kulturen i Lund, fil.dr. Bengt Bengtsson. TV-tittare hade möjlighet att tack vare en förhandsvisning i TV under veckan delta i budgivningen per telefon.

Programmet »Skansensväng» gick 8 gånger i TV 2 och var dels direktsänt på torsdagarna, dels inspelat på tisdagarna och sänt på torsdagarna. Programvärd var Sven Härdelin och producent Bosse Larsson.

De torsdagar då »Skansensväng» inte direktsändes, den 22 juli, 5 och 26 augusti, hölls på Solliden en musikgissningstävling med Skansenorkestern med Olle Björklund som frågeledare och programvärd.

På fredagarna var som vanligt lekar och dans anordnade av Svenska Ungdomsringen.

På lördagarna direktsändes radioprogrammet »Våra favoriter på Skansen» med Gnesta-Kalle som programvärd och med musik av Favoritorkestern under ledning av Ricke Löw. Efter programmet var det dans för allmänheten på Sollidenscenen, som ingick i utsändningen »Dansen på Skansen».

Lördagen den 3 juli hölls sommarens första »I gårdar och gränder», en dag med hantverk och aktiviteter i Stadskvarteret och i Skansens hus och gårdar samt underhållning av vandrande musikanter. Detta program fortsatte sedan samtliga lördagar t. o. m. den 14 augusti.

Ett nytt serieprogram, »Visor vid eken», var förlagt till Bollnästorget vissa kvällar i veckan. Sid Jansson och Git Magnusson var programvärdar. Ett femtiotal svenska och utländska trubadurer medverkade.

Skansenorkestern under ledning av kapellmästare Karl Nilheim konserterade fr.o.m. den 12 juni t.o.m. den 31 augusti fem dagar i veckan i lilla musikpaviljongen på Solliden. Orkestern bestod förutom kapellmästaren av följande medlemmar: Anne-Marie Andersson, cello, Leif Hellman, klarinett, Torsten Ljungqvist, bas, Nils Pettersson, violin och Waldemar Thulin, piano samt Georg Vollbrecht, trummor.

Gratis dans för allmänheten har varit anordnad onsdag, fredag och lördag under maj månad samt onsdag t.o.m. söndag under juni, juli och augusti på dansbanan vid Bollnästorget. För dansmusiken svarade »Bamses», dvs. Bosse Petterssons orkester, Axel Andereds kapell och Bolunds kvintett. På dansbanan på Galejan

har dans anordnats endast på Valborgsmässoaftonen.

Skansens folkdanslag, ringleksbarn och spelmän har medverkat under tiden maj t. o. m. september. För danslaget har svarat rustmästare Nils Nilsson. Ringleksbarnen har letts av Astrid Selking och Thorbjörn Attersand, och för spelmännen har svarat Axel Myrman. Folkdanslaget har även gjort dagliga uppvisningar på restaurang Solliden under sommaren. Svenska Ungdomsringen har som vanligt anordnat en kurs i gammeldans i maj–juli.

Gästande folkdanslag under sommaren har varit: Bollnäs folkdanslag, När-Lau folkdanslag från Gotland, japanskt folkdanslag från Tokyo, Kamratgillet Kedjan som framförde programmet »Uti det vackra Bohuslän», Roslagens folkdanslag och Schwäbischer Alpenverein från Västtyskland.

Lördagen den 25 september tändes kolmilan på Tingsvallen av Karl-Erik Eriksson, Högvalta. Milan restes av kolare från Värmland.

Julmarknaden ägde rum tre söndagar i följd, nämligen den 28 november, den 5 och 12 december med de traditionella arrangemangen. Auktionsförrättare var Hilding Bielkhammar. I Delsbogården berättade »Lill-Stintan» Birgit Leander historier från Hälsingland under två söndagar. Hai & Topsy samt Peder Svahn underhöll i Stadskvarteret och i gårdarna, och i Väla skola läste Tant Lillemor sagor för barnen.

Skansens stjärngossar, i år för första gången från S:t Jakobs gosskör under ledning av Stefan Sköld, har uppträtt i olika gårdar sön- och helgdagar fr.o.m. Annandag Jul t.o.m. Trettondagen.

I Seglora kyrka har högmässa hållits varje sön- och helgdag, varvid huvudsakligen präster från Stockholms stift officierat. Fr.o.m. den 27 maj t.o.m. den 31 augusti har i samarbete med Stockholms kyrkobrödrakår aftonbön hållits varje dag. Ansvaret för genomförandet av dessa aftonböner har åvilat kantor Gustaf Hellblom och klockare Haquin Tiderman. I medeltal har 50 personer deltagit i aftonbönerna per kväll. 79 vigslar har under året ägt rum i kyrkan. Under sommaren har kyrkan upplåtits 7 söndagar för eftermiddagsgudstjänster i Stockholms frikyrkoråds regi, och i Bollnässtugan har hållits konventiklar den 13, 20 och 27 juni, samtliga söndagar i juli och den 1, 15, 22 och 29 augusti. I Väla skola har under tre söndagar i juli, den 11, 18 och 25, kyrkosångare Sven Skoglund sjungit andliga sånger från läseriets dagar.

Den 18 juli framträdde pastor Harald Bredesen från Los Angeles, USA på Solliden, och i programmet medverkade även Birgitta Edström med sång, ackompanjerad av Lennart Jernestrand.

Den 19 augusti sjöng pastor Artur Eriksson andliga folksånger på Solliden.

Stockholms Parkteater gästspelade på Skansen med tre pjäser under sommaren, nämligen »Buspojken», en familjeföreställning av förstärkta Fickteatern, den 12 juni, »Sganarelle» eller »Mannen som trodde sig bedragen» av Molière den 1 augusti och »Karl Svenssons underbara öden», ett storstadsäventyr av Pi Lind och Jolo

den 15 augusti. »Grejparaden», en revy för barn spelades den 7 augusti och dessutom gavs ett gästspel av ABF:s Öppna Teater den 15 augusti med »Pådrivarna».

För barnen har spelats Kasperteater på Bollnästorget fr. o. m. den 30 april t. o. m. den 31 oktober. Kasper har varit Ulf Håkan Jansson. På Orsakullen har »Noaks Ark», ett barnprogram av Per Edström, spelats fr. o. m. den 1 maj t. o. m. den 26 september. Gubben Noak, resp. Gumman Noak har spelats av Ulf Håkan Jansson och Ing-Margret Lackne samt även Ellika Lindén. I Bragehallen har under juli månad Stockholms Parkteater gett en barnpjäs av Britt Edwall »Kejsarens nya V-jeans», i regi av Staffan Westerberg. Gunnel Bergström svarade för Skansens parklek för barn under sommaren.

Den 28 april planterades med anledning av Stockholms Sparbanks 150-årsjubileum en specialros i Rosengården.

Den 15 maj höll Mora Bygdelag sin traditionella Ersmässa med högtidsstund i Moragården och vesper i Seglora kyrka.

Pensionärernas förening i Stockholm anordnade den 25 maj en pensionärsdag med underhållningsprogram på Solliden.

Den 2 juni anordnade IBM i Stockholm i samband med sin kongress ett program i Stadskvarteret och på Sollidenscenen.

Måndagen den 7 och tisdagen den 8 juni arrangerade Stockholms Socialnämnd Skansendagar för hemtjänstpersonal med program på Solliden. Tal hölls av borgarrådet Sören Carlson och redaktör Per Helin.

Stockholms Stads fritidsverksamhet för pensionärer anordnade lördagen den 4 september Pensionärernas dag med musikgudstjänst i Seglora kyrka, musikunderhållning på olika platser på Skansen samt ett stort underhållningsprogram på Solliden med medverkan av bl. a. Pekka Langer, Ann-Louise Hansson och Leif Asps orkester.

Söndagen den 10 oktober ordnade Volvo-Bilia en familjesöndag för sina anställda med bl. a. familjepromenad.

För anordnandet av ovan relaterade program har närmast svarat intendent Margareta Tullander, assistent Kristina Gareby och intendent Sten Blomquist. Redaktör Britt Stern har svarat för reklam-, guide- och PR-verksamhet.

Skansens guideverksamhet har skötts av årets »Fröken Skansen», Ingrid Sundlöf samt fem andra guider: Heléne Rosenqvist, Britt-Marie Remmets, Brigitte Curry-Lindahl, Monica Södergren, Margaretha Petäjävaara och Margareta Berg.

Tiden 1 juni–31 augusti arbetade fem guider. Turer för allmänheten utgick från Bollnästorget kl. 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00 och 17.00. Tiden 1–14 maj arbetade två guider, 15–31 maj fyra guider och 1–30 september en guide. Turer utgick då från Seglora kyrka kl. 12.00, 13.00 och 14.00. Samtliga turer har varit kostnadsfria och utförts på svenska, engelska, tyska och franska. Guiderna har dessutom tjänstgjort i två informationskiosker samt haft ett stort antal beställda turer mot extra avgift.

Årets »Fröken Skansen» inbjöds av SAS till en resa till New York 12–26 september och hotell Sheraton stod

som värd för hennes hotellvistelse. Hon medverkade bl. a. i varuhuset Gimbels skandinaviska promotion, var inbjuden till SAS 25-årsjubileum i New York, sammanträffade med journalister och resebyråfolk samt officiella svenska personer. Flera svensk-amerikanska tidningar hade notiser om hennes besök.

Alla program med kulturhistorisk anknytning, såsom allmogebröllopet, Bellmansfesten, »I Gårdar och Gränder», m. m., har genomförts i samarbete med kulturhistoriska avdelningen.

Georg Eliasson, programchef vid Sveriges Radio, har medarbetat som programavdelningens specielle konsult under året.

Fru Anna-Greta Rickan har föreståtts varulagret för julmarknaden och souvenir-försäljningen, en verksamhet som sorterar under programavdelningen.

Nils Erik Bæhrendtz

UTGIVNA SKRIFTER

Från Skansen har utgivits:

I serien Skrifter från Skansen:

6. Skansens örtagård – Skansen's herb garden, av Gösta Berg (text) & Lisa Bauer (ill.). 80 s.

Förste intendenten Biörnstad:

»Gunilla Bielkes bönkapell» – ett lusthus från Söderköping, som blev herrgårdspaviljong på Skansen, i Östergötland, s. 3–20.

Barns lekmiljö med utgångspunkt från Skansen, i Fataburen, s. 97–106.

Förr i tiden. Sverige för 100 år sedan (tills. med intendenten Liman). Forum, Sthlm. 92 s.

Förste intendenten Curry-Lindahl:

A short-term ecological survey of Lake Nakuru and the surrounding area in Kenya. UNESCO, Nairobi. 32 s.

Europas natur. 2 uppl. Natur och Kultur, Sthlm. 302 s.

Eurooppa. 3 uppl. Kirjayhtymä, Helsingfors. 302 s.

Sarek, Stora Sjöfallet, Padjelanta – Europas tre största nationalparker. 2 uppl. Domänverket, Sthlm. 155 s.

Sjaunja och Kaitum. Rabén & Sjögren, Sthlm. 98 s.

African Decade, i World Wildlife Fund Yearbook 1970–71, s. 265–276.

Afrikas vilda fauna. Proteintillgång och miljöbevarare, i Sveriges Natur, Årsbok, årg. 62, s. 113–128.

Biological effects of Pesticides, i »Problems of Pollution and the Environment in Zambia», Seminar Proceedings, s. 1–15. Lusaka.

Conservation Problems in Tropical Africa, i Bulletin of the UNESCO Field Science Office for Africa, Vol. VI, s. 25–28. (Även publicerad i franskspråkig version.)

Den skandinaviska fjällmiljön i internationellt perspektiv, i Till Fjälls, årg. 41/42, s. 22–23.

Ecosystems, Biomes and National Parks, i Working Party on Wildlife Management, Food and Agriculture Organization of the United Nations, s. 1–7.

Endangered Species, i Bulletin of the UNESCO Field Science Office for Africa. Vol. V, s. 28–31. (Även publicerad i franskspråkig version).

International courtesy, i The Conservationist, Vol. 25, s. 43.

Kanha National Park, Madhya Pradesh, with Special Reference to the Swamp Deer *Cervus duvauceli:* A Rehabilitation Problem (tillsammans med G. A. Binney, F. Bourlière, J. J. Dutta och J. J. Spillett). I IUCN Eleventh Technical Meeting, Vol. III, New Delhi. 1969. IUCN Publications New Series, vol. 19, s. 102–107.

Les Mammifères européens en danger, i Pennar Bed, Vol. 8, s. 41–52.

Measures Being Taken to Conserve and Manage Wildfowl Habitats in Sweden (tillsammans med L.-E. Esping och J. Höjer), i Proceedings of the International Regional Meeting on Conservation of Wildfowl Resources, Leningrad, USSR, 25–30 September 1968, s. 344–345.

Museet har en stor uppgift, i Från Jaktmarker och Fiskevatten, årg. 59, s. 146.

Naturvård i Sverige och utlandet, i Delat Ansvar, s. 62–86. Rabén & Sjögren, Sthlm.

Prey of the Martial Eagle, i Africana, Vol. 4, s. 8.

Status of the Main Wildfowl Resorts in Sweden (tillsammans med L.-E. Esping och J. Höjer), i Proceedings of the International Regional Meeting on Conservation of Wildfowl Resources, Leningrad, USSR, 25–30 September 1968, s. 281–283.

Status of Wildfowl Occurring in Sweden (tillsammans med L.-E. Esping och J. Höjer), i Proceedings of the International Regional Meeting on Conservation of Wildfowl Resources, Leningrad, USSR, 25–30 September 1968, s. 88–96.

Svensk naturvård en myt, i Från Jaktmarker och Fiskevatten, vol. 58, s. 102 och 91.

Systematic relationships in herons (*Ardeidae*) based on comparative studies of behaviour and ecology, i Tenth Anniversary Commemorative Volume of the Percy Fitzpatrick Institute of African Ornithology, The Ostrich, Supplementum 9, s. 53–70.

The Influence of Food Supply on Animal Populations, i Ecology, Vol. 52, s. 1133–1134.

The influence of man on the African avifauna: introduction to symposium. – Proceedings of Third Pan-African Ornithological Congress 1969. – The Ostrich, Supplementum 8, s. 429–444.

Worldwide conservation problems with emphasis on Africa, i Man and his Environment: an International Survey, s. 99–124. Tamburini, Milano.

Intendenten Liman:

Förr i tiden. Sverige för 100 år sedan. (tills. med förste intendenten Biörnstad). Forum, Sthlm. 92 s.

Julens ABC. En bok om våra jultraditioner. Forum, Sthlm. 60 s.

Skansen och framtiden. Utredning om förslag till riktlinjer för Skansens verksamhet på längre sikt, i Svenska Museer, s. 107–110.

Förste djurvårdaren Pinter:

Der Mondscheinfadenfisch, i Aquarien Magazin, vol. 6, s. 378–379.

Fische mit innerer Befruchtung, i Aquarien Terrarien, vol. 18, s. 260–262, 332–333.

Les problems de la reproduction vus sous un autre angle, i Aquarama, vol. 6, s. 30–33.

Problemfiskar, finns de? i Akvariet, vol. 45, s. 488–489.

So füttert man Fischbrut, i Aquarien Terrarien, vol. 18, s. 372–374.

Zuchtprobleme einmal anders gesehen, i Die Aquarien- und Terrarienzeitschrift, vol. 24, s. 365–368.

Über die Bedeutung von Befruchtungsstoffen, i Aquarien Terrarien, vol. 18, s. 78–79.

Verkställande direktör, docent Nils Erik Bæhrendtz, 69
Sekreterare Maj Bouchette, 69
Ekonomidirektör, tillika vice verkst. direktör, jur. kand. Karl-Erik Nygren, 62
Sekreterare Margit Schüssler, 64

KULTURHISTORISKA AVDELNINGEN

Förste intendent fil. lic. Arne Biörnstad, 52
Intendent fil. lic. Ingemar Liman, 66
Kansliskrivare Berit Hertzberg, 65
Förste reparatör Per Maijgren, 71
Gårdsvärd K.-E. Appell, 67
Gårdsvärd Gustaf Jansson, 67
Gårdsvärdinna Edith Bondesson, 55
Gårdsvärdinna Alice Hammarström, 55
Gårdsvärdinna Elsa Kamf, 56
Gårdsvärdinna Elsa Bertilsson, 67
Gårdsvärdinna Valborg Uhlén, 55
Gårdsvärdinna Borghild Kristoffersson, 59
Gårdsvärdinna Willy Lindstedt, 63

Klädkammaren

Intendent fil. kand. Ann Resare (deltid), 71
Konsult intendent Gunnel Hazelius-Berg (deltid), 24
Assistent Maj-Britt Hemlin, 60
Biträde Maria Kings-Eriksson, 42
Biträde Ann-Marie Schiöld, 70
Biträde Berit Lindén, 69
Tvätterska Gerd Eriksson, 71

Biologiska museet

Kassörska Marta Arvind

ZOOLOGISKA AVDELNINGEN

Förste intendent Kai Curry-Lindahl, (tjänstledig), 54
Professor Karl Borg (deltid), 54
Sekreterare Margaret Lindholm, 69
Djurvårdarförman Tore Glemmefors, 32
Vice djurvårdarförman Sven Borg, 32
Vice djurvårdarförman Sven Åke Nord, 54
Förste djurvårdare Roland Ackelman, 38
Förste djurvårdare Torsten Cellvander, 38
Förste djurvårdare Helmuth Pinter, 58
Förste djurvårdare Anders Wiklund, 57
Förste djurvårdare Henry Mähl, 65
Förste djurvårdare Ingvar Nylund, 66
Djurvårdare Bernt Malmqvist, 65
Djurvårdare Ingrid Hansen, 65
Djurvårdare Mats Berg, 71

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 1, PROGRAMVERKSAMHET ETC.

Intendent Margareta Tullander, 37
Konsult direktör Georg Eliasson, 57
Assistent Kristina Gareby, 71
Försäljningsbiträde Anna-Greta Rickan, 71
Press och reklam: Britt Stern, 63
Seglora kyrka: kantor Gustaf Hellblom, 51

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 2, VAKTHÅLLNING ETC.

Intendent Sten Blomquist, 66
Vaktförman Tore Bergsten, 41
Förste vaktmästare Don Karlström, 70
Förste vaktmästare Leif Färlén, 71
Förste vaktmästare Karl-Erik Andersson, 56
Förste vaktmästare Sven Hörnfelt, 63
Förste vaktmästare Rune Kirsch, 64
Förste vaktmästare Folke Boqvist, 66
Förste vaktmästare Sten Carlsson, 66
Förste vaktmästare Bengt Krantz, 66
Förste vaktmästare Åke Nilsson, 57
Vaktmästare Bertil Forslund, 54
Vaktmästare Kjell Mattsson, 69
Vaktstugan: Karin Persson, 55
Stallförman P. O. Södergren, 66

Stallbiträde Curt Karlsson, 69
Stallelev Gunilla Söderlund, 71

ADMINISTRATIONS- OCH EKONOMIAVDELNINGEN

Kamrer civilekonom Sam Hegnell, 38

Kassa och bokföring

Kassör Inga-Stina Landström, 66
Kontorsskrivare Inga-Lisa Kjell, 42
Kontorsskrivare Elsa Forsman, 54
Kansliskrivare Karin Frisk, 56
Kontorist Gunvor Adamsson, 71

Kansli

Kontorsskrivare Karin Hagelin, 27
Kanslibiträde Karin Björkman, 68

Avlöning och statistik

Kontorsskrivare Sune Berg, 36
Kontorist Ulla Mähl, 70

Årskortsexpedition

Föreståndare Margit Land, 66

Inköp och förråd

Förrådsförvaltare Hans Nilsson, 31
Förrådsförman Birger Moreau, 31

Telefonväxel

Telefonist Birgit Lindström, 39
Telefonist Inez Mattsson, 68

BYGGNADSAVDELNINGEN

Anläggningsarbeten

Byggmästare Bo Kumerius, 67
Hantverkare Helge Sjöberg, 30
Hantverkare Erik Gjers, 32
Hantverkare John Gjers, 36
Hantverkare Helge Hafström, 63
Hantverkare John Ahlström, 37
Hantverkare Simon Renemar, 66
Hantverkare Fritz Almgren, 68

Park och trädgård

Trädgårdsmästare Leif Johansson, 66
Trädgårdsarbetare Sigfrid Flodin, 37
Trädgårdsarbetare Axel Lundström, 56
Trädgårdsarbetare Tor-Erik Branting, 66
Trädgårdsarbetare Yngve Hopstadius, 66

Elverkstaden

El. verkmästare Rune Sagström, 70
Montör Philip Lundin, 31
Elektriker Börje L. Boman, 62

Värme, vatten, avlopp och pumpavdelning

Maskinist Ola Landin, 67

Målarverkstad

Textare Vitalis Andersson, 25

Diverselaget

Parkarbetare Karl Otto Kimbratt, 67
Parkarbetare Bernt Lindqvist, 68
Parkarbetare Nils Karlsson, 67
Parkarbetare Erik Cronesand, 68
Parkarbetare Lennart Åhlén, 68
Parkarbetare Georg Karlsson, 69
Parkarbetare Per Livendal, 63
Traktorförare Lars Pettersson, 59
Chaufför Anders Thonberg, 66
Städförman Inga Johansson, 69
Städerska Lisa Andersson, 58
Städerska Edith Helén, 69
Städerska Sigrid Larsson, 70
Städerska Carina Yli-Rautalampi, 70
Städare Pekka Raita, 70
Städerska Marg. Larsson, 71

Nordiska museet 100 år

Vid ingången till jubileumsåret 1973 har det känts lämpligt att redan i föreliggande årgång av Fataburen mot den historiska bakgrunden belysa några av de arbetsuppgifter, som Nordiska museet och Skansen har att bemästra i dagens situation. Tre inledande uppsatser skildrar huvuddragen av museets utveckling med utgångspunkt från de personligheter som under olika skeden givit verksamheten dess inriktning. I övriga avsnitt ges exempel på aktuella verksamheter och problem.

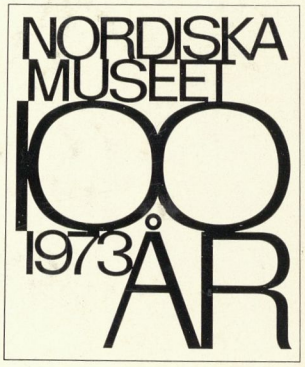

NORDISKA MUSEET
ISBN 91 7108 057 0